شنجاڭ سنئتى
1
1983
Altun0q

چاڭئەن مۇزىكا كورىگى‌ـ
ـدىن بىرنەچچە كورۇنۇش

ليۇجيەنجۇن تارتقان

ئوتكەن يىلى ئوكتەبىردە شىنجاڭدە تۇنجى قېتىملىق غەربىي ـ شىمال بويىچە مۇزىكا ھەپتىلىكى ــ "چاڭئەن مۇزىكا كورىگى" ئوتكۇزۇلدى. ئاپتونوم رايونىمىزدىن بۇكورەككە قاتناشقان ھەرمىللەت مۇزىكا خادىملىرىنىڭ ئويۇنى ياخشى باھاغا ئېرىشتى.

شەنشى ئولكىلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى ماۋېنرۇي بىزنىڭ ئارتىستلىرىمىز بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كورۇشمەكتە.

داپچى ئىمىن قۇربان بىلەن ئۇنىڭ قىزى (خۇشتار ۋە غىجەك چالغۇچى) گۈلى...

ئىشتىن سىرتقى يالغۇز ناخشىچى نەسىردى... "مىللىي ئىتتىپاقلىق كۈيى" دىگەن ناخشى... ئېيتماقتا.

"بۇلاق"

ئاپال باش

قەھرىمان — چۈەن

(گايۇجۇەن ئوينىغان)

چيۇلىن تارتقان

ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىن كەلگەن تومۇرچى يۇك (ئوۋياڭ يۇگى‌ـ ـنىڭ ئوينىغان) جادۇگەرنى ئوجۇقتۇرۇپ، چۈەننى قارشى ئالماقتا.

شىنجاڭ سەنئىتى

(قوش ئايلىق ژورنال)

3-يىل نەشرى

1

1983

بۇ سانىدا

شائىر ئۆلمەيدۇ (دراما) .... سەمەت دۆگايلى (3)

رول ئېلىش ۋە ئوبراز يارىتىش توغرىسىدىكى تەسىراتلىرىم (ماقالە) ...... ھېيتەم ھۈسەن (41)

مېنىڭ دادام (كومېدىيە) .... مەھەممەت روزى (47)

ئالماس بىلەك، ئالتۇن يۈرەك (ماقالە) .... ئايشەم توختى (58)

ئىشقىنى يەرگەچ راۋاپقا، نامى تارالدى جاھانغا (خاتىرە) .... ئابدۇقادىر ئابدۇللا (61)

قابىل تىياتىر رېژىسسورى (ماقالە) .... دۆلەت تۇرسۇن، ماخمۇت مۇھەممەت (68)

ئاسماندا پەرۋاز قىلغان چەۋەندازلار (ماقالە) .... ھەمت مۇھەممەدى (75)

مۇقامنىڭ شەكىللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشى (ماقالە) .... گۇدىن يىۋپې (80)

ئۇسۇلۇق تىياتىر قۇرۇلمىسىنىڭ كەسپىي ئالاھىدىلىكى (ماقالە) .... لى چېڭشياڭ (102)

ئېتىكىلىق ھەسسىيات ۋە سەنئەت ئىستېتىكىسى (ماقالە) .... ۋاڭ يۈنمەن (112)

پېرسوناژلارنىڭ پسىخولوگىيىلىك پائالىيەت جەريانىنى ئىپادىلەش .... (120)

تۇرمۇشنى بىلىش، ئىجادىيەتنىڭ ئالدىنقى شەرتى (ماقالە) .... روزى ئەخمەت (122)

كىچىك ئالدامچىنىڭ چوڭ ئالدامچىغا يولۇقۇشى .... (124)

جانىجان (ناخشا) .... سۆزى: ئېزىز نىيازنىڭ
مۇزىكىسى: پەتتارجان ئابدۇللانىڭ (125)

ۋالىبولچى قىزغا (ناخشا) .... سۆزى: پەتتار رەھمىنىڭ
مۇزىكىسى: تۇرمەھەممەت سايىتنىڭ (127)

مۇقاۋىنىڭ 1 ـ بېتىدە: ئالاھىدە ئوسسۇل .... يې شۇبو تارتقان.

مۇقاۋىنىڭ 2 ـ بېتىدە: چاقنىغان مۇزىكا كورىگىدىن بىر نەچچە كۆرۈنۈش — "بۇلاق"

.... ليۇ جيەنجۈن، چيۇ لىڭلار تارتقان.

مۇقاۋىنىڭ 3 ـ بېتىدە: شېۋۇك شىنپىڭنىڭ ياغاچ ئويما رەسىملىرى

مۇقاۋىنىڭ 4 ـ بېتىدە: كوسەن (كۇچار) ئۇسسۇلى. .... شىن جياۋ تارتقان.

بۇ ساندىكى ھۆسنى خەت، بەت بېشى سۈرەتلىرىنى نىياز كېرىم ئىشلىگەن

(5 پەردىلىك مۇرەككەپلىق دراما)

مەمەت ئۆگابلى

قاتناشقۇچىلار

ئۇيغۇر: ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، دېموكرات شائىر، ئىنقىلابچى، 28 ياش.

ئەنەيتۇل: ئۇيغۇرنىڭ يېقىن دوستى ھەم سەپدىشى، 33 ياش.

قۇربان: ئۇيغۇرنىڭ دوستى، ئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ ئالاقىچىسى، 22 ياش.

ئوغۇلخان: قۇرباننىڭ سۆيگىنى، 18 ياش.

نىيازى: ئوغۇلخاننىڭ ئاتىسى، دېھقان، ئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ ئاكتىپ ئەزاسى، 48 ياش.

ئالىملىق: ئۇيغۇرنىڭ ئۇستازلىرىدىن بىرى، تەرەققىيپەرۋەر زات، داھىيەلىك تىز- تاك (ئوتتۇرا مەكتەپ) نىڭ مۇدىرى، 45 ياش.

ئانا: ئۇيغۇرنىڭ ئاپىسى، 55 ياش.

مەمەدۇل: خۇشامەتچى شائىر، 45 ياش.

ھاجى چايان: مەمەدۇلنىڭ دوستى، 40 ياش.

ئابدۇل ھەققۇش: مەمەدۇلنىڭ دوستى، 50 ياش.

AltunOq

نۇرئىسمان قۇجۇڭ: ئابدۇل ھۇقۇشنىڭ خوتۇنى، 45 ياش.

ئايخان: مەمەدۇلنىڭ خوتۇنى، 35 ياش.

شېڭ شىسەي: جېڭ شۇرېننىڭ بىرىگادا كوماندىرى، 36 ياش.

ئامال: تۇرپاننىڭ ئامبىلى، 50 ياش.

بابكوپ: چارۇۋسىيە ئارمىيەسىنىڭ كاپىتانى، قاچاق، شېڭ شىسەي بىرىگادىسىنىڭ شتاب باشلىقى، 40 ياش.

ئىنقىلاۋي تەشكىلاتنىڭ خادىملىرى، سېتىقچىلار، ياپىمچىلار، بازارچىلار، ئامبالنىڭ خىزمەتچىلىرى، شېڭ شىسەينىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى، بابكوپنىڭ سولداتلىرى، ساقچىلار.

ۋەقە 1932 ـ يىلى تۇرپاندا بولۇپ ئۆتكەن.

بىرىنچى پەردە

[1932 ـ يىلى، فېۋرال، چۈش. تۇرپان ناھىيە بازىرىنىڭ بىر بۇرجىكى. تۆرىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان زىچ، ئېگىز ـ پەس دۇكانلار، پاكار ـ پاكار ئۆيلەر. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا كۆتىرىلىپ تۇرغان مىچىت مۇنارىسى؛ سەھنە مەركىزىنىڭ بىر چېتىدە بىر نەچچە دۇكان، يەنە بىر تەرىپىدە ئىدارە بىنالىرى ۋە ئۆيلەر. سەھنىدە دەڭگاڭ سېۋەتكە قاچىلانغان ھەر خىل ماللىرىنى سېتىپ خېرىدار تەكلىپ قىلىۋاتقان سېتىقچىلار. نالە ـ زار بىلەن تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان قەلەندەرلەر، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ھەر خىل تەبىقە كىشىلىرى. سەھنە سىرتىدىن ناخشا ساداسى ئاڭلىنىدۇ. بارغانسېرى كۈچىيىدۇ ۋە يېقىنلىشىدۇ.]

(ناخشا)

گۈلۈم ئاچىلاي دەيدۇ، ئاچىل،
دادەي باشقا سانچىلاي دەيدۇ، ساچىل.
يارىمنىڭ كۆيۈك ئوتى ئاچىل، ئاچىل، گۈل ئاچىل،
تەنگە يامىشاي دەيدۇ، ئاچىل.

ياش تەلەپلەر ئۇخلاشما، ئاچىل،
دادەي، يار يولىدا يۈتلاشما، ساچىل.
يار يولىدا جان بىدا، ئاچىل، ئاچىل، گۈل سېچىل،
قەدىمىڭگە مىڭ تەللا، ئاچىل.

يارىم ماڭا ناز قىلۇر، ئاچىل،
دادەي، كۆلۈپ مېنى ماز قىلۇر، ساچىل.

يار قەدرىنى بىلمەيسەن، ئاچىل، ئاچىل، گۈل ساچىل،
قىشلىقىڭنى ياز قىلىۋر، ئاچىل.

[ناخشىنىڭ تۈۋەندىكى كۇبلىتىگە قىزلارنىڭ ئاۋازى قوشۇلىدۇ]

يار دەردىگە خۇن بولدۇق، ئاچىل،
دادەي، تۈگمەنلەردە ئۇن بولدۇق، ساچىل....
قورقۇنچۇقدىن قېتىق تاش، ئاچىل، ئاچىل، گۈل ساچىل.
بىرلىشەلمەي قۇم بولدۇق، ئاچىل.

[بازارچىلار، سېتىقچىلار قوشۇلۇپ ناخشا خورغا ئايلىنىدۇ]

غەيرەت گۈلۈم ئاچىلغىن، ئاچىل،
دادەي، ھىممەت يولۇم ئاچىلغىن، ساچىل.
ئال ئالەمنى باس ئالغا، ئاچىل، ئاچىل، گۈل ساچىل،
قاچان بولسا بىر ئۆلۈم، ئاچىلغىن، ئاچىل!

[ناخشىنىڭ ئاخىرلىشىشىغا ئوپۇر - دوپۇر باشلىنىپ ساقچىلار كىرىشىدۇ. ئاخىرىدا ئامبال پايپاسلاپ كىرىدۇ، ئۇنىڭ كەينىدىن مەممەدۇل، ئابدۇل ھۇقۇشلار بۇگرەپ كىرىدۇ]

ئامبال: قېنى ئۇ، ناخشا ئېيتقانلى كەلتۈرۈڭلار!

ساقچى A: (سىرتتىن يۈگرەپ كىرىپ) بۇ ياللاڭتۇشلەرنىڭ ھېچبىرى ئېيتىپ بېرىشەلمەيۋاتىدۇ.

ساقچى B: (يەنە بىر يەندىن يۈگرەپ كىرىپ) بۇ يەردە يايمىچىلار بىلەن دۇكانلاردىن باشقىلار تاراپ كېتىشىپتۇ، ھېچكىم يوق!

ئامبال: (غەزەپلىنىپ) ئەي قېپىلار، ناخشا دېگەننى ھامان بىرى باشلاپ بېرىدۇ، باشلىغىنى تۇتۇشامسەن؟

[ساقچىلار چىقىدۇ]

ئابدۇل ھۇقۇش: (خۇشامەت بىلەن ئېگىلىپ) دارىن، جايىدا ئېيتتىلا، كىشىلەرنى ئىسيانغا قۇتراتقىدىغان بۇ ناخشىنى كىم ئوقۇغان بولسا ھەممىنى تېزتۇش كېرەك.

ئامبال: (باش لىڭشىتىپ) شۇنداق بولمامدۇ؟ قوزغىلىشتىكى ئىسياننىڭ بۇ تەرەپكە يېيىلمىسلىغى ئۈچۈن ھەر قانداق شەكىلدىكى ئاسىلىقنى قالدۇرماي قۇرۇتۇش كېرەك. بۇ جىڭ جۇڭشىنىڭ بۇيرۇغى.

مەممەدۇل: (ئېچىمتاخورلۇق بىلەن) دارىننىڭ ئېيتقانلىرى يۈزدە - يۈز ھەق، لېكىن بۇ ئوغرىلارنىڭ قايسىبىرى "مەن ئىسيانچى" دەپ ئۆزى چىقىپ بېرىدۇ؟ بېشىنى تاپماي دېسەك ئۇيغۇر ئەپەندىنى تۇتقىنىمىز ئېپىدە. چۈنكى "ئاچىل" نى شۇ ئۇيغۇر يېزىپ بەرگەن ئەمەسمۇ؟

ئابدۇل ھۇقۇش: (خۇشامەت بىلەن) راست گەپ، دارىن! بۇ ئىسيان ناخشىسىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يازغان،

ئامبال: (بۇرۇتىنى ھىمىرىپ) بۇنى سىلەردىن ئاۋال ھەق ئوقاي ئايرىۋالالايسىلەر، لېكىن ئۇيغۇر ئەپەندىنى ئالدىراپ بىرىپلا تۇتۇشقا بولمايدىغانلىقىنى بىلمەيدىكەنسىلەر - دە!

مەممەدۇل: جانابىلىرىدا ئەسكەر، ئوق - دورا تۇرسا، جىڭ جۇڭشىدەك باشپانايىمىز تۇرسا يەنە نېمىشكە تۇتقىلى بولمايدىكەن؟

ئامبال: ئۇيغۇر ئەپەندىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىمىغاندەك بىز ئۇنىڭ قوتىدىغان بولساق يۇخرالار كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ، دۆلەتنىڭ ئىشلىرىنى بۇ يەرگە كۆيدۈرىدۇ.

مەمەدۇل: (دۈمسىيىپ) ئۇنى ئۆزىمىزنىڭ يالاقچىلىرى "ئاچىل" دەپ ئوقۇۋېرىدۇ، شۇ!

ئامبال: (ئاچچىقلاپ) مەن ساڭا بۇ "ئاچىل" غا يەتكىلۋاتقىنى شۇ بىزنى ئارقىمۇئەت، يۇخرالار شۇنى ئوقۇغان دەپ نەچچە رەت دېدىڭىز؟

ئابدۇل ھۇقۇش: دېيارىمىزنىڭ مۇتەۋەر شائىرى مەمەدۇل ئەپەندى بىر نەچچە رەت يازدى، لېكىن...

ئامبال: (گەپنى بولۇپ) نېمە لېكىن؟ يازغان بولسا خەق نېمىشقا ئۇنى ئوقۇمىدى؟

مەمەدۇل: بۇ خالىق ئۇيغۇر دېگەن يۇخرالارنىڭ كۆڭلىنى سېتىۋالدى، ئۇ دېۋانلىرىغا ۋەز ئېيتىپ ئاندىن قىلغانلار ئازات بولىسىلەر، مۇنداق قىلمىغانلار ئەركىن بولۇسىلەر، دەپ رام قىلىۋالدى...

ئابدۇل ھۇقۇش: شائىرىمىز مەمەدۇل ئەپەندى چىنلىقىنى ئېيتقاندا، دارىن جانابلىرىغا چىن ئىخلاسى بىلەن بېرىلگەن ئالىجاناپ زات. ئۇيغۇرنى تۇتمىغىچە يۇخرالار بۇ زاتنى ياقتۇرمايدۇ. ئۇزلىرى مەمەدۇل ئەپەندىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۇيغۇرنى سىر ئامال بىلەن...

ئامبال: (بۇرۇتىنى ھىمىرىپ) شۇنداقمۇ، بۇ ئارغىنى تىسكەر بىلەن ھايىللا ـ شايىلا تۇتقىلى بولمايدۇ ـ دە.

مەمەدۇل: كېچىسى بېرىپ باسسىدايلا...

ئامبال: يۇخرا يامەي قالامدۇ؟ توپىلاڭ چىقسا قانداق قىلىمەن؟

ئابدۇل ھۇقۇش: بۇنداق توپىلاڭنى دەل ئەشۇ ئۇيغۇر قەستلەپ يۈرگۈۋاتىدۇ، دارىن جانابلىرى!

مەمەدۇل: بىزنىڭ نەشچىلاي ئاقسىلىرىمىز ئۇنىڭ قويىنىغا كىرىپ ھوكۇمەتنىڭ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئامالىغى ئۆزىچە يېتەكچى بولۇپ ئىشلەۋاتقانلىقى خېلى كۈنلەر بولدى.

ئامبال: (ھەيران ھەم خۇشال) بۇ راستمۇ، دەلىل بارمۇ؟

ئابدۇل ھۇقۇش } : (تەڭ) راست، راست. دەلىللەر بار.
مەمەدۇل

ئامبال: (بوت نەرىپكە قاراۋېلىپ) يۇرۇڭلار، باغلىغا بېرىپ سۆزلىشەيلى. (ئامبال، مەمەدۇل، ئابدۇل ھۇقۇقلار چىقىدۇ)

[ئۇيغۇر، ئەنەيتۇل، لى ماڭ، ھاجى جاپانلار كىرىدۇ]

ئۇيغۇر: (كىرىۋاتقاچ) خەلقىمىزنىڭ مەسخۇلگىسى زۇلۇم، ئاسارەت تۆپەيلىدىن باشقا خەققە ئەرگە بىرمۇنچە كۆمشىمايدىغان ھالدا ئۆرۈۋاتقانلىقىنى كۆزدە تۇتقان ئىدىم. غۇراپاتلىق، نادانلىق خەلقىمىزنى قاچانغىچە زەنجىرلەپ تۇرار كىن؟

لى ماڭ: سىز ئىشلىگەن بۇ تەرجىمىلەر ئەتىز بوچۇقلارنى ئويغىتىشتا بەلگىلىك رول ئوينايدۇ.

ھاجى جاپان: (لى ماڭغا) شىيۇجاڭ، قېنى تەرجىمىلەرنى دەيدىكەنسىز؟ (ئۇيغۇرغا قاراپ) ئەپەندىم، بىزمۇ ئاڭلاپ باقساق قانداق؟

ئەنەيتۇل: ئۇيغۇر ئەپەندى يۇشكىن، گوركىيلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىر نەچچە پارچە تەرجىمە قىلدى. «ئانا كارىسقا» رومانىنى ۋە ماۋدۇن ئەپەندىنىڭ رومانىنىمۇ تەرجىمە قىلدى.

بۇ شۇنىڭ گېپى.

لى ماڭ: ئاننا كارېنىنا نىڭ تەرجىمىسىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندىم. لېكىن ئا Q نىڭ ھەقىـ
قىي تەرجىمىھالى نىڭ تەرجىمىسى ئاجايىپ ئوبدان چىققان، لۇشۈن ئەپەندىنىڭ ئەسـ
ەرىنى ئەپەندى ئۆز ئىجادىيىتى ئىدى چۇ.

ھاجى چايان: ئۇيغۇر ئەپەندى ھەقىقەتەنمۇ كامالەتكە يەتكەن زات ـ تە! ئۇ بىزنىڭ پەخرىمىز.

ئۇيغۇر: (ئىستىھزا بىلەن) سىز، مانا، زىيالىلىرىمىزدىكى بىر چوڭ ئاجىزلىقنى دامايىن قىلدىڭىز.
بىزدە ماختاپ يەلكىسىنى ئاشۇرۇۋېتىدىغان، يامانلاپ مازاق قىلىپ باش كۆتەرگۈزمەيدىغان
ئىللەت يېتىپ ئاشىدۇ. خەلقنىڭ ئارزىسىنى كۆرۈش، ئۇلارنىڭ قەلبىنى ئاختۇرۇش لازىم.
خۇشامەت، شالالاقلىقنى تەنقىتلەش كېرەك.

ھاجى چايان: ھە، ئەلۋەتتە شۇنداق. بىزگە كۆپرەك تەلىم بېرەرسىز، بىر مەسىلىنى سورىسام مەيلىمۇ؟

ئۇيغۇر: سوراڭ، سوراۋېرىڭ. بىلسەم ئېيتىپ بېرىمەن، بولمىسا لى ماڭ ئەپەندىمۇ بارغۇ؟

ھاجى چايان: بىز سىزنى مىللىتىمىزنىڭ كۆلتاجىسى دەپ بىلىپ ئېتىقاد قىلاتتۇق. ھېلىقى گەپ ـ
سۆزلەرگە قارىغاندا ـ زىنىڭ خەنزۇ ۋە رۇسلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشىڭىز، ئۇلارنىڭ تىلـ
لىرىنى بىلىشىڭىز سودا ئېھتىياجى، تۇيرۇقلا ئەمەس ئىكەن ـ دە؟

ئەمەتجان: بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ئاغىنە؟ ئېنىق سۆزلەپ باقىڭىز...

ھاجى چايان: توغرۇسىنى، خەنزۇمۇ ئوخشاشلا يات خەق تۇرسا، ئۇلارنىڭ كىتابلىرىنى تەرجىمە قىلىپ
قانداق نەتىجىگە ئېرىشمەكچى؟

لى ماڭ: ھاجى ئەپەندى، سىزنىڭ قارىشىڭىز توغرىنىڭ دانچىمەنلىك بەكمۇ تار ئىكەن.

ئۇيغۇر: مىللەت — ئىنسانلارنىڭ بىر كىچىك توپى، ئۇنىڭ روھى پىسخولوگىيىسى ئەشۇ بىر بۆ-
لۈك كىچىك توپ دائىرىسىدىلا تۇرسا، ئۇ تەرەققىي قىلغان ئىجتىمائىي جەمئىيەتتە ياشاـ
ۋاتقان مىللەتلەرنىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىدىن ئۆزىگە زۆرۈر بولغان ھەممە نەرسىنى
قوبۇل قىلمىسا، ئۇنىڭ تەقدىرى قۇدۇق ئىچىدە ياشايدىغان پاقىنىڭ كىنىدىن پەرقلەنمەيدۇ.

لى ماڭ: بۇ قۇدۇق ھەر قانچە سىزۇك، تاتلىق سۇغا بەي بولسىمۇ بىلەلمەيدۇ، ئۇ كەڭ تەبىئەت
دۇنياسىدا ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان سۇلارغا ئوخشىمىغانلىقىنى، جاھاننىڭ نەزىرىنىڭ ئۇلـ
ـىنىڭغا ناھايىتى تار چۈشىدۇ.

ھاجى چايان: بىزنىڭ مىللىتىمىز ئۇنداق ئەمەس، شۇنداقتىمۇ بىزگە يەنىلا ساپ، يىگانە مىللەت
چىنلىك روھى زۆرۈرمىكىن، دەپ ئويلايمەن.

ئەمەتجان: بۇنى سىز ئارىلىشىپ يۈرىدىغان دوستلىرىڭىزدىن ئۆگەنگەنمۇ ـ دە؟ ئاغىنىلىرىڭىز ئارىـ
سىدا كىچىكچە مىللەت دەپ كاسىلداپ يۈرۈيدىغان، ئەمەلدە بولسا ئۆز بىزنەسلىرىنى
چەتتىن ئۇچۇن ئانىنى يالغۇزلىقا قايرايدىغانلىرى ئاز ئەمەستۇ دەيمەن؟

لى ماڭ: ئۇلارنىڭ چاقىدىغانلىرى ئىچىدە ھەممە مىللەتنىڭ كىشىلىرى بار، ئۇيغۇرلار ھەممىدىن كۆپ.

ھاجى چايان: توغرا، مەن ئەندى ئەترابىمغا قاراپراق مۇئامىلە قىلىشنى ئۆگىنىمەن بولمىدەك.

ئۇيغۇر: ياخشىسى سىز جەمئىيەتنى، دۇنيانى كۆپرەك كۆزىتىڭ. ئېغىز ئارقىلىق باتۇرلۇق قىلىشـ
تىن كۆرە، ئومۇمىي مىللەتنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەرگە قاراپ ئىش قىلغان تۈزۈك.

[ساقچىلار بىر تەچچە كىشىنى باغلاپ، ئۇرۇپ، ھەيدەپ ئۆتۈشىدۇ "ئاچىل" باغچىسىنىڭ
مۇزىكىسى ياڭرايدۇ]

ئەنەيتۇل: مەگەر بىز قېرىنداشلىرىمىزنى بۈگۈن يەنە تۇتۇلۇۋاتىدۇ.

ئۆيغۇر: (ساقچىلارغا) توختاڭلار، بۇ پۇقرالارنىڭ نېمە گۇناھى بار؟

لى ماڭ: بۇ ئىككىسى كۆكتات تېرىيدىغان دېھقانلارغۇ؟

دېھقان A: "ئاچىل" نى باشلاپ ئوقۇغان ئادەمنى ئېيتىپ بېرىڭلار، دەپ تۇتۇۋالدى.

دېھقان B: مەممەدتۇل بىلەن ئابدۇل ئەپەندى ئىلەر ھەمىشە دوقمۇشتا كۆكتات ساتىمىز، ئىسيانغا قوزغۇتۇپ ناخشا ئوقۇغانلارنى تونۇمايسىلەر، دەپ بۇ ساقچىلارغا كۆرسىتىپ قويدى.

ھاجى چاپان: خەلقىمىز زۇلۇمدىن تويدى، ناخشىمۇ ئوقۇتمامدىكەن؟ شېئىرنىڭ خەلققە يېقىنلىقىدا گەپ يوقتە...

ئەنەيتۇل: (ھاجى چاپانغا ئاستا بىلەن) بىزدە شۇنداق خەلقپەرۋەر زاتلار بار. ئۇلار ئۆيغۇر ئەپەندىنىڭ شېئىرلىرىنى بەك ياقتۇرۇپ كەتتى، دەپ يېزىۋېلىپ يادقا ئاپىرىپ بېرىدۇ.

ھاجى چاپان: (قوزغىلىپ) ئەلۋەتتە، ئۇنداق كىشىلەرنىمۇ يوق دېگىلى بولمايدۇ.

ئۆيغۇر: (ئاستا بىلەن كۈلۈپ) دوستلىرىم، ھەقىقەتنى ئەلنىڭ دىلىدىن يۇيۇپ چىقارغىلى بولمايدۇ. خەلقنىڭ كۆڭۈل ھايىللىقى — ئۇ ناخشا دېگەن. ئۇن يىللارچە موقەددەم شۇنداق خۇرلارنى يازغىنىمىز يادىمدا:

جاھالەت سەھەرىسىدىن بىزگە بىر كۈن كوپ خاتا باردۇر،
ئېيتىڭلارچۇ، بۈگۈنكى ھالىمىزنىڭ قېيسى بىرىسىدە ساپا باردۇر،
دوستلۇق ھەم ئىتتىپاقلىق نىشانى قالمىدى بىزدە،
بىرى باشنى كوتەرگەننى ئۇرۇپ يىقىتقانىمىز باردۇر،
خائىنلەر دوستىمىزدا بىر ئەيىپ زاھىر بولۇپ قالسا،
يوشۇرماي بىرگە ئۇنى قوشۇپ چاققانىمىز باردۇر،
قىزىل كۆزلۈك، كورەلمەسلىك ۋەيا ئۆزى قىلالماسلىق،
قىلاي دەپ بەل باغلىغانلارغا تۇرلۇك — تۆمەن بوھتانىمىز باردۇر.

ھاجى چاپان: (روقلانغاندەك) پاھ، ئەپەندىمنىڭ ئۇن يىلدىن بۇرۇنقى زېھنى نەقەدەر ئوتكۇر — ھە؟

ئەنەيتۇل: (ھاجى چاپانغا) قانداق، يېزىۋالسىڭىز ئەرزىمەمدىكەن؟

[ھاجى چاپان سوز قىلىشقا تەمشىلىۋاتقاندا ئىككى ساقچى يەنە بىر دېھقاننى يالاپ كىرىدۇ. دېھقاننىڭ پەريادى ھەممىسىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىدۇ]

ئۆيغۇر: (ساقچىلارغا) بۇ كىشىنى نېمىشقا باغلاپ ئازاپلايسىلەر؟

ساقچى A: بۇ بىزنى زالىملار، دەپ تىللاۋاتىدۇ.

لى ماڭ: سىزنىمۇ مۇشۇنچىۋالا ئازاپلامسىلەر؟

ئۆيغۇر: بىگۇناھ دېھقاننى تۇتۇپ، باغلاپ ئۇرساڭلار ئادالەتلىك ئىش بولامدۇ؟

دېھقان: ئۆيغۇر ئەپەندىم، مېنىڭ ھېچبىر گۇناھىم يوق. مەن "ئاچىل" خەلقنىڭ ناخشىسى، شۇنى ئوقۇپ قويغان كىشىنىمۇ تۇتامدۇ؟ دەپ قويغان ئىدىم.

ساقچى B: "ئاچىل" پۇقرانى ئىسيانغا قوزغايدىغان ناخشا، ئوقۇغانلارنى تۇتۇڭلار، دەپ ئامبال ئۆزى بۇيرۇق چۈشۈرگەن.

[ئۆيغۇر سۆزلىتەي، باشقىلار ئۇنىڭغا قارايدۇ]

AltunOq

ئۇيغۇر: (ساقچىلارغا) سىلەرنىڭ ئاتا - ئاناڭلارمۇ مۇشۇ كىشىلەردەك دېخاندۇر، مۇشۇنداق قالاي-مىقان ئادەم تۇتۇپ يۈرسەڭلار ئۆزەڭلەرگىمۇ ئوۋال بولمامدۇ؟

ساقچى A: ئەپەندىم، سىز يۇرت كۆرگەن، ئەلنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر موتىۋەر زات. سۆزىڭىزنى بىرتىش بىزگىمۇ سەت. ئەمما بۇ ئامبال دارىننىڭ بۇيرۇقى. بويۇن تاۋلاق قىلىش قولىمىزدىن كەلمەيدۇ.

ساقچى C: بىزگىمۇ قوساق بېقىش لازىم بولىدىكەن، ياغۇل سىرىدىغان تازىمىنە ھەق بىلەن بىر ئائىلىنى باققىلى بولامدۇ؟

ئۇيغۇر: بۇ دېخانلارنى قويۇپ بېرىڭلار!

لى ماۋ: شۇنداق قىلىڭلار، تۈرمىدۈشتا قېينىلىپ قالغان بولساڭلار مەنا بۇنى خىراجىتى قىلارسىلەر.

[لى ماۋ ساقچىلارغا پۇل بېرىدۇ. ساقچىلار ئالاقزادىلىك ئىچىدە بىر - بىرىگە قارىشىپ لى ماۋ بەرگەن پۇلنى ئاندىراپ يانچۇقىغا سېلىشىدۇ]

ساقچى A: مەيلى، بىز كۆرمىگەن بولايلى (باغلانغانلارنى يېشىۋېتىدۇ).

ساقچى B: (بىر باغلاقنى يېشىۋاتقانلارغا، بىر ئۇيغۇرغا قاراپ) بىز سىزدىن خوش بولۇپ قالايلى ئەپەندىم، بۇ يەردىن بۇلارنى تېزرەك ماڭدۇرۇۋەتسىڭىز...

[ئۇيغۇر ۋە ھەمراھلىرى "ئاتچىل" مۇزىكىسى ئىچىدە ئاستا پاراڭلىشىپ چىقىپ كېتىدۇ. ھاجى چاپان تويىنى چۈشۈپ قېلىپ يانچۇقىدىكى پۇلنى ئېلىپ ساناپ بېقىۋاتقان ساقچىلارغا قاراپ-قاراپ يانداپ ماڭىدۇ. مەممەدۇل بىلەن ئابدۇل ھۇقۇش ئۆز ئارا قىزغىن پاراڭلىشىپ كىرىپ ھاجى چاپان بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالىدۇ]

مەممەدۇل: كۆزىڭىزگە قاراپ ماڭمامسىز؟

ھاجى چاپان: پۇلغا سېتىلدى بۇ نان قېپىلار.

مەممەدۇل: نېمە؟ (چىقىپ كېتىۋاتقان ساقچىلارغا بۇيۇنداپ قارايدۇ)

ھاجى چاپان: تۆت ساقچى ئۈچ ئەبگانى تۇتقان ئىكەن، ئۇيغۇر كەپ بىلەن قويدۇرۇۋەتتى. ھېلىقى لى ماۋ دېگەن ساقچىلارغا پۇل بەردى، مەن ئۇيغۇرنىڭ بۇ ئىشىنى ئامبالغا خەۋەر قىلاي دەپ ئېپىدىلا قېپقالدىم.

مەممەدۇل: (نارازى بولغاندەك) ئامبالنىڭ بىلى بوش ئىكەن. بولمىسا ئۇيغۇردەك بىر قۇرۇق قول ئادەمدىن قورقۇپ يۈرەمتى؟

ئابدۇل ھۇقۇش: (مەممەدۇلغا) يەنىلا سىزنىڭ مەسلىھەتىڭىز بويىچە ئىش قىلىدىغانسەك بولىدىكەن. توپ - توغرا جىن شۇرىن ھەزرىتىلىرىگە مەلۇمات يېزىۋېتەيلى.

ھاجى چاپان: (ئېسەنكىرەپ) رەئىسىمىز مەلۇماتنى ئامبال دارىننىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا قايتۇرۇپ بېرىۋەتسە، دارىن "مېنى رەئىسكە چېقىپسىلەر" دېمەسمۇ؟

مەممەدۇل: ئىمزا قويماي دەيمىز، مەسىلەن، زۇلپىقار، ۋىجدان ... دېگەندەك تەخەللۇسلارنى ئىشلىتىمىز. پۈتۈن خەلق نامىدىن ئەسكەر ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قىلىمىز.

ئابدۇل ھۇقۇش: زادى بۇ ئۇيغۇر دېگەننى قانداق قىلىپ بولسۇن جىمىقتۇرۇۋەتمەي بولمايدۇ. ئەگەر ئۇ گادايلارنى باشلاپ باش كۆتەرسە، بىزنىڭ سېۋىنىمىزدە ھېچنەرسە توختىمايدۇ.

ھاجى چايان: راس، ھەركەتتە بەركەت دېيدۇ. قېنى بىر ھەركەت قىلىپ كۆرەيلى.

[ئابدۇل ھۆقۇش بىلەن مەمەدۇل تەستىقلاپ باش سىلكىيدۇ]

— پەردە

ئىككىنچى پەردە

مەيدان كېيىن، پېشىن، تۇغلۇقخاننىڭ ھويلىسى. ئىراقتا قارغا كۆمۈلگەن تۇمانلىق تاغلارنىڭ كۆرۈنۈشى. سەھنىنى توغرىسىغا توسۇپ تۇرغان ھويلا تېمى، تام ئارقىسىدا يوپۇرماقلىرى چۈشۈپ يالىڭاچلانغان بىر نەچچە تۈپ دەرەخ. ھويلا تېمىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قوش قاناتلىق ئىشىك. بىر تەرەپتە باغدىن ئايرىپ تۇرىدىغان مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ يانتاق قەمىشى. سەھنىنىڭ ئىككىنچى تەرىپىدە تۇغلۇقخاننىڭ ئۆيى. ئۆي ئالدىدا پېشايۋان، پېشايۋان ئاستىدا سۇپا. پەردە ئېچىلغاندا تۇغلۇقخان پەردە ئېچىلىشتىن ئىلگىرى بېرىدىغان ياڭزىغا ئۇلاپ ناخشا ئېيتىدۇ]

تۇغلۇقخان: (ناخشا)

مەنچىلىك ئۇلاپ ھەممە خوش، بۇ يۇرتنىڭ كەتتى داڭقى،
بولدى ئاياق يۈتى بوش، ئالتۇن — كۈمۈشنىڭ كانى.
ئامبال بولۇپ زالىملار، ياك زىننىغا ھەم تاۋاپ،
گويا كى بولدى سەر خىرتى، چىقتۇر يالماۋۇز ساتى.

[تۇغلۇقخان بىر دەرىسىنى يادىغا ئالغاندەك توختاپ قالىدۇ. نىياز كىرىدۇ]

نىياز: سىرغۇقتا تۇرۇپ قاپسىز، خوجام؟

تۇغلۇقخان: ئاناڭ (ئېڭىلىپ بېرىپ نىيازنىڭ ئۆشنىسى — بېشىنى قېقىشتۇرىدۇ) بەكمۇ كاشاپ قىلىۋېتىپسەن، ساق — سالامەت قايتىپسىز، خۇداغا شۈكرى.

نىياز: (بېشىنى چايقاپ) سورىسىڭىلا قويغىن، خوجام، بەكمۇ ئەسلىكتە كەلدىم. كەيىنىمگە ئايغاقچى چۈشۈپ ئېلىپ ھېلى بىر جايدا ئاران قۇتۇلدۇم.

تۇغلۇقخان: (ئەنسىز) سىزنىڭ يولغا چىققانلىقىڭىزنى ھېچكىم بىلمەيتتىغۇ؟

نىياز: ئۆيىمىز ئەپەندىدىن باشقا ئەبەيدۇل بىلەن ھاجىلا بىلەتتى. لېكىن چارچىبازارچى سىماقىيەنكى ئىككى كىشى بازىردا — كەلگىچە قارا كۆرۈنەر كەيىنىمدە كىرىۋېلىپلا ئاۋارە قىلدى.

تۇغلۇقخان: خەتنى يوشۇرۇپ قويغىن بولاردىكەن؟

نىياز: شۇنداق قىلمايچۇ؟ ئۆيىمىز ئەپەندى ئالاھىدە تاپىلىغان ئىدى، شۇڭا بازارغا يېقىن قالغان چاغدا ئاختۇرۇپ ئېچىپمۇ تاپالمىدى.

تۇغلۇقخان: (ئويلىنىپ) بۇ قانداق گەپ؟ ياندىلارنىمۇ ئاختۇردىمۇ ياكى سىرتىلا...

نىياز: بازارغا كەلگەندەرنىڭ ھەممىسىنى ئاختۇردى. ئەمما، مېنى ئۆزۈمراق ئاختۇردى.

ئوغۇلخان: (ئولتۇرۇپ ئۆزىچە) ئۆيمىز ئەپەندىگە تۇيۇق چۈشۈپ قالمىغاندۇر؟

نىياز: (بىردىن ئىشىككە ئالمانغاندەك ئالدىراپ) قىزىم، مەن ئېلىپ كەلگەن دەرسلىكنى ئېلىپ ئە-
پەندى ئارقىلىق ئۆيگەن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشمىسەم بولمايدۇ.

ئوغۇلخان: كۆرۈشۈشنى ئىلگىرى ئۇ دەرسلەرنى ماڭا بەردى، يەنە بىرەر قېتىم چىقىپ...

نىياز: (باش چايقاپ) ياق قىزىم، ئۆيگۈر ئەپەندى ئېلىپ كەلگەن دەرسلىك ئۆزىدىن باشقا
ھېچكىمگە بەرمەسلىكنى تاپىلىغان. مەن ئۇنى ئۆزەم بېلىدىغان جايغا ئېلىپ قويۇپ
ئاندىن بارىمەن.

ئوغۇلخان: بوپتۇ، شۇنداق قىلىڭ. (ئالدىراپ) مېكىتتىن ئىلگىرى چاي ئىچىۋېلىڭ، سوغۇقتا تو-
ڭۇپ كېتىسىز.

نىياز: كۆڭلۈم جايىدا ئەمەس قىزىم، (بىئەمسىز كۈلۈمسىرەپ) ئاۋال ئىشنى تۈگىتىۋالاي.

ئوغۇلخان: (خىيالچانلىقتەك) ئىمىلا بولسۇن بىرراق قايتىپ كېلىڭ.

نىياز: ماقۇل، كۆپ كاشات قىلما قىزىم، تويدا بولغىن.

[نىياز ھويلا ئىشىكىنى ئېچىپ چىقىپ كېتىدۇ. ئوغۇلخان ئىشىكنى ھەم تاقاپ جايىغا
قايتىدۇ. بىر دەرسلىكنى يادقا كەلتۈرگەندەك يۈرىكىنى تۇتىدۇ]

ئوغۇلخان: (مونولوگ) ئەپەندى سەمىمىي كېلىپ مېنى خاتىرجەم قىلمىغىدى بولماسمىكى، جېنىم؟
(ناخشا)

سۆيۈملۈك ئاپپاق ئايدېڭىدا، ماراپ باقسام مەندىرايدۇ.
يار خىيالى ئاڭدىمدا، ھەقىقەتەن ئۆزى يوق.
سۆيەر ماڭا ھەمرادۇر،
يالغۇزلۇقتا يېنىمدا، يار كەتكىلى دەردىم چوڭ،
رەڭگىم رەپىرەڭ سېرىق،
ساپام ھەم ماڭا ئوخشاش، يۈرەك ئايرىلىپ ۋاي ھالىم،
سولتى بار سوزى يوق، ۋا ھەسرىتا، ۋا دەرىغ.

[ئوغۇلخاننىڭ ناخشىسى ئاياغلاشقاندا پەنجىرە ئۆزگىرىدۇ. سەھنە سىرتىدىن قۇرباننىڭ
ناخشىسى ئاڭلىنىپ ئاستا - ئاستا يېقىنلىشىدۇ. ئوغۇلخان ناخشىنى ئاڭلاپ تۇرالماي قا-
لىدۇ. كېيىن بىر نەرسىنى ئىشىككە كەلتۈرگەندەك يۈگۈرۈپ بېرىپ ھويلا ئىشىكىنى ئېچىۋې-
تىپ ئۆزى باغ تەرەپكە بېرىپ مۇڭلۇق دەرەخ كەينىگە مۇنچۇرىدۇ.]
سەھنە سىرتىدىن قۇرباننىڭ ناخشىسى ئاڭلىنىدۇ:

(ناخشا)

ھاي سەتەڭ يالىجېن، زېرىككەن چېغىدا،
سەدىمۇ سەن جانىجېن، ئۆيقۇغا ئالدىراپ.
كىمدۇر بىلەمسەن،
نوتۇڭدا يانغان؟ نازۇك ياراشۇر،
قىزلار قاراشۇر،
ئوتلارنى سالدىڭ، ئوتتى يىگىتلەر،
جانلارنى ئالدىڭ. تويدا تالاشۇر.

[قۇربان ناخشا بىلەن ئوچۇق ئىشىكتىن ھويلىغا كىرىدۇ. ئەتراپقا قارايدۇ. "ئوغۇلخان!" دەپ توۋلايدۇ. جاۋاپ بولمايدۇ. ئوغۇلخان كۈلۈپ دەرەخ كەينىدە تۇرىۋېرىدۇ. قۇربان يېگى پائۇزىغا تەگكەش قىلىپ ناخشا ئوقۇيدۇ.]

قۇربان: (ناخشا)

سەھەرلەر ئاھۇ - ئەنچاسىم چىقار يەتتە پەلەكلەرگە،
يېتىشتى بۇ مېنىڭ زارىم پەلەكلەردە مەلەكلەرگە.
تەپەككۇر دېڭىزىگە غەرق بولۇپ ھەر يانە مەن شۇڭغۇپ،
ئۆزۈمنى ئەيلىدىم تۇھپە بۇ دېڭىزدا سەمەكلەرگە.
چىقىپ كۆككە، كىرىپ يەرگە ھەمىشە ئىزدىدىم ۋەسلىڭ،
بۇ ئادەت ئۆزرە كۆپ ئۆتتى قارارسىز ئۆتۈشۈ تۈن يەسلىڭ.
تېپى يوق ئەلئىياپ، ھېچ بىلمىدىم ئول مۇددىئا ئەسلىڭ،
مېنى ئاۋارە قىلماقمۇ تېگىدە ئويلىغان قەستىڭ.

ئەگەر قەستىڭ ئۇشۇلدۇر بولغايمەن دائىم ئاۋارە،
سېنىڭ رايىڭ شۇنىڭ بولسا تېپىلغايمۇ بىزلەرگە چارە،
بۇ دەردىم بى داۋا بولدى، داۋالار كەلمىگەي كارە،
ئاتاپ قويدۇم ئۆزۈمنى كاشكى بولسامۇ مېنىڭ يارە.

[ئوغۇلخان يۈگرەپ چىقىدۇ]

ئوغۇلخان: (ھاياجان بىلەن) قۇربان، خوش كەپسىز!

قۇربان: (مېھرىۋانلارچە كايىپ) ئوغۇلخان، سىز نېمىشكە موكىۋېلىپ مېنى چوچۇتىسىز؟

ئوغۇلخان: (ناز بىلەن) سىزنىڭ ناخشىڭىزنى ئۇزۇنراق ئاڭلىۋالاي دەپچۇ...

قۇربان: (ئېغىنلىشىپ) سىز بېقىملىق جامالىڭىزنى يوشۇرۇپ، ھەسەلدەك شېرىن سۆزلىرىڭىزنى ئاياپ قوياي دەپسىز - دە؟ بىلەمسىز، مەن سىزنى كۆرمىگىلى توپ-توغرا بىر ئاي بولدى.

ئوغۇلخان: (نارازى بولغاندەك قىياپەتتە نازلىنىپ) شۇنداق بولغاندۇر ھېلى، ئوتتۇز كۈندىن ئۈچ كۈن ئېشىپ كەتتى.

[ئوغۇلخان بېرىپ قۇرباننىڭ مۈرىسىگە بېشىنى قويىدۇ]

قۇربان: سىزنى بەكلا كۆرگۈم كەلدى.

ئوغۇلخان: مەنچۇ؟ كىشىنى شۇنچىسۇ كۈتتۈرگەن بارمۇ؟

قۇربان: ئەسكەرلەرنىڭ قامىلى ناھايىتى كۈچلۈك ئىكەن، جەڭ شۇرىنىڭ بەتتە قۇدۇق بېسىدىكى جەڭدە نەچچە - يۈزەن بولغان ئەسكەرلىرى ئۆشتۈك تەككەن دوغۇندەك بولۇپ كېتىپتۇ.

ئوغۇلخان: (چوچۇپ يىراقلىشىپ) ئۆيەۋر ئەپەندىنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئورۇندىيالىدىڭىزمۇ؟

قۇربان: ئورۇنلىدىم. يەنە خەت ئېلىپ ياندىم. شۇ خەتنى قولغا چۈشۈپ كەتمىسۇن دەپ ئەگىپ - پىقىراپ يۈرۈپ كېچىكىپ كەتتىم...

ئوغۇلخان: (خوشال) تاپشۇرۇقنى ئورۇنلاش ھەممىدىن مۇھىم ئىدى. چۈنكى، ئۆيەۋر ئاكىلارنىڭ ئويلاۋاتقىنى پۈتۈن يۇرتنىڭ ئىشى ئەمەسمۇ؟

قۇربان: توغرا ئېيتتىڭىز، ئوغۇلخان!

[ھاجى چايان ئوچۇق ئىشىكتىن چاندۇرماي كىرىدۇ. قۇربان بىلەن ئوغۇلخان بىر - بىرىگە تەلپۈنۈپ يېقىنلىشىدۇ. ھاجى چايان يوتۇلىدۇ. قۇربان بىلەن ئوغۇلخان چوچۇپ بىراقلىشىدۇ ۋە دارازلىق بىلەن ھاجى چايانغا قارايدۇ]

ھاجى چايان: ھەم ھەم... (ھودۇقىدۇ) بۇ يەردە ئىككىڭلار نېمە قىلىۋاتىسىلەر؟ مەن نىياز ئاكىنى ئىزدەپ كېلىۋىدىم.

ئوغۇلخان: ئاتام بازارغا كىرىپ كەتكەن.

ھاجى چايان: قاچانراق كىرىپ كەتكەن؟

ئوغۇلخان: (سەل ئىككىلىنىپ) بىر ئاش پىشىمچە ۋاقىت بولغاندۇر.

ھاجى چايان: (مىيىقىدا كۈلۈپ) شۇنداقمۇ؟ (ئاسمانغا قاراپ) ئۇنداقتا چىغار ۋاقتىمۇ بولۇپ قاپتۇ، مەن بىزە ساقلاپ باقاي. (يوتۇلىدۇ ۋە قۇربانى كۆرسىتىدۇ)

قۇربان: ھاجى ئاكا، سوغۇقتا توڭلاپ كېتىسىز، ئازراق ئايلىنىپ كەلمەمسىز؟ ئۇنىڭغىچە نىياز ئاكام كېلىپمۇ قالار.

ھاجى چايان: (مىيىقىدا كۈلۈپ) مەن مۇشۇ يەردە ساقلاي، مۇھىم بىر ئىشىم بار ئىدى.

[ئوغۇلخان خاپا بولغان ھالەتنى ئىپادە قىلىپ گۈرسۈلدەپ دەسسەپ كىرىپ كېتىدۇ]

قۇربان: قانداق يېڭىلىقلار بار، ھاجى ئاكا؟

ھاجى چايان: (قۇرباننىڭ باش - ئايىغىغا بىر قاراپ كۈلۈپ قويىدۇ) بۇنى ئىنى، سەندىن سوراي دەپ تۇرسام سەن ئالدىمغا ئوتتۇۋالدىڭغۇ؟ نەلەردە يۈگۈرەپ، نېمىلەرنى كۆردۈڭ، دەپ باققىنا؟

قۇربان: (كۈلۈپ) نېمىلەرنى كۆرەتتىم؟ ئايلاپ كارىز تەرەپلەرگە چۈشۈپ يۈگۈرەپ كەلدىم.

[نىياز كىرىدۇ. ھاجى چايان بىلەن قۇرباننى كۆرۈپ "ھەجىيىپ" توختاپ قالىدۇ]

(خۇشال كۈلۈمسىرەپ) ھە، قۇربانمىسەن ئوغلۇم؟ (ھاجى چايانغا بۇرۇلۇپ) ھە، ھاجىمۇ سىز، تېنچ تۇردىڭىزمۇ؟ (ئۇلار بىلەن كۆرۈشىدۇ)

ھاجى چايان: ياشنىپ قالدىڭىز ئاكا. بۇ ئالەم تىنچىمىز، جىن شۇرىننىڭ چىرىكلىرى ھېچكىمگە ئارام بەرمەيۋاتىدۇ. خېلىدىن بېرى كۆرمەي ئەنسىزلىنىپ بىر ھال - ئەھۋال سوراي دەپ كېلىۋىدىم.

نىياز: رەھمەت ئىنى، ياخشى نىيەت - يېرىم دۆلەت، دەپتىكەن. تىنچ، خاتىرجەم بولمىغان جايلارغا بىز بارمىدۇق.

ھاجى چايان: شۇنداقتىمۇ پەخەس بولۇڭ. زالىملار ھازىر ھېچكىمنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايدىغان بولۇپ قالدى. (كۈلۈپ) يېقىن كۈنلەردە بىر يېقىلارغا بېرىپ كەلمىگەنسىز؟

نىياز: (خاتىرجەم) نەگە بارغىلى بولىدۇ؟ بىزە ئۆرۈم بار ئىدى، شۇنى يۈل قىلىپ يۈردۈم.

ھاجى چايان: ئۇيغۇر ئەپەندىم بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرغانسىز؟ ئەپەندىمنىڭ پۇخرادارچىلىقى قويۇق.

نىياز: (ھۆرمەت بىلەن) نەچچە بېرىپ كۆرۈشۈپ كېلەي دەپ نىيەت قىلغان بولسامۇ ئۇنىڭ ۋاقتىنى ئېلىپ قويماي دەپ ئۆزەمنى تارتتىم.

قۇربان: ئۇيغۇر ئەپەندىنىڭ ھەققىدە ئىشى كۆپ، كېچىلىرى ئولتۇرۇپمۇ شېئىر يازىدۇ دەپ ئاڭلىدۇق.

ھاجى چايان: (ئىستىھزادا) شۇنداق، شۇنداق. ئۇيغۇر ئەپەندى ئەل - يۇرتنىڭ غېمى بىلەن يەنە خوش، مەن قايتاي.

AltunOq

نىياز: ئىنى، كەمبەغەل بولساقمۇ ئۆيگە قەدەم تەشرىپ قىلدىڭ، بىزە چاي ئىچەيلى.

ھاجى چايان: (چىقىپ كېتىۋېتىپ) خوش رەخمەت، مەن مەرەمبىر قىتىم كېلەرمەن، مەن قايتىپ باقاي.

[ھاجى چىقىپ كېتىدۇ، نىياز ئىشىكنى ھەم يېپىدۇ]

قۇربان: (ھاجى چايانغا قارىتىپ) مەس دىسەڭ ماماملىغان يېتىلك بولال! ئىككىمىزنى بۇ ھوپىلىمىزغا قەدەم باسما، قىلالماقچىرا...

[تۇغۇلخان ئۆيدىن چىقىدۇ]

تۇغۇلخان: كەتتىمۇ ئۇ چايان؟

قۇربان: ئالەمدەك بىرنىمىۋېلىپ كەپ ئالمەن دېدۇ تېخى. مەن، بۇ شادىمانلىق سىرنى چىرايىدىن ئۇرمەيلا ئاكامغا بىرەر ئايەت كېلەرمىكىن دەپلا ھەم قىلمەن.

نىياز: ئۆيغۇر ئەپەندى سەزگۈر كىشى، بۇ ھاجى چايان ئۆزىگىمۇ زۇلۇكتەك يېپىشىپ يۈرسىمۇ بەنە ھەزەر قىلىدۇ.

تۇغۇلخان: سىرنىڭ ئۇ يەرگە (سىرتنى ئىشارە قىلىدۇ) بېرىپ كەلگىنىڭىزنى ھاجى چايان بىلمىگەنمۇ؟

نىياز: بارغىنىمنى بىلىدۇ، لېكىن نىمىشقا بېرىپ كەلگىنىمنى، قاچان كەلگەنلىكىمنى بىلمەيدۇ.

قۇربان: ئىس ــ تەۋشىنى بىلەي دەپ كېلىپ يېپىشقۇلغان بولسامدۇ؟

تۇغۇلخان: (نىيازغا) ئاتا، ئەنەيتۇل ئاكا بىلەن كۆرۈشەلىدىڭىزمۇ؟

نىياز: كۆرۈشتۇم، ئۆيغۇر ئەپەندى مۇشۇ يەرگىلا كېلىدىكەن دولغان ئىدى.

قۇربان: (خۇشال) ئۇنداقتا مەنمۇ ئېلىپ كەلگەن نەرسەمنى مۇشۇ يەردە تاپشۇرىدىغان بولدۇم.

[ئىشىك يېنىك قېقىلىدۇ. نىياز بىلەن قۇربان يوشۇرۇنىدۇ. تۇغۇلخان بېرىپ ئىشىكنى ئاچىدۇ. ئۆيغۇر ۋە ئەنەيتۇل كىرىدۇ]

ئۆيغۇر: (تۇغۇلخانغا) ماخشىمۇ سىز سىڭىل؟ نىياز ئاكا بارمۇ؟

[نىياز بىلەن قۇربان يوشۇرۇنغان جايىدىن يۈگرۈپ كىرىدۇ. ئۇلار ئۆيغۇر ۋە ئەنەيتۇللار بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىدۇ]

نىياز: سالامەت تۇردىڭىزمۇ، ئىنى؟

قۇربان: ئۆيغۇر ئاكا، ئەنەيتۇل ئاكا ئىنىچ تۇردىڭىزلارمۇ؟

ئۆيغۇر: (نىيازغا) ساق ــ سالامەت يېتىپ كەپسىز ئاكا. (قۇربانغا) سەنمۇ ساق قايتىپسەن ئۇكا!

[نىياز تېز چىقىپ كېتىدۇ]

ئەنەيتۇل: (قۇربانغا) ئىشلار قانداقراق، ئىنى؟

قۇربان: ئۇ تەرەپلەردە ئىش باشقىچە ئوچۇقشاۋۇق ئىكەن. يەتتە قۇدۇقتا شىلىڭشىمدى باتىلاپ يارغان جىلىق شۇرىس ئارمىسى چىشى چۈشكەن قېرى ئىتتەك غىڭشىپ يېتىپتۇ. (ئوتتۇ‑كىنىلىق قونجىدىن خەت ئېلىپ ئۆيغۇرغا بېرىدۇ) بۇ، قۇمۇل ئىسيانچىلار شتابىدىن سىزگە ئەۋەتىلگەن خەت.

[ئۆيغۇر كونۋېرتنى ئاچىدۇ. ئۇنىڭ چىرايىدا خۇشال تەبەسسۇم، ئەنەيتۇل قۇربانغا خۇشال ئىككىلىدۇ. قۇربان بىلەن تۇغۇلخان ئامراقلىق بىلەن يېقىن تۇرۇشۇپ بىر ــ بىرىگە

قارىتىدۇ. ھەممەيلەننىڭ دىققىتى بەخىرلىنىش ئۆيغۇرنى جالۇۋلىنىدۇ. نىياز تېز كىرىدۇ]

نىياز: مانا بۇ، سىزنىڭ ئۆزىڭىزگە يېزىلغان خەت.
[ئۆيغۇر خەتنى تېز ئېچىپ كۆز يۈگۈرتىدۇ]

ئۆيغۇر: (خاسارەت بىلەن، خوشال - خورام، كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازدا) ھەر ئىككىڭلا تەرەتتىن كەلگەن ئۈچۈردا بىزنىڭ ئىنقىلاۋىمىزغا ئەمەلىي ياردەم بېرىش قەسەمىنى قىلىنغان. ھەتتا قورال - يىراق ئېۋەتمەكچىلىكىنىمۇ يېزىپتۇ.

ئەنەيتۇل: ئىشىمىز ئاخىرى ۋۇجۇدقا چىقىدىغان بولدى.

ئۆيغۇر: (جەسۇرانە) جەزمەن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. (نىياز ۋە قۇربانغا قاراپ) سىلەر، نىياز ئاكا ۋە قۇربان ئىنى، بەدەن ئازراق جاي ئارتىسلار قانداق؟

نىياز: ئەل - يۇرتنىڭ بەختى ئۈچۈن ھەر قانداق جاي بولسىمۇ مەيلى ئەمەسمۇ، ئىنى؟

قۇربان: ئادالەت ۋە باراۋەرلىكلا بولىدىغان ئىش بولسا، جاپا چېكىش ھېچقاچان كارىپ ئەمەسقۇ، ئاكا!

ئۆيغۇر: (ئۆيغۇرلىقنى ھىمىرۋانلارچە تىكىلىدۇ. ئاندىن نىياز بىلەن قۇربانغا) مەن سىلەرنى سىنىگەنلەرچە جابدۇپ قويۇي، بەش - ئون خېچىرغا يۈكلەپ، قەدەت يۈكلەپ بېرىپ قايتىشىڭلاردا قورال ئېلىپ كېلىڭلار. سىلەرنى ئېغىزدا ئۆلارنىڭ كىتابلىرى كۆتۈرۋالىدۇ. مەن خەت يېزىپ بېرەي.

نىياز }
قۇربان }: (باراۋەر) چىرقىدىم ئورۇنلايمىز!

ئۆيغۇر: (ئەنەيتۇلغا) سىز، يۇرادەر، ئۇندىن يازان بىلەن ئۇلارنىڭ قايتىشى سەپىرىگە ھەمدەم بولىسىز.

ئەنەيتۇل: (خوشاللىق بىلەن) جەزمەن ئوكۇشالىق ئورۇنلايمەن.

ئوغۇلخان: ئاتامىلار بىلەن مەنمۇ بارسام بولامدۇ، ئاكا؟

ئۆيغۇر: (كۈلۈپ) سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز ھەممىدىن كۆپ. سىلەر نىياز ئاكىلار ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەرنى ۋاقتىنچە جايلاشتۇرىدىغان ئورۇن راسلايسىز.
[ھەممەيلەن كۈلۈشىدۇ]

— پەردە

ئۈچىنچى پەردە

[ئۈچ كۈن كېيىن. كەچ. مەھمۇدۇلنىڭ ئۆيى. چوڭ ئارادە، ياسىداق ئۆي. ئۆيدۈلدىكى تامدا ئىگىز ھەم كەڭ رۇچەك. سول تەرەپتىكى تامدا گىلەم. تامنىڭ ئالدىدا گىلەم سېلىنغان كاڭ. ئوڭ تەرەپتە ئىشىك. ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىگە گۈللۈك تاشتەك قويۇلغان خەنزۇ دەرىخىدىكى جازا. سەھنە مەركىزىدە چوڭ شىرە، شىرەنىڭ ئەتراپىدا ئورۇندۇق. ئۆيدىكى دىزۇ - نىمەت، ھاراق - شارابلار تىزىلغان. تىرمۇمىن مەھمۇدۇل نىڭ كاتتا زىياپەت راسلىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئايخان زىياپەتكە چىقىدى تەييار لىق قىلىۋاتقاندا پەردە ئېچىلىدۇ. ئابدۇل ھوقۇش كىرىپ كېلىدۇ.]

ئابدۇل ھۇقۇش: ياغاللا خېنىم، سىزنىڭ دەپ بېرىم جىنىمىز قالدى. نەچچە كەلسەمپوق ئىكەنسىز.

ئايخان: (ناز بىلەن) بىر ھەممە پەردە ھېچنىمە سورۇشۇپ يۈرۈيدىغانلاردىن ئەمەس.

ئابدۇل ھۇقۇش: ئۇندەقمۇ بولامىز، خېنىم، سىزگە ئازراق سوغا ئېلىپ كەلمۇپتىمەن. (ئۆزۈكنى بەكلەيدۇ)

ئايخان: (ئۆزۈكنى قولىغا ئېلىپ) شۇنچە ۋاقىتتىن بۇيانقى قەرزىڭىز ئۈچۈن ئاران مۇشۇ بىر جۈپ ئۆزۈكمۇ؟

ئابدۇل ھۇقۇش: بۇنى ئاز كۆرسىڭىز "قەرز ئالدىم" دەپ ھۆججەت يېزىپ بېرەي.

ئايخان: (ئېچىلىپ) قانچىگە يازارسىز؟

ئابدۇل ھۇقۇش: (ئىسسەنكىرەپ) بەش مىسقال ئالتۇنغا يازىمەن.

ئايخان: (قاقاھلاپ كۈلۈۋېتىپ كېتىدۇ) ھا، ھا، ھا... كۆزىڭىز كىچىك، قارنىڭىز تار ئىكەن. ھۆججەتنىمۇ بەش مىسقالدەك ئەرزىمەس نەرسىگە يازامدۇ؟ مەن سىزگە ھازىرلا ئىككى سەر ئالتۇنغا ھۆججەت يېزىپ بېرىمەن.

ئابدۇل ھۇقۇش: (ھەيران) سىز نىمىشكە يازىسىز؟ چۈشىنەلمىدىم.

ئايخان: (جىددىيلىشىپ) بۈگۈن زىياپەتكە ئۆيغۇرمۇ كېلىدۇ. قايتاشىدا سىز ئۇنى ئۇچۇقتۇرۇپ ۋېتىسىز — دە، ئەتىسى ئىككى سەر ئالتۇننى ئېلىپ ھۆججىتىمنى قايتۇرۇپ بېرىسىز.

ئابدۇل ھۇقۇش: (سەراسىمە ئىچىدە) بۇ... بۇنى مەن بالغۇز قانداق ئەپلىيەلەيمەن؟ ئۇنىڭ كۈچلۈك ھەم دوستلىرى كۆپ.

ئايخان: (كۈلۈپ) بۇ ئىشنى بېجىرەلمىسىڭىزلا يەنە بىر مۇنچە نەرسىلەر سىزنىڭ بولىدۇ. ھەتتا (ناز بىلەن غىلجىڭلاپ) مەنمۇ سىزنىڭ بولىمەن.

ئابدۇل ھۇقۇش: (دۇدۇقلاپ) بۇنى... بۇ... قېنى! مەسلىھەت...

[سىرتتىن مەممەدۇلنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ]

سىرتتىن مەممەدۇل: ئايخان، ۋاي ئايخان، بارمۇ سەن؟

ئايخان: ھە، مەن بار. قورقۇۋاتامسەن؟

سىرتتىن مەممەدۇل: بۇياققا چىققىنا.

ئايخان: كېرەك بولسا سەن بۇياققا كىر!

ئابدۇل ھۇقۇش: (قورقۇپ) مەن قانداق قىلىمەن؟

ئايخان: تۇرۇۋېرىڭ.

ئابدۇل ھۇقۇش: سەت بولارمىكىن؟

ئايخان: ئۇنداقتا، سىز مېنىڭ يانتاق ئۆيىمگە كىرىپ ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كىرىمەن. ھېلىقى مەسلىھەتىمىزنى شۇ چاغدا قىلىمىز.

[ئابدۇل ھۇقۇش چىقىپ تۇرۇشىغا مەممەدۇل كىرىدۇ]

مەممەدۇل: ھە، ھېلىقى ئىشنى بېجىرەلىدىڭمۇ؟

ئايخان: ئۆيغۇر ئەمەندى زادى يېقىن كەلگىلى ئۇنىمىدى.

مەممەدۇل: بىر ئىش قىلىپ باقساڭ بولاتتى. ئۇنى ئەشۇنداق قىلىپ قايغانغا چۈشەرسەڭ تۇتىماق ئاسان ئىدى. مەن بىرياقتىن، ئويۇمىس بوزدى، دەپ ۋاقىراپ بەرسەم، سەن ئۇياقتىن ماڭا زورلۇق قىلدى، دەپ ئەرز قىلساڭ ئەتىسىلا سولۇتۇپ تاشلايتتۇق.

ئايخان: (ئاچچىق بىلەن زەردە قىلىپ) ھەي بېلى بوش، يۈمشاق گەدەن خۇدەس، سەن گەپنىڭ ئۈستىدە بولمىغاندىكىن تۇقمايسەن. ساڭا ھەممىنى دەپ بېرەمتىم؟ خوتۇن كىشى قىلالايدىغان ھەممە قىلىقلار، ھەممە سۆزلەر بىلەن ئىككى ئاش پىشىم ئولتاردىم. ئەر كىشى سىناقتىكى لاي بۇت بولىمۇ ئېرىپ كېتەتتى. ئۇ بىر نىمەڭ دىدارىمغىمۇ قارا

رىقىبلى ئۇنىمىسا كۆتۈرۈپ باسالتىمىمۇ؟

مەمەتدۆل: ھېچنىمە دېمىدىمۇ؟

ئايخان: «كەچۈرۈڭ، مەن ھارامزادىنىڭ خالى، رەبىقەم ئايىمخاننىڭ ۋاپاتىغا ھىلىمۇ ئەزىيەتتە مەن» دېدى.

[ھاجى چاپان كىرىدۇ. ئۇنى مەمەتدۆل بىلەن ئايخان سەزمەيدۇ]

مەمەتدۆل: بىرەر – يېرىسىنە سىزلەرنىڭ ھوكۇمەتكە قارشى گەپ – سۆز چىقمامدۇ؟

ئايخان: خوتۇنىغا يېغىشلاپ يازغان مەرسىيەسىنى ئوقۇدى شۇ.

مەمەتدۆل: (خوشال) ھەي، ھەي، يېزىۋالغان بولساڭمۇ ئۇنى تەتۈر قىلىپ يامۇلغا مەلۇم قىلىۋېرەتتۇق.

ئايخان: يېزىۋالاي دېسەم ئۇنىمىدۇ؟ لېكىن بەزى مىسرالىرى يادىمدا قاپتۇ.

مەمەتدۆل: قېنى ئوقۇغىنا.

ئايخان: (سەل ئويلىنىۋېلىپ دېكلاماتسىيە قىلىدۇ)

ياخشىلاردىن ياخشىراق بىر بىباھا يولداش ئىدىڭ،
مەجنۇننىڭ لەيلىسىدەك دەردداش ئىدىڭ، سىرداش ئىدىڭ.
بۇ جاھاننىڭ لەززىتىگە سەن ئىدىڭ تەم بەرگۈچى،
ھەر گۈزەل بىر مەنزىرە بولسا سەن ئاڭا بەم بەرگۈچى.

ئاھ، پەرىيادىلەر چىقتى پەلەكلەرگە بىر ئۈن،
كەلمىدىڭ قايتىپ ئەجەب، كەلمەمدۇ ھېچ رەھىمىڭ بۈگۈن.
ياخشى ۋەسلىڭ تا قىيامەتكە قەدەر تىلدا بولۇر،
خاس ساڭا بولغان مۇھەببەت تا ئەبەت دىلدا بولۇر.

ھاجى چاپان: (ئويلىنىپ) ئامال قىلالا دەپ چىقارغىلىمۇ بولۇپ قالار...

[مەمەتدۆل بىلەن ئايخان چۆچۈپ ئۆرۈلۈپ ھەجىيىپ تۇرغان ھاجى چاپاننى كۆرىدۇ]

ئايخان: كېلىڭ ھاجىكا. ئۇزۇن – تىنىۋشىمىز كىرىپ ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرۇۋېدىڭىز – دە؟

ھاجى چاپان: شېئىر ئوقۇغىنىڭىزنىلا ئاڭلىدىم.

مەمەتدۆل: سىز يابىلا ئېيتقان دېپىنى قانداق ئامال بىلەن چىقىرىسىز؟

ھاجى چاپان: ھوكۇمەتنى تىللايدىغان مىسرالارنى ھېلىقى شېئىرغا قوشۇپ يازسىڭىز، ئۇيغۇر شۇنداق يازدى دەپ چېقىۋەرمەمسىز؟

ئايخان: ھاجىكامنىڭ ئەقلى خېلى بولىدىكەن. سىلەر پاراڭلىشىۋېرىڭلار، مەن كىرىپ داستىخان چىقاي. (مەمەتدۆلنى بىر چەتكە تارتىپ بوش ئاۋاز بىلەن) ئۇيغۇر دېگىنىڭىز مېنىڭ قولۇمدا جان بېرىدۇ. قانداق قىلغانلىقىم ۋە قانداق قىلىدىغانلىقىمنى ئادەم يوق جايدا ئېيتىپ بېرەي.

مەمەتدۆل: (خوشال) مىڭ ياشىغا كىرگىن خوتۇن. (ئايخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ھاجىغا) سىز ئۇيغۇرنىڭ ھېلىقى تەشكىلاتى توغرىسىدا بىر نەرسە بىلەلمىدىڭىزمۇ؟

ھاجى چايان: ئەنەيتۇل دىگەن گۆيتۇزا مەتدىن گۇمان قىلىپلا كېلىۋاتىدۇ. نىياز يالاكتوش بىلەن
ئۇرۇيان سائىدىمۇ خۇشمەن بولۇۋېلىۋاتىدۇ.

مەمەدۇل: ئۇيغۇرغا ئۈچراشقان چېغىمىزدا چاندۇرمىسىڭىزلا بولىدۇ. بۇ كادىلار ئۇيغۇرنى ئەۋ-
لىيادەك كۆرۈپ ھېچبىر سۆزىنى يەردە قويمايدۇ.

ھاجى چايان: ئۇيغۇرمۇ ئىپتىماتچان بولۇۋالغاندەك تۇرىدۇ. مېنىڭ بىلىشىمچە ئۇلارنىڭ خېلى
چوڭ بىر سىرى باردەك قىلامدۇ – نېمە؟

مەمەدۇل: (چىمدىلىشىپ) قانداق سىرى بولۇشى مۇمكىن؟

ھاجى چايان: غەليان كۆتۈرمەكچى دىيمەن، نىياز بىلەن قوربانىڭ ئۇزىچە تۇرپاندىن يوقىلىپ
كېتىپ، تۇساتتىن پەيدا بولۇپ قېلىشىدا، قۇمۇلدىكى ھەم ئىغىزدىكى توپىلاڭچىلارغا
دائىملىقمىدىغان ئالاقە باغلاش سەۋەبى بارمىكىن؟

مەمەدۇل: ئۆتكەن قېتىم سىزنىڭ سۆزىڭىز بىلەن نىيازنىڭ كەينىگە ئادەم قويغۇزۇپ، كېيىن ئۇنى
چىقىرالماي ئامالدىن كۆپ ھەشتام يىدىم. ئاخىرى ئايخان ئامالىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ
كەچۈرۈمگە ئېرىشتىم، بۈگۈنكى زىياپەتمۇ شۇ سەۋەبتىن بولىۋاتىدۇ.

ھاجى چايان: ئۇيغۇرنى نېمىشقا چاقىرالمىدىڭىز؟

مەمەدۇل: ئامبال دارىنغا مېنىڭ ئۇيغۇر بىلەن شەخسىي ئاداۋىتىم بولغاننى، پەقەت رەئىس
چىڭ شۇرېن بىلەن ئامبالنىڭ بولغان ساداقىتىم ئۈچۈنلا ئۇيغۇر بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان-
لىقىمنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىمۇ چاقىردىم.

ھاجى چايان: بۇ پىلانىڭىز جايىدا.

مەمەدۇل: سىزنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇر گېپى مەردانە بىر نېمە، زىياپەتكە كەلسىلا ھۆكۈمەتكە تىل
ساللىغان گەپ – سۆزلەرنى قىلماي قالمايدۇ. ئامبال ئۆزىمۇ ئاڭلاپ باقسا، كەلسىلا
بولاتتىمۇ.

ھاجى چايان: ئۇ كېلىدىغان بولدى.

مەمەدۇل: راستىمۇ؟ (خۇشال بولۇپ ھاجى چاياننىڭ قولىنى تۇتىدۇ)

ھاجى چايان: ھەتتا مەن ئۇلارنىڭ يېنىدا ئىدىم. ئۇ نەنەيتۇل بىلەن بىر ھازا كۇتۇلداشتى.

مەمەدۇل: نېمە دەپ كۇتۇلداشقاندۇر؟

ھاجى چايان: ئېھتىمال غەليان چىقىرىدىغان بىر ئىشلىرىنى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن كېلىشىنى توپىلاش-
تىمەكچىمەن دەيمەن.

مەمەدۇل: (قولىنى ئىشقىلاپ) كەلسىلا بولغىنى، كەلسىلا سۆزلەيدۇ.

ھاجى چايان: بۈگۈن ئامبالغا ئېيتىپ نىياز بىلەن قوربانىنى كۆزۈتىشكە ئادەم قويمىلاتسىڭىز بولىدۇ.
ئۇلار ئۇيغۇردىن ئاپشۇرۇق ئالدى دېمەيلى، شۇك – سىرلىق بولىۋالدى.

مەمەدۇل: ئېيتىپ باقارمىز. بۈگۈن زىياپەتكە بىرىنچىدىن شېڭ شىسەيمۇ قاتناشماقچى، ئامبالمۇ ئەن-
دى ئەسكەر ئاز دەپ قاقشىمايدىغان بولدى.

هاجى چايان: (خوشال) ئەجەپ ياخشى بوپتۇ. شىلىڭ شەمەي قۇمۇل توپىلاڭچىلىرىدىن قالغان دەردىنى تۇرپاندىن ئالمىدىكەن ـ دە!

مەمەدۇل: (زەھەرخەندىلىك بىلەن) بولسا، تۇرپاندا ئۈچ كۈن قەتلىئام سېلىرگۈزسە كۆڭلىمىزدىكى ئىش بولاتتى.

هاجى چايان: ئۇيغۇرنىڭ توپىلاڭ چىقارماقچى بولغانلىقىنى شىلىڭ شەمەيگە ئېيتىپ باقارسىز. سىرگىمە ئېغىز كەلمىسە مېنىڭ بىر تەكلىۋىم......

مەمەدۇل: (ئالدىراپ) قېنى، ئېيتىڭچۇ نە تەكلىۋىڭىز بار.

هاجى چايان: (يوت تەرەپكە قاراپ قويۇپ) بىزنىڭ ئامبال قورقۇنچاق، ئەبىيۈزلەمچى بولغىنى بىلەن ئىچى تار ئادەم. ئەگەر شىلىڭ شەمەي بىلەن ئۆزىمىز كۆرۈشسەك ھەسەت قىلىپ قېلىشى مۇمكىن. شۇڭا شىلىڭ شەمەي بىلەن ئايخان كۆرۈشۈپ باقسا......

مەمەدۇل: (نارازىماي) مۇبادا ئايخان ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغانلا بولسا ھەيتى، مېنىڭ باشقا گېپىم يوق.

[سىرتتىن بىر ئەسكەر كىرىدۇ]

ئەسكەر: ئامبال دارىن ھەم باشقا مېھمانلار كېلىپ قالدى.

مەمەدۇل: بىز خىزمىتىڭگە تەييار.

[ئەسكەر چىقىپ كېتىدۇ]

هاجى چايان: مەن بۈگۈن تەپۈ قىلىشىڭىزلارغا مۇھتاج. چۈنكى، ئۇيغۇر بار بۇنداق زىيابەتتە مېنىڭ بولمىغىنىم ياخشى.

مەمەدۇل: (ئويلىنىپ) سۆزلىرىڭىزنىڭ ئاساسى باردەك قىلىدۇ. مەيلى، قاتناشمىسىڭىزمۇ قاتناشمىسىڭىز!
[هاجى چايان چىقىپ كېتىدۇ. شىلىڭ شەمەينى باشلاپ ئامبال ۋە تەمبى كىرىدۇ. ئاق نوقتىسىز بايكوپ ۋە ئۇنىڭ يارەمچىسى ئىككى ئەسكىرى بىلەن كىرىدۇ. ئامبالنىڭ يارەمچىسى ۋە ئىككى ساقچى كىرىدۇ. ئەسكەر ھەم ساقچىلار ئۆينىڭ تۆت تەرىپىدە بوستا تۇرغان ھالەتتە يېيىلىپ قېتىپ تۇرىدۇ. ئايخان، ئابدۇل ھۆقۇش، نۇرنىسان قوجۇق كىرىدۇ.]

مەمەدۇل، ئايخان: (ئىگىلىپ) خوش كېلىشىپلا ئىززەت مېھمانلار.

[ئىككىسى ئامبال، يارەمچىسى، شىلىڭ شەمەي، بايكوپ ۋە يارەمچىلىرى بىلەن كۆرۈشىدۇ]

ئابدۇل ھۆقۇش، نۇرنىسان قوجۇق: (ئىگىلىپ) خوش كېلىشىپلا ھەممەتلىك دېپقەتچىلىرىمىز.

[ئىككىلىسى مەمەدۇل بىلەن ئايخاننىڭ ھەركىتىنى تەكرارلايدۇ. سولەتلىك، جەسۇر ئۇيغۇر كىرىدۇ. ھەممەيلەن ئۇنىڭغا زوقلىنىپ قارىشىدۇ]

مەمەدۇل، ئايخان، ئابدۇل ھۆقۇش: (تەڭ) خوش كېلىپسىز ئۇيغۇر ئەپەندى.

[ئۇيغۇر ئۇلارغا بەڭگىل باش لىڭشىتىش بىلەنلا جاۋاپ قايتۇرىدۇ]

ئامبال: رەئىس جىڭ شۇرېننىڭ سادىق پۇخرالىرى، سىلەرگە بەخت تىلەپ كەلگۈچى بىر دارىتنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي — بۇ كىشى (شېڭ شىسەينى كۆرسىتىپ) ياپونىيىدە مەخسۇس ھەربىي ئىلىم ئۆگەنگەن، جىڭ جۇشىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۆلكىمىزگە خىزمەت قىلىشقا كەلگەن قابىلىيەتلىك يىگىتلەر شېڭ شىسەي بولىدۇ. ئۇ قومۇل ئىسيانچىلىرى بىلەن جاپالىق ئۇرۇش قىلىپ چۇرچەكلىكتىن يۇرتىمىزغا دەم ئېلىش ئۈچۈن كەلدى!

مەھەممەدۇل
ئايخان
ئابدۇلھۆقۇش
نۇرئىمانقۇجىلاڭ: (تەڭ ئىگىلىپ) مۇبارەك بولسۇن ئامەتلىك قەدەملىرىگە، ئىززەتلىك يىگىتلەر!

[ئۇيغۇر تۇرنۇپىردۇ. شېڭ شىسەي قانارلىقلار ئۇزۇنغا سوبھە بىلەن قارايدۇ]

ئامبال: (يايكوپنى كۆرسىتىپ) بۇ قەدىردان زات بولشېۋىكلەر ئىنقىلابىدا ئوت ئېچىپ دەقدىرنىڭ ئىرادىسى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ شېڭ دارىن شتابىدا باشلىق بولۇپ ئىشلەۋاتقان بىر سەركەردە!

شېڭ شىسەي: (ئۇلاپ) كاپىتان يايكوپنى يەنىمۇ تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈش كېرەك.

ئامبال: (ئىگىلىپ) كەمىنە ئەھۋالدىن كۆپ خەۋەردار ئەمەسمەن.

شېڭ شىسەي: كاپىتان يايكوپ دەۋرەنلەردىن. ئۇ ساخالىندا 1904 - يىلدىكى رۇس - ياپون ئۇرۇشىغا قاتناشقان. بولشېۋىكلەر بىلەن ئۇرۇشتا ئادمىرال كولچاك قوشۇنىدا. كېيىن ئاتامان دۇتوف شتابىدا ئىشلىگەن. تۈركىستاندا فرونزى بىلەن ئۇرۇش قىلغان. ئوتتۇرا ئاسىيا جۇغراپىيىسى، مەدەنىيىتى، سىياسىي ئەھۋالى بىلەن پىشىق تونۇش. بىزنىڭ ئەلا ياخشى ياردەمچىمىز.

ئامبال: جانابىڭىزغا ناھايىتى كۈچلۈك قول - قانات ئىكەن.

مەھەممەدۇل: ئەھ، يايكوپ جاناپلىرى بىز ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن بىر بايلىق ئىكەن - دە!

ئايخان
ئابدۇلھۆقۇش
نۇرئىمانقۇجىلاڭ: (تەڭ ئىگىلىپ) قەدەملىرىگە قۇتلۇق بولسۇن. سىزگە خوشلۇقنى يار قىلسەن، دەپ

مۇسابىر بولغان سەركەردە!

[ئۇيغۇر تۇرنۇپىردۇ. ياشىقلار ئۇزۇنغا ئالىدۇ]

شېڭ شىسەي: (ئامبالغا) بىزگە يۇنچىلىك ئىززەت بىلدۈرگەن بۇ پۇخرالىرىڭىز كىم بولىدۇ؟ (مەھەممەدۇلنى كۆرسىتىپ) بۇياق يۇرتىمىزنىڭ ئوقۇمۇشلۇق شائىرى مەھەممەدۇل ئەپەندى. (مەھەممەدۇل ئىگىلىپ ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ. ئامبال ئايخاننى كۆرسىتىدۇ) بۇ گۈزەل خېنىم شائىرنىڭ سىڭلىسى - يۇلغۇن بولغان نازىمىسى ئايخان. (ئايخان ناز بىلەن ئىگىلىپ شېڭ شىسەيگە تەبەسسۇم قىلىدۇ)

شېڭ شىسەي: (ئامبالغا) جانابىڭىز يەرلىك كىشىلەرنىڭ زىيالىي تەبەقىسىدىن ئۆلپەت تۇتۇپ ياخشى قىلىپسىز.

مەھەممەدۇل: (ئىنتىلىپ بېرىپ ئىگىلىپ) ئامبال دارىن سىزگە چەكسىز كۆيۈمچان.

ئامبال: (كېرىلىپ) قېنى، شېئىرنى سىرەتنى ئوقۇپ ئەتكىنە.

مەمەدۇل: (ئىگىلىپ) رەئىس جىلڭ شۆرەن جاناپلىرىغا ئاتاپ يازغان بىر شېئىرىم بار ئىدى، ئوقۇيمىكىن؟

شىلڭ شىسەي: (قول سىلكىپ) مەيلى، ئوقۇڭ.

مەمەدۇل: (دېكلاماتسىيە قىلىدۇ)

نۇرلىرى شىنجاڭ ئۈچۈن بەخت - سائادەت رەھناسى،
ئەل ئۈچۈن جان كۆيدۈرەر ئىنتىزالارنىڭ جانپىداسى.

شىلڭ شىسەي: (قول سىلكىپ) يېتەرلىك، مەدھىيىگە ماھىر ئىكەنسىز.

[ئۇيغۇردىن باشقىلىرى چاۋاك چېلىشىدۇ]

مەمەدۇل: (روھلىنىپ) جاناپلىرى ئۈچۈن يەنە بىر نەرسە يېزىپ قويغان ئىدىم، تىڭشاپ بېقىشقا قۇلاقلىرىنىڭ رايى بارمىدۇر؟

ئامىل: (ئالدىراپ) قېنى، ئوقۇۋەتكىن.

مەمەدۇل: (يانچۇقىدىن قەغەز چىقىرىپ دېكلاماتسىيە قىلىدۇ)

يوقاتماق بوپ كەلسە بۇ ئەل تارتقان ئازاپىنى،
قۇمۇل، تۇرپان خەلقى ئۈچۈن ئاللا ساۋاپىنى.
سىلە ئۈچۈن ئوقاي ناخشا، چېلىپ راۋابنى،
شان ئەيلىسىلە ماڭا ئوتتاش باغرى كاۋاپىنى.
ئىسيانچىنى يوقاتقايلا تۈزلەپ خارابنى،
نەيزە بىلەن داۋالىسىلا بۇ يۇرت - يىتاپنى.

[ئۇيغۇردىن باشقىلار چاۋاك چېلىشىدۇ]

شىلڭ شىسەي: ماھارىتىڭىز يامان ئەمەس ئىكەن. ئەمما، سەل ئالدىراڭغۇدەك كۆرۈنىسىز. شۇنداق قىلىشقا بولغاندىمۇ ئەشۇنداق قىلماسلىق كېرەك.

يېكوپ: ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جۇڭنايەنخان، ئىبراھىم گوللۇلاردىن بولسۇنكى ئەرگە قارشى بولۇشتا رادىكال ئەشۇنقاتى يۈرگۈزۈپ يېڭىلگەن ئىدى.

مەمەدۇل: بىزدەك ئوبدان يەرلىك كىشىلىرىنىڭ نەزەرىدىمۇ كىچىكرەك بولىدىكەن. جاناپلىرى ئەپۇ قىلغايلا.

شىلڭ شىسەي: (باشقىلارنى كۆرسىتىپ) بۇ يارەنلەر كىم بولىدۇ؟

مەمەدۇل: (ئابدۇل ھۆققۈشنى كۆرسىتىپ، ئاۋازىنى ناز بىلەن ياساپ) بۇ زات، دۆرتىمىرنىڭ موتى- ۋەرلەر دەستىسىگە مەنسۇپ بولغان يىنىم ئەھلى ئابدۇل ئەپەندىم. (ئابدۇل ھۆققۈش ئىگىلىپ ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ) بۇ خېنىم، ئابدۇل ئەپەندىنىڭ ئەسسالى رەپىقىسى نۇر- ئىسان خېنىم، (نۇرئىساخان ئۈچۈنلا ناز بىلەن ئېلىچىكلاپ ئىگىلىدۇ) بۇ كىشى، دىيارىمىز- دىكى شېئىر ئىشقىۋازلىرى قاتارىغا مەنسۇپ ئاندۇغالىق ئەپەندى. [ئۇيغۇر بېشىنى سەل ئىگىپ قويىدۇ. باشقىلار بىر ئۇيغۇرغا، بىر شىلڭ شىسەيگە قاراپ تۆۋەنلىك نەزەرلىرىنى ئالماشتۇرىدۇ]

شىلڭ شىسەي: (ئۇيغۇرنى كۆرسىتىپ) بۇ كىشىنىڭ مىجەزى غەلىتىرەك تۇرامدۇ - قانداق؟

ئامبال: (ئالدىراپ) ھە، بۇ تونداقراق مەجبۇرىيەتكى كىشى. ئۇيغۇر ئەپەندىدە كۆپ يۇرتلاردىن ئارتىلغانلاردا بولىدىغان ھەلىمىدەك خاراكتېرلارمۇ بار.

شېڭ شىسەي: (ئورنىدىن تۇرۇپ ھەيران) توختۇ، مۇنداق ئىكەن - دە، ئۇيغۇر ئەپەندى — بۇ سىز ئىكەنسىز - دە؟ مەن سىز توغرىڭىزدا داڭلىق تىلنى كۆپ ئاڭلىغانمەن. سىزنىڭ خەنزۇچە رۇس، ئەرەب تىللىرىنىمۇ پىششىق بىلىدىغانلىقىڭىزدىن خەۋىرىم بار.

بايكوپ: (ئورنىدىن تۇرۇپ) مەن سىز بىلەن كۆرۈشكىنىمگە بەكمۇ خۇشالمەن، بىزنىڭ سائەت مىخانىزىمىدەك ئاجايىپ رېتىملىك مېڭىۋاتقان دۆلەت ماشىنىمىز بولشېۋىكلار تەرىپىدىن بۇزۇلۇپ، زاۋال، شەمەي، ئوتتۇرا ئاسىيالاردا يۈرۈپ قالغان ئىدىم. شۇ ياقتىكى مۇسۇلمان زىيالىيلىرىنىڭمۇ سىزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ماختاپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلىدىم. سىزنى كۆرگىنىمگە خۇشالمەن. (چوقۇنۇپ قويىدۇ) ئەزىمىرابى. پراۋۇسلاۋ ھۆرمىتى ئۈچۈن خۇشالمەن.

ئۇيغۇر: (ئىستېھزا بىلەن شېڭ شىسەيگە) مېنىڭ بۇ ئىسمىمنى شۇنچىلا تارىتىدىغان. (بايكوپقا) شۇنچىلا ئىززەتلىگەن خەلقىمگە رەھمەت، مەن ئۇلارغا ھېچقانچە ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم.

[مەمەدۇل ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرى ھەيرانلىق بىلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ قويىدۇ]

شېڭ شىسەي: ئۇلۇغ مىللەتلەردىكى بىر ئالاھىدىلىك — كەمتەرلىك. سىز ئۆز مىللىتىڭىزنىڭ ئەڭ نازۇك ھەسسىياتىنى شېئىرلىرىڭىزغا سىڭدۈرگەنلىكىڭىزدىن شۇنچە كۆپ جامائەتكە بار ئىكەن. خەلقىڭىز ئۈچۈن ھېچقانچە ئىش قىلىپ بېرەلمىگەنلىكىڭىز ئۈچۈن ئەپسۇسلاندىڭىز. بىز ھەمكارلىقتا ئىشلەيلى.

[ئۇيغۇر ئۇنىڭ سوزۇپ كەلگەن قولىنى كۆرمەسكە سالىدۇ. مەمەدۇل قاتارلىقلار ئەجەبلىنىدۇ]

بايكوپ: ئۇيغۇر ئەپەندى، مانا ھەممىمىز رۇسىيىلىك بولغىنىمىزغا قارىماي بىرلىكتە بىلەن بىرگە ئىشلەۋاتىمىزغۇ؟ قول بېرىڭ، ھەمكارلىقتا ئىشلەيلى. (قولىنى سوزۇپ كېلىدۇ) ئۇيغۇرلار سىزنىڭ شاۋكەتلىك ئىسمىڭىزنى بىلىدۇ، بىرىنچىدىن، بۈيۈكلۈك سوزىدىن سىزنىڭ بىر شېكەتتىلىق سۆزىڭىزنىڭ ئۆزى ئېغىرراق...

ئامبال: (ھەيرانلىق بىلەن ئەجەبلىنىپ) قول بېرىڭ ئۇيغۇر ئەپەندى. سىزگە بولغان ھۆرمەتنى رەت قىلماڭ.

ئۇيغۇر: (قاقاھلاپ كۈلۈپ) خەلقىمىزنىڭ ئەڭ نازۇك ھەسسىياتىنىڭ بۇلغىنى بولغان يۈرىكىگە تۆمۈر نەيزە بىلەن قوغۇشۇن ئوقلىرىنى تەككۈزگەن كىشىلەرگە مەن قانداقمۇ ھەمدەم بولاي؟ مەن «ۋەزىيەت ئېغىر سوزلىرىم بىلەن ئۇلارغا باش ئەگمەڭلار. قول بولۇڭلار» دەپ ۋەز ئوقۇشۇم بولامدۇ؟ ياق، مەن ئۇنداق قىلالمايمەن، مەن ئەمدى خەلقىمگە ھەمدەم بولۇپ ئۇلارغا قول بېرەي، كېچىرىڭلار جانابلار.

[شېڭ شىسەي غەزەپ بىلەن ھومۇيىدۇ، قولىنى يانچۇقىغا سالىدۇ]

بايكوپ: ئالىمى كىشىلەردە بولىدىغان قىزىققانلىق سىزدىمۇ بار ئىكەن. ئۇيغۇر ئەپەندى، مانا مەن رۇس بولساممۇ تۇرۇپ...

ئۇيغۇر: (ئۇنىڭ گېپىنى بولۇپ) بۇ يەردە نېمە مالىي سىزيغۇ بولسۇن؟ سىزنىڭ ئىسكادىروۋ...

لىرىڭىز ئۆز ۋاقتىدا چۇۋاش، ئۆزبېك، قازاق، تاتار، رۇس دالىلىرىنى چەيلەپ، قاقشا-
لىغان مۇۋەك، چارۋىچى، ئىشچىلارنى قىردى؟ سىز دېمەكچى شۇ چاغدا مۇشۇنداق ھەممە
سىپايانىغا كەلمىدىڭىز؟ سىزنىڭ قاچاقلىرىڭىز شىلىك بىرىنگادىرنىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنلاپ
داۋاملىشىدىن بارىكارلىقچە قانچىلىك ئۇيغۇر، قازاق، تۇڭگانلارنى قىردى؟ شۇ چاغدا
نېمىشقا ئەشۇنداق ئويلىمىدىڭىز؟

شىلىك شەمەي: (كۈلۈپ) ئۇيغۇر ئەپەندى، ئۇرۇش ئالەمى بويىچە ئىپتىقاتىدا جەڭ ھەرىكىتىمۇ مەنتىن ۋە سىنىپىي نەتىجىسى ئايرىپ تۇرمايدۇ. سىز بىلىملىك ئادەم، ھەر ھالدا سوغۇققان بولۇڭ!

ئامبال: (ئالدىراپ) بۇ زاتلار بىزگە مېھمان، ئۇيغۇر ئەپەندى.

ئۇيغۇر: خەلقىمىز مېھماندوست، بۇ توغرا. لېكىن شىلىك بىرىنگادىرنىڭ نەزىرىيىسى بويىچە قارى-غاندىمۇ، ئۇنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئاساسلانغاندىمۇ مېھمان كىشى يانچۇقلىرىغان قىلىچ كۆتۈ-رۈپ كىشى بوسۇغىسىدىن ئاتلىغان ئىكەن، ئۇ مېھمان ھېسابلانمايدۇ.

بېكوپ: (سوغۇق كۈلۈپ) ھەي، قويۇڭا ئۇيغۇر ئەپەندى. بىرىنگادىر شىلىك شەمەي كۆپ چار-چىغان. سىز خەلق ئارىسىدىكى ئالى تۈرۈزۈلگەن بويىچە ئۆزىڭىزدىن، بىزدىن ھال سورى-سىڭىزلا بولاتتى. بۇنى ئېيتىشقا يۈزىڭلارغا؟ بىلدۈرسەڭ ھەممىسىنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ تاپاتتى-نى. سىزنىڭ خەلقپەرۋەرلىكىڭىز تېخىمۇ كامالەتكە يەتكەن بولاتتى.

ئۇيغۇر: (قاقاھلاپ كۈلۈپ) كېچىسى بىقىنىغا پىچاق تىقىپ ئەتىسى ھالىغا كەلگەندەن، ھەجەپمۇ تولىمۇ قان ئىچىدىغان كىشىلەردىن، سىلەر قىرغىنداشلىرىمىزنىڭ تېنىدىكى بولۇشنى توكتىكى-لار، مۇبارەك بولسۇن، دەپ ھال سوراش ئۈچۈن باشقىچىرەك ۋىجدان كېرەك، جانابلار! سىلەر خەلقنى بىلمەيدىكەنسىلەر. ئۇلار ئەمەلىيەتكە ئىشىنىدۇ. سىلەرگە ئاھايىتى ئېرىمى بولغان قانلىق ئەمەلىيەتنى مەن ئۇلارغا بۇرمىلاپ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيمەن. ئۇ چاغدا خەلق ماڭا ئىشەنمەيدۇ. سىلەرنىڭ مەن ئارقىلىق پۈتۈن يۇرتنى ئالدىيالايمىز دېيىشىڭ-لار بىكار ئاۋارىچىلىق، جانابلار!

شىلىك شەمەي: (خاپا، لېكىن ئالغان ھېجەيمەي) بىز ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنى دوست دەپ يۈرۈپتىمىز، ئەپەندى. داستىخان ئۈستىدە پەقەت دوستلۇقنىلا سۆزلىسەك بولاتتى.

ئۇيغۇر: (مەمەدۆلى كۆرسىتىپ) مانا سىلەرگە دوست بولالايدىغانلار. بۇلارنى ئۆزدىنمەسە-گىلارمۇ ئۆزلىرى تەييار تۇرۇپتۇ.

بېكوپ: (سۆزنى بۆلۈپ) بولدى، بولدى. قويايلىچۇ بۇنداق سۆزلەرنى. (ئۇيغۇرنىڭ يېنىغا كې-لىپ ھېجەيگىنىپ) جىددىيلىشىپ كەتتىڭىز ئەپەندى. بىرەر شېئىر ئوقۇپ بەرسىڭىز قانداق؟

ئامبال: ئۇنداق قىلىڭ، ئەپەندى. شىلىك بىرىنگادىر ئۈچۈن ئوقۇپ بېرىڭ.

ئۇيغۇر: (سەل ئويلىنىپ) مەيلى، ئوقۇپ بېرەي.

ئۆتەرمۇ بۇ ئۆمۈر ئەپسۇس، ئارمانى يادامەتتە،
تېپىلمەس شادلىق ـ شەخسى، ئۆمۈردىن ھېچ ئالامەتتە،
قانان بارسام، قايان باقسام ئۆمۈرمىنى ئۆتسۈن ھالەتتە،
نە يەكىنىڭ مەنبەئەت باردۇر بۇ دەقلىغ جار قىسسە ئامەتتە.

AltunOq

زامانە زورۇ ـ زومىگەرنىڭ، تاماشا ھەم راسا كۆرۈنىڭ،
خېرىدارنى خوش قىلدى يارىپ مالى تومەنخورنىڭ،
مەرتكە چاپلىماق بوھتان تارىخىي كەسپى قەسەمخورنىڭ،
ھامان تەتۈرگە ماڭدى پەلەكى نىشانىسى شورىنىڭ،
ئالىمەن بىر كۈن ياقاڭدىن، ئالۇرمەن تاڭلا قىيامەتتە.

[ئاستا ـ ئاستا پەردە يېپىلىشقا باشلايدۇ]

ئەزەلدىن ئۇيغۇر ئىقبالىڭ سېنىڭ شۇنداق قارا كەلدى،
كۆكلىۋاڭ بۇ دەمگىچە ساقسىز جاراھەتتە يارا كەلدى،
نېمىنچە كۆتۈرەلمەسلىك ئەلەملىك ماجرا كەلدى،
ھەي ئۇچۇن ئاچساڭ ئېغىز كۈندە مىڭ بىر بالا كەلدى،
تېخىمۇ باغلىنىپ بەلنى، دەرت داۋالاپ ياشا ساناتەتتە.

— پەردە

تۆتىنچى پەردە

[ئۈچىنچى پەردىدىن ئون بەش كۈن كېيىن. كەچ. ئۇيغۇرنىڭ قوراسى. ئاسماندا ئاي، چاراقلاپ تۇرغان يۇلتۇزلار. قورانىڭ بىر تەرىپىدە يالىڭاچلانغان دەرەخلەر، ئارىسىدىن قىش پەسلىدىكى باغ مەنزىرىسى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بىر تەرەپتە پىشايىۋانلىق ئۆي. ئۆينىڭ سەھنە تەرىپىدىكى رۇجەكتىن چىراق يورۇقى چۈشۈپ تۇرىدۇ. ئۆي ئىچىدە ئادەم سايىسىنىڭ ئۇياق ـ بۇياققا ئوتۇپ تۇرغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. باغ تەرەپتە ھەم يېپىلغان قورا دەرۋازىسى، پەردە ئېچىلغاندا سەھنىدە ئوغۇلخان يالغۇز]

ئوغۇلخان: (ناخشا)

سەن ـ سەن يۈرەككە ئوتلارنى سالغان،
ئەقلى ـ ھوشۇمنى ناز قىلىپ ئالغان.
مۇھەببەت سازىن خوشئاۋاز چالغان،
باقمىسەن قىيا، ھەي سەتەڭ يالغان.

تۈنلەردە دائىم تارتىمەن ۋايىم،
دەردىڭ قىلىپتۇ دوزاقنى جايىم.

كۆيۈپ كۈل بولدۇم، سۆيۈپ قۇل بولدۇم،
كەلتۈر يادىڭغا بىزنىمۇ بارىم.

سەن بىر قىزىل گۈل، ئاشىقىڭ بۇلبۇل،
تۈنلەردە سايرار دەردىڭدە غۇلغۇل،
كۆرۈپ سۆيۈشنى، سۆيۈپ كۆيۈشنى،
ئۇيغۇر بىچارە بولدى ساڭا قۇل.

[ئۇيغۇرنىڭ ئانىسى كىرىدۇ]

ئانا: قىزىم، توڭۇپ كېتىسىز. بىزە ئىسسىنىۋېلىپ چىقىڭ، مەن قاراپ تۇراي.
ئوغۇلخان: ياق چوڭ ئاپا. سىز ئاكىلارنىڭ چېپىدىن خەۋەر ئېلىڭ، مەن توڭمىدىم.
ئانا: يالغۇز زېرىكىپ قالىسىز. ئەمىسە مەن سىز بىلەن بىللە بولاي.

تۇغۇلخان: ياق، چوڭ ئانا، ياشىنىپ قالغىنىڭىزدا سىزگە ئوقۇپ قالمىسۇن يەنە، مەن زېرىكمەيمەن. ئۇيغۇر ئاكىنىڭ شېئىرلىرىغا قۇربان ئاغىنىڭ ئاھاڭلار رىسالىدە بارىكەنتۇ. مەن ناخشا ئوقۇپ تۇرسام بىر دەمدە ئۇيغۇر ئاكا، بىر پەيتىدە قۇربان يەردەك سېزىلىدىكەن.

ئانا: (تەشۋىشتە) نامازئاخۇن بىلەن قۇربان كېچىكىپ كەتتىغۇ؟

تۇغۇلخان: خۇدايىم ساقلار، ئانا ئۇلارنى. سالامەت كېلىپلىۋالسا ياخشى بولاتتى.

ئانا: ئوغلۇم ئۇيغۇرمۇ شۇنداق دەۋاتىدۇ.

[سىرتتىن دەسلەپ بوغۇق، كېيىن ئېنىقراق ئات قاۋاشلىرى ئاڭلىنىدۇ. ئانا، تۇغۇلخان قولاق سالغاچ دەرۋازا تەرەپكە بېرىپ سىرتنى تىڭشايدۇ. ئۇيغۇر، ئەنەيتۇل ئۆيدىن چىقىدۇ]

ئۇيغۇر: ئۇلار كەلگەندەك تۇرامدۇ نېمە؟

تۇغۇلخان: ئاتلار بەكلا قاۋاپ كەتتىغۇ...

ئانا: (ئۇيغۇرغا) ئوغلۇم، سىلەر باشقا جايدا يوشۇرۇنۇپ يېتىشىڭلارنى ئېيتۋەرسەڭلار مىكىن؟

ئەنەيتۇل: يېتىشىمىز توغرىلىق، باشقىلار نۇۋەن قوۋۇقتىن چىقىپ كېتىپ بولدى. خاتىرجەم بولۇڭ ئانا.

[ئاتنىڭ قاتتىق پىشقىرىشى. دەرۋازا رېتىملىك تېز چېكىلىدۇ.]

سىرتتىن قۇرباننىڭ ئاۋازى: ئۇيغۇر ئاكا، ئۇيغۇر ئاكا!

[تۇغۇلخان تېز بېرىپ ئىشىكنى ئاچىدۇ. ھاسىرىغان، چارچىغان، كىيىملىرى يىرتىلغان قۇربان ئۆزىنى ناھايىتى تەسلىكتە ئىشىكنىڭ ئىچىگە ئالىدۇ. ئۆزىنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى يوقىتىپ سەنتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. تۇغۇلخان يۆلەيدۇ]

قۇربان: (ئۇيغۇرغا) ئۇيغۇر ئاكا، ئىش بولمىدى تېز يوتكىۋالىڭ؟

ئۇيغۇر
ئەنەيتۇل : (تەڭ) نېمە ئىش چىقتى؟

ئانا
تۇغۇلخان : (تەڭ) ئېيتىڭا، نېمە ئىش چىقتى؟

قۇربان: (دۇدۇقلاپ، ھاسىراپ) بىزنى يولدا شىڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرى توسۇۋالدى، نىياز ئاتا ئۇلار بىلەن ئېتىشىۋاتىدۇ. (كەينىگە قاراپ قويىدۇ)

ئۇيغۇر: ئۇلار كۆپمۇ؟

قۇربان: ئۇلار ئەللىكتىن ئارتۇق، بىز ئون بىر كىشى ئىدۇق. مەن ئايرىلغىچە توت كىشىمىز شېھىت بولۇپ كەتتى. نىياز ئاتام مېنى سىلەرگە خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتتى، تېز يوتكۈلۈپ كېتىڭلار. ئۇلار ئىزىمىزدىن خەۋەر تېپىپ قالغاندەك تۇرىدۇ.

ئۇيغۇر: (سەل ئويلىنىپ) بىز سەپداشلىرىمىزغا ياردەم بېرىشىمىز لازىم.

ئانا: ئوغلۇم...

تۇغۇلخان: ئاكا، سىز...

ئەنەيتۇل: ئۇيغۇر ئەپەندىنىڭ ئېيتقىنى توغرا، (ئۇيغۇرغا) سىز بۇ يەردە قېلىپ ئىشلارنى باشقۇرۇۋېرىڭ. مەن بىزنىڭكىلەردىن ئوتتۇزنى قىرىقنى ئېلىپ نىياز ئاتاملارنىڭ قېشىغا باراي.

قۇربان: ئۇيغۇر ئاكام يوتكۈلۈپ كەتمىسە بولمايدۇ، دۈشمەن سېپىدە ھاجى جانابمۇ بار.

ئۇيغۇر: (ئەمگىنىڭ بىلەن كۈلۈپ) مەن نەق مەيدانغا باراي، نەلەرگە يوتكۈلۈپ يۈرەتتىم.

(ئەنەيتۇلغا) سىز ئىشقان ئۇنچىلىك كىشىنى قانچىلىك ۋاقىتتا يىققىلى بولار؟

ئەنەيتۇل: بىرىم سائەت ئىچىدە يولغا چىققىلى بولىدۇ.

تۇيغۇر: ئۇنداقتا تەييارلىۋېرىڭلار، دولقۇن يېنىدا مەن سىلەرنى كۈتىمەن.

[ئەنەيتۇل چىقىپ كېتىدۇ]

تۇغۇلخان: تۇيغۇر ئاكا، سىز بارماڭ! سىز خەلقىنىڭ ئۈمىدى...

ئانا: قىزىم، سىز نېمە دېگەن ياخشى قىز؟ بۇ پەردە ئاتىڭىز بىلەن يىگىتىڭىز خەۋپ - خەتەر ئىچىدە تۇرغانلىقىنى بىلمەسىزغۇ؟

قۇربان: (كۆز يېشى قىلىپ) ئاپا، تۇغۇلخاننىڭ ئېيتقىنىمۇ توغرا. تۇيغۇر ئاكا بىزگە ئوخشاش جاپاكەشلەرنىڭ سائادىتى ئۈچۈن بۇ پەردە قىلىپ، تومۇزنى ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرسا بولامدۇ؟

تۇيغۇر: (قۇرباننىڭ مۈرىسىنى، تۇغۇلخاننىڭ بېشىنى سىلاپ) ئىنىم، سىڭلىم، سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار. بۇ پەردىكى ئىنقىلابىي ئىشلىرىمىزغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىرمۇنچە قېرىنداشلىرىمىز بار. باياتىن ئاخىرلاشقان يىغىنىمىزدا مېنىڭ قوراللىق قوزغىلاڭغا يېتەكچىلىك قىلىشىم قارار قىلىندى. (قۇربانغا) سىلەر قورال - ياراقلارنى ئالدىن دېيىلگەن سان بويىچە ئېلىپ كەلگەنمىدىڭلار؟

قۇربان: مىلتىق ئون ساندۇق، ئوق يىگىرمە ساندۇق ئىدى.

تۇغۇلخان: ئاز ئەمەس ئىكەن، نەچچە يۈز ئادەمگە يېتىدىكەندۇق.

تۇيغۇر: دۈشمەننىڭ بۇنى بىلىپ قالغانلىقى ھەممىمىز ئۈچۈن بىر بەختسىزلىك. شۇنداق بولسىمۇ تۈزۈمچى ھەقنى غەلىبىلىك قىلىپ، شېھىت شېھىدىنىڭ ئوخشۇلىمىسى بىر ئېلىپ قويماي بولمايدۇ.

ئانا: ئوغلۇم، يەنە ئىشانە تۇيلاپ قورال سېتىپ ئالغىلى بولار. تەييارلىق كەم تۇرسا ئۇلارغا تەڭ كەلگىلى كىشىنى يىغىپ بولغىچە ۋاقىت ئۆتمەمدۇ؟

تۇيغۇر: ئاپا، قورال، ئوقلارنىمۇ سېتىپ ئالارمىز. نىياز ئاكىلارنى قانداق قىلىمىز؟

تۇغۇلخان: (تۇيغۇرغا) ئاكا! جېنىم ئەپەندىم (كۆز يېشى قىلىدۇ) ئاتام بىر ئامال بىلەن قۇتۇلۇپ كېتەر...

قۇربان: بۇ ھاجى چايان قانچىلىك مۇناپىقلارنىڭ ساتقىنلىقى بولمايدۇ نېمە؟ ئالىمىدىن ئىشىمىز ۋۇجۇدقا چىقماي قالغاندىمۇ، سىرىڭلا قالسام ئەمدى ساتقۇنلارنىڭ ئىچىنى يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ ئالارمەن...

تۇيغۇر: مەسىلە بىر ھاجى چاياننىڭ ساتقىنلىقىدىلا ئەمەس، يەنە مەمەتدۇل، ئابدۇل ھوشۇرلار بار. ئۇنداق مۇناپىقلارنى ئىنقىلابىمىز ۋۇجۇدقا چىقمىلا ئەمەل دەسسەپ دارغا ئېسىش كېرەك. ئەمما ئۇلار قانداق قىلىپ ئىزىڭلارغا چۈشۈۋالدى؟

ئانا: ئوغلۇم، ھاجى دېگەن سېرىق چاياننى بىلمىگەن ئىدىڭلارمۇ؟

تۇيغۇر: بىز ئاتام بىلەن قۇربان سىرىقا خەۋەر بىلەن كېتىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىنلا ئەمدى كىلاتىمىز ھاجى چاياننى شۈبھىلىك دەپ قارىغان ئىدى.

قۇربان: بوغۇزۇپلا جېنىنى ئېلىۋېتىدىغان ئادەم ئىكەندۇق.
تۇغقۇلخان: ئۇ بۇ قىيمىغى ئىشنى قانداق قىلىپ بىلىپ قالغاندۇ؟
ئۇيغۇر: مەنمۇ شۇنى ئويلاۋاتىمەن.
قۇربان: بىز كارىز يېنىدىكى يولدىن ئۆتۈپ ئوچۇقچىلىققا چىققىچە ھېچقانداق گۇمانلىق ئالامەت
كۆرمىگەن ئىدۇق، كېيىن تۇيۇقسىز تەرەپتىن تەڭلا "قولۇڭنى كۆتەر!" دېگەن ئاۋازلار-
نى ئاڭلاپ ئالدىراپ قالدۇق، شۇنىڭ بىلەن ئېتىشىش باشلىنىپ كەتتى.
ئانا: ھاجى چايانمۇ شۇنداق دەپ توۋلىدىمۇ؟
قۇربان: ئۇنى ئىمىز ئانام كۆرۈپ قاپتۇ، قولغۇدا چېچىلاپ ئېيتتىم، بۇ ۋاقىتتا خەۋەر قىل
دەپ ئەۋەتتىم، مېنىڭ قورشاۋدىن چىقىپ كېتىشىم ئۈچۈن ئۇلار ئوق ئېتىپ سۈزدى،
مەن كارىز ئىچى بىلەن مېڭىپ باشقا قۇدۇقتىن چىقتىم.
[ئەمەيتۇل ھۇدۇقۇپ قايتىپ كىرىدۇ]
ئەمەيتۇل: (ئۇيغۇرغا) يۈزدىن ئەتراپ مۇھاسىرە ئىچىدە قاپتۇ، چىقىپ كەتكىلى بولمىدى.
قۇربان: (يېڭىدىن قاپانچىسىنى چىقىرىدۇ) سىلەر ماڭا قورال بېرىپ، يوشۇرۇپ چىقىپ كېتىڭلار.
مەن ئېتىشىپ ئۇلارنى ئۆزەمگە جەلىپ قىلىپ تۇرىمەن.
[ھەممەيلەن جىددىي سۈكۈتتە ئۇيغۇرغا قارىشىدۇ]
ئۇيغۇر: (تەمكىنلىك چىراي بىلەن ھەممەيلەنگە قارايدۇ) دۈشمەننىڭ دىيىتى ناھايىتى ئېنىق،
مېنى تۇتۇۋالسىلا تۇرپان خەلقىنىڭ ئىنقىلاپ يورۇقى ئۆچۈرۈلۈپ كېتىدۇ، دەپ خىيال
قىلىۋاتىدۇ. بۇ زالىملار مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ كەلگەن شىڭ شىسەينىڭ ياردىمىدىن
پايدىلىنىپ ئىنقىلاۋىمىزنى ئۆچۈرۈۋەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. لېكىن خەلق ئىنقىلاۋى
ھازىرقى باسقۇچتا ئەرزىمەس كۆتۈرەلمەيدىغانلىقىنى ئۇلار بىلمەيۋاتىدۇ. بىز كۆپەيمىز، بىزنىڭ
خەلقىمىز ناھايىتى كۆپ، تۇرپاندا قىرغىندا توختىمايدۇ. (قۇربانغا) ئىنىم، سىز مېنىڭ گې-
پىمگە كىرەمسىز؟

قۇربان: (ھۆرمەت بىلەن) سىزنىڭ گېپىڭىزگە ئەبەدىل - ئەبەد كىرىمەن، ئاكا!
ئۇيغۇر: (تۇغقۇلخانغا) سىزچۇ، سىڭلىم؟
تۇغقۇلخان: مەنمۇ شۇنداق، ئاكا.
ئۇيغۇر: (ئاپىسىغا) ئانا، بېقىپ، تەربىيەلەپ شۇنچىۋالا ئادەم قىلدىڭىز، مېنىڭ بىردىن - بىر
ئاتىمايسىزغا قۇلاق سالغايسىز.

ئانا: بوزلەۋرىڭىم، تۇغقۇنۇم، سىزدىن مەن ھەمىشە رازى بولۇپ كەلگەن ئىدىم.
ئۇيغۇر: (قۇرباننى چەتكىرەك ئېلىپ) سىز بىلەن تۇغقۇلخان ئەتىدىلا ئېچىلىۋاتقان غۇنچىلار.
سىلەر يۈرەكلىك يىگىتلەر كېرەك، ھۆرلۈك، ئادالەت، باراۋەرلىكنى ئۆز كۆزۈڭلار
بىلەن كۆرۈڭلار.

قۇربان: ئۇيغۇر ئاكا، سىز ...
ئۇيغۇر: (بۇيرۇق ئاۋازدا) قۇربان، سىز ئاپام بىلەن تۇغقۇلخاننى مۇھاپىزەت قىلىسىز. بۇيرۇققا
ئىتائەت قىلىشىڭىزنى تەلەپ قىلىمەن.

ئانا
ئەنەيتۇل
ئوغۇلخان
قۇربان : (ئەڭ) سىز ... ؟

[سىرتتىن ئات قاۋاشلىرى ئېنىقلىنىدۇ]

ئۇيغۇر: (خاتىرجەم، تەمكىن) ئەندى مەسلىھەت قىلىپ ئولتۇرساق بولمايدۇ. مەن ئەنەيتۇل بىلەن باشقا يول ئارقىلىق قۇتۇلۇشقا چارە قىلىپ باقىمىز.

ئەنەيتۇل: ئۇيغۇر ئەپەندىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنىڭمۇ يولى بار. ھەممىمىز بىر يولى بولۇپ چىقىپ كېتەلمەيمىز.

ئۇيغۇر: سىلەر مېنىڭ سۆزۈمگە كىرىڭلار، قۇربان، سىز ئاپام بىلەن ئوغۇلخاننى ئېغىل ئۈستىدىكى بىدە ئارىسىغا يوشۇرۇپ، ئىش ئۆتكەندە ئېلىپ چىقىپ كېتىسىز.

قۇربان: جەزمەن ئورۇنلايمەن.

ئۇيغۇر: ھەر قانچە زور ۋەقە بولغاندىمۇ شەپە چىقىرىپ قويسىڭىز زادى بولمايدۇ.

قۇربان: خاتىرجەم بولۇڭ، جېنىم ئاكا، جېنىم بەدىلىگە ئانىلارنى ھىمايە قىلىمەن.

ئۇيغۇر: بېرىڭلار ئەمسە.

[ئۇيغۇر بېرىپ قۇرباننى باغرىغا باسىدۇ. ئاپىسى ئۇيغۇرنى باغرىغا باسىدۇ، ئۇيغۇر ئوغۇلخاننىڭ بېشىنى سىلاپ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ قويىدۇ. قۇربان، ئانا، ئوغۇلخانلار قىيالمىغاندەك باغ تەرەپكە كىرىپ كېتىدۇ. ئۇيغۇر بىلەن ئەنەيتۇل ئۇزىتىپ قالىدۇ]

ئەنەيتۇل: (جىددى) مەن سىزنىڭ پىلانىڭىزنى چۈشەندىم دوستۇم. سىز ياشلار ۋە يانتانغانلارغا يول ئېچىپ بېرەيلى دەپ ئويلاپ ياخشى قىلدىڭىز.

[ئات قاۋاشلىرى ئەدەيدۇ]

ئۇيغۇر: شۇنداق. ئۇلار باشىمۇن، باشقاندىمۇ سىزنىڭ ئىشلىرىمىز ئوختاپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئارىلىرىمىزنى چېچەكلىمەس ئۈچۈن باشمۇن!

ئەنەيتۇل: بىراق پىلانىڭىزغا تۈزۈتۈش كىرگۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ.

[ئات قاۋاشلىرى ئەدەيدۇ]

ئۇيغۇر: توغرا، پىلانىمنى تولۇق ئېيتىپ بولمىدىم. (ئويىنى كۆرسىتىپ) ئەمدى سىز ئۆيىڭىزنىڭ قۇدۇقىنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كېتىسىز. كېيىن بىزنىڭ يېتەكچىلىك قىلىش گۇرۇپپىمىزدىكى سەپداشلارغا ئەھۋالنى ئېيتىسىز. ئىنقىلابىمىزنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى ئۈچۈن تىرىشىش كېرەكلىكىنى دەڭكۈزۈسىز.

ئەنەيتۇل: (ئالاقزادە) بۇ قانداق گەپ؟ سىز بىر يېتەكچى تۇرسىڭىز، سىز ۋەزىپىنى ماڭا تاپشۇرۇپ ئۆزىڭىز يالالمىسلىق.

ئۇيغۇر: (جىددى) بولمايدۇ، سىز مېنى يېتەكچى دەپ قارىغان ئىكەنسىز، گېپىمگە بويسۇنۇشىڭىز لازىم. سىز دەرھال يوشۇرۇنۇڭ.

ئەنەيتۇل: (جىلە بولۇپ) بويسۇنىمەن، سىز يوشۇرۇنۇڭ. (تاپانچىسىنى چىقىرىدۇ) دۈشمەننى مەن تورەمگە قارىتىپ تۇرىمەن.

[ئات قاۋاشلىرى ئەدەيدۇ]

AltunOq

ئۇيغۇر: (تەمكىن) دوستۇم ماقۇل بولۇڭ، ئۇلارنىڭ نىشانى مېنى قەستلەش، سىز ئۇلارنى تونۇپ تۇرغاندىمۇ ئۇلار مېنى ئىزدەشتىن توختىمايدۇ. ئۇلار كۆپ، سىز ئاز ھالەتتە ئەتراپلىغراق ئويلىمايلى. ئۇلار مېنى مەۋقەگە ئىنقىلاپ بىلەن قالدۇ، دەپ خىيال قىلىۋاتقىنىدا سىزگە ھەرگىز ئاپەت قىلمايدۇ. شۇڭا ئىنقىلابنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن سىز كېتىڭ.

[ھەر ئىككىسى سۈكۈتتە. ئات قاۋاشلىرى ئاڭلىنىدۇ]

ئەنەيتۇل: شۇنداقتىمۇ سىزنى يالغۇز قويۇپ ...

ئۇيغۇر: خاتىرجەم بولۇڭ، سىز سەپداشلارغا ئېيتىڭ. قوزغىلاڭنى ئەسلىدىكى پىلان بويىچە تەييارلىۋەرسۇن، ئالدىدىن مەن قولغا چۈشۈپ كېتىپ قالسام دۈشمەن بىخۇتلاشقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىشنى تېخىمۇ راۋان داۋاملاشتۇرغىلىمۇ بولىدۇ.

[ئۇيغۇر ئىككىلىنىپ تۇرغان ئەنەيتۇلنى مۈرىسىدىن قۇچاقلىغىنىچە كەينى ئۆيگە ئېلىپ كېتىدۇ. باغ دەرۋازىسىدىن قۇربان، ئارقىسىدىن ھاسىراپ ئوغۇلخان كىرىدۇ]

ئوغۇلخان: قۇربان، سىز ئۇيغۇر ئاكىنىڭ سۆزىنى ئۇنۇتتىڭىزمۇ؟

[ئات قاۋاشلىرى ئاڭلىنىدۇ ۋە يېقىنلىشىدۇ]

قۇربان: (زەردە بىلەن ئاياغچىسىنى يۇلاڭشىتىپ) ئۇيغۇر ئاكىنىڭ سۆزىنى چۈشەندىم. ئۇ ئەنەيتۇل ئاكا بىلەن بىزلەرنى قوغداش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئاتاپ قويىۋاتىدۇ. نىياز ئاتامىمۇ مېنى يولغا سېلىپ قويۇپ ئۆزى قالغان ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇيغۇر ئاكىنى دەپ ماقۇل بولغان ئىدىم. ئەمدى ئۇيغۇر ئاكا ...

ئوغۇلخان: (يىغلاپ) ۋاي ئىست ئاتا، ۋاي ئىست ئۇيغۇر ئاكا!

قۇربان: (ئوغۇلخاننىڭ مۈرىسىنى سىلاپ بەزلەپ) ئوغۇلخان، جېنىم، كۆڭلۈمنى ئەزمەڭ. نىياز ئاتاملار بىر پەس ئۇرۇشۇپ يىقىپ، ئارقىدىن ئادەم ئالالمىغاندەك بولسا قوراللارنى كارىزغا تاشلاپ ئۆزلىرىمۇ كارىزغا چۈشۈپ كەتمەكچى ئىدى.

ئوغۇلخان: (ئەنسىرەپ) ئۇيغۇر ئاكام قانداق بولار؟

قۇربان: ئۇيغۇر ئاكىمى دۈشمەنگە بەرمەيمەن.

ئوغۇلخان: مەنمۇ سىزنىڭ يېنىڭىزدا بولاي.

قۇربان: ئاپاڭنى قانداق قىلىمىز؟ سىز ئۇنىڭ يېنىدا بولۇڭ.

ئوغۇلخان: ئۇيغۇر ئاكىنى مۇھاپىزەت قىلىمىز دېسەك، ئۇ ماقۇل بولىدۇ.

قۇربان: (سەل ئويلىنىپ) يۈرۈڭ چۈشەندۈرۈپ باقايلى.

[قۇربان، ئوغۇلخانلار چىقىپ كېتىدۇ. ئات قاۋاشلىرى ئاڭلىنىدۇ. ئۇيغۇر پېشايۋان تۈۋرۈكى يېنىدا پەيدا بولىدۇ. ئېتىنىڭ گۈمبۈرلەپ قىلىدۇ]

سىرتتىن ئاۋازلار A: ئىشىكنى ئاچ، يېپتۈۋېلىت سۇۋاۋچ!

B: ئاچمىساڭ چاقىمىز!

C: تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈڭلار!

[باغ تەرەپتىكى دەرەخ كەينىدە قۇربان بىلەن ئوغۇلخان پەيدا بولىدۇ. تام تۈۋىگە چىققان بىر ئەسكەر ئەمدى ئارتىلىپ چۈشەي دەۋاتقاندا ئۇيغۇر ئاتقان ئوق تېگىپ

جەسەدنى تام ئارقىسىغا، مىلتىقنى سەھنە تەرەپكە چۆشۈپ كېتىدۇ. ئېغىزلىغان ئوچقاندەك بىرسى مىلتىقنى ئېلىپ جايىغا ياندۇ]

ئۆيغۇر: (چوچۇپ) ئوغۇلخان سىز نېمە قىلىپ يۈرۈسىز؟

[تامدىن ئارتىلغان يەنە بىر ئەسكەرنى قۇربان ئېتىپ چۈشۈرىدۇ]

قۇربان: ئاكا، سىز كەينى قوروق بىلەن چىقىپ كېتىڭ. بۇ يەردە بىز بار!

[بىراقلا ئۈچ ئەسكەرنىڭ بېشى تام ئۈستىدە كۆرۈنىدۇ. ئۆيغۇر، قۇربان، ئوغۇلخانلار ئاتقان ئوق بىلەن ئۆلىدۇ]

سىرتتىن ئاۋاز: ھويلىدا ئادەم كۆپ ئىكەن. ھەممىڭلار ئۆيدىن چىقىڭلار! ئەسكەرلەر بىلىۋېتىپ بىلەن ئېچىڭلار!

[شىددەتلىك ئوق ئاۋازى، تامغا ئارتىلغانلارنىڭ ئوق يەپ ئىڭراشلىرى؛ قورو سىرتىدىن كوتىرىلگەن ئوت يالقۇنى ...]

— پەردە

بەشىنچى پەردە

شۇ يىلى 10-ئاي، ماھۇل تۈرمىسىنىڭ ئىچىدىكى تاشقارقى قورا. ئۆڭدۈلىدا ئىنگىز ۋە ھەيۋەت تۈرمە تېمى، سىرتىدا قۇرۇپ قالغان دەرەخ. تامنىڭ بىر چېتىدە قاراۋۇل بوتكىسى، سەھنىنىڭ بىر تەرىپىدە رىشاتكىلىق تۈرمە كامېرلىرى، يەنە بىر تەرىپىدە چىقىش دەرۋازىسى، سەھنە مەركىزىدە مەھبۇسلارنى چېتىپ باغلاشقا ھەم ئېسىپ ئۆلتۈرۈشكە ئىشلىتىلىدىغان كىرېست شەكىللىك جازا تۈۋرۈكى ئورنىتىلغان. ئۆسلەڭ غولىدا قامچا، دەررە ۋە ئېسىلغان، يەنە تاتىتىن يالاڭ خىشتىن ياسالغان ئورۇندۇقلار. ئۆيلاقتىن — بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن ئىككى ئازارەتچى ساقچى ئەسنىمەكتە. رىشاتكىلىق كامېرلاردىن جاراڭلىق ناخشا سادانىسى چىقىدۇ.

ئەي پېقىر ئۆيغۇر ئويغان، ئۇيقۇڭ يېتەر،
سەندە مال يوق ئەمدى كەتسە جان كېتەر.
بۇ ئۆلۈمدىن ئۆزەڭنى قۇتقۇزمىساڭ،
ئاھ، سېنىڭ ھالىڭ خەتەر، ھالىڭ خەتەر.

قوپ، دېدىم، بېشىڭ كۆتەر، ئۇيقۇڭنى تاچ!
رەقىبىڭ ئىشىنى كەس، قېنىنى چاچ!
كۆز ئېچىپ ئەتراپقا ئوبدان باقمىساڭ،
ئۆلۈسەن ئارماندا بىر كۈن، يوق ئىلاج.

ساقچى A: **ئەسكى غەزەل ئوقۇشقا رۇخسەت يوق!**

مەھبۇسلار ئاۋازى: ئاماللاشقا چىقىرىشامسەن؟

ساقچى B: ۋاقىت توشمىدى، ۋاقىراشما! سىرتقا ئاڭلىنىپ قالىدۇ.

مەھبۇسلار ئاۋازى: ئەگەر شامالداشقا چىقىرىشماسلىق تېخىمۇ قاتتىق بولىدىغان بولسا، دوزىخىڭ سالىمىز!

ساقچى A: (ساقچى B غا) بۇلارنى شامالداشقا چىقىرايلى، بولمىسا جىدەل تېرىپ بەرگەنلەر بىزگە ئەلەم قىلىدۇ. قوپال ئوقۇغۇچىلار بىر-بىرىنى يوقالماس ئاڭلىنىپ قالىدۇ.

ساقچى B: مەيلى، چىقارساق چىقىرايلى. (كامېرىدىكى مەھبۇسلارغا) جەھەل قىلىشماي ئۈزۈلۈپ - ئۆچۈپ چىقىش! (بېلىدە ئېسىغلىق ئاچقۇچلارنى ئالغۇرغاچ كامېرا تەرەپكە ماڭىدۇ)

مەھبۇسلار ئاۋازى: بۇگۈن ئۇيغۇر نەپەندىنى چىقارمىساڭلار ھېچيەرگە چىقماسمىز!

ساقچى A: (چالۋاقاپ زەردە بىلەن) بولمايدۇ. ئۇيغۇرنى چىقىرىش ئۈچۈن ئالاھىدە يادى مىرزىكام دىرىنىڭ بۇيرۇقى بولۇشى كېرەك.

مەھبۇسلار ئاۋازى: ئۇنداق بولسا ھېچقايسىمىز چىقمايمىز!

ساقچى B: چىقىشمىساڭ چىقما. (ئاچقۇچلارنى بېلىگە ئېسىپ كەينىگە يانىدۇ)

[رىشاتكىلارنى تاراقشىتىپ، ئۇيغۇر - دۇيغۇر قىلىشىپ مەھبۇسلار ناخشا باشلايدۇ]

قوپ! دېدىم، بېشىڭ كوتەر، ئۇيغۇر ئاچ!
رەقىبىڭ بېشىنى كەس، قېنىنى چاچ!

ساقچى A: (ساقچى B غا) بولمىدى. بۇ يالاڭتۆشلار بىز ئىككىمىزنى بالاغا قويۇپ ئىش چىقىرىپ ھەمىنىدەك تۇرىدۇ.

ساقچى B: ئۇيغۇرنى شامالداشقا چىقىرامدۇق - يە؟

ساقچى A: ئامال ئاخىرى كايىپ كېتەرمىكىن؟

ساقچى B: مەن بىر تەستۈق يېزىپ قوياي. (كامېرا تەرەپكە ماڭىدۇ) ھاي، غەزەل ئوقۇماڭلار، ئاۋال پارالق قىلىشايلى.

[ناخشا توختايدۇ]

بىر مەھبۇسنىڭ ئاۋازى: ھە، قىلە گېپىڭنى.

ساقچى B: سىلەر ئۆزەڭلارلا شامالداۋەرمەي ئەجەپ ئۇيغۇرغا كويۇنۇپ كېتىپسىلەرغۇ؟ ئۇ چوڭ گۇناكار!

كامېرا ئىچىدىن مەھبۇس: ئۇنىڭ ھېچ گۇناھى يوق. ئىنى ئادەملەر ئوقسۇللارنىڭ ئامى ئۈچۈن كەپ قىلىپ قويغىنى گۇنا ھېسابلىنامدۇ؟

ساقچى B: ئۇيغۇرنىڭ ئەرەسىنى چوڭلار بىر نەرسە قىلىدۇ، سىلەر ئارىلاشماڭلار؟

كامېرا ئىچىدىن مەھبۇس: بۇرادەرلەر بۇلالى ساقچىلار بىلەن پاراڭلىشىپ گالۋاڭ بولۇپ سۆزلىگەچكە كېلىڭلار، رىشاتكىنى بۇزۇپ تاقايلى!

كامېرا ئىچىدىن يەنە بىر مەھبۇس: شۇنداق، ئۇيغۇر ئەپەندى بىر قېتىمىمۇ كۆزنى نۇرى كۆرمىدى، بۇگۈن يا ئۇ ئۆلۈم يا كورۇم.

ساقچى A: (ساقچى B بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋېلىپ) ھەي، ھاي ئالدىرىماڭلار، ئۇيغۇر ئەپەندىمىز شامالداشقا چىقسۇن.

ساقچى B: ئۇ شېئىر ئوقۇپ غەلىبىنى قۇتلاشنى ئۈچۈن ئۆزى يالغۇز چىقىدۇ.
كامېرا ئىچىدىن مەھبۇس: ئۇنى تولا ئۇرۇپ، قىيناپ ماڭالمايدىغان قىلىپ قويساقلار ئۆزى يالغۇز قانداق چىقالايدۇ؟
ساقچى A: (ساقچى B بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋېلىپ) ماقۇل، سېنىڭ بىلەن بىللە چىقىمەن.
ساقچى B: باشقىلىرىڭ ھەممىسى تۇرۇش، ئۇنىڭغا گەپ - سۆز قىلىشقا قەتئىي روخسەت يوق! (بىرىنچى ئىشىكنى ئاچىدۇ)

[ئېغىر جازالار بىلەن تولغان، كىيىملىرى ئاۋالقى بەردەشلىكىدىن كۆپ ئۆزگەرگەن ئۇيغۇر بوسۇغىدا كۆرۈندى. ئاستا قەدەم تاشلاپ قوربانىنىڭ يېنىغا كېلىپ مېڭىشى ئارقىلىق كىرىدۇ. كۆپ مەھبۇسلارنىڭ «ئۇيغۇر ئەپەندىگە سالام» دېگەن ئاۋازلىق ھىتاۋى ئەكس سادا چىقىرىپ ياڭرايدۇ. ئۇيغۇر تەبەسسۇم بىلەن سالام قايتۇرۇپ ئورنىدا تىككىنە ئاستىدا شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىدۇ]

ئەي پەلەك، بۇ دەھشەتلىكتىن ئىنتىھا سىزارمەن،
ئىزدىنىپ كۆپ تاپمىدىم بىر دەردىمگە ھېچ دارمەن.
بىر چوراپ ئۆلسەم نە ئارمان، بىخىم باھارى گۈلشەنى،
ھەر سەھەر گۈل ئىشقىدا بۇلبۇلغا ئوخشاش زارمەن.
سۇغا تەشنادۇر بۇ چۆل، بىپايان مۇنبەت يېرى،
مىللى دەريا تاپماي ئېقىش، قاينان بولۇپ قاينارمەن.
ئويغىنىپ كەتتى جاھان، مەغرىبى - مەشرىق تامام،
مەن تېخى سۇت ئۇيقۇدا، چۈش كۆرۈپ ياتارمەن.
تىل - ھاقارەت، نەدەدىمخار، ۋاي داد ... بۇ جاننى قىينىدى،
ئەندى نە قىلماق كېرەك، ئەجەپمۇ بولدۇم خارمەن.
زۇلۇمنىڭ ئوكيانىدىن، تاپماي پاراغەت ئارىلى،
تاغ كەبى دولقۇندا لەرزەپ، غەرقە ئاھ ئۇرارمەن.

....

قۇربان: ئۇيغۇر ئاكا، سالامەتلىكىڭىز ياخشى ئەمەس، ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ.
ئۇيغۇر: (قۇربانغا كۆڭۈلدىكىن ھەركەتتى ئىپادە قىلىپ) ھېچقىسى يوق ئىنىم، شۇ كۈنلەردە بىزنىڭ سەپداشلار نىمە كۈنى بىلەن يۈرىدىكىن. ئاپامنىڭ ئەھۋالى، ئوغۇلخاننىڭ ئەھۋالى قانداقراقكىن؟ ... مېنى ئاسرىم قىلىپ قىيىنىلغاندىن سىرتقى ھېچ بىر خەۋەر ئالالماي ئىچىم ئىت - ئىت بولۇپ كەتتى.
قۇربان: كاشان قىلماڭ ئاكا، ئەڭ ئىشەنچلىك ئاكاملار سىزنى قۇتقۇزۇۋېلىش چارىسىنى قىلىۋېتىپتۇ. كارىزغا تاشلاپ كەتكەن قورال - ئوقلارنى ھازىر بىزنە نېمىز ئاكاملا ئۆز قولىغا ئېلىۋېتىپتۇ. ئاپاملى ماڭ ئەپەندىنىڭ تەكلىپى بويىچە ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ۋاقىتلىق پاناھلىنىپ تۇرۇۋېتىپتۇ.
ئۇيغۇر: (خوشال) نىمە دېگەن ياخشى! بىزنىڭ ئىشلىرىمىز داۋام قىلىۋېتىپتۇ. لى ماڭ ئەپەندى ئاپامغا خەيرخاھلىق قىلغان بولسا غېمىم يوق. ئوغۇلخانچۇ؟ مېنىڭ بىلىشىمچە ئۇ

ئېتمىش بولغان ھېلىقى كېچىسى يارىدار بولغاندەك تۇراتتى.

قۇربان: (تەمسىلىنىپ) ئوغۇلخانىلىق بىلىگىنى ئوق سىجاپ ئوتۇپ كەتكەن ئىدى. كېيىن ئۇ ئاپئىلار بىلەن سالامەت چىقىپ كېتىپتۇ. ھازىر تولۇق ساقىيىپ كېتىپتۇدەك.

ئۇيغۇر: ئامانلىقى ياخشى بوپتۇ، سىلەر ياشىشىڭلار كېرەك. بىزنىڭ ئارمانلىرىمىز ئۈچۈن، قىساسىمىز ئۈچۈن ياشىشىڭلار لازىم.

[قۇربان تەمسىلىنىپ، ھاياجانلىنىپ، ماقۇل، ئىشارىسىغا باش لىڭشىتىدۇ. دەرۋازا ئەنسىز قېقىلىدۇ]

سىرتتىن ئاۋاز: قايسىڭ بار مايەردە؟ ئىشىكنى ئاچ!

[ساقچى A، B لار ئالافزادىلىك بىلەن ئۇيغۇر ۋە قۇرباننىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كېلىدۇ]

ساقچى A: تېز كىرىپ كېتىڭلار، تېز كىرىپ كېتىڭلار! (ئىتتىرىدۇ)

قۇربان: (ساقچىنى ئىتتىرىپ) ئالدىرىماي تۇر، ئالدىرىماي كىرىپ كېتىمىز.

ساقچى B: (يۈگۈرۈپ كېلىپ) ئۇيغۇر ئەپەندى، سىز خەلقپەرۋەر زات، بىزمۇ ئامالسىزلىقتىن مۇشۇ ئىشنى قىلىۋاتىمىز. تېزراق كىرىپ كېتىڭىز.

[دەرۋازا ئەنسىز قېقىلىدۇ]

سىرتتىن ئاۋاز: ھەي، ئۆلۈۋاتقىمۇ؟ نېمىشقا ئىشىكنى ئاچمايسەن؟

ساقچى A: (سىرتقا قاراپ) ماۋۇ ھازىر، ئاچقۇچنى تاپالمايۋاتىمىز. (ئۇيغۇرغا قاراپ) بولۇڭلار، تېز كىرىپ كېتىڭلار، بىز بالاغا قالمايلى.

[ئۇيغۇر قۇرباننىڭ يۆلىشى بىلەن ئاستا قەدەم تاشلاپ كامېر تەرەپكە قاراپ ماڭىدۇ. ساقچى B دەرۋازا تەرەپكە بېرىپ ئاچقۇچلارنى شاراقشىتقاچ ئۇيغۇرنىڭ كىرىپ كېتىشىنى كۈزىتىپ تۇرىدۇ. دەرۋازا ئېچىلغاندا ئاۋال مۇھاپىزەتچىلەر يۈگۈرۈپ كىرىپ قاتارلىشىپ تۇرىدۇ. شېڭ شىسەي، يېكوپ ۋە ئۇلارنىڭ ياردەمچىلىرى، ئارقىدىن ئامبال ۋە ئۇنىڭ ياردەمچىسى كىرىدۇ]

ئامبال: (نارازەتچى ساقچىلارغا ئالىيىپ) نېمىشقا تېز ئاچمايسەن، ئۇخلاپ قېلىشقان ئىدىڭمۇ - يە؟

ساقچى A B: (تەڭ) بىزدىن سەۋەبلىك ئۆتتى دارىن، ئاچقۇچ داتلىشىپ قالغان ئىكەن.

[ئامبالنىڭ ئىشارىسى بىلەن ياردەمچىسى چىقىپ خىشتىن قوندۇرۇلغان ئورۇندۇققا كۆرپە سالىدۇ. شېڭ شىسەي بىلەن يېكوپ كېرىلىپ ئولتۇرىدۇ]

شېڭ شىسەي: (ئامبالغا) ھېلىقى ئۇيغۇر دېگەن نوچى تەشكىلاتى بارلىقىنى ئېقرار قىلدىمۇ؟

ئامبال: تەشكىلاتىمىز يوق، دەپ قاتتىق تۇرۇۋاتىدۇ. بىزنىڭ بىلىشىمىزچىمۇ تەشكىلاتنى يوقمىكىن دەپ قارايمىز. ئەگەر بۇ تەشكىلات بولغاندىمۇ تاپقىلى بولماسمىكىن؟ شۇڭا ... شۇڭا، شۇڭا ئۇنى ئۆلتۈرۈپلا تۈگىتىۋەتمەيلىمۇ؟

شېڭ شىسەي: (ئورنىدىن تۇرۇپ قاقاھلاپ كۈلۈپ) ئۇنى ئۆلتۈرۈش شۇنچە قىيىن دەمسىز؟ تاماكىنىڭ ئىسىنى پۈلىگەندەكلا ئىش!

ئامبال: (تېگىرقاپ) مېنىڭچە ئۇنچە ئاددىي ئەمەس. ئۇيغۇرلارنىڭ ھېكايىچىلىرى بۇ تېئاترلارنىڭ ھەر بىر كۆرۈنۈشىنىڭ يوپۇرمىقىدەك بار ...

شېڭ شىسەي: (قاقاھلاپ كۈلۈپ) سىزنىڭ سۆزىڭىز تېخى بۇلار توغرىسىدا بىلمەيدىكەن دەپتىمەن. سىز دېگەن بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر بىر توپ كىشىسىدىن ئارتىپ ئۇيۇشتۇرۇۋالغان بىر تەشكىلى كۈچ بارلىقىنى نېمىشقا ئېسىڭىزدە تۇتمايسىز؟ بۇ تەشكىلى كۈچ ئۆزىگە مەلۇم يوللار بىلەن قورال يۆتكىمەكتە. بۇ كۈچ سىزنىڭ يەككە، ئارقاق تۇتۇشۇڭلارنىمۇ، ھەر كۈنى دېگىدەك پاراكەندە قىلىۋاتقان. ئۇيغۇرلارنى تۇتقاندىن ئاخشىمى كۆتۈرۈپ قارشىلىق كۆرسەتكەن قوراللىقلار، ئۇيۇشقان كۈچ بولماي نېمە؟

ياڭكوپ: (ئاچچىق ئەلەم بىلەن) بىزنىڭ بۇ ئۆلكىدىكى سولداتلىرىمىزدىن ھەر كۈنى دېگىدەك بىر - ئىككىسى بۇ قاتىل تەككۈرلەرنىڭ قولىدا كىرىمسىز ئاتىمىدا يېتىۋاتقان. بۇ ئەبلەخلەر زادى نېمە؟

ئامبال: بۇ يالاڭتۆشلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى ئەسلىدىنلا ئېتىپ كەتتى. ئەمما بۇ تەشكىلاتنىڭ ئادەملىرىنىڭ كىملىكىنى، قانچىلىك ئىكەنلىكىنى قانداق بىلگىلى بولار؟

شېڭ شىسەي: (ئۇيان - بۇيان مېڭىپ) ئەڭ قاتتىق تاشمۇ ئوۋۇلىدۇ. بىزگە دۈشمەنلىك قىلىۋاتقان بۇ نىمىلەر ئەڭ ئاۋال ئادەم. شۇڭا ئۇلاردا ياتقۇزلۇقمۇ، قورقۇنچاقلىقمۇ بار. (ئامبالنىڭ ئالدىدا توختاپ) ھېلىقى بايىلا تۇتۇلغان ياش خەنزۇنى بىر سەرىسە ئېيتىپ بەرمىدىمۇ؟

ئامبال: قوللىرىنى سوزۇپ، كەجگىسىگە مۇشلاپ، كۆكرىكىنى تىختاپ، تىرنىقىنى تارتىپ قىلىغىنىمىز قالمىدى. مەن ئۇيغۇرنىڭ ئات ياقارى دېگەندىن باشقىنى ئېيتمىدى.

شېڭ شىسەي: (مىيىقىدا كۈلۈپ) سىزگە ئۇ ئەلۋەتتە ئېيتىپ بەرمەيدۇ - دە؟

ئامبال: ئۇ ھامان ئەرزىمەس قۇرۇت. ئۇ ھەرقانچە بىلسە بىر ئۇيغۇرنى بىلەر. چوڭ توپىلاڭچىلارنى ئۇ نېمىنى بىلمەيدۇ - دە؟ (ھەسرەتلىنىپ) ھاجى چاياندا كېيىنكى كۈنلەردە ئۇلارنىڭ ئىشەنمەي قويغىنى بىزگە چوڭ زىيان بولدى.

شېڭ شىسەي: (ئالدىراپ) ھاجى چايان دېگەن كىم؟ ئۇلارنى بىلەمدۇ؟

ئامبال: ھاجى چايان بىز ئۈچۈن خېلى يىللار خىزمەت قىلىپ، توپىلاڭچىلارنىڭ ئىزىغا چۈشۈپ كىرگەن ئىدى. نېمە ئۈچۈنكىن، ئۇلار بۇ ھاجى چاياندا ئىشەنمەي قويدى. گەپ - سۆز، ھەرىكەتلىرىنى ئېيتىپ بەرمەيدىغان بولۇۋالدى.

شېڭ شىسەي: ئۇلارنىڭ ھاجى چاياندا ئىشەنمەسلىكىنىڭ بىزگە ھېچقانچە دۆلەتسىزلىكى يوق. چوڭ كاتتىۋاشلىرىنى تونۇيالا بولىدى، چاقىرىڭ ئۇنى!

ئامبال: ئۇلار خىزمىتىڭىزدە بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئىدى، مەن كىرگۈزمىگەن ئىدىم. (ياردەمچىگە) ھېلىقى چەنتۇلارنى چاقىر!

[ئامبالنىڭ ياردەمچىسى چىقىپ كېتىدۇ]

شېڭ شىسەي: (مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ) بۇلار ئىچىدە يېقىنلىرىڭىز يوقمىكىن دەيتىمەن. مۇشۇ تۇرىشقان كىشىنى بۇقرانى ئىدارە قىلىشتا پەم بىلەن پاراسەتنى بىرلەشتۈرمىسە بولمايدۇ. بىرىگە يەنە بىرىنى ياماشلايسىز، يالغۇز سۆزلەشكەندە پەقەت شۇنىڭغىلا ئىشىنىدىغانلىقى

ئەزنى ئېيتىپ قويۇسىز، نەتىجە شۇنداق بولىدىكى، ئۇلار سىزگە دائىم ئاخبارات بېرىس-دۇ. بىر - بىرىنى چاقىدۇ. باشقىسىغا قارىغاندا ئۆزىنىڭ سىزگە كۆپرەك سادىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ يۇرت - ئەل ئۆزلىكىدىن بىساتقۇرۇلۇۋېرىدۇ. زورۇر چاغدا سىز بەقەت مىلتىقنىڭ تەپكىسى قولىڭىزدا ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىپ قويسىڭىزلا بولۇۋېرىدۇ.

ئامبال: بىرىنگادىر جانابلىرى ھەقىقەتەن پۈتۈن جۇڭگودا رەئىس جۇمھۇر بولۇشقا لايىق ئىكەنلا!

شىلىف شىمەي: (تەمەننا، پەخىرلىنىش بىلەن) سىز دارىن بىرەر توي ھايۋىنى بېقىپ باققانمۇ؟

ئامبال: (تەئەججۈپتە) بۇ سوئالغا كەم ئەقلىم يەتمەي قالدىمۇ؟

بايكوپ: مەن باتراكلىرىمنىڭ چوشقا بېقىپ باققىنىنى كۆرگەنمەن.

شىلىف شىمەي: (ئامبالغا) سىزمۇ كۆرگەنمۇ؟

ئامبال: ھە، ھەئە، كۆپ كۆرگەنمەن.

شىلىف شىمەي: (كۈلۈپ) يۇرت سوراش دېگەن ھايۋان بېقىشتىن تەس ئەمەس، بىرسىگە كۆپ، بىرسىگە ئاز چۆپ بېرىسىز، سەمىرگىنىنى سويۇپ قۇرىسىز.

[ئۇچەيلەن تالاۋلىرىچە كۈلۈپ كېتىدۇ. ئامبال ياردەمچىسى كىرىدۇ]

ياردەمچى: (ئامبالغا) چاقىرتقانلار كەلدى.

ئامبال: (شىلىف شىمەيگە بىر قارىۋېلىپ) كىرسۇن!

[ھاجى چايان، مەممەدۇل، ئابدۇل ھۆققۇشلار كىرىپ ئېگىلىپ تازىم قىلىدۇ]

مەممەدۇل: بىرىنگادىر جانابلىرى ئابدۇللا بىلەن ئىككىمىز كۆڭۈللىرىنى ئېچىۋالساق دەپ كەچلىك بەزمە تەييارلاپ قويۇۋىدۇق، قەدەم تەشرىپ قىلىشلارمىكىن؟

ئابدۇل ھۆققۇش: ھەر بىرلىرىنى رازى قىلغىدەك سەنئەتكارلىرىمىز بار.

شىلىف شىمەي: (ئامبالغا غەزەپ بىلەن ئالىيىپ) بىز بۇ يەردە جىددى ئىش ئېلىپ بېرىۋاتساق سىز نېمە قىلىپ يۈرۈيسىز؟

ئامبال: (ئېگىلىپ) جانابلىرىنى چارچىدى دەپ، بۇلارنىڭ ئۆزلىرى تەلەپ قىلىۋىدى...

شىلىف شىمەي: شۇ سەۋەپتىن ئىشىڭىز ئاقمايدۇ. (قول سىلكىيدۇ)

مەممەدۇل
ئابدۇل ھۆققۇش : (تەك ئېگىلىپ) ئىلتىپاتلىرىغا كۆپ رەھمەت!

شىلىف شىمەي: قايسىڭ ھاجى چايان؟

ھاجى چايان: (ئالدىغىراق كېلىپ ئېگىلىپ) پېقىر قۇرۇقتەك مىزلايىمەن، ياۋاش موھمىن بەندىرامەن، «چايان» دېگەن لەقەمنى يۇرت بۇزۇقلىرى قويۇۋاپتۇ.

شىلىف شىمەي: بەرىبىر. سەن خالىق ئۇيغۇرنىڭ توپىلىڭى توغرىسىدا نېمىلەرنى بىلىسەن؟

ھاجى چايان: (ئىلمىتى چايناپ) مەن ئۇلارنىڭ توپىلىڭىغا ئارىلاشقان ئەمەس.

بايكوپ: (دەۋەيلەپ) بىرىنگادىر سىزنى ئارىلاشتى دېمەيۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىشى توغرىسىدا قانچىلىك بىلىسەن؟ دەۋاتىدۇ.

مەمەدۇل: بۇرادىرىمىز ھاجى ئەزەلدىن رەسمىي جېكىتۈرىدىغان، ھۆكۈمەت، ئامبالغا سادىقەت بىلدۈ-
رۈپ كەلگەن يۇۋاش كىشى.

ئابدۇل ھوقۇش: شېڭشىسەي، بايكوپ جانابلىرىغىمۇ جان پىدا موتىۋەر.

شېڭ شىسەي: (قول سىلكىۋېتىپ ھاجى چاياڭغا) توپىلاڭچىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى كىملەر؟

ھاجى چايان: ئۇلار ئەمەس ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمەيدىغاندەك تۇرىمەن...

ئامبال: سەن خۇمپەر، ئۇلار بىلەن شۇنچە بىللە يۈرۈپ ھېچنەرسە بىلمەمسەن؟

بايكوپ: (دۈمبىلەپ) ئۇلارنىڭ كاتتىلىرى كىم؟

ھاجى چايان: مەن ئۇلار بىلەن يۈرگەندە (دۇدۇقلاپ) كۆرۈنۈشتە شۇلار تەرەپ بولغان بولۇۋېلىپ
ئانچە - مۇنچە يالغاندىن ئېغىزىمنىڭ ئۇچىدا خەلقنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ گېپىنى قىلىپ قويا-
تتىم، ئەمما بىلىدىغىنىم شۇ ئۇيغۇر سە بىر كىشى.

شېڭشىسەي: ھۇ ھارامزادە خۇمپەر! (دۈمبىلەيدۇ) سەن ئۇلار بىلەن قايداق ئارىلاشقان بىرلاشمۇ
ئۇچىشالا ئارىلىشىپ-ئەنغۇ؟ بېشىغلىرىنى بىلمەمسەن؟

بايكوپ: (ھاجى چاياننىڭ ياقىسىدىن تارتىپ) ھەرھالدا ئېيت! بولمىسا سېنىڭ توپىكەكتىنى
سۇغۇرۇۋالىمەن.

ھاجى چايان: مەن ھەربىرلىرىگە سادىق پۇخرا ئىدىم، مەن تاجىر، كىچىك ئەمەن كىشى. ماڭا رەھىم قىلىڭ-
لار. (ئامبالغا) دارىن مېنىڭ سىيازىنىڭ غايىپ بولغانلىقى توغرىسىدا، موراپ يوتكىمەكچى
چى بولغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەنلىكىم ھەققىدە بىرنىگادىر جانابلىرىغا ئىككى
ئېغىز گەپ قىلىپ قويسىلا.

مەمەدۇل: (ئامبالغا) گۇۋالىق بېرىپ قويسىلا دارىن.

شېڭشىسەي: (مەمەدۇل بىلەن ئابدۇلنى ئامبالغا كۆرسىتىپ) بۇ ئىككەيلەن رومىسى چىمرىتىپ كەتكەن
ئەبگالار ئىكەن، مۇ بەردە ئىسمىنى پۈتلىشىپ بۇرۇپىدۇ؟

ئامبال: (مەمەدۇلنى كۆرسىتىپ) بۇ، ئۇيغۇرغا دەلمۇ - دەل تاقابىل تۇرۇشقا پۈتۈن ماھىيىتىنى
بېغىشلىغان چوڭ شائىر، بەزى گەپ - سۆزلەرگە كىرەك بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئويـ-
لىغۇدىم. (مەمەدۇل بىلەن ئابدۇل ھوقۇشقا) سەن ئىككىڭ ھېچئەندالى گەپكە ئارىلاشـ-
ماي شۇك تۇرۇش!

مەمەدۇل
ئابدۇل ھوقۇش: ئويدان بولىدۇ دارىن. (ئېگىلىپ كەينىگە يېنىپ بىر بۇلۇڭدا تۇرىدۇ)

شېڭشىسەي: (ھاجى چايانغا) سەن ئىتتىمارۇقلىق كوڭلۈكتىكى چاپانلىقىڭ چىرايىڭدىلا بىلىنىپ
تۇرىدۇ. ماڭ چىقىپ ئۇيغۇرنىڭ ئاغىنىلىرىدىن قىچىلىغىنى بىلسەڭ ھەممىسىنى قالدۇر-
ماي ياز. (ھاجى چايان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مەمەدۇل بىلەن ئابدۇل ھوقۇشقا)
سىلەرمۇ كۆزۈمدىن يوقال! (مەمەدۇل بىلەن ئابدۇل ھوقۇش چىقىپ كەتكەندىن كېيىن
ئامبالغا) ئۇيغۇر دېگىنىڭىزنى ئېلىپ چىقىڭ.

ئامبال: (سوقچىلارغا) ئۇيغۇرنى ئېلىپ چىقىڭلار!

بايكوپ: (بېشىنى شىپالاپ) دېگۈن بۇ ئۇيغۇر، سولدات بىلىكىنىڭ كۆچىنى بىر كۆرسۇن!

شېڭشىسەي: (كۆزلىپ) ئالدىرىماڭ كاپىتان، بۇ سىزنىڭ تۈركىستانىڭىز ئەمەس، سىز پەم - پاراسەتنى

ئەشۇ سىياسىي ئۇيغۇرنىڭ ئەترايىدىكىلەرنى قولغا چۈشۈرۈشنى ئويلاڭ! كۈچ ئىشلىتىشكە ھەر
قاچان ئۈلگۈرەلەيمىز.

[ئۇيغۇر ساقچىلارنىڭ يالىقى ئاستىدا ئۆيگە كىرىپ كېلىدۇ]

شېڭشىسەي: (ھەجىيىپ) ئۇيغۇر ئەپەندى، كۆپ جاپا چەككەندەك تۇرىسىز، مەن سىزنى بۇ ھالەتتە ئايىغا كۆرەرمەن دەپ ئويلىمىغان ئىدىم. مەن سىزنى ئۆز شىتابىمدا ھاكىم قاتارىدا بولۇشىڭىزنى قانچىلىك خالىغانىم — ھە؟ ئەپسۇس، ئەپسۇس...

ئۇيغۇر: (مىيىقىدا كۈلۈپ) ئەپسۇس مەھكۇم بولۇپ قالدىڭ، دېمەكچىمۇسەن؟ يۈرىكىڭنى تۇتۇپ باق. كىمنىڭ ئەنسىز پۇلاڭلاۋاتىدىكىن!

شېڭشىسەي: (ھەجىيىپ) بىز ئەمەلىيەتنى رېئاللىقنى ئاساس قىلايلى. سىز يېگىرمىگە يېقىن ئەسكەر ىمنى ئۆلتۈرۈپ، يارىدار قىلىشىڭىزمۇ مەن سىزگە تېخى ھالىتىڭ ستوۋولىنى توغرىلىمىغىنىم يوق، مەن يەنىلا ئىلغىنىمنى تەكلىشنى خالايمەن.

ئۇيغۇر: مەن قاچقۇن پادىشاھ شىجاڭغا ستوۋول تەكلىپ كىرگەن ئىززەتلىك ئۇيغۇرلارغا ئۆيلىداي بەدە بۇ گەپلەرنى سورلەۋاتامسەن؟ ماڭا بەتلەكىلىك تۇرغان يۈز مىڭلىغان قىسىمى ستوۋوللىرىنى ئەلا ئالدى سىزدىغانسەن؟

شېڭشىسەي: (تەرى تۈرۈلۈپ) قىزىققانلىق قىلىۋاتىسىز ئۇيغۇر ئەپەندى، سىزنىڭ ئورنىڭىزدىكى ھەر قانداق كىشى مەن جۈملە سوزنىڭ قانداق ئاقىۋەت ئېلىپ كېلىشى بىلەن ھىساپلىشىدۇ. سىز ھازىر قىلىپ ياملار ئىچىدە. سىز يوقىلاردىن، مۇنداقچە ئېيتقاندا سىز ئۈچۈن «ھۆررا» توۋلايدىغانلاردىن تولىمۇ يىراقتىسىز...

ئۇيغۇر: بۇ سىزنىڭ خىيالىڭ. مەن ئەبەدىل — ئەبەت ئەشۇ «ھۆررا» توۋلايدىغانلار ئارىسىدىمەن.

شېڭشىسەي: ئەبەدىل — ئەبەت دېگىنىڭىزنىڭ كونكرېت ۋاقتى باردۇر؟ (كۈلىدۇ)

ئۇيغۇر: (كۈلۈپ) بار، ھىساپسىز ھەجەپسە بولىدۇ. سەن مىلتىقنى ئەسلىمۋاتامسەن؟ ئاخماقسان! مەن سەندىن ئۈزۈن ياشايمەن. قايسى كۈنى يۇرتۇمدا سورلىۇك — شادالىق ئورنىغانغا قەدەر ياشايمەن. ئورنىغاندىن كېيىن مۇشتۇ سۆزمە ئېيتقان ئىشلىرىدىن باغچىسى بولار، مېنىڭ قېنىم توكۈلگەن تۇپراقتىن گۇللەر ئۆسۈپ چىقار، شۇ گۇللەرنىڭ بەرگىدە، يوپراقلىرىدا ياشايمەن...

شېڭشىسەي: رومانتىك پىكىرلەر. سىز شائىر بولغانلىقىڭىزدىن مۇنداق تەسەۋۋۇر قىلىسىز.

ئۇيغۇر: توغرا! مەن پادىشاھ ئەمەسمەن. مېنىڭ لايەسەۋۋۇرۇمدا ئاۋۇزلۇق قىلىپ قان توكۈش ئېغىر جىنايەت ھىساپلىنىدۇ.

شېڭشىسەي: مەن سىزگە بىر كىشىنى تونۇشتۇراي. ئۇلارمۇ ياشاۋاتىدۇ. جاپا چەكمەيلا ياشاۋاتىدۇ. ئۇلار قان توكمەيدۇ. (ئامالغا) ھىلقىلارنى چاقىرىڭ.

ئامبال: (سىرتقا بۇرۇلۇپ) تېز كىرىڭلار!

[مەممەدۇل، ئابدۇل ھېيتۇش كىرىدۇ]

شېڭشىسەي: (ئۇيغۇرغا) بۇ كىشىنى (مەممەدۇلنى كۆرسىتىپ) تونۇيدىغانسىز؟

ئۇيغۇر: (مەممەسەي) تونۇيمەن. بۇ بازاردىكى غالچا ئىتلارنىڭ ساھىب تەگسىرى، مەئىسىپىدارلارنىڭ تاپىنىنىڭ كىرىنى شۈمەپ ياشايدىغان يۈندىخور.

مەمەدۇل: سەن ئۆيغۇر مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم ئاتارىدىكى بىر سوپىدا، مەن يالغان تەكلىپسىڭدىن دەۋاتامسەن.

ئۆيغۇر: (تەتۈر قاراپ) خۇددا ساھلىمىزۇن، مەن ساڭا ئوخشاش غالىپ. يوغىدىغۇر كۆچۈلۈك بىلەن تەكلىپنى ئولۇم بىلەن باراۋەر دەپ بىلىمەن.

شېڭشىسەي: (ھېجىيىپ) ئۆيغۇر ئەپەندى، مايلى ئېتىراپ قىلمىغان قىلماڭ. ئىجتىمائى جەمئىيەتتە مەمەدۇل- لاردەك زور بىر تۈركۈم كىشىلەر بولىدۇ. ئۇلارنى خوشامەت قىلادى، دېيىلسىمۇ، بۇ ئادەملەر قىلمىدىغان ئىش...

ئۆيغۇر: (سۆزىنى بولۇپ) خاتالاشتىڭىز. سىزنىڭ ئېتىراپىڭىز خۇددى گەندىگە چۈشى ئولاشقاندەك ھەدەپ خوشامەتچى، ئالىملار ئولتۇۋالغانلىقىنى ساڭا ئۇلار "زور تۈركۈم" بولۇپ كۆرۈنۈپتۇ.

[سۆھبەت ئارىلىقىدا سىرتتىن ئامبالنىڭ ياردەمچىسى تېز كىرىپ ئامبالنىڭ قۇلىقىغا شىۋىرلايدۇ، ئامبال چۆچۈپ كېتىپ بايكوپقا پىچىرلايدۇ]

شېڭشىسەي: (غەزەپ بىلەن ئۆيغۇرغا) سەن ھەددىڭدىن كۆپ ئېشىپ كەتتىڭ. مېنى ئىلمىي ئادەم ئىكەن، دەپ ئويلاۋاتسەن...

ئۆيغۇر: مەن سېنى ھېچقاچان ئادەم دەپ ئويلىغانلىقىمنى ئېيتىمىدىممۇ؟

شېڭشىسەي: (دەر غەزەپ) كاپىتان!

[بايكوپ ئامبالنىڭ پىچىرلىشى بىلەنلا چۆچۈپ كەتكەنلىكىدىن شېڭشىسەينىڭ چاقىرىقى بىلەن سەكرەپ كېتىدۇ]

بايكوپ: (شېڭشىسەيگە) بىرىنگادىر سىرتتا ئىشلار چاتاق!

[ھەممەيلەن قۇلاق سالىدۇ. سىرتتا ئۇرق ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ]

شېڭشىسەي: سىرتتىكى نېمە گەپ؟

ئامبال: ھازىر ئالغان خەۋەرگە قارىغاندا توپىلاڭچىلار سىرتتىن ھوجۇم قىلىۋاتقىدەك. شۇ- تاقىدىكى لىمانىڭ ۋە ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىپ قوۋۇقنى ئېچىۋېتىشكە ئۇرۇنىۋاتقىدەك.

شېڭشىسەي: (سەراسىمىگىچە) دەرھال ھىلىقى چاپان دېگىنىڭلارنى چاقىرىڭلار!

[ھاجى چاپان يۈگرەپ كىرىدۇ. كۆزلۈپ تۇرغان جەسۇر ئۆيغۇرنىڭ قارىشىغا بەرداش- لىق بېرەلمەي ئىككى قەدەم چېكىنىدۇ]

ئامبال: يېزىپ بولدۇڭمۇ؟

ھاجى چاپان: يېزىپ بولدۇم دارىن. (ئۆيغۇرغا بىر قاراپ ئېيمىنىپ قەغەزنى تەكلىپگەن پېتى تۇرۇپ قالىدۇ. شېڭ شىسەي بېرىپ ھاجى چاپاننىڭ قولىدىكى قەغەزنى يۇلۇپ ئالىدۇ. بىر كوز يۈگۈرتىدۇ)

شېڭ شىسەي: (ئامبالغا) بۇ قەغەزگە ئىسمى يېزىلغانلار ئۆيغۇر بىلەن بىللە ھازىرلا چېپىپ تاشلانسۇن، قىلىچىسە رەھىم قىلىنمىسۇن! (بايكوپقا) كاپىتان دەرھال قوشۇننى ئاتلاندۇرۇڭلار!

[بايكوپ، ياردەمچىسى ۋە ئەسكەرلەر ئالدىراپ چىقىپ كېتىدۇ]

ئامبال: بىرىنگادىر جاناپلىرى مېنىڭ ئەسكىرىم ئاز، بىراق ئىچىدىكى توپىلاڭچىلار قارشى ئېلىشارمىكىن؟

شېڭ شىسەي: مېنىڭ ئەسكەرلىرىمنىڭ بارى مانا، بېرىپ ئۇيغۇرنى دەرھال تۇتۇڭلا!

[ساقچىلار ئۇيغۇرغا ئېتىلىدۇ]

ئۇيغۇر: (قاقاھلاپ كۈلۈپ) ھەي ئەخمەقنىڭ تولۇقى ئىشلىرى، ھەممىنى ۋە مېنىڭ بىر نەچچە سەپداشلىرىمنى چېپىپلا ئارام ئالالايمەن دېمەكچىمەن؟ ئاڭلا، ماتىمىڭ ئۈچۈن چېلىنىۋاتقان سىگنالنى!

[ئوق ئاۋازى ئۇلغىيىپ كۈچىيىدۇ، يېقىنلىشىدۇ]

شېڭ شىسەي: (ساقچىلارغا) تېز بولۇش، ھايالسىز چېپىپ تاشلاڭلار!

[ساقچىلار ئۇيغۇرنى ئىتتىرىپ ماڭىدۇ]

ئۇيغۇر: (قاقاھلاپ كۈلۈپ) ئاڭلاڭلار، ئىپلاسلار! (شېڭ شىسەي بىلەن ئامبالنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئوقۇيدۇ):

ھەقىقەت لارىسى ئاچچىق، سەھەر قاتتىق، ئۇزۇن يولدۇر،
ئاشىنا قان، كېسىلسە باش، دىدار تەلەپ قارارىدۇر.
ئەي ئۇيغۇر قىل پىدا جان، بالۋاننى ئالماپ ئىككى چىڭ،
"جاندىن كەچ، جانىغا يەت" ھەممىدىن ئەلا چارىدۇر.

(ھەمدۇل، ئابدۇل ھەققۇش، ھاجى چايانلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئوقۇيدۇ):

تىڭشاڭلار، بۇيى يوق، ئۇنىڭغا زىيانلىق ئۆشنىڭ گۇللەردىن،
چىرايى بولسا ھەم مەنپەئەتلىك ئۇنىڭدىن ئوتلار خوپ،
جاھاندا يارى يولداشسىز كۈن ئۆتكۈزمەكمۇ مۇشكۈل،
ئىشەنگەنلەر بىرلە سوھبەتتىن يۈرۈپ چۆللەردە ئۆلگەن خوپ.

شېڭ شىسەي: (ساقچىلارغا ۋارقىراپ) بولۇشامسەن تېز!

[ساقچىلار ئۇيغۇرنى سۆرەپ چىقىپ كېتىدۇ. مەھبۇسلار كامېرىسى تەرەپتىن غەزەپلىك سادا كۆتۈرۈلىدۇ]

A ئاۋاز: ئۇيغۇرغا ئۇزاتقان قاتىللىق قولۇڭنى تارت!

B ئاۋاز: جاللاتلارغا ئۆلۈم!

C ئاۋاز: ئۇيغۇر ئەپەندى قويۇپ بېرىلسۇن!

D
E ئاۋاز: خەلقىمىزنىڭ سادىق ئوغلانى قويۇپ بېرىلسۇن!
F

[بايكوپ يۈگرەپ كىرىدۇ]

بايكوپ: توپىلاڭچىلار قوۋۇقنى بۇسۇپ كىرىشتى!

[مۇھاپىزەتچى ساقچىلار بىر - بىرلەپ قېچىپ چىقىپ كېتىدۇ. ئامبالمۇ يۈزىنىڭ ئۆڭچىدا شىپاڭداپ دەسسەپ قېچىپ چىقىپ كېتىدۇ]

شېڭ شىسەي: بۈتۈن لاۋچىنى توپلاپ مۇداپىئە كۆرۈڭلار، چىقىم كۆپ بولۇش ئېھتىمالى بولسا ئىمتىراتلىق يوقىتىلىشىمۇ ھازىرلىق كۆرۈڭلار!

بايكوپ: خوپ! (چىقىپ كېتىدۇ)

ھاجى چايان: شېڭ شىسەي جاناپلىرى، مەن بىزنى بەرگەن ئىسمانىڭ ئۈچۈن ئىنتىپاتلىرىدىن بەھرىمەن بولالارمەنمۇ؟

ھەمدۇل: بىزلەردىمۇ چوڭ خىزمەت كۆرسەتتى.

[شىلىڭ شىددەت بىلەن ھاجى چاياننى تېپىدۇ. مەمەدۇلنى كاچات بىلەن سالىدۇ.
ئابدۇل ھۆققۇش قورقۇپ يېتىۋالىدۇ. شىلىڭ شىددەت ئايانچىسىنى كۆتىرىپ يۈگرەپ چىقىپ
كېتىدۇ. ئوق ئاۋازى كۈچىيىدۇ. مەمەدۇل، ئابدۇل ھۆققۇش، ھاجى چايانلار ئورنىدىن تۇرىدۇ]

مەمەدۇل
ئابدۇل ھۆققۇش : (تەڭ) بىملا بولسۇن ئۇيغۇر ئولدى! (ئوق ئاۋازىنى ئىشىتىپ تۇۋلايدۇ) بۇ-
ھاجى چايان   لارنىڭ شائىرى ئولدى!

مەھبۇسلار
كامىرسى
تەرىپىدىن : شائىر ئولمەيدۇ!
كوللېكتىپ
ئاۋاز

[«شائىر ئولمەيدۇ» دىگەن ئاۋاز ناھايىتى ھەيۋەت بىلەن ئەكس سادا چىقىرىپ ياڭرايدۇ.
مەھبۇسلار كامىرسى تەرىپىدىن بىر توپ مەھبۇسلار يۈگرەپ چىقىدۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا
قۇربان، تۇرمە دەرۋازىسى تەرەپتىن بىر توپ قوزغىلاڭچىلار يۈگرەپ كىرىدۇ. ئۇلارنىڭ
ئالدىدا نىياز، ئوغۇلخان ھەم لى ماڭ. سىرتتىن كىرگەنلەر ۋە مەھبۇسلار ھالقىسىغا چۈشۈپ
قالغان مەمەدۇل، ئابدۇل ھۆققۇش. ھاجى چايانلار ھىچياققا قاچالماي يېتىراپ قالىدۇ]

نىياز
ئوغۇلخان
لى ماڭ : (تەڭ) ئۇيغۇر ئەپەندى قەيەردە؟
قۇربان

[سىرتتا ئوق ئاۋازلىرى]

مەمەدۇل
ئابدۇل ھۆققۇش : ئۇيغۇر ئولدى!

ھاجى چايان: بەختسىزلارغا قارشى ئۇ ئەبەدى قايتىپ كەلمەيدۇ!

[سەل سۈكۈت، سىرتتىن ئاڭلىنىۋاتقان شىددەتلىك ئوق ئاۋازى، ئۇدۇل تام كەينىدىن
كوتۈرۈلگەن يالقۇن]

قۇربان: (مەمەدۇل، ئابدۇل ھۆققۇشقا) سەن ئىپلاس مۇناپىقلار ئۇنى ئولدى دىيىشۋاتامسەن؟
(ھاجى چايانغا) سەن تىلىڭ شېكەر، ئىچىڭ زەھەر ساتقۇن، ئۇنى ئەبەدى كورەلمەيدۇ دىدىڭمۇ؟

مەمەدۇل
ئابدۇل ھۆققۇش : شۇنداق، شائىرىڭلار ئولدى!
ھاجى چايان

نىياز
ئوغۇلخان : يالغان ئېيتىسەن مۇناپىقلار!
لى ماڭ

[«شائىر ئولمەيدۇ» دىگەن ئاۋاز ئىنتايىن ھەيۋەت بىلەن ئۇزاققىچە ئەكس سادا
بېرىپ ياڭرايدۇ. بۇ ئەكس سادا ئىچىدە كوپچىلىك مۇناپىق، ساتقۇن مەمەدۇل،
ئابدۇل ھۆققۇش، ھاجى چايانلارنى غەزەپ بىلەن چەيلەيدۇ]

پەردە

مەمەت پولات تەھرىرلىگەن.

رول ئېلىش ۋە ئوبراز يارىتىش توغرىسىدىكى تەسىراتلىرىم

ھېيتەم ھۈسەيىن

بىز ئىجادىيەت ئارتىستلىرى ئۇمۇمەن مۇنداق بىر ئورتاق خۇسۇسىيەت ۋە تەسىراتقا ئىگە، ئەگەر ئەسەردىكى ئۆزىمىزگە بۆلۈنگەن رول كۆڭلىمىزگە ياقسا، رولنىڭ خاراكتېرى، خۇسۇسىيىتى، مىجەز - خۇلقى، ئىشى ۋە كەچۈرمىشلىرى ئۆزىمىزگە يېقىملىق، ياكى ئۆزىمىزگە بىر قەدەر تونۇشلۇق ۋە چۈشىنىشلىك بولسا خۇشاللىقىمىز ئىچ - ئىچىمىزگە سىغماي قالىدۇ. سەھنە ئەسىرىنى قولىمىزغا ئېلىپ رول بىلەن تونۇشىشىمىز بىلەنلا ئۆزىمىزنى گويا سەھنىدە ھەرىكەت قىلىۋاتقاندەك، رولنىڭ ئورنىغا ئۆز ئىشىمىزدىن كەچۈرۈۋاتقاندەك ھېس قىلىمىز، ھەتتا دەم ئېلىش ۋاقتىلىرىمىزدىمۇ رولنىڭ ئوبرازى ھەققىدە تەپەككۇر يۈرگۈزىمىز. مانا بۇ ئۆزىمىزدە رول ئېلىش ئىجادىيىتىگە بولغان دەسلەپكى ئىشەنچىلىك تۇرغۇزۇلىشىدۇر.

ئەمما ئارتىستقا ھەر دائىم ئۆز كۆڭلىدىكىدەك رولنىڭ تەقسىم قىلىنىشى ناتايىن. ئارتىستلارغا بەزىدە ئۆزىدىن خېلىلا چوڭ بولغان ياكى خېلىلا كىچىك بولغان پېرسوناژلارنىڭ رولىنى ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ، بەزىدە ئىجابىي قەھرىمانلارنىڭ رولىنى ئوينىسا، بەزىدە سەلبىي روللارنىمۇ ئويناپ قالىدۇ. ھەتتا بەزىدە ئۆزى كۆرمەك تۈگۈل قىياسمۇ قىلالمىغان قەدىمقى زامان تېمىسىدىكى تارىخىي ئەسەرلەردىن رول ئېلىپ قالىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئارتىستلاردىن ئەستايىدىل ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن رول ئۈستىدە دادىل ئىزدىنىش، مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش، ئۆگىنىش ۋە كېچە - كۈندۈز جاپالىق ئەمگەك قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

1

1979 - يىلى مايدا ئۆمىكىمىز «غېرىپ - سەنەم» ئوپېراسىنى تەييارلاشنى قارار قىلىپ ماڭا غېرىپ رولىنى تەقسىم قىلدى. گەرچە بۇ كلاسسىك ئەسەردە غېرىپنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش مەن ئۈچۈن زور خۇشاللىق بولسىمۇ، ئەمما مېنىڭ ئەينى دەۋرنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە شارائىتى بىلەن قانچە تونۇشلۇقۇم بولمىغانلىقى، شۇنداقلا ئون سەككىز، ئون توققۇز ياشلاردىكى غېرىپ بىلەن ياش جەھەتتىكى پەرقىم كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ رولنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ چىقىشقا تازا ئىشەنچ تۇرغۇزالمىدىم.

«غېرىپ - سەنەم» ئۇيغۇر خەلقى ئەڭ سۆيۈپ ئوقۇيدىغان، بەدىئىيلىكى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان داستانى ئەسەر. ئەگەر مەن غېرىپ رولىنى خەلقنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ياراتالمىسام ئۇۋال ئەمەسمۇ؟ دېگەن ئەندىشىلىك خىياللار كاللامنى چۇلغىۋالغان ئىدى.

مەن ھەركەتنى باشلاشتىن بۇرۇن ئالدى بىلەن بۇ سەھنە ئەسىرىنىڭ ھازىرقى ۋە خەلق ئىچىگە تارالغان بىرقانچە خىل نۇسخىلىرىنى تېپىپ قايتا ـ قايتا ئوقۇپ، ئەسەرنىڭ ئەسلى ۋەقەلىكى بىلەن تەپسىلى تونۇشتۇم ھەمدە ئۆز ۋاقتىدا غېرىب رولىنى ئوينىغان پېشقەدەم ئارتىستلارنىڭ رول ئويناش جەريانىدىكى تەسىراتلىرىنى ئاڭلىدىم ۋە ئۇلارنىڭ رول ئېلىش تەجرىبىلىرىنى ئۆگەندىم. مۇناسىۋەتلىك يولداشلاردىن شۇ دەۋرنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشىنى سورىدىم. يەنە بۇنىڭغا بىرلەشتۈرۈپ، «داۋايى»، «كەمىر ھاكىمىيىتىنىڭ يىمىرىلىشى» قاتارلىق فىلىملەرنى كۆرۈش ئارقىلىق بۇ ئوپېرانىڭ مەزمۇنى، تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى، ئۆز ۋاقتىدىكى تۇرمۇش ۋە قائىدە ـ يوسۇنلىرى توغرىسىدا مەلۇم چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇم. تارىخىي پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازىنى قانداق يارىتىش جەھەتتە داۋاملىق ئىزلىنىپ شېكىسپىر ۋە شائىرلارنىڭ سەھنە ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ چىقىپ دىلاندىم. يولداش جاۋدەن قاتارلىق ئېلىمىزنىڭ ئاتاقلىق كىنو، تىياتىرچىلىرىنىڭ تارىخىي ئوبرازلارنى يارىتىش توغرىسىدىكى ئىلمىي ماقالىلىرىنى ئۆگەندىم ھەمدە ئۆزۈم ئوينىماقچى بولغان غېرىبنىڭ تەرجىمىھالىنى يېزىپ چىقتىم. ئاخىرى غېرىب ئوبرازىنىڭ "كىرىلەڭگۈسى" تەسەۋۋۇرۇمدا ئاستا ـ ئاستا نامايەن بولۇشقا باشلىدى. ئىككىنچى قەدەمدە پېشقەدەم ئۇستازلار ۋە رېژىسسور سەپداشلىرىمنىڭ ئىلھامى ۋە ياردىمى ئارقىسىدا غېرىبنىڭ ئاكتلىرىنى قېزىپ چىقىپ ئۆگىنىشكە باشلىدىم. يەنە بىر تەرەپتىن رولنىڭ ئېھتىياجىنى چىقىش قىلغان ھالدا ئۆزۈمدىكى "90 كىلوگرام" ئېغىرلىقتا ھەجىم قىلىپ، سەھەر تۇرۇپ يۈگۈرۈپ، كۆپرەك ھەركەت قىلىپ، تاماق مىقدارىمنى مۇۋاپىق كېمەيتىپ رولغا لايىق ئىنچىكىلىك ۋە چەبدەسلىكنى ئۆلە كەلتۈرۈش ئۈچۈن جاپالىق مەشق ئېلىپ باردىم. ھەقىقەتلىك ھالدا ياشلارنىڭ پىسخىك خۇسۇسىيىتى، مېڭىش ـ تۇرۇشى، سۆز ـ ھەركەتلىرىنى ئىنچىكە كۆزىتىپ، غېرىبنىڭ خاراكتېرى ۋە روھىي ھالىتىگە قانداق قىلىپ يارىشا يېتىلىشىش، ئۇنىڭ يارقىن ئوبرازىنى قانداق قىلىپ توغرا ئىپادىلەش ئۈستىدە ئىزدەندىم. كۆندۈزى كېچىسى ئويلاپ، تەكرار ـ تەكرار مەشق ئېلىپ باردىم. تېكىست يادلاشتا ئۇنىڭ بىلدۈرمەكچى بولغان يوشۇرۇن مەنىسىنى تېپىپ چىقىپ ئۇنى توغرا، ھېسسىياتلىق گەۋدىلەندۈرۈش يولىدا چوڭقۇر ئىزدەندىم. يۈزۈمدىكى بىر قاتار ئۆزگىرىش، ئىزدىنىش ۋە جاپالىق ئەمگەكلەر نەتىجىسىدە غېرىبنىڭ ئىز ـ ئەلدىن ۋە ۋەتىنىنى چەكسىز سۆيىدىغان، ئىلىم ـ مەرىپەتكە چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان، ئادالەتسىزلىككە قارشى تىغ كۆتۈرۈپ، ئەركىن مۇھەببەت ۋە ھۆرلۈك ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىدىغان باتۇرانە ئوبرازى كۆز ئالدىمدا بارغانسېرى روشەن گەۋدىلىنىشكە باشلىدى. دېمەك، بۇ گەۋدىلىنىش مېنى غېرىب ئوبرازىنى يارىتىشتا بىر قەدەر ئىشەنچكە ئىگە قىلدى.

نەتىجە يەنە بىرىمىزنىڭ غېرىب، ئەسقەر، سەيدىنىڭ شاھزادە، پايىخچىلارنىڭ يەنى ياش يىگىتلەرنىڭ رولىنى ئېلىپ كېلىۋېتىپ، «ئات ۋە بالا» ئوپېراسىدا بىراقلا ئۆزۈمدىن 8 — 7 ياش چوڭ بولغان «ئات» — قاسىمنىڭ رولىنى ئېلىپ ئېلىشىم مەن ئۈچۈن يېڭى مەسىلە بولۇپ، بۇنىڭدا باشقىچە ئىزدىنىشكە توغرا كەلدى.

«ئات ۋە بالا» ئوپېراسىدا ئىشلىتىلگەن يۇقىرى كۆتۈرۈپ قويۇلغان ئادەتتىكى تۇرمۇش مەسىلىلىرى ئاساسىي تېما قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ "ئادەتتىكى مەسىلە" ئارقىلىق سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىمىزدىكى يېڭى تۇرمۇشنى روشەن ھالدا يورۇتۇپ بەرگەن ۋە ئۇنى يۇقىرى روھىي بىلەن سۆزگەرۈپ توغرا ھەل قىلىنغان. ئەسەردە ئاق كۆڭۈل، ياخشى نىيەتلىك ئاتىنىڭ ئوبرازى، تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنىڭ ئاچچىق ـ چۈچۈكىنى تېتىغان ئىنساننىڭ يۈرىكى، كۆڭلى ئۆز ئىچىدە ئالدىراڭغۇلۇق دادىسى — قاسىمنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ ئوبرازلىرى ئەنلا مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان.

بىراق ئەسەردە قاسىمنىڭ ئوغلىغا بىۋاستە تەرجىمە بېرىدىغان سەھنە تېكىستلىرى ئانچە كۆپ بولمىغانلىقتىن، ئەگەر ئوينىغۇچى جەھەتتە سەل - پەل دىققەت قىلىنمىسا قاسىم ئوبرازى تېرىككەك ھەم قۇرۇق، مەسىلە ئازغۇلغاندا چىچىلمىشتىلا بېلىپ، ئۇنى ھەل قىلىشقا باش قاتۇرمايدىغان، ئائىلە زىددىيەتلىرىنى ئايلىمىلا دىققىتى قويۇپ، ئۆزى بەشەرىيۇسكار بولمايدىغان بىر تەنتەك شەخس بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا مەن قاسىمنىڭ ئەسەردىكى تېكىستلىرىنى قايتا - قايتا تەھلىل قىلىپ، سۆز ئورامىنى توغرا ئىگىلەپ، ئۇنى ئوبرازلىق ھەم ھېسسىياتلىق چىقىرىشقا تىرىشىمدەك بۇ رولنىڭ تېكىستسىز كۆرۈنۈشلەردىكى ئىچكى مونولوگىنى توغرا تېپىپ، پېرسوناژنىڭ زىددىيەتلەر ئالدىدىكى روھىي دۇنياسىنى ۋە ئوي - پىكرىنى ئۈچۈق ئىپادىلەپ بېرىشكە تىرىشتىم. قاسىمدەك دۇرغۇنلىغان ئىنسان، ئاق كۆڭۈل، ئەمگەكچان، ئەستايىدىل، پەرزەنتلىرىنى لاياقەتلىك ئادەملەردىن قىلىپ تەربىيىلەشكە كۆڭۈل بۆلىدىغان ئاتىلارنى مەنمەتاملىك ھالدا كۆزىتىپ، ئۇلارنىڭ ئىدىيىسى، ھېسسىياتى، مىجەز - خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن چوڭقۇر تونۇشتۇم. يەنە شۇنىڭدەك 10 يىللىق ئىچكى قالايمىقانچىلىق مەزگىللىرىدە ئوقۇشسىز، ئىشسىز قېلىپ يامان ئىللەتلەرنى يۇقتۇرۇۋالغان ھەتتا جىنايەت يولىغا ماڭغان دۇرغۇنلىغان ياش ئەۋلادلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئىچىدىكى شىكايەتلىرىنى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ قەلبىنى چۈشەندىم. "ئەگەر ئۆزەمنىڭ بېشىغا مۇشۇنداق كۈلپەت كېلىپ، ئۇلار چۈشكەن ھالغا قانداق قىلاتتىم؟ ئۆز پەرزەنتلىرىمنىڭ بېشىغا ئەشۇنداق سەۋدالار چۈشكەن بولسا قانداق قىلغان بولاتتىم؟" دېگەندەك سوئاللارنى قويۇپ تۇرۇپ، رولنىڭ تۇرمۇشىنى دەل ئۆزەمنىڭ تۇرمۇشى، قايغۇسىنى ئۆزەمنىڭ قايغۇسى، شادلىقىنى ئۆزەمنىڭ شادلىقى دەپ تونىغان ھالدا رولنى تۇرمۇشلۇق، ھېسسىياتلىق ئەمەلىي ئوينىشقا تىرىشتىم. قاسىمنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتا، ئاساسەن ئۆزىنىڭ سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنى قىزغىن سۆيىدىغان، "تۆت كىشىلىك گۇرۇھ"قا چەكسىز نەپرەت ئوقۇيدىغان ساددىق قەلبىنى، سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيەت بارلىقى، دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش يولىدا پىداكارلىق بىلەن ئىشلەيدىغان جاسارىتىنى، ئۆز پەرزەنتىنى كوممۇنىستىك ئەخلاقى يۈكسەك، جەمئىيەتكە پايدىلىق ئادەم قىلىپ تەربىيىلەشنى ئەقلى قىلغان ئالىيجاناپ روھىنى گەۋدىلەندۈرۈشنى چىقىش نۇقتا قىلدىم.

دېمەك، مەن بۇ ئەسەردە ئىجاد قىلغىنىمغا، رول تەلىپى ۋە ئوبرازغا يېقىنلىشىشتا قانداقتۇر چۈشەنگىلى بولمايدىغان سىرلىق نەرسە ئەمەس. ئارتىست ئۆزى ئىزدىنىۋاتقان بولغان پېرسوناژغا نىسبەتەن چوڭقۇر ۋە ئەترابلىق چۈشەنچە ھاسىل قىلىپ ئىچقىنىپ ئىزدەنگەندىلا ئاندىن ئۇنى توغرا ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. رول بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىقنى پەيدىن - پەي قىسقارتىپ، ھەركەت ۋە ھېسسىياتتا بىر، جانلىق ئوبراز يارىتىپ، تىياتىر سەنئىتىنىڭ ھەقىقىي تەسىرلەندۈرۈش رولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ.

ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە تېخنىكىسى ئەڭ - شۇبھىسىزكى، تىياتىر ئىجادىيىتىدىن ئىبارەت بۇ پەننىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئەڭ مۇھىم ۋاستىسىدۇر. ئارتىست سەھنىلەر تىرىشچانلىقىنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزىنىڭ ھاياتىي تەجرىبە ۋە مەدەنىيەتنى مەلۇم يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈشكە جۈرئەتلىك بولىدىكەن، پېرسوناژلارنىڭ تۇرمۇشى، ئىدىيىسى ۋە ھېسسىياتى ئىچىگە چوڭقۇر چۆكەلەيدىكەن، جەزمەن كۆڭۈلدىكىدەك تىپىك ئوبرازلارنى يارىتالايدۇ. يەنى، تىياتىر پېشۋاسى ستانسلاۋسكىي ئېيتقاندەك: "ئارتىست ھەربىر قانداق رولنى ئويناشتىن، ھامان ئۆزىنى چىقىش نۇقتا قىلىشى لازىم." رول ئېلىش سەنئىتىنىڭ ئىجادكارى — ئارتىست. ئىجادىيەت ۋاستىسى بولغان تۇرمۇشىنى، ئۆزىدە تەييار بار بولغان تۇرمۇش دېتاللىرىنى بىر تەرەپكە قايرىپ قويغان ھالدا ھېچقاچان ئىككىنچى بىر ئادەمگە ئايلىنىپ تۇرۇپ ئوبراز يارىتالمايدۇ. ئەگەر ئۇ رولنى ئويناش بىلەن ئۆزىنى يوقىتىپ قويسا، ئۇ ھالدا رولنىمۇ يوقىتىپ قويىدۇ. شۇنداق بولسا رولنىڭ ئىنسىرلىك كۈچىمۇ

AltunOq

تۈگەيدۇ. يەنە ئېيتقاندا رولنىڭ ئىچىدىن ئۆزىنى ئىزدەپ تېپىش ۋە ئۆزىدىن رولنى ئىزدەپ تېپىش ئۇسۇلىلا توغرا ئىجادىيەت ئۇسۇلى ھېسابلىنىدۇ.

"تۆت كىشىلىك گۇرۇھ" مەدەنىيەت مۇستەبىتلىكى يۈرگۈزۈۋاتقان يىللاردا ئېكران ۋە سەھنىلىرىمىزدە چىنلىقتىن چەتنىگەن كىشىلىك كىنو ـ تىياتىرلار يامراپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار "ئۈچنى گەۋدىلەندۈرۈش" دېيىلگەن بىمەنە سەپسەتىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئىجابىي ئوبرازلارنى ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغىلاشتۇرۇۋەتتى ۋە ئىلاھلاشتۇرۇۋەتتى، سەلبىي ئوبرازلارنى بولسا ئىنتايىن پۇچەكلەشتۈرۈپ جانسىز گەۋدە قىلىپ قويدى. ئۇلارچە ئىجابىي ئوبرازلار ئىگىز قۇياش ئەڭ ئوتتۇر، ئەڭ قىزىل چۈشىدىغان يەردە تۇرۇشى كېرەك. ئۇلارغا ئاداق ئۆتمەيدۇ، ئوق تەگمەيدۇ، تەككەن تەقدىردىمۇ يىقىلمايدۇ، يىقىلسىمۇ ئۆلمەيدۇ، ئۆلگەن تەقدىردىمۇ دۈشمەننى ئىككى ئېغىز تىللىۋالمىغىچە، گەپ ئىرادىسىنى بايان قىلمىغىچە كۆزى يۇمۇلمايدۇ. سەلبىي روللار بولسا ۋاھالەنكى ئىجابىي روللارنىڭ ئالدىدا تۆت پۇتلۇق بولۇپ ماڭىدىغان، ئۇلار قاتتىق قىرلىق كۆلۈپ قويسىمۇ غال ـ غال تىترەيدىغان، ئالدىن قوپال مۇشتىدىن كېتىدىغان ئىلۇك يولۋاس. ئەمەلىيەتتە دۈشمەن ئۆزىنى ھەرگىزمۇ "سەلبىي"، "ئەكسىيەتچى" دەپ قارىمايدۇ. تېخىمۇ ئۇر مەغلۇبىيىتىگە ئاسانلىقچە تەن بەرمەيدۇ. مەيلى ئۇ قانداقلا ئادەم بولسۇن، ئۇنىڭ ئۆزىگە چۈشلۇق دەرت ـ ئەلەمى، شاتلىق ـ قايغۇسى، ئارزۇ ـ ئارمىنى بولىدۇ، ھامان ئۆزىنىڭ يەتمەكچى بولغان مەقسىتى ۋە كەلگۈسى ئىشلىرى توغرۇلۇق ھەرخىل ـ تالاي، ئۆزلۈكسىز كۈرەش قىلىدۇ. سەلبىي تەخسلەرمۇ ئىجابىي تەخسلەردەك ئادەم مۇناسىۋىتى، مۇئامىلىسى ئۆي ـ پىكىرگە ۋە ئادەمگە لايىق ھەرىكەتلىرىگە ئىگە بولىدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ رېئال ھەقىقىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان تىياتىر سەنئىتىنىڭ قانۇنىيىتىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا بولالمايدۇ. شۇڭا ئارتىست مەيلى تەنقىتلىنىدىغان ئوبرازلارنى بولسۇن ياكى مەدھىيىلىنىدىغان ئوبرازلارنى بولسۇن ئەمەلىي تۇرمۇشنىڭ مەنتىقى ۋە قانۇنىيىتى بويىچە، ئوبدانلا جانلىق، تۇرمۇشچان ۋە ئىشەنچلىك قىلىپ گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىشى لازىم.

شۇنى قايتا تەكىتلەپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئاتالمىش ئىجابىي رول، سەلبىي رول، قەھرىمان، خائىن... دېگەن ئاتالغۇلارغا چەك قويماسلىقىمىز، ئۇنى ئوبراز يارىتىشنىڭ چىقىش نۇقتىسى ۋە ئاساسى قىلىۋالماسلىقىمىز. مەن "قەھرىمان"نى ئويناۋاتىمەن، دەپ سەھنىگە چىقىش بىلەنلا بىر قىسىمنى ئىگىز كۆتۈرۈپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، مەيدىسىنى كېرىپ، مۇشتۇمىنى چىڭ تۈگۈپ، ھېچنىمىنىڭ يارىشىچە ۋاقىراپ سىزلەپ "قەھرىمان"لىق كەيپىياتىنى دوراشقا ئۇرۇنماسلىقىمىز، ياكى مەن "سەلبىي" رول ئويناۋاتىمەن، دەپ يۈز ـ كۆزىنى گىرىم بىلەن سەتلەشتۈرۈپ، چىراي، ھەرىكەت ۋە سۆز ئاھاڭىدا بىھۇدە ئەبرەلىكنى، رەزىللىكنى، ھىلە ـ نەيرەڭلىكنى ئىپادىلەشنى قوغلاشماسلىقىمىز، بەلكى تۇرمۇشنى ئاساس قىلىپ، رولنىڭ ماھىيىتىنى چىقىش نۇقتا قىلىپ، سەھنىدە تەبىئىي ھەرىكەت قىلىپ، رولنى ھېسسىياتلىق، ئىنسانلىق، تەسىرلىك يارىتىشنى قولغا كەلتۈرۈشى لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا بىزنىڭ سەنئىتىمىزنى قايتىدىن جانلاندۇرۇش، ئەمەلىيلىكنى ئاشۇرۇش مەقسىتىگە يېتىشكىلى بولىدۇ.

يۇقىرىدا بىز سەھنىلىرىمىزدە ساقلىنىۋاتقان ئىپادىلەش سەنئىتى ۋە رول تەھلىل قىلىش كەمچىلىكى مۇھىم كېسەللەرنىڭ بىرى دەل ئىجابىي ۋە سەلبىي روللارنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتلىرىنى رەسمىي قاتارىدا چۈشەندۈرۈش، ھېسسىياتنى شەكلەن دوراپ بېرىشتىن ئىبارەت. رولنىڭ ھېسسىياتىنى شەكلەن دوراش ياسالمىلىق ۋە سۈنئىيلىقنى پەيدا قىلىدىغان نەرسە ئەمەس، مەسىلەن، ئادەملەر تۇرمۇشتا بەزىدە كۈلىدۇ، بەزىدە يىغلايدۇ. بۇ كۈلۈش ۋە يىغلاشنىڭ سەۋەبلىرى ھەر خىل بولغانلىقتىن

ئۇنىڭ شەكىللىرىمۇ ھەر خىل بولىدۇ. شۇڭا ئارتىست ئۇنى چىراي جەھەتتىنلا دوراپ بېرىشنى قوغلاشماي، شۇ كىشىنىڭ نېمە ئۈچۈن كۈلگەنلىكىنىڭ ياكى يىغلىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشى، كۈلگەندىمۇ چىن قەلبىدىن راھەتلىنىپ راستىن كۈلۈشى، يىغلىغاندىمۇ چىن قەلبىدىن يىغلىشى لازىم. ئارتىست مۇنداق قىلماي ئەكسىچە سەۋەبىنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، ھېسسىياتنىڭ نەتىجىسىنى (كۈلۈش، يىغلاشنى) شەكلەن دوراپ بېرىشكىلا بېرىلىپ كەتسە ئۇ ھالدا بۇ كۈلۈش ۋە يىغلاشلار تاماشىبىنلارغا بىر خىل ياسالما، سۈنئىي تۇيغۇ بېرىدۇ ـ دە، قىلچە تەسىرلەندۈرەلمەيدۇ. ھەتتا ئۇلارنى ئويۇنغا بولغان ئىشەنچ ۋە چىنلىقتىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. شۇڭا ئارتىست سەھنىدە ھەر قاچان ئۆزى ئويناۋاتقان (ئىجابىي، سەلبىي ياكى باشقا) رولىنىڭ روھىي دۇنياسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، مەزمۇننى ساراپ ئىسمىنى چىڭ تۇتۇپ، پېرسوناژنىڭ ئىچكى روھىي ھالىتىنى چىنلىق بىلەن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىشكە تىرىشىشى زۆرۈر. بۇ خىل كەمەلدىن خالى بولۇش ئۈچۈن كوكۇلىنىڭ ئىچكى بولغان كۆزنى ئىشلەتكەندە ئالاھىدە ماھىر بولۇشى، چىن ھېسسىياتنى ئۆزگەرتىشى، جىسمانى كۈچكە ۋە كېلىڭگىلا زورلاشنىڭ ئورنىغا سەھنىداش بىلەن ھەقىقىي ھالدا ئالمىشىش ياسىنى، قارشى تەرەپنىڭ ئىنكاسىنى (پوزىتسىيىسىنى) چىنلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ئۆزىمۇ چىنلىق بىلەن ئىنكاس قايتۇرۇپ سەھنىدە راستىن ئاڭلاش، راستىن ئويلاش، راستىن تەسىرلىنىش، راستىن سۆزلەشتەك ياخشى ئادەتنى دېمەك ـ بەي ئۆگىنىۋېلىشى ۋە ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشى لازىم.

3

ئومۇمەن ھەر قانداق سەھنە ئەسىرىدە باش رول ۋە ئاساسلىق رولدىن باشقا يەنە ئاز ساندىكى بىر نەچچە، تەپەر قوشۇمچە رول بولىدۇ. بىر قابىلىيەتلىك ئارتىست ئۈچۈن ئېيتقاندا ئۇنىڭ ئويناۋاتقىنى مەيلى باش رول، ياكى قوشۇمچە رول بولسۇن ھەممىسىنىڭ ھۆددىسىدىن يېجاپلدىن ياخشى چىقىشى لازىم. ستانىسلاۋىسكىنىڭ: "ئارتىستنىڭ كىچىكى بولىدۇكى، رولنىڭ كىچىكى بولمايدۇ" دېگەن مەشھۇر سۆزى بار. بۇنىڭ مەنىسى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئارتىستلارنىڭ قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەن پەرقى بولىدۇ. ئەمما پېرسوناژلارنىڭ (رولنىڭ) چوڭ ـ كىچىك پەرقى بولمايدۇ. مەسىلە، باش رول ياكى قوشۇمچە رولدا ئەمەس، بەلكى ئۇنى ياخشى ئويناش ـ ئوينىماسلىقتا.

ئارتىستلارنىڭ شارائىتى ۋە قابىلىيىتى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئوبراز يارىتىش يولى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزى ئارتىستلارنىڭ تەبىئىي شارائىتى ياخشى بولسىمۇ، لېكىن ئاساسىي مەشىق ۋە ئارتىستلىق تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈشكە تىرىشمىغانلىقىدىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇرمۇش بىلىمى ۋە سەھنە تەجرىبىسىنىڭ كەملىكىدىن ئۆزىنىڭ رول ئېلىش يولىنى تارلاشتۇرۇپ قويىدۇ. يەنە بەزى ئارتىستلارنىڭ گەرچە تەبىئىي شارائىتى ۋە ئاساسى ناچارراق بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئاساسىي مەشىقنى تاشلىماي، كەسپىي تېخنىكىسىنى ئۆستۈرۈش يولىدا داۋاملىق ئىزدىنىش ۋە تەتقىق قىلىشقا ئىنچىكە تۈردە ئەھمىيەت بەرگەنلىكتىن، ئويناش يولى ۋە ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتەلەيدۇ ۋە ئاشۇرالايدۇ. شۇڭا ئارتىست ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى داۋاملىق جارى قىلدۇرۇپ، كەمچىلىكلىرىنى ئېتىراپ قىلىپ ۋە يېڭىپ ئۈزلۈكسىز تىرىشىشى، بىر رولنى ئويناپ قويۇپلا ئۆزىنى قالتىس چاغلاپ قانائەتلەنمەسلىكى، بولۇپمۇ رول ئىجادىيىتىدە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبىنى يارىتىپ، ئوبراز يارىتىشتا نەتىجە قازىنىپ ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەندە ئۆز ـ ئۆزى

دىن كۆرەلەپ كەتمەسلىكى لازىم. سىتانىسلاۋىسكى ئارتىسلارنىڭ ئەخلاقى ھەققىدە توختالغاندا:
"ئارتىست ئۆز سەنئىتىنى سۆيسۇن، سەنئەت ئىچىدە ئۆزىگە زوقلانماسلىقى كېرەك." دەپ ئاگاھ-
لاندۇرىدۇ. ياش ئارتىستلار ھامان كەمتەر، ئېھتىياتچان ئىشلەشنى ساقلاپ، تىرىشىپ ئۆگىنىشى، جەم-
مىيەتنى ۋە يېتەكچى ئۇستازلاردىن ئۆگىنىشى، باش رولنىلا تالاشماي، قوشۇمچە رول ۋە ئاممىۋى
روللارنىمۇ ئېلىشقىمۇ تىرىشىشى لازىم. نۇرغۇنلىغان ئاتاقلىق ئارتىستلار ئۆزىنىڭ ئارتىستلىق
ھاياتىنى ئالدى بىلەن قوشۇمچە رول ۋە ئاممىۋى روللارنى ئويناشتىن باشلىغان. ئېلىمىزدە يولداش
چېن جياڭدېك قوشۇمچە رول ئېلىش ئارقىلىق كۆزگە كۆرۈنگەن ۋە "ئۇلۇغ ياخشى قوشۇمچە رول ئارتىستى"
مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن كىنو - تىياتىر ئارتىستلىرى ئاز ئەمەس. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئويۇن ئۆمەك-
لىكى ئالاھىدە، يېقىندىن ئارتىستلاردىن ئەمەت تۇدەر، ھەسەن [illegible] لەرنى ئالساقمۇ ئۇلار ئۆز-
نىڭ ئۇزۇن يىللىق ئارتىستلىق ھاياتى جەريانىدا بىرەر قېتىممۇ باش قەھرىماننىڭ رولىنى ئېلىپ
باققان ئەمەس، بەلكى ئۇلار پۈتۈنلەي قوشۇمچە روللارنى كۆڭۈللۈك ئويناش بىلەن داڭ
چىقارغان، خەلقىمىز ئالقىشى ۋە ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. قىزىل گۈلنى ئېچىلىشقا قوش-
زۇل، ئېچىلغان چىرايلىق كۆرسىتىپ تۇرىدىغان ئۇنىڭ يېپ - يېشىل يوپۇرمىقى. دېمەك ئاشۇ
يوپۇرماق — قوشۇمچە ۋە ئاممىۋى رول باش قەھرىماننى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىش ئويۇن-
نىڭ مۇكەممەللىكىدە ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا قانچە سەل قارىسا
بولمايدۇ. ئەمما قوشۇمچە رول ئوينايدىغان ئارتىست ئۈچۈن ئېيتقاندا ئۇنىڭ سەھنىدىكى ۋەزىپە-
سى ئانچە ئېغىر بولمىغاچقىنى سەھنىدە ئۆزىنى يېنىك ھېس قىلىدۇ. بۇ خىل ئازادىلىك، قوشۇم-
چە رول ئوينايدىغان ئارتىستنى دىققەت كۆرۈنەرلىك مەركەزلەشتۈرۈپ ئويۇن ۋەقەلىكىگە تېخىمۇ
چوڭقۇر چوڭقۇرلايدىغان، ھېس - تۇيغۇلىرىنى بېيىتالايدىغان ياخشى شارائىت ئىگە قىلىدۇ. بۇنىڭ
نەتىجىسىدە ئارتىست ئۆزىگە زۆرۈر بولغان سۆز ئىرادىسى، ھەركەت مۇددىئاسى، ھېسسىيات تۈزگى-
رىشلىرى ۋە سەھنىدىكى ئىمكانىيەتلەرنى ئويلىشىش ئۇيغۇنلۇق ھالدا تاپالايدۇ. قوشۇمچە رول ئويناشنىڭ يەنە
بىر پايدىسى شۇكى، قوشۇمچە رول ئالغان ئارتىست ئۆزىنىڭ رولىنىڭ ھۇدۇدىدىن ياخشى چىقا-
لايدىن سىرت، بوش چاغلىرىدا باشقا ئارتىستلارنىڭ رولنى قانداق ئويناۋاتقانلىقىنى، ھەركەت،
ھېسسىياتلىرىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۆگىنەلەيدۇ. باشقىلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى
قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ رول ئېلىش يولىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتەلەيدۇ.

تىياتىر سەنئىتى — رول ئېلىش ۋە ئويناش يارىتىشتا جىددىي مۇئامىلە ۋە جاپالىق ئەمگەك
قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان، بىر پۈتۈن سېستېما ۋە نەزەرىيىگە، تېخنىكىلىق قانۇنىيەت - پىرىنس-
سىپلارغا ئىگە بىر پەن. ئۇ ئاللىقانداق قېتىپ قالغان، مەڭگۈ ئۆزگەرمەس نەرسە ئەمەس. ئۇ
دەۋر چاقىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ پەيدىن - پەي بېيىيدۇ ۋە راۋاجلىنىدۇ.

پارتىيىمىز ئىلىم - مەرىپەت ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمىز ئۈچۈن گۈللىنىش دەۋرى
ئېچىپ بەردى. تىياتىرچىلىق ئىشلىرىمىزنىڭ سەلتەنەتلىك ئىستىقبالى ئېچىلىپ كەلدى. بىز "چوڭ
ئىنقىلاپ" ۋە "تۆت زىياندەش" تەرىپىدىن ۋەيران قىلىۋېتىلگەن تىياتىر خارابىسى ئۈستىگە يېڭى-
دىن چىرايلىق يېڭى چارى باغلارنى بەرپا قىلماقچىمىز. تىياتىر بېغىمىزدا جىلۋىلىق، ئوتتەك رەڭدار
گۈللەرنى ئېچىلدۇرماقچىمىز. دراماتورگلار، رېژىسسورلار ۋە ئارتىستلار بۇ يېڭى دەۋرنىڭ قەدەم-
رىگە يېتىپ، يېڭى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، يېڭى مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىپ، تىياتىرچىلىق
ۋە ئارتىستلىق سەنئىتىنىڭ سەۋىيىسىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرسە، يۈكسەك ماددىي مەدەنىيەت ۋە
مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىشنىڭ ئاۋانگارتلىرىدىن بولالايلى.

ئايشەم توختى تەھرىرلىگەن

(بىر پەردىلىك كومېدىيە)

مەھەممەت روزى

قاتناشقۇچىلار

جاپپار: يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتىنىڭ باشلىقلىرىنىڭ بىرى، 50 ياش.
خەلچىخان: جاپپارنىڭ ئايالى، 48 ياش.
ئۆمەر: جاپپارنىڭ ئوغلى، 20 ياش.

[كۈز ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى. جاپپارنىڭ ئۆيى. ئۆينىڭ ئوڭ تېمىغا كەلگەن ئۇزۇنلۇقتىكى چوڭ گىلەم ئېسىلغان. ئاستىغا يۆلەپ قويۇلغان كۆركەم تۆمۈر كارۋاتقا قىممەت باھالىق ئېسىل يۇڭ ئەدىيال يېپىلغان، كارۋاتتا كەشتىلەنگەن پەر ياستۇقلار. ئۆينىڭ ئەدە بىر تەرىپىدە ئەينەكلىك چوڭ ئىشكاپ. ئوتتۇرىدىكى ئىككى دېرىزىگە تور پەردىلەر تارتىلغان. ئۆينىڭ بىر چېتىدە تۇمبۇچكا، تۇمبۇچكا ئۈستىدە تۆت كانايلىق ئۈن ئالغۇ. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق ئۈستەل، ئۈستەلنىڭ ئەتراپىدا ئىككى لوم ـ لوم ئورۇندۇق. بىر چەتتە بىر جۈپ يالغۇز كىشىلىك سافا، يەنە بىر چەتتە ئۈچ كىشىلىك چوڭ سافا.]

پەردە ئېچىلىشتىن ئىلگىرى جاپپارنىڭ: "بولمايدۇ! ھېلى قىلىپ بېرەلمەيمەن، چىقىپ كېتىڭ، چىقىپ كېتىڭ!" دېگەن سۆزلىرى ئاڭلىنىدۇ.

پەردە ئېچىلغاندا، ئۆمەر سەھنىنىڭ بىر چېتىدە تۇرۇپ بىر ئىشىككە، بىر ئۈستەلگە قاراپ بېشىنى چايقايدۇ، ئاندىن تاماشىبىنلارغا قاراپ سۆزلەيدۇ؛

تۇمەر: جامائەت، سىلەر مېنىڭ دادامنى بىلەمسىلەر؟ ئېھتىمال بىلىسىلەر، ئەگەر بىلمەيمىز دېگۈچىلەر بولسا... ياق، مەن ئىشەنمەيمەن. ئۇلار بىلىپ تۇرۇپمۇ بىلمەسكە سېلىۋالىدۇ. مەيلى بىلمىگىلار، مەيلى بىلمەڭلار، مەن دادامنى سىلەرگە قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي! دادامنىڭ ئىسمى جاپپار، پاھلىسى غاپپار، ئۇ ئىگىزمۇ ئەمەس، پەسمۇ ئەمەس، سېمىزمۇ ئەمەس، ئورۇقمۇ ئەمەس. دادام يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتىدە ئىشلەيدۇ، ئۇنىڭ ئەمەلى چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس. دادام ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۆيدە تونۇيدىغان ۋە تونۇمايدىغان بىرمۇنچە مېھمانلارنى كۈتىدۇ. مېھمانلارنىڭ بەزىلىرى قىزىل كۆزلەك ئېچىلىپ، ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ چىقىپ كېتىدۇ، بەزىلىرى بولسا جىم رايىلىرى بۇزۇلۇشقان ھالدا، باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ قايتىشىدۇ. بەزى باداشىلا قايسىپ كەتكەن بىچارە ئەنە شۇنداق چىقىپ كېتىدۇ. سىلەر بەلكىم نېمىشقا شۇنداق دەپ سورىشىڭلار مۇمكىن. بۇنى سوزلەپ بەرسەممۇ بولاتتى، لېكىن مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا دېگەن گەپ بار، قېنى مەن سىلەرگە كۆرسىتەي. (ئۇ چىقىپلا بىر بوينى كۆتىرىپ كىرىدۇ — دە، ئۇنى يېيىدۇ. بىرمۇنچە كىيىم — كېچەكلەرنى ئالىدۇ. ئۇ بىر دادام دوپپىنى ئېلىپ بېشىغا جىكىۋېرىپ كىيىدۇ، ئۇچىسىغا ئۇزۇن چەكمەن چاپان كىيىپ بېلىنى پوتىدا باغلايدۇ، ئاندىن ئاقارغان ساقال — بۇرۇتلارنى ئېلىپ چاپلايدۇ. بىر ئەينەكنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا قاراپ ئۆزىنى ئۆزگەرتۈرگەندەك چىقىپ كېتىدۇ. ئۆيگە قولىدا گېزىت تۇتقان ھالدا جاپپار كىرىپ كېلىدۇ ۋە سافاغا ئولتۇرۇپ ئاشلاپ گېزىتنى ئاچىدۇ. ئارقىدىن خەلچىخان كىرىدۇ)

خەلچىخان: دادىسى، ئەل رازى، خۇدا رازى دېگەن گەپ بار، سىلىدىن خوش بولاي، ھەرقانداق ئىش بولسا ئىدارىلىرىدا، ئۆزلىرىنىڭ ئىشخانىلىرىدا تۈگىسە كەلسىلە. ئۆيگە ئادەملەر بۇنداق كىرىپ كېلىۋەرسە...

جاپپار: (ئۇنىڭ گېپىنى بولۇپ) سەن ئازىمۇ ئەقىلسىز — دە. ئىشخانىدا نېمە ئىش پۈتىدۇ. قارا ئۆيىمىزگە، ھەي ئاخماق، ھەي ئاخماق.

خەلچىخان: مەن ئاخماقمۇ، سىلىمۇ؟ بالا — چاقا دېگەنچۇ يوق — قولىنى ساڭگىلىتىپ كەلمەيدۇ. ئەتە — ئۆگۈن بىر بالاسى چىقسا قانداق قىلىلا؟!

[ئىشىك قېقىلىدۇ، جاپپار بىلەن خەلچىخان دەرھال دىققەت بولىدۇ]

خەلچىخان: يەنە بىرسى كىرمەكچىمە؟!

جاپپار: بۇ رودۇپاينى ئەمدى ئىنىرىپ چىقىرىۋەتمەيدىم... (ئورنىدىن تۇرۇپ ئاچچىق بىلەن بېرىپ ئىشىكنى ئاچىدۇ)

[مۇرىسىگە خورجۇن ئارتقان ھالدا "ئەسسالام" دەپ تۇمەر كىرىپ كېلىدۇ. جاپپار بىر ئاز تۇرۇپ قالىدۇ. كىيىم چىراپى سەل — پەل ئېچىلىدۇ]

جاپپار: خوش كەپسىلا، كىمنى ئىزدەيدىلا؟

تۇمەر: ئېزىپ قالمىدىم تەقسىر، سىلىنى ئىزدەپ كەلدىم، مېنى تونىمايۋاتامدىلا؟

جاپپار: (ھەيران بولۇپ) ئۆزلىرى كىم بولىلا؟

تۇمەر: پەللى، پەللى تەقسىر، ئۆزلىرى بىزنىڭ قوشنىمىزككە باش بولغاندا خۇددى گوش بىلەن

AltunOq

ياغدەك يېقىن ئۆتكەنتۇق، قارىغاندا سىلىنىڭ كۆزلىرىدىن چىقىپ قالغان ئوخشايمىز ـ دە.

جاپپار: (سىجىلاپ قاراپ) يوقـۇ، يوقـۇ، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، ھەرگىز، راستىنى ئېيتسام كۆزۈم ئاجىزلاپ قالغانمۇ، زادى تونۇيالمايۋاتىمەن.

ئۆمەر: شۇنداقتۇ تەخسىر، شۇنداقتۇ. سىلى بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى كۆپ ئۆزگىرىپ كېتىپلا، مېنى راستىنى تونۇمىغان بولسىلا مەن ئۆزەمنى تونۇشتۇراي، مەن ھېلىقى ھېسىراخۇن تۈگمەنچىنىڭ تام خوشنىسى ھېيىزاخۇن ياغىچى بولىمەن ئەمەسمۇ؟

جاپپار: ۋوي، شۇنداقمۇ؟ راس شۇمۇ؟ مۇنداق دېسىلە، كەلسىلە، يۇقۇرى ئۆتسىلە.

[ئۆمەر خورجۇننى ئۆستەلنىڭ ئاستىغا قويۇپ ئولتۇرىدۇ، خەلچەمخان چىقىپ كېتىدۇ. جاپپار سەھنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تاماشىبىنلارغا سۆزلەيدۇ]

جاپپار: قايسى ھېيىزاخۇن ياغىچى، زادىلا ئېسىمگە كەلمەيۋاتىدۇ. بىر قارىسام تونۇيدىغاندەكلا قىلىمەن، بىر قارىسام ھېچ تونۇيالمىدىم. كۆزۈم راستىنلا ئاجىزلاپ قالمىغاندۇ ـ ھە؟ يەنە بىر سىنجىلاپ قاراپ باقاي. (كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئۆمەرگە يېقىن كېلىپ قارايدۇ)

ئۆمەر: ھە، جاپپاراخۇن، سىلى بىزدىن كېتىپلا بىرەر ئېغىزمۇ يوقلاپ بارالمىدىلا، بۇ يەردە خىزمەتلىرى ئالدىراش ئوخشايدۇ. بىز سىلىنى يوقلاپ كېلىش ئارزۇسىنى يەنە بىر نەچچە ھەپتە تەرەددۇت قىلغان بولساقمۇ ھېچ يولى بولمىدى. مانا بۈگۈن خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن يۈز كۆرۈشتۇق. (ئۆمەر خورجۇننى ئېچىپ ئىچىدىن بىر تۇلۇم ماي، بىر پۇت گۆش، نىمدۇر قاچىلانغان بىر خالتىنى ئېلىپ ئۈستەلگە قويىدۇ. ئارقىدىن بىر كىيىملىك ئېسىل رەخنى قوينىدىن چىقىرىپ خالتىنىڭ ئۈستىگە ئېككى قوللاپ ئاۋايلاپ قويىدۇ) قۇرۇقلا كېلىپ قالدىم، ئاز بولسىمۇ ئىرىكچەلىكىنىڭ نىشانى.

جاپپار: (ئۈستەلگە قاراپ كۆزلىرى چاقنايدۇ، كالپۇكلىرى تىترەپ، چىشلىرى پاقىرايدۇ) ۋاي ـ ۋۇي، بۇ نىمە ئاۋارىچىلىق، شۇنداقلا كېلىۋەرمەي، بىز تونۇمىغان، بىلمىگەن ئادەملەر بولمىغاندىن كېيىن، ھەممىمىز بىر يېزىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئەمەسمۇ؟

ئۆمەر: ئۇغۇ شۇنداق، شۇنداق بولسىمۇ، بۇ كۆڭلىمىز دېسىلە.

جاپپار: (بېشىنى بۇراپ) ئاپىسى، چاي ئەكىر!

خەلچەمخان: (كۆرۈنمەيدۇ) مانا ھازىر.

ئۆمەر: بولدى، بولدى، ئاۋارە بولۇشمىسىلا، چايغا روقۇم يوق. ئالدىراش كېلىۋىدىم، ھازىرلا ماڭىمەن.

جاپپار: سىمگە ئۇنچىۋالا ئالدىرايلا. ئولتۇرسىلا. چاي ھازىر تەييار بولىدۇ.

ئۆمەر: ئۆزلىرىنىڭ خەۋەرلىرى بار، ھازىر يېزىدا يەرلەرنى دىخانلارغا تەقسىم قىلىپ بەردى. ئۇبدانراق ئىشلەپ، كۆپرەك كىرىم قىلىش ئۈچۈن تېرىكچىلىك بولمىساق بولمايدىكەن. ئەگەر ئېپى ـ جېپى كېلىپ قالسا بىرەر هارۋا قىلىۋالساق يامان بولماقچىدى. ئەمما لېكىن ھارۋىغا چاق تېپىلمايۋاتىدۇ. ئۆزلىرى كاتتا باشلىق، بىزگە ياردەم قوللىرىنى سوزۇپ، مۈشكۈلىمىزنى ئاسان قىلىپ بېرەرمىكىن دىگەن ئۈمىدتە ئالدى بىلەن ئۆزلىرىنى تاپتىم.

جاپپار: (ئويلانغاندەك قىياپەتتە ئۇيياق ـ بۇياققا ماڭىدۇ، كۆزىنىڭ قىرىدا ئۆمەرگە قاراپ قويۇپ تاماشىبىنلارغا) جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا دېگەن ـ دە! (دەرھال ئۆمەرنىڭ قېشىغا بارىدۇ) ئۇنداق گەپ بولدى ھېيىزاخۇن، بەلدىن گەپ بولدى، سىلەرگە قانداق چاي لازىمتى؟

ئۆمەر: بولسا پىكاپىنىڭ چاقى بەلەن ئىدى.

جاپپار: بولىدۇ، مەن ئۇقۇشۇپ باقاي، ئوگۇزلۇككە بىر كەلسە. (خەلچىخان پەتنۇستا چاي كۆتۈرۈپ كىرىدۇ. جاپپار خەلچىخانغا قاراپ) ھېيىزاخۇن ئالدىرايدىكەن، ئاۋۇ ئوگۇزلۇككە يەتە كېلىدۇ. (ئۆمەرگە قاراپ) چاي ئىچىپ كەتكەن بولسىلا ئۇبدان بولاتتى ھېيىزاخۇن.

ئۆمەر: خوش، خوش، رەھمەت! ئوگۇزلۇككە بىرەر كېلىمەن ئەمەسمۇ ئاپىراخۇن. (ئورنىدىن تۇرۇپ خوشال ھالدا چىقىپ كېتىدۇ. خەلچىخان چاينى قايتا ئېلىپ كىرىپ كېلىدۇ. جاپپار ئۇنىڭدىكى نەرسىلەرگە قاراپ ھەيران قويىدۇ ـ دە، ھەممىنى يىغىشتۇرۇپ كىرىپ كېتىدۇ. سەھنىدە ئۆمەر سۆيۈنۈپ كۆتۈرۈپ پەيدا بولىدۇ)

ئۆمەر: كۆپچىلىك مانا بۇ ئۆيگە كەلگەن مېھمانلارنىڭ خوشال چىقىپ كېتىشى، ئىراق ئىمەس بۇنىڭ بىلەن تۈگىمەيدۇ، ئوگۇزلۇككە كېلىپ ئۈچىچۈن يەنە سوغا ـ سالام بىلەن كېلىشكە تېگىشلىك كېلىدۇ. ئۇ چاغدا دادام كەلگەن مېھمانىنى ئۇزىتىپ قويمايدۇ ـ دە، دەرھال ئامانچىغا خەت يېزىپ مېھماننىڭ تەلەپ قىلغان نەرسىسىنى ھەل قىلىپ بېرىدۇ. مېھمان ئەنە شۇ چاغدىلا ھەقىقىي خوشال بولۇپ چىقىپ كېتىدۇ. ئەگەر مېھمان سوغا ـ سالام ئالماي كەلسىچۇ؟ ئۇ چاغدا ئىش باشقىچە بولىدۇ. قېنى نەزەرىڭلارنى تۆۋەندىكى كۆرۈنۈشكە ئاغدۇرۇڭلار!

[ئۆمەر بادام دوپپىنى تۇماق بىلەن ئالماشتۇرىدۇ. چەكمەن چاپاننى پەشمەت بىلەن ئالماشتۇرىدۇ. ئاق ساقال، ئاق بۇرۇتنى ئېلىۋېتىپ، قارا بۇرۇت، قارا كەككە ساقال يېپىشتۇرۇپ، يەنە ئەينەكنى ئېلىپ ئۆزىنى تۈزەشتۈرگىنىچە چىقىپ كېتىدۇ. سەھنىگە جاپپار كىرىپ كېلىدۇ. ئۇ يەنە سافادا ئولتۇرۇپ گېزىت كۆرۈشكە باشلايدۇ. ئارقىدىن خەلچىخان خاپا بولغان ھالدا چىقىدۇ)

خەلچىخان: سىلى تولىمۇ باغاچ قۇلاق بولۇپ كېتىپتىلا، ئەقىلسىز بولسامۇ مېنىڭ بىرەر ئىشقا كېپىمگە قۇلاق سېلىپ قويسىلا بولاتتى. ھەملا بىرىنچىسىگە گەپ قىلسام ئۆدەككە سۇ يۇقتۇرغاندەك يەنە ئۆزلىرىنىڭ بىلگەنلىرىنى قىلىدىلا. بۇنداق بولمىغۇر ئىشلارنى قىلىۋەرسىلە، خۇدا تۈگۈل ئەل ـ يۇرتمۇ راۋا كۆرمەيدۇ.

جاپپار: ھەي ئاخماق خوتۇن، ھېلىم مەھمەت، ھېلىم مەھمەت، گالدىن ئۆتكىنى غەنىمەت دېگىنى ئاڭلىمىغانمىدىڭ؟!

خەلچىخان: گالدىن ئۆتتى دەپ دەۋەرگەن سىلەن بىر كۈنى گاللىرىنى تېشىپ چىقىدۇ. ئۆزلىرىگە ھاي بەرگەنلىرى تۈزۈككىمىكىن. ئەل ـ يۇرت ئىچىدە يۈز كۆتۈرۈپ يۈرگىلى يول قالىدۇ.

جاپپار: سېنىڭ ئاغزىڭدىن مېنى خوش قىلغىدەك بىرەر ئېغىز چىرايلىق گەپمۇ چىقامدۇ زادى؟ ئاچچىقلا بولسا شۇ بالا ـ قازا، قىيامەت ئاخىرمۇ؟

[ئىشىك قېقىلىدۇ، ئەر ـ ئايال ئىشىككە قارايدۇ. ئىشىك تېخىمۇ قاتتىقراق قېقىلىدۇ. جاپپار بېرىپ ئىشىكنى ئاچىدۇ. ئۆمەر "ئەسسالام" دېگىنىچە ئۆيگە كىرىدۇ]

جاپپار: (ئۆمەرگە بىر قۇر سىنچىلاپ قاراپ عادىيىدۇ) ئۆزلىرى كىم بولىدىلا؟

ئۆمەر: پېقىرنى تونۇمايدىلاغۇ، دېمەك، مەن يىراق سەھرادىن كەلگەن ئادەممەن.

جاپپار: تىلەمچىمۇ ئەمەستۇرلا؟

ئۆمەر: يوقسۇ ئەپەندىم، تىلەمچى ئەمەسمەن، ھاجەتمەن بىر ئاجىزمەن. (ئۆيدىكى تونىغۇرلىرىغا كۆلۈپ ھەممە ياققا قاراپ ھەيران بولۇپ، ئاغزىنى چىكىلداتىدۇ)

جاپپار: (كۆزلىرىنى پاقىرىتىپ) ھوي، گەپلىرى بولسا دېمەمدىلا!

ئۆمەر: (پەرۋاسىزلىق بىلەن ساقىلىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرىنى سىلاپ چې- قىپ ئەھمىيەت بىلەن ئولتۇرىدۇ) ئىدارىلىرىغا ئۆزلىرىنى ئىزدەپ تۆت ـ بەش قېتىم باردىم، بىراق ئۆزلىرى تۇرماق سايىلىرىنىمۇ ئالالمىدىم. سۈرۈشتۈرسەم ئۆيدە ئىكەن- ۋاقتىدۇ دېيىشتى، ئىزدەپ يۈرۈپ ئەڭ بىر جايادا تېپىپ كەلدىم.

جاپپار: (ئاچچىقلىنىپ) نېمىگە شۇنچە ئىزدەپ قالدىلا مېنى؟

ئۆمەر: ۋاي كادىر ئەپەندىم، دۆممىزگە قول ئىزاكىزۇرنىڭ چاقى كېرەك ئىدى، شۇنى سېتى- ۋالغىلى كەلسەك ئاۋال ئۆزلىرىنىڭ رۇخسەتلىرىنى ئالدىغان گەپكەن.

جاپپار: (پەرۋاسىزلىق بىلەن) ئۇ نەرسە ھەممىسى سېتىلىپ بولدى.

ئۆمەر: كادىر ئەپەندىم، ئۇنداق دېمىسىلە، ئامبارچىدىن سورىسام بار دەيدىغۇ؟ سىلىلا بىر ئې- ۋە دېسىلە ئېلىپ بېرىدىغان بولدى.

جاپپار: (غەزەپلىنىدۇ) ئامبارچى ئاغزىغا كەلگەننى دەۋېرىدىغان بىر ئادەم. دۆلەت چاقىنى پې- لان بىلەن بىر تۇتاش تەقسىم قىلىشقا بەرگەن. ئۇنداق كەلگەنلا ئادەمگە بېرىۋېرىدى- غان چاق بەدە تۇرۇپتۇ.

ئۆمەر: ئۇنداق دېمىسىلە كادىر ئەپەندىم، بىزمۇ شۇ دۆلەت تەقسىم قىلىپ بېرىدىغان؟ ئۇيغۇر- لارنىڭ بىرسى بولمىسىمۇ؟ دۆلەت چاقى سىزگە ئوخشاش ھاجەتمەنلەر ئۈچۈن ياسىغان، شۇڭا ئالغىلى كەلدۇق دېسىلە. قوللىرىدىن كېلىدىغان ئىش بولغاندىن كېيىن تولا قاتتىقلىق قىلمىسىلا. بىزمۇ باشقىلاردەك پۇل تۆلەيمىز، پۇل!

جاپپار: (كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ) ھوي، سىلىچە مۇتىھەم نەرسە سەن؟! نېمە ئارتىسلاي ئەپجەپ گەپ ـ سۆز سۆزلەيسەن؟ پۇلغا ئالماي بېكارغا ئالغىڭمۇ بارمىدى؟ تېخى بىلىپ قوي، بۇ دۆلەتنىڭ مۈلكى، ساڭا ئوخشاش گادايلارغا بېرىدىغان چاق يوق.

ئۆمەر: ئەپەندىم، ھە دېسىلا قانۇننى قانۇنلىرىغا ئالمىسىلا، بىزمۇ دۆلەتنىڭ مۈلكى ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئالغىلى كەلدۇق. سىلىنىڭ شەخسىي مۈلۈكلىرى بولسا كەلمەيتتۇق!

جاپپار: (تېخىمۇ ئەدەپ) ھوي، ئۇنداق بولسا مېنىڭ قېشىمغا نېمىگە كەلدىڭ؟ بىلەمسەن، بۇ مېنىڭ ئۆيۈم. بۇ ئىدارە ئەمەس، بۇ مېنىڭ ئۆز ئۆيۈم، بۇ ئىشخانا ئەمەس، ئىشىڭ بولسا ئىشخانىغا بار، مەن ئۆيدە ئىش بېجىرمەيمەن...

ئۆمەر: ئۇنداق بولسا ئۆزلىرىنىمۇ بىللە بارسىلا، قۇرۇق ئىشخانىدا ھېچ ئىش پۈتمەيدىغانلىقىنى سىلىمۇ بىلىدىلىغۇ؟

جاپپار: ھوي، ئاۋاۋاتامسەن، بۇ مېنىڭ ئۆيۈم. مەن ئۆيدە ئىش بېجىرمەيمەن. ئىشخانىغا بار، ئىشخانىغا.

[ئۆمەر چوقچۇر بىر تىنىپ، بېشىنى چايقايدۇ ۋە بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە چىقىپ كېتىدۇ. جاپپار قول ياغلىقىنى ئېلىپ پېشانىلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇشىغا خەلچىخان سۆزلەيدۇ]

خەلچىخان: ھە، ھەممىلا ئادەم يۇۋاش بولۇۋەرمەيدۇ. مۇنداق سىلىنى تەرلىتىدىغانلارمۇ بار. ئۇنى چىۋىلا بوغماپ كەتمىسىلە.

جاپپار: (خەلچىخانغا جىددىي بۇرۇلۇپ قارايدۇ ۋە ئۇستەلگە ۋاقىدە بىرنى ئۇرىدۇ) تىلىلا ۋالاقشىماي كۆزۈمدىن يوقال!

خەلچىخان: (ئاغرىنى پورۇشتۇرىدۇ) ئېندەككە كۈچۈك يەتمىسە ئۈر توققۇنمىدۇ؟ مەن سىلىنىڭ ھەيۋىلىرىدىن قورقۇپ قالمايمەن.

جاپپار: (ئەرەۋىتىن تىترەپ كېتىدۇ. بېگىز قولىنى خەلچىخانغا تەڭلەيدۇ) سەن... سەن... سەن...

[خەلچىخان پېشىنى قېقىپ چىقىپ كېتىدۇ. جاپپار ئىختىيارسىز ئاستا ـ ئاستا ئۇستەلگە ھەيئەگىنى تىرەپ ئىككى چېكىسىنى تىزىتقىنىچە ئولتۇرۇپ قالىدۇ. سەھنىنىڭ بىر چېتىدە ئۆمەر يەنە ئاۋالقىدەكلا پەيدا بولىدۇ]

ئۆمەر: كۆيۈمچانلىق! ماڭا بۇ دادامنىڭ سوغا ـ سالامىمىز كەلگەنلەرگە قىلىدىغان مۇئامىلىسى. قاراڭلار، ئۇ خۇددى دوران ئولتۇرۇپتىكەن كونا تامدەك تۈنجىلىك ئىگانە ۋە مىسكىن. ياق ئۇ مىسكىن ئەمەس، پەقەت خاپا، دۇنيادا كىشىلەرنى خاپا قىلغان كىشىلەر ئاخىرقى ھىمايىتا ئۆزىمۇ خۇشال بولالمايدۇ. بىراق خاپىلىق مەڭگۈلۈكمۇ نەرسە ئەمەس. بىردەمدىن كېيىنلا دادامنىڭ خاپىلىقى تاراپ كۆڭلى يايراپ كېتىدۇ. ئەنە شۇنداق خۇشاللىقتىن كېيىن نېمە بولىدۇ؟ ئەگەر كۆرۈشنى خالىساڭلار مەرھەمەت، دىققەت قىلىڭلار!

[ئۆمەر ساقال ـ بۇرۇتىنى ئېلىپ تاشلايدۇ. ئۈچىسىغا ئېسىل سوكنو چاپان كىيىدۇ. بېشىغا سىلىق ۋە سىپايە تارالغان كىرمۇشتەك ئادىۋاق چاچ كىيىدۇ. چاققانلىقىنە چىرايلىق ياسالغان بۇرۇت چاپلايدۇ. كۆزىگە كۆزەينەك تاقاپ قولتۇقىغا سىرتىملىق ماتېرىيال سومكىسى قىستۇرىدۇ ۋە ئەينەكنى ئېلىپ ئۆزىنى تۈزەشتۈرگىنىچە چىقىپ كېتىدۇ]

[ھاپال ئوتتەي ئىشىك چېكىلىدۇ. جاپپار ئېرىنچەكلىك بىلەن بېشىنى كۆتىرىپ ئىشىككە قارايدۇ. ئىشىك يەنە چېكىلىدۇ. جاپپار ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىر ناز ئويلىنىۋالىدۇ ـ دە، بېرىپ ئىشىكنى ئاچىدۇ. ئۆمەر ئۈن ـ تىنسىزلا ئۆيگە كىرىپ كېلىدۇ. جاپپارنىڭ ئۇدۇلىغا قاراپ ئاغزى ئېچىلىپلا قالىدۇ. ئۆمەر ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ئۇيان ـ بۇيانقا قارىۋېتىپ سومكىنى ئۇستەلگە قويىدۇ ـ دە، بىۋاستىنى ئالماي ئولتۇرىدۇ. جاپپار ئىنكاسىزلىقىچە ئۆمەرنىڭ كەينىگە كېلىپ توختايدۇ]

جاپپار: ئۆزىڭىز كىم بولىسىز؟ مەن زادىلا تونىمىدىمىغۇ؟

ئۆمەر: (پەرۋاسىزلىق بىلەن) مەن سىز بىلەن خىزمەتداش.

جاپپار: نېمە، نېمە، خىزمەتداش دەمسىز؟!

ئۆمەر: ھە، ئەلۋەتتە. مەن شىركەتكە يېڭىدىن جىگلى بولۇپ تەيىنلەندىم.

جاپپار: نېمە، نېمە، جىگلى بولۇپ تەيىنلەندىم دېدىڭىزما؟ (بىردىنلا خۇشاللىنىپ) ئۇھوي، مانا ئەمەسمۇ؟ بىزنىڭ يېڭى جىگلى قالتىس ـ تە، ئالايتەن بىزنى يوقلاپ كەپتۇ. بۇنى

داق ئەمخورلۇققا نېمە دەپ جاۋاپ بېرەرمىز؟ مۇبارەك سىزگە، مۇبارەك سىزگە!
(ئالدىراپ ئۆمەرنىڭ قولىنى سىقىدۇ) مانا، مانا كارامەت ئىش بولدى ـ دە بۇ. سىزنىڭ رەھبەرلىكىڭىزدە ئاجايىپ زور ئىشلارنى ئىشلەشكە يۈزدە ـ يۈز ئىشەنچىم كامىل.
(دەرھال يېنىدىن ئاماكا چىقىرىپ تەڭلەيدۇ. ئۆمەر ئالمايدۇ. جاپپار زورلايدۇ، ئۆمەر ئۇنىمايدۇ. ئاخىر جاپپار ئىلاجسىز ئۆز ئاماكىسىنى يۇقاشتۇرىدۇ)

جاپپار: (ۋاقىراپ) ھوي ئاپىسى، چاپسان بول، بىزنىڭ ئۆيگە جەڭلى كەلدى، جەڭلى. بىزنىڭ جەڭلىمىز كەلدى. (خەلچىخانىدىن جاۋاپ چىقمايدۇ. جاپپار بىردەم ئوڭايسىزلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ كېيىن ئۆزى يۈگرىلاپ كىرىپ كېتىدۇ ۋە دەرھال يېنىپ چىقىدۇ)

جاپپار: مەن ھازىرلا چىقىمەن، مەن چىققىچە مۇزىكا ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ. (ئۇ تۇمپۇچكا ئۈستىدىكى ئۈن ئالغۇنى ئېچىپ قويىدۇ. ئۈن ئالغۇدىن ئۇنىڭ يۈرىكىگە بولمۇ ماسلاشقان قانداقتۇر بىر مۇزىكا ياڭرايدۇ. بىردەمدىن كېيىن جاپپار پەتنۇستا تەخسىلەرگە سېلىنغان كەمپۈت، پېرەنىك ۋە باشقا نەرسىلەرنى ئېلىپ چىقىپ ئۈستەلگە تىزىدۇ. يەنە كىرىپ نان بىلەن بىرنەچچە تەخسە گۆش ۋە ئىككى بوتۇلكا ھاراق بىلەن ئىككى رومكا كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. ئاندىن ئۈستەلگە بىر قاراۋېتىپ "جەڭلىگە" ھىجىيىدۇ. "جەڭلى" بەرۋاسىزلارچە ئولتۇرۇۋېرىدۇ. جاپپار بېرىپ ئۈن ئالغۇنى توختىتىۋېتىپ "جەڭلى" نىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرىدۇ ۋە ھاراقنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ رومكىلارغا قۇيىدۇ)

جاپپار: (رومكىنى خۇشامەت بىلەن "جەڭلى" نىڭ ئالدىغا قويۇپ) قەدىردان جەڭلى، سىزنىڭ مېنى يوقلاپ كەلگەنلىكىڭىزگە چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن. بۈگۈندىن كېيىنمۇ داۋاملىق كېلىشىڭىز ئۈچۈن بۇ رومكىنى كۆتۈرۈۋېتەيلى.

ئۆمەر: كەچۈرۈڭ، مەن ھاراق ئىچمەيمەن. (رومكىنى جاپپارنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويىدۇ)

جاپپار: (ئوڭايسىزلىنىپ چىرايى ئۆڭۈپ كېتىدۇ، كېيىن يەنە ھىجىيىپ ئورۇندۇقنى "جەڭلى" گە يېقىنراق تارتىدۇ ۋە رومكىنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپ) قەدىردان جەڭلى، سىزنىڭ بەك مۇ پەزىلەتلىك، ساپ ئادەم ئىكەنلىكىڭىزنى بۇرۇنلا بىلەتتىم، بىر قېتىم سىز مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردىڭىز. مەن سىزگە زادى يېتىشەلمەيمەن. سىزنىڭ مېنى تەربىيەلەپ قوشۇنىمىزنىڭ مۇناسىپ بىر ئەزاسى قىلىپ چىقىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن. ئىچە جەڭلى، مەن ئەنە شۇ پاك ئۈمىدىمنى بۇ رومكىغا تولدۇردۇم، (رومكىنى ئۆمەرنىڭ ئالدىدىكى رومكىغا بىر نەچچە قېتىم چېكىپ كۆتۈرۈشكە دالالەت قىلىدۇ. ئۆمەر ئورنىدىن تۇرىدۇ)

ئۆمەر: بىلەمسىز، مەن سىزنىڭ ئۆيىڭىزگە مېھمان بولغىلى كەلمىدىم.

جاپپار: (داڭ قېتىپ تۇرۇپ قېلىپ تۈكۈرۈكىنى يۇتۇپ، زورىغا كۈلىدۇ) بىلىمەن قەدىردان جەڭلى، بىلىمەن، لېكىن بۇ سىزنى مېھمان قىلغۇدەك نەرسىلەر ئەمەسمۇ؟ پاراڭلاشقاچ، ئېيتىپ ئولتۇرۇڭ، بۇلاردىن ئاز ـ تولا... ھە، قېنى!

ئۆمەر: (سەل جىددى تۈس ئالىدۇ) مەن سىز بىلەن سۆزلەشكىلى كەلدىم.

جاپپار: (ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قالىدۇ) ھۆرمەتلىك جەڭلى، مەن سۆزىڭىزنى چۈشىنەلمەي گاڭگىراپ قېلىۋاتىمەن. سىز... سىز...

ئۆمەر: (كەسكىنلىك بىلەن) سىز خىزمەت ھوقۇقىڭىزدىن پايدىلىنىپ نېمىلەرنى قىلدىڭىز؟

جاپپار: (كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ كېتىدۇ) سۆيۈملۈك جەڭلى، بۇ، بۇ، بۇ نېمە دېگىنىڭىز، مەن... مەن... مەن يۇۋاش بىر ئادەم، سىز مېنى چۈشەنمىگەندىن ئوخشايسىز.

AltunOq

ھە راس، مېنى كۆرەلمەيدىغان ئايرىم ئادەملەر سىزگە مېنى غاجاپ بەرگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئالايلۇق، قادىر گەدەيكەش، ئۇ بەكمۇ ئىچى تار، ھەسەتخور بىر نەرسە، يەنە مەسىلەن، ھەلىمە جاپ ـ جاپىنى سۆزدىدىغان تىنماي جاۋىلداپ غەيۋەت ـ شىكايەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىغان سورەلمە، يەنە مەسىلەن، باسىن يەل تاپان، ئىبۇ ئەتىمدى ـ كەچكىچە ئۇ ئىشخانىدىن بۇ ئىشخانىغا قاتراپ گەپ توشۇيدىغان نەرسە، يەنە مەسىلەن، يەنە مەسىلەن، ئۇنداقلاردىن خېلى بار... سىز ھەرگىز ئۇلارنىڭ سۆزىگە ئىشەنمەڭ.

ئومەر: ياق! مېنىڭ قولۇمدا پاكىت بار، سىز پارىخور ئادەمسىز، مەشىنا زاپچاسلىرىنى يېزىلارغا ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بەرمەي، ئامباردا ساقلاۋېرىپ ئۇلارنى كېرەكسىز نەرسىلەرگە ئايلاندۇردىڭىز، ئالدىڭىزغا كەلگەنلەردىن پارە ئېلىپ، ئاندىن ساتتىڭىز. بىلەمسىز، بۇ دۆلەتنىڭ مۈلكى، خەلقنىڭ قان ـ تەرىگە پۈتكەن نەرسىلەر، سىز دۆلەتكە، خەلققە زىيان سالمىدىڭىز.

جاپپار: باشلىق، بۇلارنىڭ ھەممىسى بوھتان، ھەممىسى تۆھمەت، ماڭا قىلىنغان زىيانكەشلىك.

ئومەر: بۇ بوھتان ئەمەس، ھەقىقەت. سىز تېخى باپلا ھېچىزا خوزدىن بىرمۇنچە نەرسىلەرنى ئالدىڭىز. سەھرادىن كەلگەن بىر دېھقاننى ئۆيىڭىزدىن ھەيدەپ چىقاردىڭىز. ئېيتقا، بۇلار يالغانمۇ؟ ئەمەلىيەتتە ئول تىراكتورنىڭ چاقى ئامباردا باھايىتى كۆپ، ئۇلارنى ئېلىپ كەلگەنلى ئالدىغا ئىككى يىل، كەينىگە بەش ئاي بولدى. بىراق سىز ئۇلارنى ئامباردا ساقلاۋەردىڭىز، ئۇنى نېمىشقا بەرمەيسىز؟ بۇ چۈشىنىشلىك، چۈنكى ئۇ كىشى سىزگە سوغا ـ سالام ئېلىپ كەلمىدى، شۇنداقمۇ؟ يولداش جاپپار، سىزدە ۋىجدان دېگەن نەرسە بارمۇ ـ يوق؟!

جاپپار: (بىردىن يىغلامسىرايدۇ ۋە ياتلىقنىڭ پۇتىغا يىقىلىدۇ) قەدىردان باشلىق، مېنى كەچۈرۈڭ، مەن راستىنلا خاتالاشتىم، مەن ئورنىنى تەكشۈرسەمەن، (ئۆزىنى كاچاتلايدۇ) مەن ئۆلگۈر، مەن پارىخور، مەن جىنايەتچى...

ئومەر: بولدى، بولدى، ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ! (جاپپاردىن يىراقلاپ) مۇنداق ئاسان قۇتۇلۇپ كېتەلمەيسىز.

جاپپار: ھە؟... (كۆزلىرى چەكچىيىپ، بىردىنلا ھۆكىرەپ يىغلاپ، تىزلىنىپ مىڭىپ باشلىقنىڭ پۇتىغا ئېسىلىدۇ) قەدىردان باشلىق، مەن گۇناھىمنى بويۇمەن، ئالغان نەرسىلىرىمنى تولۇق تاپشۇرىمەن. ماڭا كەڭچىلىك قىلىڭ، ماڭا رەھىم قىلىڭ، ماڭا شەپقەت قىلىڭ. مەن يامان ئادەم ئەمەسمەن.

ئومەر: ۋاقتى ئۆتتى، سىزنى خەلق كەچۈرەلمەيدۇ. مەن سىزنىڭ بارلىق ۋەزىپىلىرىڭىزدىن ئېلىپ تاشلايمەن!

جاپپار: ھە؟ (ئەسىدە بوشاپ يىقىلىپ ئولتۇرۇپ قالىدۇ)

[ئومەر سەھنىنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ]

ئومەر: كويپىچلىك، قاراكلار، داداملىق ھازىرقى ھالىتى نېمىگە ئوخشايدۇ؟... گويا قولىغا چۈشقان كىرىۋالغان يىل، ياق، ئۇنداقتا تىپىرلايتتى... گىلىغا پىچاق سۈركەلگەن كالا. ياق، ئۇنداقتا مورەيتتى... دۆلۈنى ئۈزۈلگەن نايمان. مېنىڭچە بۇ ئوخشىتىش بىر ئاز جايىغا چۈشتى، چۈنكى ئەمەل داداملىق دەل يولۇنى ئىدى. لېكىن كويپىچلىك، راستىنى

ئېيتسام، داداممۇ ئىچىم ئاغرىيدۇ. چۈنكى ئۇ تويۋە قىلىۋاتىدۇ - دە! بۇنىڭدەك ئادەمگە قاتتىق قوللۇق قىلىش توغرا ئەمەس. ئۇنىڭ راستىن ياخشى ئادەم بولۇش نىيىتى بولمىغانلا بولسا، ئۇنى قۇتقۇزۇش كېرەك. بىزنى، مەن ئۇنى بىر سىناپ كۆرۈپ باقاي. (جاپپارنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭ مۈرىسىگە بىرنى ئۇرىدۇ. جاپپار مىدىر قىلمايدۇ. ئۆمەر ئۇياققا ئۆتۈپ يەنە بىر مۈرىسىگە بىرنى ئۇرىدۇ. جاپپار يەنە مىدىرلىمايدۇ)

ئۆمەر: دادا! نېمە بولدۇڭ، مەن جىنلى ئەمەس، مەن سېنىڭ ئوغلۇڭ ئۆمەر بولىمەن.

جاپپار: ھە؟ (چۆچۈپ ئۇنىڭغا قارايدۇ. ئۆمەر چېچىنى، يۈزىنى ۋە كىيىمىنى ئېلىۋېتىدۇ)

ئۆمەر: دادا، مەن سېنى قۇتقۇلدۇرۇۋالماقچىمەن. سەن بايا خاتالىقىڭنى تونۇيدىغانلىقىڭنى ئېيتمىدىڭمۇ؟ ئۇنداق بولسا نەھايىتى ياخشى، سەن ھازىرلا تەشكىلگە بېرىپ تويۋە قىلغىن.

جاپپار: (كۆزىنى ئۇۋۇلاپ، بېشىنى سىلكىيدۇ. ئاندىن ئاستا - ئاستا ئورنىدىن قوپۇپ ئۆمەرگە يېقىن كېلىپ قارايدۇ) سەن، سەن... سەن راستىنلا ئۆمەرمۇ؟

ئۆمەر: نېمە، سەن مېنى تېخىچىلا تونۇمايۋاتامسەن؟

جاپپار: (ئۆمەرنىڭ ئىككى مۈرىسىدىن تۇتۇپ ئۇنى ئايلاندۇرۇپ قارايدۇ. چىرايى بارغانسېرى ئۆزگىرىپ بىردىن مۇشتۇمىنى تۈگۈپ ۋارقىرايدۇ) ئەبلەخ! (ئۆمەر چۆچۈپ كېتىدۇ) قارا كۆڭۈل ھارامتاماق!... يوشۇرۇنغاندىن ئاشقان تۇزكور، مەن سېنى...

ئۆمەر: (ھەيران بولۇپ) دادا، ساڭا نېمە بولدى؟ مەن سېنى قۇتقۇزۇۋالماقچىمەن، كېيىنكىدە تۇرۇپ تەشكىلگە بارغىن، خاتالىقىڭنى ئىقرار قىلغىن.

جاپپار: (ھەقىرايدۇ) نېمە دەۋاتىسەن مۇتتەھەم؟! بىلەمسەن، سەن ماڭا ئىقتىسادىي زىيان سالدىڭ. ئەمدى ئۆزۈڭ تۆلەيسەن!

ئۆمەر: دادا، مەن نېمە قىلدىم؟ ساڭا قانچىلىك زىيان سالدىم، يوقۇ؟

جاپپار: ھىم، زەھەرلىك چايان، بىلەمسەن، مەن بۇ نەرسىلەر بىلەن ھەقىقىي جىگلىنى كۆتۈرەلىگەن بولسام ئورۇن، مەرتىۋەم قانچىلىك ئۆسكەن بولاتتى. ئەمدى پۇللىرىنى تۆلەيسەن.

ئۆمەر: دادا، خوشامەت ۋە نەخشىكەشلىك يوقۇسسىز ئادەملەرنىڭ ئىشى. ھازىر ئۇنىڭغا ئورۇن يوق. سەن ئاز ئىش قىلمىدىڭ، ئەمدى ھوشۇڭنى تېپىپ، كېيىنلىكىڭنى ئويلاپ كۆرمىسەڭ، ۋاقىتلىق يەتتى.

جاپپار: (ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ مۇشتۇمىنى تۈگۈپ ۋارقىرايدۇ) سەن ۋاپاسىز ئىت، كۆيۈمسىز ئېشەك، سەن مېنىڭ بالام ئەمەس، سېنىڭدىن كەچتىم. چىق ئۆيدىن! يوقال كۆزۈمدىن!

ئۆمەر: دادا، ئويدان دادا، بۇنداق قىلمىغىن، مەن ساڭا ئېچىنىمەن، سېنىڭ ھەممە يېرىڭ ياخشى، پەقەت كاللاڭلا چاتاق، سەن خەلقنىڭ كادىرى، خەلق ساڭا ئىشىنىپ بۇ ھوقۇقنى بەرگەن، سەن خەلقنى ئويلىشىڭ كېرەك. سەن خەتەرلىك يولغا كىرىپ قالدىڭ، نېمىنى مەسلىھەتىم، سەن بۇ يولدىن قايت!

جاپپار: (جىنىلىرىنى ئۈچچۈرلىتىپ ئېچىنىپ خىتىرايدۇ) ۋۇ ساختىپەز يانچۇقچى! سېنى ئۇنتۇپ بېرىمەن، سېنى تۈرمىگە سولىتىۋېتىمەن...

[ئۆمەر جاپپارغا قاراپ بىردىن قاقاھلاپ كۈلۈپ كېتىدۇ. جاپپار چۆچۈپ ئالاقزادە بولىدۇ ۋە كەينىگە داجىپ ماڭغىنىچە بۇلۇڭغا بېرىپ تۈگۈلۈپ ئولتۇرۇپ قالىدۇ. ئۆمەرنىڭ ھەيۋەتلىك كۈلكە ساداسى ئىچىدە پەردە چۈشىدۇ]

ئەسەر بولات تەھرىرلىگەن.

ئايشەم توختى

تىياتىرنىڭ قايسى شەكلىدە بولسۇن، ئوخشاش بىر رولنى بىر نەچچە ئارتىست ئوينىغاندا، گەرچە ئويۇندىكى پېرسوناژ يەنىلا شۇ بولسىمۇ، نەتىجىدە يارىتىلغان ئوبرازلار خاراكتېرىدە مەلۇم پەرقنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىمىز. بىر ئارتىستنىڭ ياش قۇرامىنىڭ، بەدەن قۇرۇلۇشى ۋە ئاۋازىنىڭ شۇ رولغا لايىقلاشقانلىقى ئارتىستنىڭ ئوبرازغا يېقىنلىشىشىدا مۇھىم رول ئوينىسىمۇ، ئەمما رولنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلىش - يارىتىلماسلىقىدا ھەل قىلغۇچى ئامىل بولالمايدۇ. چاقناپ تۇرىدىغان بەدىئى ئوبراز ئارتىستنىڭ تەپەككۇر ۋە جىسمانى جەھەتتىكى جاپالىق ئىجادىي ئەمگىكى ئارقىلىق مەيدانغا كېلىدۇ.

ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنىڭ سەلتەنەتلىك گۈلزارىنى ئاچقان، سەنئەت بېغىدا ئۈزلۈكسىز پەرۋاز قىلىۋاتقان قاناتلىق شۇڭقارلىرىمىز مەريەم ناسىر باشقىلار تەرىپىدىن كۆپ قېتىم ئوينالغان «غەلىچخان»، «شىنجاڭ ياخشى»، «چىرايلىق» قاتارلىق لەپەرلەرنى، پادىچى تاجىك قىزى، شوخ ئۆزبېك قىزى، ئوت يۈرەك قازاق قىزى ۋە چايچى خەنزۇ قىزلىرىنىڭ ئوبرازىنى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىك، ئوخشىمىغان بەدىئى ماھارەت بىلەن ئورۇنلاپ 57 - يىللىرىلا كۆزگە كۆرۈنگەن ئارتىستلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپ قالغان ئىدى.

ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنىڭ پېشىۋالىرى، پىشقەدەم باغۋەنلىرىمىز ھاجى راخمان ۋە ئىبراھىمجان تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن بۇ ئۇسسۇل چولپىنى ۋەتىنىمىزگە قوشلاپ شان - شەرەپ كەلتۈرۈۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ئۇنىڭ گۈزەل ئارزۇ، جاپالىق مەشىق قىلىش، قېتىقىنىپ ئىزدىنىش ۋە ئىجادىي بېيىتىش بىلەن ئۆتكۈزگەن 29 يىللىق سەنئەت ھاياتى ئىختىيارسىز كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ.

مەريەم ناسىر غەربىي شىمال سەنئەت شۆبىسىگە كىرىپ ئىككى يىللىق ئوقۇشنى تاماملاپ ئاخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىگە ئورۇنلاشتى. شۇ چاغدا مەريەم بىر قانچە لەپەر ئوينىش بىلەن ئۆزىنىڭ ئۇسسۇل سەنئىتىدىكى يوشۇرۇن تالانتىنى ئاشكارىلاپ، ئۇستازلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى.

ئۇسسۇل ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە سەنئەتنىڭ مۇرەككەپ تۈرلىرىنىڭ بىرى. ئۇ كەسىپكە چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان بۇ شاگىرت ئۇستازلىرىنىڭ ئەجرە سىڭدۈرۈپ تەربىيىلىشى ۋە ئۆزىنىڭ جاپاغا چىداپ ئۈزلۈكسىز تىرىشىشى ئارقىسىدا ھەركەت قۇرۇلمىسى بىر قەدەر مۇرەككەپ

بولغان «ئۈزۈمچىلىك ئۇسۇلى»، «قوغۇنچىلىق ئۇسۇلى»، «ئالمىلىقتا»، «شوخ قىز» قاتارلىق ئۇسۇللارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ، رەھبەرلىكنىڭ ئىشەنچىسىگە ۋە ئوقۇتقۇچىلىق تەربىيىلىشىگە ئېرىشتى. ئۇستازى ئىبراھىمجاننىڭ يېتەكچىلىكىدە «يادىچى قىز» ئۇسۇلىنى ئۇنىڭ قىسىم بالېت ھەركىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئويناپ، ئۇنىڭ بەدىئى سەۋىيىسىنى يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ خىزمەت كۆرسەتتى. رېژىسسورنىڭ ھەركەت لايىھەسى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئەمگىكىنى بىرلەشتۈرگەندىلا ئاندىن بىر پۈتۈن ئوبراز يارىتىپ چىققىلى بولىدىغانلىقىنى ئۇ ئۆز ئەمەلىي تەجرىبىسى ئارقىلىق يەنىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدى.

"بىر قانچە خىل ھەركەت بىرىكمىسىدىن تەشكىل تاپقان كىچىك شەكىلدىكى يالغۇز ئۇسۇل پەقەت ئارتىستنىڭ ئاساسىي ماھارىتى جايىدا كۆرسىتەلىشى بىلەنلا مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقالمايدۇ. ئارتىست ئالدى بىلەن ئوينىماقچى بولغان رولىنى ئوبدان تەھلىل قىلىشى، ئاندىن ئۆزىنىڭ سەھنىدىكى ۋەزىيىتىنى، ھەر بىر ھەركىتىنىڭ مەقسىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشى لازىم. ئۇسۇل ئارتىستىمۇ خۇددى درامىدا ئارتىستلىرىدەك سەھنىدە قايسى رولغا چىقسا ئۆزىنى شۇ شەخس دەپ ھېس قىلىشى لازىم. شۇ چاغدىلا ئوينىغان ئۇسۇلى ھېسسىياتلىق ھەم جانلىق چىقىدۇ". مەريەم ئۆزىنىڭ بۇ تەسىراتىنى ئوينىغان ھەممە رولىرىدا تولۇق ئەكس ئەتتۈرەلىدى. 1959 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» مەريەمنىڭ بۇ تەرەپتىكى تالانتىغا يۇقىرى باھا بەردى. شاڭخەيدا چىقىدىغان «ۋېنخۇيباۋ» گېزىتىمۇ ئۇنى "تىيانشاننىڭ مەرۋايىتى" دەپ مەدھىيىلىدى.

باراللىق زېھنىتى، ياشلىق باھارىنى كەسپكە بېغىشلاپ، ئۇسۇل دېڭىزىنىڭ ئۇركەشلىرىدە غۇلاچ تاشلاپ ئۈزۈۋاتقان بۇ تالانت ئىگىسى ئۈچۈن گۈزەل ئىستىقبال ئىشىكى كۆرۈۋېتىلىۋېتتى. ئۇ ئىلگىرىلەۋەتتى، ئىلگىرىلىگەنسېرى مەنىئەتنى ئېتىراپ بىلىم بولمىغىنىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ چوڭقۇرلىقىنى، ئۇنىڭدا قېزىپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان مول بايلىقنىڭ يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى. ئۇنىڭدا غەيرەت ـ شىجائەت ئۇرغۇپ تاشماقتا ئىدى. ئۆمۈر بويىچە كەسپىنى تومۇر يىلتىزلىرى بىلەن كىشىلەپ، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ قەيسەرلىكى بىلەن يېزىنى تاڭ قالدۇرغان ئىش ئىزلىرى ھېلىمۇ ئېسىمدە.

«باشسىز خەلق گۈزەلىسى» داماق چوڭ تىپتىكى ناخشا ـ ئۇسۇل خەلق تىياتىرىدا داغدۇغۇلۇق ئويناۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، باش رولدىكى ئارتىست تۇيۇقسىز ئاغرىپ قالدى. ئويۇننىڭ پۈتۈنلەي توختاپ قېلىش ئېھتىمالى كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ساناتورىيىدە دەم ئېلىپ كېسىلىنى داۋالىتىۋاتقان مەريەم دەرھال تومەككە قايتۇرۇپ كېلىندى ۋە رەھبەرنىڭ ئۇنىڭغا بىر كۈن ئىچىدە باش رولدىكى ئايشەمنى تەييارلاپ بولۇشنى ئۆتۈندى. ئۈچ سائەتتىن ئاشمىغان بۇ ئويۇندا ئايشەم ئون نەچچە كۆرۈنۈشلەردە ئايرىم ھەركەت قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆلگۈرگەنلىرىنى ئاڭچە-مۇڭچە رېپېتىس قىلىۋالدى. ئۆلگۈرمىگەن كۆرۈنۈشلەرنى رېژىسسوردىن ئاڭلىغىنىنى بويىچە تەسەۋۋۇرىدا رېپېتىس قىلىپ ئەتىسى سەھنىگە چىقتى. يۈزلىگەن كىشىلەر ئۇنىڭغا ئەندىشە ۋە ئۈمىت بىلەن تىكىلگەن ئىدى. كۆرۈنۈشلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۇلىنىپ كېلىۋاتماقتا ئىدى. دېرىژورمۇ يوگۈن ئىمىنكەنۇر ئادەتتىكىدىن بەكرەك جىددىيلىشىپ قالغان ئىدى.

"مەريەم! ئېغىر مەريەم! سەن ھەقىقەتەنمۇ تالانت ئىگىسى، سەنئىتىمىزنىڭ پەخرى" دەپ پىچىرلىشاتتى ئۇنىڭغا قايىل بولغان سەپداشلىرى. بىر قېتىممۇ رېپېتىسكە قاتناشمىغان ئارتىستنىڭ سەھنىداشلىرىغا ماسلىشىپ، ھېچبىر تەمتىرىمەي ئويۇننى باشتىن ـ ئاخىر مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ چىقالىشى ئەلۋەتتە كەم ئۇچرايدىغان ئەھۋال ـ دە!

ئۇ «گۈلەمخان» ئوپېراسىدا ئۆزىنىڭ تالانتلىق ئۇسۇلچىلا ئەمەس، شۇنداقلا لاياقەتلىك دىرامارتىسى ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلغان بولسا، بۇ قېتىم ئۇسۇل ھەركىتىدىكى ئاساسىنىڭ پۇختىلىقى بىلەن ئۇسۇل جۇلۇسى ئىكەنلىكىنى تولۇق ئىسپاتلىدى.

مەرىيەم گۈزەل ۋە مول خەلق تۇرمۇشىنى كەسپىي ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇشنىڭ تۈگىمەس بۇلىقى دەپ تونۇغاچقا ھەر قانداق بىر رولنى ئېلىشتا ئالدى بىلەن تۇرمۇشقا مۇراجىئەت قىلاتتى. «بىر دېپادىچى قىز» ئۇسۇلىدا پادىچى قىزنىڭ سەبىيى، چۈشۈپ قالاي دېگەن بىر قوزىنى قولىغا ئېلىپ، چوڭقۇر مېھرى بىلەن ئۇنى باغرىغا باسقان كۆرۈنۈشلەرنى كۆرگەن چېغىمىزدا مەرىيەمنىڭ ئۇستازى ئىبراھىمجان بىلەن بىرگە چارۋىچىلىق رايونىغا بېرىپ، يېڭى تۇغۇلغان قوزىلارنى بېقىش قىلىشتا قانچە كۈنلەپ قويچىلار بىلەن جاپالىق تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكىنى يادىمىزغا كەلتۈرۈشىمىز ناتايىن. شۇنداقلا تىزلىنىپ ئىلگىرىلەيدىغان كۆرۈنۈشلەرنى كۆرگەن چېغىمىزدا رېپېتىسىيە جەريانىدا تىزى زەخىملەنگەن مەرىيەمنىڭ قانچىلىك ئازاب چەككەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلالىشىمىزمۇ ناتايىن. ئۇسۇل ۋەقەلىكنى ۋە ئارتىستنىڭ ھېسسىياتىنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان بىردىنبىر ۋاستە ئۇسۇل تىلى. مەرىيەم نېمە ئۈچۈن ھەر قايسى رولنى ئوينىسا شۇنىڭغا ئوخشايدۇ؟ ئۇ ئەنە شۇ ئۇسۇل تىلىدىن ئىبارەت بۇ ئىپادىلەش ۋاستىسىدىن تولۇق پايدىلىنىدۇ ۋە ھەر بىر ھەرىكىتىگە تولۇق ئۆزلەشتۈرىدۇ.

ئۇ تۇرمۇشنى قىزغىن سۆيىدۇ، ئۆز مۇھەببىتىنى قەدىرلەيدۇ. ئەمما بۇ مۇھەببەتلەرنىڭ ھېچ قايسىسى ئۆز كەسپىگە بولغان مۇھەببىتىنى بېسىپ چۈشەلمىدى. شۇڭا ئۇ يولداشلىرىنىڭ بەختلىك كىچىك ئائىلە قۇرۇۋېلىش توغرىسىدىكى ھەر خىل تەكلىپلىرىگە ئانچە ئېتىبار قىلمىدى. مەرىيەم گۈللەپ – ياشنىغان ئويغۇر ئۇسۇلىنى جاھان سەھنىسىدە جەۋلان قىلدۇرۇشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى.

كۈتۈلمىگەندە يېتىپ كەلگەن جۇت – زىمىستان بورانلىرى ئۇنىڭ بۇ گۈزەل ئارزۇلىرىنى ئالا-ياقىلارغا ئۇچۇرۇپ كەتتى. ئۇ قانچىلىغان "تيانشان مەرۋايىتلىرى" بىلەن بىرگە سەھنىدىن مەڭگۈ ۋىدالاشتۇرۇلغۇچى بولدى. گەرچە ئۇنىڭ «ئىشپىيون»لۇق قالپىقى كۆپ ئۆتمەي ئېلىپ تاشلانغان بولسىمۇ، تاكى 1971 – يىلغىچە ئۇ سەھنىگە يېقىن كېلەلمىدى. ئۇنىڭ 6 يىللىق ياشلىق باھارى ئېغىر سۈرگۈندە مەنىسىز ئۆتۈپ كەتتى.

"ئەگەر مەن ئازاب چەكتىم دېسەم، ئۇ ئازاب مېنىڭ 6 يىل سەھنىدىن قالغانلىقىم بولدى" دەيدۇ مەرىيەم.

"مەرىيەم، سەن نېمە ئاۋارىچىلىق، تۈرمە، كېسەل، شۇنچە ئازاب چەكتىڭ. شۇنداق بولۇپ تۇرۇقلۇق بۇ كەسپنى يەنىلا مېھرىڭنى ئۈزەلمەيسەن".

"مەرىيەم، سەن نېمىشقا قاتتىق ئەنجۈرسەن؟ شۇنچە يىللاردىن بېرى ياش رولنى ئويناپ كەلگەن ئىلگىرىكى قارىدىكى ئۆزگەرتىسەن. بۈگۈنكى كۈندە بىر ئانىنىڭ رولىنى بەرسە، يەنىلا ئۇنىڭ قىزىنى ئوينايسەن؟".

بۇ خىل سۆزلەرنىڭ ھېچقايسىسى مەرىيەمنىڭ ئۇسۇل ئۈچۈن سىڭدۈرگەن يۈرەك قانىنى بوشاشتۇرالمىدى. ئارتىستنىڭ چوڭ – كىچىك بولۇشى رولنىڭ چوڭ – كىچىك بولمايدىغانلىقىنى ئۇ خوب بىلەتتى. ئۇ جۇلالىنىپ تۇرغان ھۆسنىگە گۈزەل ئەمەس، سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ ياراملىق بىر نال يېتىشتۈرمىسى بولۇشقىمۇ رازى ئىدى. ئىلاي ئەمەلىي پائالىيەتلەر ئۇنىڭ ھەقىقىي سەھنە ئىنسانىغا ئايلانغانلىقىنى ئىسپاتلىدى.

1978 – يىلىنىڭ باھارى مەرىيەمگە كۈتۈلمىگەن خۇشخەۋەر ئېلىپ كەلدى.

ئېيى، جانجان پايتەختتا ئۆتكۈزۈلگەن شادلىق دېڭىزىغا چۆمۈلگەن تيانشان سۆھرۆبى «باغلا نەرگىس بىلىنگۈچى» ئۇسۇلى بىلەن تولپارلار سىگنىگە قاتنىشىپ، مىنىڭ زۇمرەت تامىسىدا جەۋلان قىلماقتا.

Altunoq

ئەللەي دەسەم دالىمدىن،
بال تامدۇ تىلىمدىن،
مەن كېپىنەك، سەن گۈلخان،
ئايرىلمايمەن سېنىڭدىن.
ئەللەي بالام، ئەللەي...

بۇ نېمە دېگەن يېقىملىق ناخشا، نېمە دېگەن نەپىس ئۇسسۇل - ھە!

ئورۇنلاشتۇرۇلغان «ئەللەي ناخشىسى» نىڭ يېقىملىق تېمپىسى ئىچىدە نەقىشلەنگەن تاجىرەك دۇخاۋا پەردە ئېچىلىش بىلەن پايتەخت تاماشىبىنلىرىنىڭ دىققىتى چوڭقۇر قىزىقىش بىلەن ئۇنىڭدا مۇشۇ تەۋرىنىپ ئولتۇرغان گۈزەل ئانىغا مەركەزلەشتى. ئازات زامانىنىڭ بۇ بەختىيار ئانىسى بەھرىئەت مەريەم ئانىنىڭ ھەمىشە سۆزۈكلىكى، ھەركىتىنىڭ نەپىسلىكى، ئۇسسۇل تىلىنىڭ روشەنلىكى بىلەن بارا - بارا تويۇن كورگۈچىلەرنىڭ قەلبىگە چوڭقۇرلاپ كىرمەكتە ئىدى.

ئانىنىڭ بەسەۋۋۇردا بالا يوق بولۇپ، شەرەپلىك ھالدا ھەربىي سەپكە قاتنىشىپ يىراق چېگرىدا ئاتلاندى، يەنە ئانىنىڭ دەسەۋۋۇردا بالىسى ئۇچقۇچى بولۇپ، كۆمۈش قاناتلىق بۈركۈتكە ئولتۇرۇپ ئاسماندا پەرۋاز قىلدى، بالا چوڭ بولۇپ تىراكتورچى بولۇپ مەھەللىگە گۈل تاقىدى...

ئانا ئوز پەرزەنتىنىڭ ئەنە شۇ گۈزەل ئىستىقبالىنى ئويلىغان چېغىدا، يۈرەك يېنىدا كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزگەن تۈنلىرىنى، بالا چوڭ قىلىشنىڭ جاپالىق كۈنلىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇيدۇ. قەلبى شاتلانغان ئانىنىڭ كوزلىرىدىن بەخت يېشى قۇيۇلاتتى.

زالنىڭ ئىچى شۇنچىلىك جىمجىت كەتكەن ئىدىكى، گويا تاماشىبىنلار جوشۇقتە ئىزدىن ئۆچەلەۋاتقان بوۋاقنىڭ يېنىك نەپەس ئېلىشىنى ئىشىتىۋاتقاندەك، ئانىنىڭ گۈزەل ئارزۇ - ئويلىرىنى ئۆزلۈكسىز ئەكس قىلىۋاتقاندەك تۈيۈلاتتى.

ئەنە ئۆزى ئويۇن كورۇۋاتقان ئانا ئوز پەرزەنتىنىڭ يېقىن ئارىدا قامال چېگىرىدىن ئۇچۇپ كېلىشى خىيالىدىن ئوتكۈزۈپ كوزلىرىگە ياش ئالدى. ئوغلىنىڭ تەقدىرىگە ئېچىنغان ئاۋۇ ئانىنىڭ خىيالچان كوزلىرىدە ئەلەم يېشى بىقىرايتتى...

گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى قايتا-قايتا تويۇن كورگۈچىلەرنىڭ خىيال سېپلىرىنى ئۈزۈۋەتتى.

مەريەمنىڭ يولداشلىرى ئۇنىڭ «بالا تەربىيىلىگۈچى» ئۇسسۇلىنى ھەقىقەتەنمۇ يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئويناپ چىققانلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ، "مەريەم، سېنىڭ ئۇسسۇلۇڭنى كورگەنلەر تېخى سېنى ئون بالىنىڭ ئانىسى بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالىدۇ" دەپ چاقچاق قىلىشتى.

— «بالا تەربىيىلىگۈچى» ئۇسسۇلىنى ئويناپ چىققىنىمنى ماڭا قايتا سورىغاندا، — دەيدۇ مەريەم ئوز تەسىراتىنى بايان قىلىپ، — دەسلەپتە خېلىلا ھودۇقتۇم ۋە ئەندىشە ئىچىدە قالدىم. چۈنكى مېنىڭ بۇرۇندىن ئويناپ كېلىۋاتقان ئۇسسۇللىرىم كوپىنچە يېنىك، شوخ ئۇسسۇل بولۇپ، ئانىنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش ماڭا ئاسان چۈشمەيتتى. بۇ ئۇسسۇلنى ئاۋالقى ئۇسسۇللاردەك مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ چىقىشقا ھەقىقەتەنمۇ كوزۇم يەتمىگەن ئىدى. قانداق قىلىشىم كېرەك؟ مەن يېنىلا ئالدى بىلەن تۇرمۇشتا ئىزدىنىشكە قىلدىم. بالىلار باغچىلىرىغا بېرىپ تەربىيىچىلەر بىلەن سىرداشتىم، تەجرىبىلىك ئانىلار بىلەن ئەھۋاللاشتىم. ئانىلىق مېھرىنى ئالدى بىلەن ئوزەمدىن ئىزدىدىم، كوپ ئويلاندىم، كوپ مەشق قىلدىم، بارا - بارا ئوبرازغا يېقىنلاشتىم.

ۋاقىت ئەمەلىيەتتە ئۇچقاندەك ئىدى. مەريەم يەنە ئۇستازى ھەجى راخمانىنىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن نەچچە قېتىم تەكرار - تەكرار مەشق قىلاتتى. بەزىدە ئۇلار تاماققا بېرىش...

ئىمۇ ئۆتتۈپ قالاتتى. ئەزەلدىن كەسپىدە شاگىرتلىرىغا تەلەپچان بولغان ھاجى راخمان ئۇسسۇلنىڭ ھەركەتلىرىنى تەكرار ئۆزگەرتىپ ئىشلەپ، مەريەمنىڭ ئىجادىي ئۆزلەشتۈرۈشىنى تەكىتلەيتتى. ھەر قېتىم قوشۇلغان يېڭى ھەركەتلەرنى مەريەم زېرەكلىكىدىن قايتا - قايتا پىششىقلايتتى. شۇڭا بەزىدە ھەركەتلەرنى ئۇ رېژىسسورنىڭ كۆرسەتكىنىدىن بەرگىنىدىنمۇ گۈزەل ۋە ھەسسىياتلىق ئورۇنلىغاچقا ھاجى راخمان ئۇنىڭدىن ئىنتايىن رازى بولدى.

ئاخىرى «ئابلا تەربىيىلىگۈچى» بۇ ئۇسسۇل مەملىكەتلىك ئۇسسۇل مۇسابىقىسىدە بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزغا شۆھرەت ئېلىپ كەلدى.

1979 - يىلى ئېچىلغان مەملىكەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيى مەريەم ئۈچۈن چەكسىز ئىلھام ۋە كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلىدى. ئۇ يىغىن جەريانىدا پىشقەدەم سەنئەتكارلار بىلەن تەجرىبە ئالماشتۇرۇپ، ئۆز كەسپىنى بېيىتىشقا يەنىمۇ ئاساس ھازىرلىدى.

يېقىندىن - بېرى جەڭگىۋار ۋەزىپىلەر مەريەمنى كۈتمەكتە ئىدى. ۋەتەن ئۈچۈن شان-شەرەپ كەلتۈرۈشنىڭ ھالقىلىق پەيتلىرى ئۇنى سىناماقتا ئىدى. 6 - 7 يىل قاناتلىرى قىرقىلىپ، ئۈرۈمچى سەھنىلىرىدە ئويۇن قويۇش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغان بۇ سۆمرۈغ ئەمدىلىكتە ئەرەب - ئافرىقا ئەللىرىدە ئۆزىنىڭ ماھارىتىنى كۆرسىتىپ مەدھىيىگە سازاۋەر بولدى. ئۇنىڭ ئۇسسۇلىنى كۆرگەن چەتئەللىك دوستلار: "سىزدەك تالانتلىق ئۇسسۇلچىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن جۇڭگوغا بارىكاللا" دېيىشتى.

بۇ ئىشنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە 2 يېرىم يىل بولغان بولسىمۇ، ئۆمەكتىكى يولداشلار ھازىرغىچە ئېسىدىن چىقارغىنى يوق:

كۆچىلىك چىراق نۇرىدا جۇشقۇن روھلۇق بىر جۈپ نىگىر ئوغۇل - قىز دۇمباقنىڭ رىتىمىغا ماسلىشىپ شۇنداق چەبدەس ئۇسسۇل ئوينايتتىكى، نىگېرىيە سەھنىسىگە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان بۇ يېڭى ئارتىستلارغا جەمئى ئادەم دىققەت نەزىرىنى تىكىپ ئولتۇراتتى.

بۇ قارا تەنلىك قىز - يىگىت كىمدۇر؟

جۇڭگو خەلقىنىڭ نىگېرىيە خەلقىگە بولغان چوڭقۇر دوستلۇق مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن شۇ كۈنى كەچتە ئۆتكۈزۈلىدىغان بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكىگە مەريەم ئاسىر بىلەن ھاجى راخمان ئىككى كىشىلىك نىگېرىيە ئۇسسۇل تەقدىم قىلماقچى بولدى - دە، دەرھال ھەركەتلەندى.

— ھاجى ئاكا، ئاران بىر سائەتتەك رېپېتىس قىلدۇق، ۋاقىت بەكمۇ ئاز بولۇپ قالدى، سەل ھودۇقۇۋاتىمەن.

— مەريەم، قورقما، ئارتىست ئۈچۈن ھەممىشە بىر نومۇرنى بىر نەچچە كۈن مەشىق قىلىدىغان پۇرسەت كېلىۋەرمەيدۇ. ئاساسىڭنىڭ پۇختا ياكى ئاجىزلىقى مانا مۇشۇنداق مەيدانلاردا سىنىلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار بىرلا سائەت رېپېتىس قىلىپ نىگېرىيە ياسىنىپ سەھنىگە چىقتى. ئويۇن ئۇلارنىڭ پەرەز قىلغىنىدىنمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينىلىپ چوڭ ئەسىر قوزغىدى. ئويۇن كۆرگۈچىلەر گۈلدۈرلىگەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئۇزۇنغىچە چاۋاك چېلىپ ئالقىشلىدى. جۇڭگونىڭ نىگېرىيىدە تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ خادىملىرى بۇ ئۇيغۇر ئارتىستلىرىدىن تولىمۇ مەمنۇندار بولغانلىقىنى بىلدۈردى.

مانا ئۇنىڭ گۈزەل ئارزۇسى ئاخىرى ئەمەلگە ئاشتى. مەريەم بىر ئاي ئىچىدە رېژىسسور ئىبراھىمجاننىڭ يېتەكچىلىكىدە «قەشقەر سەنەمى»، «ئاتۇش ئۇسسۇلى»، «قوڭغۇراق ئۇسسۇلى» قاتارلىق توققۇز مىللىي ئۇسسۇل نومۇرىنى پىششىقلاپ ئامېرىكىغا ۋە كاناداغا سۈرۈپ كەتتى. ئۇ كاماليەتكە يەتكەن ئۇيغۇر مىللىي ئۇسسۇللىرىنى چەت مەملىكەت سەھنىلىرىدە جەۋلان قىلدۇرماقتا.

مەھەممەت رېھىم تەھرىرلىگەن.

مۇستەقىل بىرىنچى راۋاپقا، نامى تارالدى جاھانغا

(داۋامى)

ئابدۇقادىر ئابدۇللا

يېقىندا ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن مۇزىكىلىق رادىيو دراممىسى «ئاشۋاي» ھەققىدە مەسلىھەتلە- شمەك ئۈچۈن يولداش داۋۇتنىڭ ئۆيىگە كىرگىنىمدە، ئۇ ئوغلى پەرھادقا راۋاپ چېلىشنى مەشىق قىلدۇرۇۋاتقان ئىكەن. ئۇنىڭ چىرايىدىن قانداقتۇر بىر خىل خاپىلىق چىقىپ تۇراتتى. مەن ئوڭ- ئايسىزلىق ھېس قىلدىم. ئاخىرىدا ئۇ ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ سۆزلەپ كەتتى:

— قارىمامسەن بۇ پەرھادنى! "مۇڭلۇق «شادىيانە» نى مەشىق قىل. زەخمەك ئۇرۇشۇڭ ئاستا، ئۇدارلىرىڭ ئېنىق ئەمەس" — دەپ تاپشۇرسام، 2 — 3 قېتىم مەشىق قىلىپلا "قولۇم ئىششىپ كەتتى" دەپ راۋاپنى تاشلاپ قويۇپتۇ. "تېخى قولۇڭ سۇنۇپ كەتمىدى، ئازراق ئىششىپ قالسا نېمە بوپتۇ، راۋاپنى قولۇڭغا ئال" دېسەم، "بولدى، راۋاپ چالغىچە كەتمەن چاپىمەن" دەپ دومسىيىپ ۋالامدۇ!

— تېخى ياش ئەمەسمۇ، ئاستا - ئاستا ئۆگىنىپ ئالار، — دېدىم مەن داۋۇتقا تەسەللى بېرىپ.

— "جاندىن كەچمىگىچە، جانانغا يەتمەس" دېگەن گەپ بار. مۇزىكا ئۆگىنىدىغان ئادەم پۈتۈن ئىشقىنى مۇزىكىغا بەرمەي تۇرۇپ، ھېچقاچان يارامىلىق مۇزىكا ئەھلى بولالمايدۇ. ھازىرچە بەھەنە ئىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن ئاز - تولا چىقىۋاتقان بىلەن جاپاغا چىداپ ئۆگەنمىسە، قانداقمۇ خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. مەرھۇم دادامنىڭ ماڭا قانداق تەلەپ قويغانلىقى ھازىرغىچە ئېسىمدىن چىقمايدۇ. دەرۋەقە، ئۇ جاھالەتلىك ئۆتمۈش زامانىدا بىزنىڭ كۆڭۈل ئېچىپ ئۆتكۈزۈشتىكى بىردىن - بىر يۆلەنچۈكىمىز راۋاپ بولغاچقا، ھاياتلىق يولى مېنى ئەنە شۇنداق جاپالىق ئۆگىنىشكە مەجبۇر قىلغان!

داۋۇت تاماكىسىنى ئاچچىق بىر شورىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مۇھىمى، دادامنىڭ جان رىشتىسى راۋاپقا باغلانغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. مەرھۇم دادام مېنى 6 ياش ۋاقتىمدىن باشلاپلا ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ يۈرۈپ، بالىلىق قەلبىمنى ئۆزىنىڭ مۇڭلۇق راۋاپى بىلەن چۇلغاپ ئالغان ئىدى. ئەمدىلا 8 ياشقا توشقان چېغىمدا، ئۆزى ياساپ بەرگەن ئاددى راۋاپنى قولۇمغا تۇتقۇزۇپ سەھەر ۋە ئاخشاملىرى ئېرىنمەستىن ماڭا راۋاپ چېلىشنى مەشىق قىلدۇرغان ئىدى.

بىر كۈنى سەھەردە دادام ماڭا «سايېرىق» پەدىسىنى چېلىدۇرۇپ دىققەت بىلەن ئاڭلىدى، ئۆزەمچە، خىيالى داختى، چالغىنىمدەك قىلغان ئىدىم، لېكىن دادام ئورنىدىن تۇرغىنىچە قولۇمدىكى راۋابنى ئېلىپ ھويلىدىكى ئۈزۈمنىڭ شېخىغا ئېسىپ قويدى ــ دە، ئوڭ قولۇمنى بىغىشىمدىن نۇۋەنگە يارىشى قانۇنغا باغلىدى. قولۇمنىڭ ئاغرىغىنىدىن يىغلىغىنىمنى تاسلا قالدىم.

ــ قولۇڭنى يەنە بىر ئاز تەۋ، بېشىڭدا ئۈچ يۈرەك ھاسىل بولسۇن. ھە ... ئەندى مۇنۇ ھالەتتە بۈزەمدى «قاشۇاي» نى ئەگىشىپ چەكسەڭ ماڭا زەخمەك ئۇر، ــ دېدى ــ دە، راۋابنى ئېلىپ چېلىشقا باشلىدى. مەن دادامغا ئەگىشىپ، زەخمەك ئۇرۇشقا باشلىدىم.

ــ زەخمەك ئۇرۇشىڭ ئاستا، تېزلەت. ھە، تېز ــ تېز! ــ دادام «قاشۇاي» نى بىلوغانىچە تەۋجىگە كۆتۈرەتتى.

ــ دىماقچە ئۆزۈن بەدە بۇ ... دېيىشىم خودۇكشۇپ قولۇمنىڭ ئاغرىشىغا چىدىيالماي.

ــ راۋابنى يېشىگە ئۈزەم باشچىدىن ئاسايدۇ، بىلەمسەن؟ ــ دېدى دادام سوئال نەزىرى بىلەن. مەن بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنمەي دادامنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇردۇم.

ــ ئۈزۈم بىلىشىڭ كېرەك، ئوغلۇم، ئۈزۈم باغچى قانچىلىك ھەم چىدامىلىق. ئۈزۈمە يېغىچىدىن ياسالغان راۋابمۇ ئەركەك ئۈزۈمدىكىدەك چىدامىلىق بولىدۇ، راۋابنى كۆتۈرۈشنىڭ دىلمىغا يارقىن مۇكلۈق سادا چىقىرالمايدۇ. بالام، ــ دېدى دادام، ــ مەندىن ساڭا قالىدىغان بايلىق مۇشۇ بىرلا راۋاب. سەن خەلقىمىزنىڭ مۇڭ ــ زارىنى مۇشۇ راۋابنىڭ تارلىرىدا ئىپادىلەپ بە-رەلىسەڭ، جاھان ھە قانچە تار بولغان بىلەن مۇ خەلق سېنى قويىنىدا ئاسرايدۇ. بىزنىڭ ئەۋلاتتىن ــ ئەۋلاتقا قالدۇرىدىغان مىراسىمىز مانا مۇشۇ راۋاب بولسۇن.

ئادەتتە كۆپ سۆزلەشمەي خالمايدىغان ئاقكۆڭۈل بىگىتنىڭ بۇ ۋەزمىنلىك سۆزلىرى ماڭا ناھايىتى تەسىر قىلدى. دادامنىڭ كۆڭلى يۇزۇلغان ئىدى. ئۇ سەل تىترىگەن ئاۋازى بىلەن سۆز-زىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ دادام ھەمىشە ماڭا: "ئوغلۇم، زەخمەكنى راۋابقا ئەمەس، يۈرەك تارلىرىغا ئۇرۇشنى ئۆگەن" دەيتتى ...

مەن داۋۇت بىلەن خوشلىشىپ قايتىپ چىققان بولساممۇ، خىيال يىپلىرىم ئىختىيارسىز ئۇنىڭ بوشۇپ بېشىنى جەرياني بىلەن باغلانغان ئىدى.

× × ×

دەسلەپكى باھار ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى ئىدى. "قەشقەرنىڭ قىشى ئاز، سوغىقى ئەتىيازدا" دېگەندەك، شۇۋىرغان ئارىلاش غۇرۇق سوغۇق كىشىنى تەشەرەدەك چېقىپ ئوتاتتى. مەكتەپتىن ئۆيگە كېتىۋېتىپ، ھېيتگاھنىڭ يېنىدا توپلىشىپ تۇرغان بىر توپ كىشىلەرنى كۆرۈپ، مەنمۇ شۇ يەرگە يۈرۈلدۇم. يوينۇمنى ھەر قانچە سوزساممۇ، ئوتتۇرىدا نېمە بولىۋاتقانلىقىنى كۆرەلمىدىم. پەقەت، راۋابنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازىغا ئەگىشىپ بولۇۋاتقان بىر كىچىك بالىنىڭ ناخشا ساداسى قۇلاق-قىمغا كىرىپ تۇراتتى. ئۇ بالىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈش ئارزۇسىدا قىستىلىپ كىرىپ، توپنىڭ ئالدىغا ئۆتتۈم. 50 ياشلاردىن ھالقىغان سەقاللىق بىر كىشى ئولتۇرۇپ بىلەن راۋاب چېلىۋاتاتتى. يېنىدا قارا قاشلىق، چىرايلىق بىر بالا ئەدچىل ياسالغان راۋابنى سايرىتىپ، ھىلىقى چوڭ كىشىگە

تەڭكەش قىلىۋاتاتتى. بۇ بالىنىڭ راۋاپ چېلىشىدىكى چاققانلىقى، يۈرەكنى سىرىتىدىغان زىل ئاۋازى مېنى ھەممىدىن بەكرەك ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. مەن دۇتتۇن دىققىتىم بىلەن بالىنىڭ چالغان راۋابىغا بېرىلىپ كەتكەچكە، يېنىمدىكى كىشىلەرنىڭ ئۆرە - نۆۋە بولۇپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمەپتىمەن. مەيدان بىردەمدىلا قىبا - چىماغا تولدى. قانسىراپ كەتكەن بورىدەك بىر توپ ئەسكەرلەر مىلتىقلىرىنى دىۋەيلەپ كىرىۋاتاتتى. مەن ھېلىقى راۋاپچى بالىدىن كۆزۈمنى ئۈزەلمەي تۇرۇپ قاپتىمەن. بىر چاغدا ئۇ بالا راۋاپنى مەھكەم قۇچاقلىغىنىچە قېچىشقا ئەمەشەلگەن ئىدى، بىر چېرىك "كاپ" قىلىپ ئۇنىڭ گەجگىسىدىن تۇتۇۋېلىپ، تاسما قامچا بىلەن ئالاق پالاقچىنىڭ بىرنى سالدى. بالا ئاغرىقتا سەكرەپ قىلماي راۋابىنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇراتتى. ھېلىقى چېرىك ئۇنىڭ راۋابىغا ھۇجۇم قىلدى.

— غوجام، بىزگە رەھىم قىلسىلا، — دېدى بوۋاي يالۋۇرۇپ.

— ھەي، پۇخرالىي نوپلاپ نېمە دەپ تەشۋىق قىلىۋاتىسەن؟ سېنىمۇ ھېلىقى ھوكۈمەتكە قارشى چىققان "سىمسى دوچى"نى ماختاپ راۋاپ چېلىۋاتامسەن؟ — چېرىك خىتىراپ ھەدۇق قامچىغا باشلىدى.

— يوقسۇ غوجام، راۋاپ چېلىپ، ئاز - تولا روزىغار تېپىشتىن باشقا ئىشنى بىلمەيمەن.

— شىككىمچى قېنىم يەنە تەمەرگە كىرىپ، مەيدان تۈزگۈچى بولما! ئاۋادا يەنە كۆزۈمگە چېلىقىپ قالساڭ، ئۇ چاغدا بىزدىن رەھىم - شەپقەت كۈتمە، — دەپ ۋاقىرىدى چېرىك ۋە ئاتا - بالىنى قاخشىتىپ ئەسكى خۇرجۇننى ئېلىپ كەتتى.

— داۋۇت ئاخۇن بالام، يۈرگىن، ئۆزىمىزنىڭ خىلۋەت ماكانىمىزغا كېتەيلى، — دېدى ئاۋۇت ئاكا ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ.

مەن شۇ چاغدىلا كۆزۈمگە ئاجايىپ ئىللىق كۆرۈنگەن بۇ غەمخارە دوستۇمنىڭ ئىسمى داۋۋۇت ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ئاتا - بالا راۋاپچىلار ھېيتكار بىلەن خوشلىشىپ ئۆستەڭ بويى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. بىر توپ كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن تەگەشتى. مەنمۇ بالا راۋاپچىغا ھەۋەس قىلغىنىمچە دەككەبەككە بىرنېمىنىمۇ ئويلىماي، ئۇلارغا ئەگىشىپ ماڭدىم ...

× × ×

ئارىدىن بىرەر يىل ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ مەن دېرىپتىن بوغىچە ئاراتلىق ئۆزى چىپچىلدى. دەھشەتلىك زۇلۇم دەستىدىن قەددى يۈكۈلگەن قەشقەر خەلقىمۇ قەددىنى كوتەردى. قەشقەر بىزىلىرىدا قوزغىلاڭ - ئىنقىلاپ ئىجارە كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش دولقۇنى داغدۇغىلىق قانات يېيىپ كەتكەن ئىدى.

بىر كۈنى تۇققۇززاق ناھىيىلىك سەنئەت تەشۋىقات دۆمىنىڭ ئويۇلغا كېلىپ ئويۇن قويىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم - دە، ھەممىدىن بۇرۇن يېرىپ ئېتىزلىققا قۇرغان سەھنىنىڭ ئالدىدىن ئورۇن ئالدىم.

ئاق يەكتەك كىيىپ، گۈللۈك بەلۋاغ باغلىغان بىر كىشى بىلەن بېشىغا بېكىنى يىداملىق دوپپا كىيگەن، كالتە كويىنەك ئۈستىگە قىزىل چەكمەندىن ئۆزىگە لايىق تون كىيگەن 12 — 13 ياشلاردىكى بىر بالا راۋاپ كۆتۈرۈپ سەھنىگە چىقىشى بىلەن مەيداندىكى ئىگىلغان كىشىلەرنىڭ چاۋاك-

AltunOq

لىرى ئۆزۈنچە توختىمىدى. "بۇ ئاتا - بالا ماڭا ئەجەپ تونۇشقۇ..." دېدىم - دە، ئېسىمنى يىغىپ ئويلاشقا باشلىدىم. مۇندىن 2 يىل بۇرۇنقى ھېيتكار ئالدىدا يۈز بەرگەن ھېلىقى ئاچچىق خاتىرە دەرھال يادىمغا كەلدى. "ھە، دەل ئۆزى شۇ، داۋۇت راۋاپ - بالا راۋابچى!" خۇشاللىقىم ئىچىمگە سىغماي كەتتى. سەكرەپلا سەھنىگە چىقىپ ئۇنىڭ چۈمەر قوللىرىنى كۆزۈمگە سۈرتكۈم كەلدى. "پاھ، ئۇنىڭ راۋابى بۇلتۇرقىدەك سايرايدىغان بوپ كېتىپتۇغۇ!..." بارغانسېرى ھاياجانلىنىشقا باشلىدىم.

ئويغانغان دىخانلار،
بوزغۇنلۇقنى تارتقانلار،
بىرنى ئەمدى ئېزەلمەس
ئويدا توقدا ياتقانلار،

داۋۇت ئاكىنىڭ ئاۋازىغا تەڭكەش بولۇپ، داۋۇت راۋاپنىڭ يېتىملىق، زارلىق ئاۋازى ياڭرىدى:

يەر بىزنىڭ، ھەممە بىزنىڭ،
دۆلەت بىزنىڭ، ھۆكۈمەت بىزنىڭ.

ناخشا بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، ئاخىرى ئومۇمىي خورغا ئايلاندى. راۋاپ قوشىقى ئاخىرلاشقاندا، تەرەپ - تەرەپتىن ئالقىش سادالىرى ياڭراپ كەتتى. بولۇپمۇ سەھنىدە ئۆزى يالغۇز راۋاپنى ۋەشدىيانە پەدىسىگە بۇلبۇلدەك سايرىتىۋاتقان بالا راۋاپچىغا دىخانلار ئارقا - ئارقىدىن ئاپىرىن ئوقۇماقتا ئىدى.

— ياشاپ كەت، ئوغلۇم!

— بارىكاللا، قولۇڭغا دەرت كەلمىسۇن!

دىخانلار ئۇلارنىڭ يەنە بىردەم راۋاپ چېلىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار يەنە باشقا رايونلاردا ئويۇن قويۇش ۋەزىپىسى بارلىقىنى ئېيتىپ، دىخانلار بىلەن خوشلاشتى. مەن ھارۋا كۆزۈمدىن غايىب بولغىچە ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇردۇم ...

1953 - يىلى 7 - ئايدا قەشقەردە خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى. ھەيۋەتلىك بېزەلگەن ھېيتكار خەلق كلۇبىنىڭ سەھنىسىدە ئاتا - بالا راۋاپچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئاجايىپ تالانتى بىلەن يۈزلىگەن تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە قارىتىۋالدى. جاپاكەش خەلقنىڭ يۈرەك شاتلىقىنى نامايان قىلغان راۋاپ قوشىقى جاراڭلىماقتا ئىدى ...

مەن ئۆزەمنى تۇتۇۋالالماي، نومۇر ئاخىرلىشىشى بىلەنلا سەھنە ئارقىسىغا كىرىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ تونۇشۇپ ئالدىم. كۆرەك ئاخىرلاشقاندا داۋۇت ئاكام ئوغلى داۋۇتنى ئۆز قولى بىلەن كونا شەھەر ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە تەقدىم قىلدى ...

"شۇندىن باشلاپ مېنىڭ ھاياتىمدا يەنە بىر بۇرۇلۇش بولدى" — دەيدۇ يولداش داۋۇت ئەشۇ يىللارنى ئېسىگە ئېلىپ، — مەن بۇرۇن كوچا - كويلاردا كۈن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن دادامغا

چېگرا مەنزىرىلىرى

(فوتو سۈرەتلەر)

1. شىمال يۇرتىمىزنىڭ خوجايىنلىرى

جاڭ جۇڭخې، مالڭ جىڭخۇا فوتوسى

2. كوچىدا

گۈجۈەنشىنىڭ فوتوسى

3. شىمالىي ئوردا خارابىسى

ۋۇ جىنجاڭ فوتوسى

4. بايرامدىكى ھېيتگاھ

خەنلياڭ فوتوسى

ئاۋار مەركۈچى ئارتىست ماۋاخان سېيت

شى رۇيجۈن فوتوسى

مەدىيەنىڭ ئۇسۇلى

جۈلىن فوتوسى

ئادىلە تورۇنلىمان چىنە ئۇسۇلى

يالقۇن فوتوسى

سەنئەت ئۇلزاردىن نورۇنۇشلەر

ئەگىشىپ سەرگەردانلىقتا راۋاپ چالغان بولسام، ئەمدى تەشكىلىنىڭ قوينىغا كىرىپ، "خەلق سەنئەتچىسى" دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەنلىكىم بىلەن پەخىرلىنىمەن. شۇ قېتىمقى كۆرەكتە پارتىيە، ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن قەشقەر مەدەنىيەت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە يېتەكچىسى مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرى بىزگە مۇكاپات تەقدىم قىلغاندا، دادام بىلەن ئىككىمىز ھاياجانلانغىنىمىزدىن بىر كېچە ئۇخلىيالمىدۇق. پارتىيىگە بولغان مىننەتدارلىقىمىزنى تىل بىلەن بايان قىلىشقا ئاجىزلىق قىلدۇق.

— بالام، — دەيتتى دادام بېشىمنى سىلاپ تۇرۇپ، — سەن ئەمدى پارتىيىنىڭ بالىسى، راۋابنى تېخىمۇ ئوبدان ئۆگىنىپ، تەشكىلىنىڭ كۈتكەن ئۈمىدىنى يەردە قويمىساڭلا مەن سەندىن رازى. بىر پارچە نان ئۈچۈن يۇرتمۇ ـ يۇرت سەرگەردان بولۇپ ئۆتكەن كۈنلىرىمىزنى ئۇنتۇتما...

× × ×

1956 ـ يىلى باھار ئايلىرىدا، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە بىرىنچى قېتىملىق خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى. قەشقەردىن تاللانغان سەنئەتچىلەر ئىچىدە ھەممىمىزدىن كىچىكى داۋۇت بولۇپ، ئاۋۇت ئاكا ئۇنى ئۈرۈمچىگە ئۇزىتىش ئۈچۈن كەلگەندە، ھاياجان ئىچىدە كۆزىگە ئىسسىق ياش ئالدى. تۈمەن دەرياسى بىلەن زەرەپشان دەرياسىنىڭ بويىغا بېرىپ ساقسىغان ئوغلىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدەك مەركىزىي شەھەرگە يول ئالغانلىقىدىن ئاۋۇت ئاكا قانداقمۇ ھاياجانلانمىسۇن؟! كۆزلىرىدىن قانداقمۇ بەخت ياشلىرىنى ئاققۇزماي تۇرالىسۇن؟!

بۇ قېتىمقى چوڭ كۆرەكتە داۋۇت ئاۋۇت يالغۇز راۋاپ بىلەن «قەددىمىزنى كۆتەرەيلۇق»، «قادىر مەۋلان» پەدىلىرىنى ئاجايىپ ماھارەت بىلەن ئورۇنلاپ تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

كۆرەك ئاخىرلاشتى. داۋۇت كۆرەك تەسىراتلىرىنى ۋە ئالغان مۇكاپاتلىرىنى دادىسىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئالدىرايتتى. كۈتۈلمىگەندە ئۇنى رەھبەرلىك چاقىرىپ،

— سىز قەشقەرگە قايتماي، مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان تۇنجى قېتىملىق ئاز سانلىق مىللەتلەر سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭگە بارىسىز، — دەپ ئۇقتۇردى.

"بېيجىڭغا! بېيجىڭ! بۇ مەن ئۈچۈن چۈشتە ئەمەسمۇ؟" — پىچىرلايتتى داۋۇت ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەن ھالدا.

يوقسۇزلۇق دەردىدىن مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەن داۋۇت بېيجىڭگە باردى، مۆجىزىنى كۆردى. ئېھ! بۇ خۇشخەۋەرنى ئاڭلاپ چەكسىز ھاياجانلانغان ئاۋۇتنىڭ كۆزلىرىدىن بۇلاقتەك ئىسسىق ياش ئېقىشقا باشلىدى.

مانا ئۇنىڭ راۋابى بېيجىڭ سەھنىسىدە جاراڭلىدى. 20 ياشقا توشمىغان بۇ ئۇيغۇر بالىسىنىڭ راۋاپ چېلىشتىكى ماھارىتى ۋەتىنىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن مىڭلىغان سەنئەتچىلەرنى ھەيران قالدۇردى.

كۆرەك ئاخىرلاشقاندا، مەسئۇل يولداشلار داۋۇتنى زىيارەت قىلدى ۋە ئۇنىڭ 1957 ـ يىلى 9 ـ ئايدا موسكۋادا ئۆتكۈزۈلىدىغان دۇنيا ياشلار فېستىۋالىغا تاللانغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

بالىلىق ھاياتىنى تىلەمچىلىك بىلەن ئۆتكۈزگەن ئۇيغۇر يىگىتى دۇنيا سەھنىسىدە توققۇزراقلىق ئۈجمە ياغىچىدىن ياسالغان راۋابى بىلەن ئۆزىنىڭ ماھارىتىنى نامايەن قىلىپ جۇڭگونىڭ ئېلىگە شان ـ شەرەپ كەلتۈردى. ۋەتەن بۇ ئاقكۆڭۈل، تالانتلىق ئوغلانى بىلەن پەخىرلەندى.

شۇ يىلى داۋۇت شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئانسامبىلىغا ئورۇنلاشتى. ئۇ ئەمدى سەنئەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشەندى، ئۆز راۋابىغا مۇھەببىتى تېخىمۇ كۈچەيدى. ئۆز كەسپىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ساۋات چىقىرىشنىڭ مۇھىملىقىنى چۈشەنگەن داۋۇت ئۆزلۈكىدىن تىرىشىپ ساۋادى

نى چىقاردى. كۆپ ئۆتمەيلا مۇزىكا تۇتقىنىدىكى سەمالال تونۇيدىغان بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇزىكىدىكى ماھىرلىقىنى يالغۇز راۋاپ بىلەنلا چەكلەپ قويماي، دۇتار، ساتار، تەمبۇر، داپ، ناغرا قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرىنىمۇ مۇكەممەل چالالايدىغان بولدى ۋە "بىرگە ماھىر، كۆپكە ئەتىۋارلىق مۇزىكانت" دېگەن باھاغا ئىگە بولدى.

خەلقنى سۆيگەن سەنئەتكارنى خەلقمۇ سۆيىدۇ. يولداش داۋۇتنىڭ كەمتەر، ئاددىي ـ ساددە ئىستىلى ئۇنىڭ راۋابىنى خەلق بىلەن يېقىنلاشتۇرغان ئاساسىي سەۋەبلەرنىڭ بىرى. ئۇ مەيلى يېزا ـ قىشلاق، زاۋۇت، كانلارغا ئويۇن قويغىلى بارغاندا، ئاممىنىڭ "داۋۇت راۋاپچىنىڭ راۋاپ چېلىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىمىز" دېگەن خەت ـ چەكلىرى سەھنىگە ئارقا ـ ئارقىدىن چىقىپ تۇراتتى. داۋۇت ھېرىپ ـ چارچىغىنىغا قارىماي، كىشىلەرنىڭ بۇ تەلىپىنى چىن دىلىدىن خۇرسەنلىكى ۋە ئەمىنىيەت قىزغىن ئالقىشقا سازاۋەر بولاتتى.

1978 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئۇ ئەمگەكچىلەر ئاقسۇ، ئاۋاتقا سەپەر قىلىپ ئويۇن قويۇشقا بارغاندا، 90 ياشلىق بىر بوۋاي داۋۇتنىڭ قولىنى تۇتۇپ، "سىزنى ئەۋەتىپ بەرگەن پارتىيىگە رەخمەت. ماڭا ئۆز چېچىمنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگىنىمدەك، مېنى خۇشال قىلدىڭىز. بىر جۈپ قولۇڭىز قېرىمىسۇن" دەپ خەلقنىڭ داۋۇتقا بولغان چوڭقۇر مېھرىنى ئىپادىلىگەن. ئاممىنىڭ ھەر بىر ماختىشى يولداش داۋۇتقا چەكسىز ئىلھام ۋە مەدەت بولۇپ، ئۇنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەشكە ئۈندەيتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ كەسپىي ئالاقىدىن ھەرگىز ماختانمايتتى.

1966 ـ يىلى رەئىس لىيۇشاۋچى، جۇئېنلەي زۇڭلى، چېن يى قاتارلىق رەھبەرلىرىمىز شىنجاڭغا ھال سوراپ كەلگەندە، يەنئەن مېھمانخانىسىدا ئۇلارنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكى ئۇيۇشتۇرۇلدى. داۋۇت بىر نەچچە خەلق ئاھاڭلىرىغا يالغۇز راۋاپ چېلىپ، رەھبەرلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئويۇن ئاخىرلاشقاندا، رەئىس لىيۇشاۋچى بىلەن جۇئېنلەي زۇڭلى داۋۇتنىڭ قولىنى مەھكەم قىسىپ تۇرۇپ، "ئوبدان، ياخشى" دەپ باش بارمىقىنى كۆرسەتتى. يولداش لىيۇشاۋچى داۋۇتتىن: — سەن ھازىر راۋاپ چېلىشتا داداڭدىن ئېشىپ كەتتىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ياق، مەن تېخى دادامغا يېتەلمەيمەن، — دەپ جاۋاپ بەردى داۋۇت.

— تېخىمۇ تىرىشىپ چوقۇم داداڭدىن ئېشىپ كەت، — دېدى لىيۇشاۋچى ئۇنىڭغا ئىلھام بېرىپ.

يولداش داۋۇت ئېلىمىزنىڭ سەنئەت گۈللۈزارىدا يۈكسەك تىرىشچانلىققا ئىگە بولۇپلا قالماي، بەلكى چەتئەللىك دوستلار ئارىسىدىمۇ ئالاھىدە ھۆرمەت، ئالقىشقا ئىگە.

1961 ـ يىلى 2 ـ ئايدا دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ھال سوراش سەنئەت ئۆمىكىنىڭ تەركىبىدە داۋۇت ھىندونېزىيە، بىرما قاتارلىق جەنۇبىي ئاسىيا مەملىكەتلىرىدە زىيارەتتە بولدى. ھىندونېزىيىدە ئويۇن كۆرسەتكەندە، سابىق زۇڭتۇڭ سۇكارنو داۋۇتنىڭ ماھارىتىنى تالانتلىق باھالىدى ۋە ئۇنىڭدىن "سىز قايسى سەنئەت ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن" دەپ سورىغان ئىدى.

سىنالىڭ چىققان شىنجاڭدا زىيارەتتە بولغاندا، داۋۇت سىنالىڭ چىلىغان ئىشلىگەن «جۇڭگو سىغىنىشى» دېگەن مۇزىكىنى يالغۇز راۋاپ بىلەن ئورۇنلىغان ئىدى. سىنالىڭ چىققان ئورنىدىن تۇرۇپ، جاۋاپ چېلىپ "رەخمەت سىزگە" دېگەن سۆزنى بىر قانچە قېتىم تەكرارلاپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

1975 ـ يىلى 12 ـ ئايدا غەربىي گېرمانىيە زۇڭلىسى شمىت ئۈرۈمچىگە كېلىپ، ئويۇن كۆرگەندە، داۋۇتنىڭ زەخمەك ئۇرۇش ماھارىتىگە ھەيران بولۇپ، "ئۇنىڭ قولىغا توك بېكىتىلگەنمۇ؟" دەپ سورىغان ئىدى.

1980 - يىلى ئۆمەك غەربىي ئافرىقىدىكى نىگېرىيە، گانا، كونگو، يۇقىرى ۋولتا قاتارلىق مەملىكەتلەرگە ئويۇن قويغىلى بارغاندا، شۇ ئەللەردىكى خەلقلەر داۋۇتنىڭ چالغان راۋابىغا ھەيران بولۇپ "بۇلبۇلنىڭ ئاۋازىمۇ بۇنداق ئاۋازغا يەتمەيدۇ" دېيىشكەن ئىدى.

داۋۇت 1981 - يىلى 8 - ئايدا ياپونىيىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقارا «يىپەك يولى مۇزىكا كېچىلىكى»گە قاتنىشىپ، «شادىيانە»، «مېنىڭ راۋابىم» قاتارلىق مۇزىكىلارنى ئورۇنلاپ، قەدىمقى بىپايان يۇرتىمىزنىڭ يۈكسەك سەنئىتىنى جاھانغا نامايەن قىلدى.

بىر گۈل ئېچىلغان بىلەنلا باھار بولمايدۇ. ئۇ بىر قانچە يىللاردىن بۇيان ھەر قايسى سەنئەت ئۆمەكلىرى ئۈچۈن كۆپلىگەن يارامىلىق راۋاب ماھىرلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەردى. ماۋۇت، ئابلىز راۋاپ، قۇربان، ھەزچى، مۇۋاللا، توغلى پەرھات ... لار داۋۇتنىڭ بىۋاستە تەربىيىسى بىلەن يېتىشىپ چىققان بىرىنچى تۈركۈم ئىز باسارلاردۇر.

— مېنىڭ ئۇستازىم، — دەيدۇ، ئاپتونوم رايونلۇق سېرىك ئۆمىكىنىڭ راۋابچىسى ۋالى شەنجىڭ، — راۋاب ئۆگىنىشكە بولغان قىزىقىشىمغا قاراپ، 3 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە زېرىكمەي، ئەستايىدىللىق بىلەن ماڭا راۋاب چېلىشنى ئۆگەتتى. شۇنىڭدەك قىلىپ، مەن داۋۇت ئۇستازىمنىڭ ياردىمى بىلەن سېرىك ئۆمىكىنىڭ راۋابچىسى بولۇپ قالدىم. مەن ئۇستازىمنىڭ تەلىمى بويىچە جاپالىق مەشىق قىلىپ كەسپىي ماھارىتىمنى ئۆزلۈكسىز ئاشۇرىمەن.

ئاپتونوم رايونلۇق ئوپېرا ئۆمىكىنىڭ كومپوزىتورى جۇ جىمۇ داۋۇتنىڭ راۋاب چالغۇچى شاگىرتلىرىدىن بىرى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "داۋۇت يالغۇز راۋاپ چېلىشتىكى ئۇستازىم بولۇپلا قالماستىن، ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنى ئىگىلىشىمدىكى بىردىن - بىر ئۇستازىم."

كىشىلەر داۋۇتنىڭ باشقا مىللەت ۋە چەتئەل ناخشا - مۇزىكىلىرىنىمۇ بىرلا ئاڭلاپ، ئۇنى ئۆزىگە خاس پۇراق بىلەن ئۆزلەشتۈرۈپ چالالايدىغانلىقىغا بەكمۇ قايىل. شۇڭا ئۇنىڭغا "بالىسى ئۇزۇن ئالغۇ" دەپ توغرا باھا بەرگەن.

دەۋر چاقى ئۆزلۈكسىز ئىلگىرىلىمەكتە، "تۆت زامانىۋىلاشتۇرۇش" نىڭ زەپەر مارشى ياڭرىغان بۈگۈنكى كۈندە ئىقتىدارلىق مۇزىكانت داۋۇت بۇ يېڭى ئۆزگىرىش سەھىپىدە تېخىمۇ زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن يۈكسەك تىرىشچانلىق بىلەن ئىزدەنمەكتە. ئۇ بىر تەرەپتىن راۋابنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىدىكى رولىنى مۇھاكىمە قىلىپ، مىللىي مۇزىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ تەدبىرلىرىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىي جەھەتتىن يەكۈنلەشكە تىرىشسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»غا ۋارىسلىق قىلىپ، مەرھۇم داداسىدىن ئۆگەنگەن "يۈسۈپ ئەخمەت"، "سېيىت نوچى"، "ئابدۇراخمان خان خوجا"، "ھورلىقا - ھەمراجان" قاتارلىق خەلق داستانلىرىنىڭ مۇزىكا كۈيلىرىنى پىششىقلاپ رەتلىمەكتە.

ئەي، خەلق سازەندىسى، ئۇر زەخمىگىنى راۋابىڭ تارىغا،
كۈيلىرىڭ ھۆسن قوشۇن ۋەتەننىڭ سەنئەت باھارىغا.

ئايشەم توختى تەھرىرلىگەن.

قابىل تىياتىرشۇناسىمىز

دۆلەت تۇرسۇن، ماخمۇت مەھەممەت

بىز ئەشتىن چۈشۈپ ئىلى تىياتىرخانىسىنىڭ ئالدىدىكى بازار رەستىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمىزدا، ئۇدۇلدىكى تامغا چاپلانغان ئېلان تاختىسىغا كۆزىمىز چۈشتى. ئۇنىڭدىكى "بۈگۈن ئىلى ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىكى «سەلىمە ـ سەنەم» ئوپېراسىنى قويىدۇ" دەپ يېزىلغان خۇشخەتلەر، ئەسەرنىڭ بەش قەھرىمانلىرى سىزىلغان كۆركەم سۈرەتلەر بىلەن ئالاھىدە گەۋدىلىنىپ، يىراقتىنلا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. بىز «سەلىمە ـ سەنەم» ئوپېراسىنى رېپېتىس قىلىنىۋاتقانلىقىدىن خېلى بۇرۇنلا خەۋەر تېپىپ، ئۇنى كۆرۈشكە بەكمۇ تەقەززا بولۇپ كەتكەن ئىدۇق. مانا، بۈگۈن بۇ تىلىكىمىز ئەمەلگە ئاشىدىغان بوپتۇ ـ دە!

بىز كەچلىك غىزانى بالدۇرراق يەپ، تىياتىرخانىغا يېتىپ باردۇق. زالدا ئادەملەر بەۋەس ئولتۇرۇپ بولۇپتۇ. ئويۇن باشلىنىش ئالدىدا بىز ئىلگىرى «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىدا كۆرگەن «سەلىمە ـ سەنەم» نى ئەسكە ئېلىپ، شۇ ھەققىدە بىر قۇر پىكىرلەشتۇق ۋە بۇ ئوپېرانىڭ قانداقراق سەھنىلەشتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈش ئۈچۈن تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ ئولتۇردۇق...

ئويۇننىڭ باشلىنىش زىۋانىكى چېلىندى. زالدىكى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلار بىردىنلا تىمتاس بېسىلدى. شۇ ئەسنادا دومبۇرا كۆتەرگەن بىر ئاقىش ئوتتۇرا پەردە ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇ ھاياجان ئىلكىدە ئۆلەڭ ئېيتىپ، «سەلىمە ـ سەنەم» قىسسىسىنى رىۋايەت شەكلى بىلەن ئىخچام بايان قىلىپ، تاماشىبىنلارنى شۇ ۋاقىت ھامان ۋەقە زاھىر بولغان ئەينى زامانغا باشلاپ كىردى. ئاندىن ئوتتۇرا پەردە ئاستا ئېچىلىپ تىياتىر رەسمىي باشلاندى.

سەھنىدىكى يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن سۈرەتلەنگەن ئاجايىپ گۈزەل ۋە ھەيۋەتلىك يايلاق مەنزىرىسى تاماشىبىنلارنى بىردىنلا مەپتۇن قىلدى. كۆكتە پەرۋاز قىلىپ ئەگىپ چۈشكەن بىر جۈپ ئاققۇ نېرىراقتىكى زۇمرەتتەك كۆپ ـ كۆك، لەرزان داۋالغۇپ تۇرغان كۆلگە قونۇپ، ئەركىن ئۈزۈپ يۈرەيدۇ. ئالدى تەرەپتە بولسا، ئەنبۇۋەتلىك ناخشا مۇزىكىسىنىڭ تەڭكەشلىكىدە بىر توپ كېنىزەكلەر خان مەلىكىسى سەلىمەنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، بەجايىكى ئەرشتە ئۇچۇۋاتقان گۈزەل پەرىزادلاردەك لەرزان ئۇسۇل ئويناۋاتىدۇ. مۇشۇ خىلدىكى سىزىقسىز سەھنە ھەرىكەتلىرى بىر ھازا داۋاملىشىدۇ. ئارقىدىن بەتنىيەت ئاقسۆڭەك ئوردا ئەمەلدارلىرى تومۇر خاننىڭ ھاماقەتلىكىدىن پايدىلىنىپ، نامرات چوپان سەمەتنىڭ سۆيگىنى سەلىمەنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ، شۇ ئارقىلىق ئوردا ھاكىمىيىتىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش ئۈچۈن غالجىرانە قۇترايدۇ. مانا بۇ قارىمۇ ـ قارشى ئىككى تەرەپنىڭ ئۆتكۈر توقۇنۇشى بىلەن تىياتىر ۋەقەلىكى جىددى

قاتات يايمىدۇ.

بىز ئوبيېكتىپنى كۆرسىتىپ مۇشۇ يەرگە كەلگىنىمىزدە، ئاپتورنىڭ ئەسلىي ئەسىرىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈردۇق. يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان بىر قاتار سۈرەتسىز ھەرىكەتلەر ئۇنىڭدا يوق ئىدى، رېژىسسور بۇ ئەمەلىي ئىلگىرىلەشلەرنى قوشۇش ئارقىلىق ئەسلىي ئەسەرنى سەھنىدە بىرخىل جانلاندۇرۇپ ھەممىدە ئۇنى نەچچە ھەسسە يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ، كېيىنكى رېۋايەتلەر توقۇنۇشنى يەنىمۇ يارقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ياخشى زېمىن ھازىرلىغان. بىز تىياتىرنى كۆرۈش داۋامىدا، رېژىسسور ئەسلى ئەسەرنىڭ يەنە ئورغۇن جايلىرىغا ئەنە شۇنىڭغا ئوخشاش كىچىك-كىچىك ئىجادىيەتلەر بىلەن تولۇقلانغان مۇۋاپىق ئەمەلىي ھەرىكەتلەرنى كىرگۈزۈپ، بۇ ئارقىلىق تىياتىرغا ئالاھىدە جان كىرگۈزگەنلىكىنى بايقىدۇق.

بۇ تىياتىردىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلەرنىڭ بىرسى شۇكى، رېژىسسور ئەسەردىكى قانداشلىق نەسەپ كۆز قارىشىنى قانۇنلاشتۇرۇۋالغان ئافرىقىدىكى فېئودال ئەكسىيەتچىلەرنىڭ خان مەلىكىسى سەلىمە بىلەن چوپان يىگىت سەمەدنىڭ پاك مۇھەببىتىگە توسقۇن بولغانلىقى ۋە بۇ بىر جۈپ ئاق كۆڭۈل ياشنىڭ مۇھەببەت ئەركىنلىكىگە ئېرىشىش يولىدا ئۆزلىرىنى قۇربان قىلىپ، بۇ ئارقىلىق جاھالەتلىك فېئوداللىق تۈزۈمىگە قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكىدىن ئىبارەت ئاساسىي تېمىنى جانلىق يورۇتۇپ بېرىشتە، رېژىسسور ئۆزىنىڭ سەنئەت ماھارىتىنى تولۇق نامايەن قىلغان.

رېژىسسور ئالدى بىلەن بۇ ئاساسىي تېمىنى سەھنىدىكى خاراكتېر جەھەتتىن بىر-بىرىگە ئوپمۇ-ئوخشىمايدىغان ھەر خىل شەخسلەرنىڭ ئەمەلىي پائالىيىتىگە تەبىئىي يوسۇندا سىڭدۈرگەن. يەنى، سەھنىدىكى ھەر بىر پېرسوناژنىڭ ئۆزىگە خاس روشەن مۇددىئاسى بولۇپ، ئۇلار شۇ مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا ئاكتىپ ھەرىكەت قىلىدۇ. رېژىسسورنىڭ سەھنىدىكى بەدىئىي ئوبرازلاشتۇرۇشى نەتىجىسىدە ھەر بىر ئىجابىي ۋە سەلبىي شەخس ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتىگە يېتىش يولىدا قارشى تەرەپ بىلەن ئۈزلۈكسىز تۈردە تىنىمسىز ئېلىشىدۇ ۋە مۇشۇ يوسۇندا ئېلىپ بېرىلغان تەكرار ئېلىشىشلار ئارقىلىق رېۋايەتلەر توقۇنۇشى بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ ۋە دولقۇنسىمان راۋاجلىنىپ، يۇقىرى تىياتىر ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ. رېژىسسور بۇ ئوپېرانى بەدىئىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىشتا، ئاپتور ئەسەرنى قانداق يازغان بولسا ئۇنى شۇ پېتى بويىچە سەھنىگە كۆتۈرۈپ چىقماستىن، بەلكى يېزىلغان ئەسەرنى تىياتىر سەھنىسىگە تېخىمۇ مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ۋەقەلىكنىڭ ئومۇمىي لىنىيىسىنى ۋە راۋاجلىنىش باسقۇچلىرىنى روشەن ھالدا سىزىپ ئالغان، ئاندىن ئومۇمىي ۋەقەلىك بىلەن بىۋاسىتە باغلىنىشى بولمىغان ئارتۇقچە دېتاللارنى چىقىرىپ تاشلاپ، ئوبرازلارنىڭ خاراكتېرىنى ۋە ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشكە زۆرۈر بولغان يەنە بەزى ۋەقەلىكلەرنى كىرگۈزۈپ، ئەسەرنى ئىجادىي رەۋىشتە راۋاجلاندۇرغان. بولۇپمۇ ئەسلى ئەسەردىكى تولىمۇ ئۇزۇراپ كەتكەن دىئالوگ، ناخشا تېكىستلىرىنى ئاددىيلىق بىلەن ئىخچاملاپ، تىياتىرنىڭ سورۇلما، سۇس بولۇپ قېلىشىدىن ساقلانغان. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ رېژىسسور سەھنىلەشتۈرگەن بۇ ئوپېرا باشتىن - ئاخىر يارقىن، ئىخچام، كۆركەم ۋە

ئەسىرلىك بولۇپ، تاماشىبىنلار ئۇنى كۆرگەندە ئىختىيارسىز ھالدا ۋەقەلىكنىڭ ئىچىگە كىرىپلا كېتىدۇ ھەمدە سەھنىدىكى ھەر بىر پېرسوناژنىڭ تەقدىرى - قىسمىتى ئۈچۈن ئورتاق باش قاتۇرىدۇ.

سەھنىلەشتۈرۈلگەن «سەلىمە - سەنەم» ئوپېراسىنىڭ شۇنچىلىك بەدىئىي سېھرى كۈچكە ئىگە بولۇشىدىكى يەنە بىر سەۋەب، رېژىسسورنىڭ پۈتكۈل تىياتىرنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسىغا ئالاھىدە ئېتىۋار بەرگەنلىكىدە. بۇ ئوپېراسىنىڭ ۋەقەلىكى خۇددى بىر پۈتۈن سىمفونىيىگە ئوخشاش ئۆركەش ياساپ دولقۇنسىمان راۋاجلىنىپ بارىدۇ. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، رېژىسسور بۇنىڭدا تىياتىر سەنئىتىنىڭ ئالاھىدىلىكى بولغان باشلىنىش، راۋاجلىنىش، ئەۋج، يۇرۇلۇش ۋە يېشىمدىن ئىبارەت مۇزىكىلىق تۈس ئالغان باسقۇچ خاراكتېرلىك بەدىئىي ۋاستىلارنى ناھايىتى جايىدا قوللانغان. شۇنىڭدەك رېژىسسور تىياتىرنىڭ ئۇسلۇب جەھەتتىكى بىر پۈتۈنلۈكىگىمۇ ئىنتايىن ئەھمىيەت بەرگەن. «سەلىمە - سەنەم» ئۆزى مۇھەببەت تراگېدىيىسى بولۇپ، ئەكسىيەتچىل قانداشلىق نەسەب كۆز قارىشى بىردىن - بىر ئەدەپ - قائىدە قىلىپ بەلگىلەنگەن فېئوداللىق جەمئىيەتنىڭ بىر - بىرىگە ساپ مۇھەببەت باغلىغان ئامراق يىگىت سەنەم بىلەن خان مەلىكىسى سەلىمەنىڭ ئاخىرقى پاجىئەسى ئۈچۈن، تىياتىرنىڭ بېشىدىلا زېمىن ھازىرلانغان. رېژىسسور بۇ خىل تراگېدىيىلىك تۈسنى پۈتۈن تىياتىر ۋەقەلىكىگە ۋە پاجىئەگە ئۇچرايدىغان ھەر بىر پېرسوناژنىڭ روھىي ھالىتىگە باشتىن - ئاخىر روشەن سىڭدۈرگەن. بولۇپمۇ سەلىمەنىڭ لىرىكىلىق ھېسسىياتى مەركەزلىك ئىپادىلىنىدىغان مونولوگ خاراكتېرلىق يالغۇز ناخشىلاردا ئۇنىڭ قەلبىدىكى دەرت - ئەلەملىك ئېغىر روھىي بېسىم ۋە مىسكىنلىك تولۇق ۋە روشەن ھالدا يېشىلىپ تۇرىدۇ. بۇ ھال تاماشىبىنلارغا ھەر ۋاقىت پاجىئەنىڭ ئاقىۋىتىدىن بېشارەت بېرىدۇ.

«سەلىمە - سەنەم» ئوپېراسىنىڭ سەھنىدە شۇنچە مۇۋەپپەقىيەتلىك، مەيىن ۋە جەزىبىدار تىياتىر بولۇپ شەكىللىنىپ، تاماشىبىنلارنى يۈكسەك ئىستېتىك زوققا ئىگە قىلالىشىدىكى يەنە بىر مۇھىم ئامىل، رېژىسسور بۇ تىياتىردا قازاق خەلقى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان قىز قوغلاش، چېلىشىش، قارىغا ئېتىش، ئولاق ئېتىپ ئۇسۇل ئويناش قاتارلىق مىللىي ئەنئەنىلەردىن ئىنتايىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئۇلارنى تىياتىر ۋەقەلىكى بىلەن ناھايىتى زىچ جىپسىلاشتۇرغان ۋە شۇ ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتىنى ھەم ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بەرگەن. دەل شۇنداق بولغانلىقتىن، گەرچە بۇ تىياتىردىكى ناخشا - ئۇسسۇل كۆرۈنۈشلىرى شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بەزىبىر تىياتىرلاردىكى ناخشا - ئۇسسۇلنى ئەتەيلەپ سىغداپ كىرگۈزۈپ "تازىمۇش پۈرىقىنى كۈچەيتىش" كە ئۇرۇنغان ئەھۋاللارغا زادى ئوخشىمايدۇ. شۇڭلاشقا ئۇ تاماشىبىنلاردا زېرىكىش ھېس قىلدۇرمايدۇ.

بىز مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلانغان بۇ تىياتىرنى شۇنچە زوقمەنلىك بىلەن كۆرۈپ كۆردۇقكى، ھەتتا ئويۇن ئاخىرلاشقاندىن كېيىنمۇ، خېلى ئۇزۇنغىچە ھاياجانلىق ھېسسىياتىمىزنى باسالماي كەتتۇق ۋە شۇ چاغدا رېژىسسورنىڭ بۇ ئەسەرنى قانداق قىلىپ تىياتىر سەھنىسىدە مۇنچىلىك بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرگەنلىكى توغرىسىدىكى رېژىسسورلۇق "سىرى" نى ئۇقۇپ بېقىشقا قىزىقتۇق.

بىز ئەتىسى ئەتىگەندىلا «سەلىخە — سەنەم» تىياتىرىنىڭ رېژىسسورى بىلەن داش مۇختار ئابدىراخمانىنىڭ ئۆيىگە باردۇق. ئۇ، ئۈستەل ئۈستىگە يېيىپ قويۇلغان بىر تالاي خەنزۇچە، ئۆزبېكچە كىتاب — ژۇرناللار ۋە خاتىرە دەپتەرلەرنى ۋاراقلاپ، پىكىر يۈرگۈزۈپ، بىر نەرسە يېزىشقا تۇتۇش قىلماقچى ئىكەن...

— بەللى، بەللى! سىزنىڭ يالغۇز رېژىسسورلۇقلا ئەمەس، تېخى يېزىقچىلىقىڭىزمۇ خەۋەرىمىز بار ئىكەن — دە! — دېدۇق بىز ئۇنىڭغا خۇشچاقچاق قىلىپ. مۇختار دەپتەر — قەلەملىرىنى يىغىشتۇرۇپ، بىز بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى:

— ۋاي — ۋۇي، نېمىگە ئاۋارە بولۇپ، سىلەرنىڭدەك قەدىردانلار بۇ يەرگە يېتىپ قالغاندۇ؟ قېنى، ئولتۇرۇڭلار! — دېدى ئۇ ئورۇندۇقلارنى ئىما قىلىپ.

ئاخشام قويغان تىياتىرىڭىزنى كۆرۈپ، سىزگە ئىشقىمىز چۈشۈپ قالدى. شۇڭا بۈگۈن مانا سەھەردىلا سىزنى كۆرگىلى كەلدۇق، — دەپ گەپ تېشىدا مەقسىتىمىزنى ئۇنىڭغا چاقچاق قىلدۇق. مۇختارمۇ بىزنىڭ دېگەن بىرىمىزدىن چەتنەپ يېقىنلىشىپ سورىدى:

— بۇ گەپچە، تىياتىر كۆرگەنلەرگە خېلى ياقمىغان ئوخشىمامدۇ؟

— ياقمىغىنى! ئاخشام قويغان كۆرگۈچىلەرنىڭ ھەممىسى سىزنىڭ «سەلىخە — سەنەم» ئويۇنى، سىزنى شۇنچىلىك مۇۋەپپەقىيەتلىك سەھنىلەشتۈرگەنلىكىڭىزدىن كۆڭلى سۆيۈنۈپ، سىزگە بارىكاللا ئېيتىشتى — دەڭا!

— ياق، — دېدى مۇختار كىچىك پېئىللىق بىلەن، — تىياتىرنىڭ يېتەرسىزلىكى نۇرغۇن — دا كۆپىرەك تەنقىدى پىكىر بېرىڭلار، ئەمەلىيەتتە بۇ تىياتىر خېلىلا خام. رېژىسسورلۇقىدىمۇ يەنە نۇرغۇن مەسىلىلەر بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزنىڭ ئارتىستلىرىمىزنىڭ تولىسى ياش بالىلار، ئۇلار ئاكتيورلۇقتىن خەۋەرسىز بولغاچقا، قانداق قىلغاندا ئوبرازنى مۇكەممەل ياراتقىلى بولىدىغانلىقىنى تولۇق چۈشەنمەيدۇ. شۇڭا ھازىر ئوينىلىۋاتقان تىياتىرىمىزنىڭ چوڭقۇرلۇق دەرىجىسىدىن گەپ ئېچىش قىيىن. بۇ جەھەتتە يەنە كۆپلەپ ئىزدىنىشلەرنى كۆرسىتىشكە توغرا كېلىدۇ. — ئۇ شۇ گەپلەرنى دەۋېتىپ داستىخان راسلاپ كېلىپ بىزنى چايغا تەكلىپ قىلدى. بىز ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغانسېرى قىزىقىپ ئىنچىكىلەپ سورىدۇق:

— سىز بۇ ئەسەرنى قايسى ئاساستا سەھنىلەشتۈردىڭىز؟ مەسىلەن: بىز ئاخشام سەھنىدە ئەسلى ئەسەردە يوق بەزى كۆرۈنۈشلەرنى كۆردۇق. سىز بۇ ھەقتە ئاپتور بىلەن پىكىرلەشتىڭىزمۇ؟

— ھەئە، رېژىسسورلۇقنى رەسمىي باشلاشتىن بۇرۇن بۇ ئەسەرنىڭ رېژىسسورلۇقى ئۈستىدە توپ — توغرا ئۈچ ئاي تەييارلىق كۆردۈم. چۈنكى قەغەز يۈزىدىكى جانسىز ئەسەرنى، سەھنىدىكى جانلىق تىياتىرغا ئايلاندۇرۇشنىڭ ئۆزى ئىنتايىن مۇرەككەپ جەريانلىق ئۇنى ئىچىگە ئالىدىغان ئىككىنچى قېتىملىق قايتا ئىجادىيەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن، «سەلىخە — سەنەم»نىڭ سەھنە ئەسىرىنى قولۇمغا ئالغاندىن كېيىن، ئۇنى قايتا — قايتا ئوقۇپ چىقىپ، بۇ ھەقتە ئومۇمىيۈزلۈك ۋە كونكرېت تەھلىل يۈرگۈزدۈم. يەنى، ئەسەرنىڭ ئاساسىي تېمىسى، تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى، ئومۇمىي ۋەقەلىكى، ھەر بىر كۆرۈنۈشلەردە بولىدىغان ئىشلار، ھەر بىر پېرسوناژنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى، ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتى ۋە بۇ ئەسەرنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدا بىر — بىرلەپ چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلىپ باردىم. ئاندىن ئاپتور ئەسەرنى يازغان ئالدىدا قانداق تەپسىلىي لايىھە تۈزگەن

AltunOq

بولسا، مەنمۇ بۇ ئەسەرنى قانداق بەدىئىي ۋاستىلار ئارقىلىق سەھنىلەشتۈرۈش ھەققىدە پۇختا ئو-
يلاپ رېژىسسورلۇق لايىھەسىنى تۈزۈپ چىقتىم. شۇنىڭغا ئاساسەن ئەسلى ئەسەرنىڭ بەزى جايلىرى-
نى چىقىرىپ تاشلاپ، يەنە بەزى زۆرۈر بولغان دىئالوگلارنى كىرگۈزۈپ، ئۇنى سەھنىگە لايىقلاش-
تۇردۇم. شۇنىڭدىن كېيىن مەن تۈزگەن بۇ لايىھە توغرىلىق ئاپتورلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ
ئۇلارنىڭ ماقۇللىقىدىن ئۆتكۈزدۈم. ئاندىن ۋەقە يۈز بەرگەن ئالتاي رايونىغا بېرىپ تەكشۈرۈش
ئېلىپ كەلدىم. مۇشۇ بىر قاتار تەييارلىق خىزمەتلىرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن رەسمىي رېپېتىتسىيىگە
چۈشتۇم. رېپېتىتسىيە جەريانىدىمۇ ئەسەرگە داۋاملىق تۈزىتىش كىرگۈزۈپ پىششىقلاپ بار-
دىم. دېمەك ئاخشام سىلەر سەھنىدە كۆرگەن «سالىخە — سەھەن» مانا مۇشۇنداق جەريانلاردىن
كېيىن بارلىققا كەلگەن.

بىز يولداش مۇختارنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى ئاڭلاپ، رېژىسسورلۇقنىڭ "سىرى" — جاپا-
لىق ئەجىر قىلىش، باش قاتۇرۇپ ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بىر
قەدەر ئېنىق چۈشەندۇق. ئارقىدىنلا بىز ئۇنى ئۆزىنىڭ قانداق قىلىپ بۈگۈنكىدەك بىر قابىل تى-
ياتىر رېژىسسورى بولۇپ يېتىشكەنلىكىنى تەپسىلىيرەك سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق. يولداش
مۇختار بىزنىڭ بۇ تەكلىۋىمىزنى قوبۇل كۆردى بولغاي، ۋاقىتسىز ئاقىرىپ كەتكەن كۈمۈش رەڭ
چاچلىرىنى ئاستا سىلاپ تۇرۇپ، دېرىزە تەرەپكە بۇرۇلدى - دە، يىراق مەنزىلگە تەلپۈنۈپ
قاراپ، ئۆزىنىڭ سەھنىدە ئۆتكۈزگەن 30 يىللىق ھايات كارتىنىسىنى بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىغا
كەلتۈردى...

1951 - يىلى 15 ياشلىق مۇختار ئابدۇراخمان تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن
كېيىن، غەربىي - شىمال ئەدەبىيات سەنئەت دارىلمۇئەللىمىنىغا ئىمتىھان بېرىپ ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ
بۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا تىياتىر كەسپىگە چوڭقۇر ئىشتىياق باغلاپ، بۇ جەھەتتە ئۆزلۈ-
كىدىن ئىزدىنىپ، تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ۋە مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەن. بۇ چاغدا
ئۇ شىنجاڭغا قايتىپ كەلمەيلا يەنە مەملىكەت بويىچە تىياتىر سەنئىتىنىڭ ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتى —
بېيجىڭ مەركىزىي تىياتىر ئىنستىتۇتىغا كىرىپ بەش يىل مەخسۇس رېژىسسورلۇق پاكولتېتىدا ئوقۇ-
غان. مۇختار بۇ كەسپنى ئۆگەنگەنسېرى نەزەر دائىرىسى تېخىمۇ كېڭىيىپ، تىياتىر سەنئىتى — دۆ-
لەتنىڭ ئىناۋىتىنى ئۆستۈرۈشتە ۋە مىللەتنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى دۇنيا ئەللىرىگە تونۇتۇشتا
مۇھىم ۋاستە ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. شۇڭلاشقا ئۇ بارلىقىنى تىياتىر سەنئىتىگە بېغىش-
لاپ، رېژىسسورلۇق ماھارىتىنى ئىگىلەش ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز تىرىشىپ ئۆگەنگەن. ئۇنىڭ
ساۋاقداشلىرىنىڭ ھەممىسى خەنزۇ بولۇپ، سەھنىدە ئۇلار بىلەن بىللە دراما ئوينىغاندا خەنزۇچە
سۆزلەشكە توغرا كېلەتتى. شۇڭا مۇختار خەنزۇ ساۋاقداشلىرىغا قارىغاندا نەچچە ھەسسە قاتتىق تىرىشىپ
ئۆگىنىپ، خەنزۇچە ئورتاق تىلنى راۋان سۆزلىيەلەيدىغان بولغان. ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇناسىۋىتى
بىلەن تەييارلىغان جۇڭگونىڭ كىلاسسىك دراممىسى «ساندۇقتا باھار» دا، مۇختار «تاۋجۇ» دىگەن
رولنى ئويناپ ۋە بۇ ئوبرازنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالاھىدە
ماختىشىغا سازاۋەر بولغان. مەكتەپ رەھبەرلىكىمۇ مۇختارنىڭ «تاۋجۇ» ئوبرازىنى خەنزۇ ئوقۇغۇ-
چىلارغا ئوخشاش دەرىجىدە كۆڭۈلدىكىدەك ياخشى يارىتالىغىدىن مەمنۇن بولۇپ، "مۇختار كېلە-
چەكتە چوقۇم ياخشى ئارتىست ھەم رېژىسسور بولۇپ چىقىدۇ" دەپ ئۇنىڭغا ئۈمىد باغلىغان.
شۇ چاغدا چىقىدىغان «تيەنجىن كەچلىك گېزىتى» مۇختار توغرىسىدا مەخسۇس زىيارەت خاتىرىسى

ئېلان قىلىپ، ئۆزىنىڭ تىياتىر سەھنىسىدە باسقان تۇنجى قەدىمىنى قىزغىن مەدھىيىلىگەن.

1957 - يىلى مۇختار ئابدۇراخمان مەركىزىي تىياتىر ئىنستىتۇتىنىڭ رېژىسسورلۇق فاكولتېتى-نى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىكىگە تەقسىم قىلىنغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ، ئىلى تىياتىرچىلىقىدىن ئىبارەت بۇ يۇمران نوتىنى ئوچۇقلاپ پەرۋىش قىلىپ يېتىشتۈرۈپ، ئۇزۇندىن بۇيان مۇشۇ ئىش ئىچىدە بىلەن كەسپىي خىزمىتىگە قىزغىن كىرى-شىپ كەتكەن. ئۇ 1958 - يىلىدىن "مەدەنىيەت ئىنقىلابى"غىچە بولغان ئارىلىقتا «غۇنچەم»، «ئانار-خان»، «سىرلىق يۈرەكچە» قاتارلىق 20 نەچچە دراما ۋە ئوپېراغا رېژىسسورلۇق قىلغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە مۇختارنىڭ ئەڭ يۇقىرى كۆرسەتكىنى «غۇنچەم» دراماسى بولۇپ، ئۇ بۇ ئە-سەرنى سەھنىلەشتۈرۈشتە يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئالاھىدە باش قاتۇرغان.

ئۇ بىر كۈنى ئويدا ئولتۇرۇپ «غۇنچەم» دراماسىنىڭ رېژىسسورلۇق لايىھەسىنى تۈزۈۋې-تىپ، ئىختىيارسىز ھالدا تامغا مىخلانغان رەڭدار ئاتكىرتكىلارغا كۆزى چۈشۈپ قالىدۇ. بۇ ئاتكىرت-كىلارنىڭ بىرىگە ھۇجۇمدا ئېچىلغان بىر جۈپ قىزىل گۈلنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، مۇختار ئۇنىڭغا قاراپ چوڭقۇر ئويغا چۆمۈپ مۇنداق بىر پىكىرگە كېلىدۇ: "مەن رېژىسسورلۇق قىلماقچى بولۇۋاتقان بۇ ئەسەرنىڭ ئىسمىمۇ «غۇنچەم»، بۇنىڭ باش قەھرىمانلىرى غۇنچەم بىلەن نۇرۇممۇ خۇددى مۇشۇ ئاتكىرتكىدىكى سۈرەتتە ئوخشاش ئەرك ئۈزۈپ ئېچىلىش ئالدىدا تۇرغان بىر جۈپ غۇنچىلارغۇ؟ لېكىن جاھالەتلىك ئوتمۇش زاماندا زالىم بەگ، شاڭيۇلارنىڭ زۇلمى دەس-تىدىن بۇ ياش غۇنچىلار ئېچىلالماي، ۋاقىتسىز خازاڭ بولۇپ كەتكەن ئەمەسمۇ؟..." مۇختار بۇ ئاتكىرتكىنىڭ تۈرتكىسى ئارقىسىدا رېژىسسورلۇق لايىھەسىگە شۇ زامانلا قايتا ئۆزگەرتىش كىرگۈ-زۈپ ئۇنى تولۇقلايدۇ.

ئەتىسى ئۇ رېپېتىتسىيىگە چۈشۈش ئالدىدا، بىرىنچى پەردىدىكى غۇنچەمنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا گەۋدىلىك قىلىپ بىر ئاتىلەك گۈل ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە بۇ گۈل ئارىسىغا ئېچىلىش ئالدىدا تۇرغان بىر جۈپ غۇنچىنى قىستۇرۇپ قويىدۇ. غۇنچەم بىلەن نۇرۇم بۇ گۈلگە بىللە سۇ قۇيۇپ، ئورتاق پەرۋىش قىلىش جەريانىدا بىر - بىرىگە بولغان ساپ مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىدۇ. رېژىسسور، تاماشىبىنلار بىر كۆرۈپلا چۈشىنەلەيدىغان ۋە كۈچلۈك درامالىق تۈس ئالغان مانا مۇشۇنداق سىمۋول خاراكتېرلىق ۋاسىتىلار ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتىنى جانلىق گەۋدى-لەندۈرۈپ بەرگەن. رېژىسسورنىڭ مۇنداق ئەمەلىي تىرىشچانلىقلىرى نەتىجىسىدە «غۇنچەم» دراممىسى سەھنىدە تېخىمۇ جانلىق ۋە تەسىرلىك بولۇپ چىققان.

ئۇ 1978 - يىلى چاقىرىلغان «پرولېتارىيات داھىيلىرىنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش توغ-رىسىدىكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»غا قاتنىشىپ كەلگەندىن كېيىن، مەملىكىتىمىزنىڭ سوۋېتتىكى تىياتىرچىلىق تەرەققىياتى ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇپ، نەزەر دائىرىسى تېخىمۇ كېڭەيدى. ئۇ

ئومەككە قايتىپ كېلىپ «ۋەتەنسىز ئەمەس بۇ ماكان»، «شېرىن يوپۇرمىقى قىزارغانىدا» دېگەن ئىككى دىرامىنى ئارقا ـ ئارقىدىن سەھنىلەشتۈرۈپ چىقىپ بۇ ئارقىلىق "تۆت كىشىلىك گۇرۇھ"نى ساتىرىك ۋاستىلار بىلەن قاتتىق مەسخىرە قىلىپ ئۇلارنىڭ رەزىل ماھىيىتىنى كەڭ خەلق ئاممىسىغا تونۇتتى.

يولداش مۇختار يالغۇز رېژىسسورلۇق كەسپى بىلەنلا شۇغۇللىنىپ قالماستىن، ئارتىستلىق ئالاھىدىلىكىنىمۇ تولۇق نامايەن قىلدى. ئۇ «تىيانشان قىزىل گۈللىرى»، «بەخت تاختىسى» قاتارلىق كىنو ۋە تىياتىرلاردا مۇكەممەل ئوبرازلارنى يارىتىپ، كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ قەلبىدە ئۆچمەس ئىز قالدۇردى. ئۇ يەنە تىياتىر خادىملىرىنىڭ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۆزىنىڭ تىياتىر رېژىسسورلۇقى ۋە ئاكتيورلۇقى جەھەتتىكى 30 يىللىق مول ئەمەلىي تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ ۋە ئۇنى ئىلمىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ، شۇ ئاساستا «تىياتىر رېژىسسورلۇقى ۋە تىياتىر ئاكتيورلۇقى توغرىسىدا» ناملىق بىر كىتاب يېزىپ ئۆزىنىڭ تۇنجى نۇسخىسىنى قولدىن چىقاردى. مۇختار بۇ كىتابىدا ئۆزىنىڭ تىياتىر رېژىسسورلۇقى ۋە ئاكتيورلۇقى جەھەتتىكى مول ئەمەلىي تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ ۋە ئۇنى ئىلمىي يۈكسەكلىككە كۆتۈردى. بىز ئۆيىگە كىرگەندە ئۇ دەل ئەنە شۇ كىتابى ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋېتىپتىكەن.

شۇنىسى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇكى، يولداش مۇختار ئابدىراخمان مىللىي تىياتىرنى گۈللەندۈرۈشتىكى ئەڭ ئاساسلىق ئامىل ـــ سەھنە ئەسىرى ئىجادىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، ئۇ بۇ جەھەتتىمۇ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ كۆرۈنەرلىك نەتىجە قازاندى. مەسىلەن: ئۇ «ۋەتەندىكى چېچەك»، «دۆڭدىن ـ مۆھسىنغا»، «ئەڭ ئىگىزلىك ئۆلچىمىزدا» قاتارلىق دىرامىلارنى يېزىپ، ھەمدە ئۆزى ئۆزى سەھنىلەشتۈرۈپ، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى. شۇنىڭدەك ئۇ يەنە «كۆزنى يىراققا تىكەيلى»، «تامىسى تورۇپ قۇدا بولۇش»، «سانىدۇقتا ساھىبە» قاتارلىق خەنزۇچە دىرامىلارنى ئىجادىي يوسۇندا ئۆزلەشتۈرۈپ تەرجىمە قىلدى ھەم ئۇلارنى سەھنىلەشتۈرۈپ خەلق ئاممىسىنىڭ تىياتىر سەنئىتىگە بولغان جىددىي تەشنالىقىنى قاندۇردى. بولۇپمۇ ئۇ سەھنىلەشتۈرگەن «تامىسى تورۇپ قۇدا بولۇش» دىرامىسى ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىپ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تىياتىر كۆرىكىدە بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

يولداش مۇختار ئابدىراخمان ئازادلىقتىن كېيىن ئالىي تىياتىر مەكتىپىدە مەخسۇس تەربىيىلىنىپ چىققان تۇنجى ئەۋلاد تىياتىر رېژىسسورى بولۇپ، ئۇ 30 يىللىق سەھنە ھاياتىدا مىللىي تىياتىر سەنئىتىنى گۈللەندۈرۈش يولىدا مۇناسىپ تۆھپە قوشتى. ئۇ خەلقىمىزنىڭ تىياتىر ساھەسىدىكى قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان كىشىلىرىدۇر. پۈتۈن مەملىكەت خەلقى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئورۇنلاشقا ئاتلانغان بۈگۈنكى يېڭى دەۋردە بىز يولداش مۇختار ئابدىراخماننىڭ رېژىسسورلۇق كەسپى بويىچە يەنىمۇ كۆپ يېڭىلىقلارنى يارىتىپ زەپەر قۇچۇپ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈرىمىز.

تاش ماھۇت تەھرىرلىگەن.

ئاسماندا پەرۋاز قىلغۇچى ئۇيغۇرلار

(ئوچېرك)

مەمەت مۇھەممەدى

بۈگۈن ھاۋا ئىنتايىن ئوچۇق، كىشىلەر قەدىمقىدەك خۇشاللىق ئىلكىدە تەنتەربىيە مەيدانىغا ئالدىرىشاتتى. تەنتەربىيە سورۇنىنىڭ ئالدى ئاجايىپ ئات - ئۇلاغلارغا چۈمۈلگەن، رەڭگ - رەڭ گۈللەر خۇددى يۇلتۇز چاچاتتى. قىزىل بايراقلار مەيىن شامالدا لەپىلدەپ جەۋلان قىلاتتى، ناغرا - سۇناي ئاۋازى كۆكتە ياڭرايتتى.

بۈگۈن بۇ يەردە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە سەنئىتى "دارۋازلىق" ۋە "ساغاردى" ئويۇنلىرى كۆرسىتىلمەكچى ئىدى. بۇ 20 نەچچە يىلدىن بۇيان تۇنجى قېتىم ئورۇنلىنىۋاتقان، تەنتەربىيە مەيدانىدىكى چوڭ سورۇندا تاغ - دەرەخلىق ھالدا كۆرسىتىلىش ئىدى. شۇڭا بۇ خوشخەۋەر تارقالغان ھامان شەھەر ئاھالىسى خەلقى گويا بايرام خۇشاللىقى كەيپىياتى ئىچىدە چىرايلىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، دەرھال تەنتەربىيە مەيدانىغا ئاقماقتا ئىدى.

مەن كۆزدەك چاغلىرىمدا، روزى ھېيت، قۇربان ھېيت ۋە نورۇز بايراملىرىدا كىشىلەرگە ئەگىشىپ، "دارۋازلىق" ۋە "ساغاردى" ("چاقپەلەك") ئويۇنلىرىنى كۆرگەن ئىدىم. ئەينىگە كىرىپ، ئاي - قارىمى يەرى قىلغاندەك بولغىنىدا بۇنداق ئويۇن - تاماشىلار يوقاپ كەتتى. يەقەت كىچىك چاغلىرىمىزدا بالىلار ئوينىغان ئويۇنلار بىلەن خەلقىمىزنىڭ رامى - رامالاردىن ئېرىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە سەنئەت مىراسلىرى "دارۋازلىق" ۋە "ساغاردى" ئويۇنىدا ھاياجان بىلەن سېغىنىش ۋە ئەسلەشلىرىمىزنى ئالمىشتۇرۇشاتتۇق. شۈكلاتقىنىم بۈگۈن مەن ھەممىدىن بەكرەك ئالدىراشلىق بىلەن مەيدانغا كىردىم. 20 مىڭدىن ئوشۇق تاماشىبىن ئويۇن باشلىنىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى.

ئويۇن باشلاندى. ئالدى بىلەن "ساغاردى" كۆرسىتىلدى. يارىتىلمىنى ئەتراپىدىكى كويىدەك كىيگەن قىز - چوكانلار گويا ئۇچقۇر خەلق چۆچەكلىرىدە تەسۋىرلەنگەن پەرىلەردەك ئارا سەيلى قىلىۋاتقان مالائىكە .. پەرىزاتلاردەك پەرۋاز قىلىشاتتى..

موسىپىتلارنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، "ساغاردى" — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نورۇز (باھار بايرىمى)دا ئوينىلىدىغان ئەنئەنىۋى پائالىيىتى بولۇپ، قىز - چوكانلار يازلىق كىيىم - كېچەكلىرىنى كىيىشىپ، قولى ۋە چېكىسىگە گۈللەرنى قىستۇرۇپ ئىلەڭگۈچ ئۇچىشىدۇ. ساغاردى ئويۇنى بولۇۋاتقاندا، ئەتراپىدىكىلەر ئويۇننى قىزىقىپ قىزىتىپ، ئىلەڭگۈچ ئۇچىۋاتقانلارنىڭ روھىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن "ساغاردى!"، "قىزاردى!" دەپ توۋلايدىكەن. ئىشتىك يىغىراپ چوگىلەۋاتقان ھارۋىنىڭ چاقىدا يىغ-

لانغان ئارقاندا ئىلانگۈچ ئۇچقۇلاتقان قىز - چوكانلار تېخىمۇ ئېگىز ئورلەپ، بەس - بەستە چىرى ۋاز قىلىدىكەن. شۇڭا بۇ ئويۇن "ساغاردى" دەپ ئاتالغان.

"ساغاردى" ئاياقلاشقاندىن كېيىن، "دارۋازلىق" باشلاندى. 25 مېتىر ئېگىزلىكتىكى دار ياغىچىغا ئورنىتىلغان تەختى پەررىگە 85 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى چوڭ ئارقان 90 گرادۇسلۇق بۇلۇڭ ھاسىل قىلىنىپ تارتىلغان ئىدى. تەختى پەررىدىن ھەرقايسى ئارقانلارغىچە بايراقچىلار ئېسىلغان بولۇپ، مەزمۇت باغلانغان دار موممىغا زىننەت بېغىشلاپ، كىشى كۆڭلىگە ئاجايىپ يېقىملىق بايرام كەيپىياتىنى ھېس قىلدۇراتتى. ناغرا - سۇناي، دارغا چىقىش ئالدىدا چېلىنىدىغان پەدىگە يۆتكەلدى. قوياش نۇرىدا جۇلالىنىپ، كۆزنى چاقنىتىپ تۇرغان، قىزىل دار كىيىمىنى كىيگەن دارۋاز نەغمە ۋە ئالقىش سادالىرى ئىچىدە مەيدانغا چىقىپ، ھەممە تاماشىبىنلارغا ئېھتىرام بىلدۈردى، ئاندىن سالماق قەدەم بىلەن تەڭشەك خادىسىنى تۇتۇپ، دار ئارقىنىغا قەدەم قويدى. ھەممە قەلبلەر دارۋازنىڭ قەدەم رىتىملىرىگە ئەگىشىپ گۈپۈلدەپ سوقاتتى. بۇ چاغدا سۇناي ئاھاڭلىرى ئارىسىدىن كىشىنىڭ كۆز ئالدىغا مۇشەققەتلىك، خەتەرلىك "سەپەر" گە ئاتلانغان بىر قەھرىماننىڭ جاسارەت بىلەن ئىلگىرىلەپ مەنزىل ئاشقانلىقى نامايەن بولغاندەك تۇيۇلاتتى. بۇ، دارنىڭ 1 - پەللىسى ئىدى. ھەر بىر پەللە تاختا تارتىلغان ئاساسىي ئارقانغا قايچىلاشتۇرۇپ تىرەلگەن موما ياغاچلار بىلەن ئايرىلىپ تۇراتتى. 2 - پەللىگە قەدەم بېسىلغاندا چېلىنغان ئاھاڭدىن ئالدى بىلەن "سەپەر" ئۈستىدىكى ھەر خىل خەۋپ - خەتەرلەرنىڭ مۇھۇم تەسۋىرى كىشىنىڭ كۆز ئالدىغا كەلگەن بولسا، "قەھرىمان" نىڭ بىر ئالدىغا، بىر ئارقىغا مېڭىشى، ھەر بىر قەدەمنى ئېھتىيات ۋە ئەقىل - پاراسەت بىلەن بېسىپ ئالغا ئىلگىرىلەشنىڭ ئىپادىسى ئىدى. شۇنداقتىمۇ كېمە دېڭىز دولقۇنىسىز ساھىلگە، كارۋان خەۋپ - خەتەرسىز مەنزىلگە يېتەلمىگەندەك، كۈتۈلمىگەن "پالاكەتلەر" بولۇپ تۇراتتى. دارۋاز كېتىۋېتىپ تويۇقسىز "يىقىلىپ، يۇتۇلۇپ" كەتتى... ئارقان بىلەن تەڭ پۇلاڭلاپ تۇرغان يۈرەكلەر بېشىدىن چىقىپ كەتكىلى تاس قالدى. "ئاپلا!..." مەن كىشىلەرنىڭ تەشنالىق ئىچىدە جىددىيلەشكەن چىرايىغا نەزەر سېلىپ ئەتراپىمغا قارىدىم. نۇرغۇن كىشىلەر بۇ "خەتەر" دىن قورقۇپ كۆزىنى يۇمۇۋالغان ئىدى. بىراق مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ قارىسام، دارۋاز خۇددى تۇسىنى ئالغا سۇنغان باتۇر چەۋەندازدەك ئارقاندا پۇتلىرىنى ئېلىپ قويۇپ، پەرۋاسىز ئولتۇراتتى. يۈرەكلەر جايىغا چۈشتى، دارۋازنىڭ كارامەتلىرى بۇنىڭ بىلەن تۈگىمىگەن ئىدى. ئۇ ئەمدى كۆزىنى تېڭىپ، پۇتىغا تەخسە باغلاپ، ئارقاننىڭ ئۇيان، بۇ يېقىغا دەسسەپ، ئەمدىلا جايىغا چۈشكەن يۈرەكلەرگە يەنە ئەنسىزلىك سېلىشقا باشلىدى. دارۋاز بۇ پەللىدە، ئۆزىنىڭ ئەنە شۇنداق "چاقچاقلىرى" بىلەن 12 خىل ماھارەت كۆرسىتىپ "خەۋپ - خەتەر" دىن غەلىبە قىلدى. بۇ — ئۇيغۇر خەلق ئېپوسلىرىدىكى باتۇرلارنىڭ "بارسا كەلمەس" يولغا مېڭىپ، خەۋپ - خەتەر ۋە دېۋىلەر بىلەن جەڭ قىلىپ، ئاخىرى كۈتكەن مۇرات - مەقسەتلىرىگە يېتىپ كەلگەنلىك تەسۋىرى بولسا كېرەك.

دارنىڭ 3 - پەللىسى — ئاخىرقى نىشانغا يېتىدىغان تولىمۇ خەتەرلىك ۋە تەس بىر جەريان ئىدى. بۇ پەللىدە دار ئارقىنى بىلەن تەختى پەررە 45 گرادۇسلۇق بۇلۇڭ ھاسىل قىلىپ، بارغانسېرى تىكلىشەتتى. سۇناي ئۈزۈپ - ئۈزۈپ مۇڭلۇق ئارىلاش چېلىنىشقا باشلىدى. دارۋاز پۈتۈن ۋۇجۇدىدىكى كۈچ - غەيرىتىنى ئايىغىغا يىغىپ، قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ، تەۋەككۇلغا تىرىلىپ قالغان

ئارقىدا بىر قەدەم، بىر قەدەمدىن بېسىپ ئىلگىرىلەيتتى... كۆرمەك يۈرەكلەر دۈپۈلدەپ، مىڭلاپ كۆزلەر تەختى پەررىگە تىكىلگەن ئىدى...

دارۋاز تەختى پەررىگە يېتىشتى! قەھرىمان مەنزىلگە يەتتى! ئەنسىز تىپىرلاتقان يۈرەكلەر يەنە جايىغا چۈشتى. پۈتۈن مەيدان گۈلدۈراس ئالقىش ساداسىغا چۆمۈلدى. ناغرا - سۇناي غەلىبە تەنتەنىسىدىن شاتلىققا تولغان يۈرەكلەرگە جور بولۇپ، «شادىيانە» گە چېلىندى. ئۆز كارامىتى بىلەن كىشىلەرنىڭ يۈرىكىنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن دارۋاز بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ ھەمسىياتى بۇ چاغدا ئۆز ئارا بىرلىشىپ كەتكەندەك بولدى. لېكىن شاتلىق تەنتەنىسى ئانچە ئۇزاققا بارماي، يەنە بىر كۈتۈلمىگەن "مۈشكۈللۈك" سادىر بولدى. غەلىبە تەنتەنىسىنىڭ شاۋقۇنى "ئاپلا، بولمىدى" دېگەن كۆڭۈلسىز ئىدا بىلەن ئالماشتى. دارۋاز ئېگىز تەختى پەررە ئۈستىدىن يەرگە مولالاق ئېتىپ چۈشتى. ئاپلا! بىچارىنىڭ ئۇستىخانلىرى پارچە - پارچە بولۇپ كەتتى بولغاي؟! ھەممە كۆزلەر تەختى پەررىدىن يەرگە تىكىلدى. 25 مېتىر ئېگىزلىكتىن مولالاق ئېتىپ چۈشكەن دارۋازنىڭ "جەسىتى" چاپان ئىچىدە مىدىرلىماي ياتاتتى... مۇشۇنداق بىر ئەنسىزلىك ئىچىدە دار مومىسىغا جان كىرىپ لىڭشىشقا باشلىدى. ھەممە كۆزلەر موما بويلاپ تەختى پەررىگە تىكىلدى. دارۋاز تەختى پەررە ئۈستىدە سېھىرلىك ئۆرە تۇرۇپ تاماشىبىنلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈۋاتاتتى. كۆڭۈللەر جايىغا چۈشتى. بىراق بۇ ئۇزۇنغا بارمىدى. دارۋاز بۇ قېتىم راستىنلا داردىن چۈشۈپ كەتتى. لېكىن ئۇنىڭ تەلىيىگە پۇتى مولاقچىغا ئىلىنىشىپ قېلىپ ساڭگىلاپ توختاپ قالدى...

يۇقۇرقىلارنىڭ ھەممىسى دارۋازنىڭ كىشىلەر كۆڭلىنى زىل - زىلىگە سالىدىغان ھەممە كىشىلەرنى چەكسىز قايىل قىلىدىغان ئاجايىپ ماھارەتلىرى ئىدى. شۇ ئەسنادا ئەندىلا 14 ياشقا كىرگەن ئادىل دارۋاز 12 كىلوگرام ئېغىرلىقتىكى، 6 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تەڭشەكنى دۈمبىسى تۇتۇپ، دارغا چىقىشقا باشلىدى. ئۇ، ئۇستازىنىڭ ھەممە ھەرىكەت شەكىللىرى بويىچە ماھارەت كۆرسەتتى. بۇ يېڭى ۋارىسنىڭ ماھارىتى ھەممە ئادەمنى يەنە بىر قېتىم ھەيران قالدۇردى. ئۇنىڭ كۆك ئاسمىندا پەرۋاز قىلغان قالغاچتەك ئەپچىل ھەرىكەت، چاققان قەدەملەر بىلەن تەختى پەررىگە چىقىپ ئۇستازى بىلەن بىللە چىغىرىق ئۈستىدە يىلقىتەك يىلتىڭشىپ مولالاق ئېتىپ ئۆز سەنئىتىنى نامايەن قىلدى.

دارۋازلىق سەنئىتى - ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان، تاماشىبىنلار قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە سەنئەت تۈرلىرىنىڭ بىرى. بۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چوڭ تىپتىكى ئەدەبىيات - سەنئەت، مۇزىكا بايلىقى «ئون ئىككى مۇقام» غا ئوخشاش ئۇزۇن تارىخقا ۋە قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە. دارۋازلىق سەنئىتى يۇقۇرى ماھارەت، قەيسەر روھ، قاتتىق ئىرادە تەلەپ قىلىدىغان نازۇك ھەرىكەت. خەلق ئارىسىدا دارۋازلىق توغرىسىدا قىزىق رىۋايەتلەر بار ئىكەن: قەدىمقى زامانلاردا بىر شەھەرگە جادۇگەر پەيدا بولۇپ قاپتۇ. ئۇ، كىشىلەرگە بالايى - ئاپەت ياغدۇرۇپ، زادىلا خاتىرجەملىك بەرمەپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭغا قارشى ئاتلانسا، جادۇگەر ئۆزىنىڭ سېھىر كۈچى بىلەن بۇلۇتلار ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالىدىكەن. ۋاقىتلار ئۆتۈپ، جادۇگەر زورلۇق - زومبۇزلۇقى قىلىۋاتقان كۈنلەردە، ئوبۇل ئىسىملىك بىر باتۇر يىگىت ئەقىل - پاراسەت ئىشلىتىپ، چارە ئويلاپ چىقىپتۇ. بۇلۇتقا تاقاشقۇدەك بىر نەچچە موما ياغاچنى يەرگە قاداپ، ئۇلارنى ئۆز ئارا تۇتاشتۇرۇپ ئارقان باغلاپتۇ - دە، جادۇگەر پەيدا بولغان ھامان قولىغا قىلىچ

ئېلىپ، ئاغامچا ئۈستىدە مېڭىپ، جادۇگەر بىلەن ئېلىشىپتۇ، ئاخىرى جادۇگەرنى ئۆلتۈرۈپ، خەلقنى ئاپەتتىن قۇتقۇزۇپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ دارۋازلىق ئويۇنى قەھرىمانلىقنىڭ سىمۋولى بولۇپ خەلق ئارىسىغا تارقىلىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئىكەن.

مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمقى تارىخىي كىتابلىرىدا دارۋازلىق توغرىسىدا نۇرغۇن مول مەلۇماتلار بار. شەرقىي خەن دەۋرىدىن تاڭ سۇلالىسىگىچە بولغان دەۋرلەردە غەربىي رايون سەنئەتكارلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە چاڭئەنگە بېرىپ دار باغلىغان («شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ قىسقىچە بايانلىرى»، «خەننامە»، «تاڭ ناملىرى» غا قاراڭ). شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيخانىدا ساقلىنىۋاتقان تۇرپان ئاستانىدىن چىققان ھەيكەللەر ئىچىدە، تۈنەشىلگ خادىسىنىڭ ئۈچىدە يۈزتۈبەن قاپىرىپ ئاسمانغا قاراپ تۇرغان بىر جۈپ ھەيكەل بار. پايتەختى قىزىل مىڭ ئۆينىڭ 77 - نومۇرلۇق غارىنىڭ تام رەسىملىرى ئىچىدە دارۋازلىق ئويۇنى ئويناۋاتقان كۆرۈنۈشلەر بار. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن چۈنيۈەننىڭ «غەربىي يۇرتتا ئاڭلىغان - كۆرگەنلىرىم» دېگەن ئەسىرىدە: "ئۇيغۇرلار ماھارىتى ماھارەتلىك كېلىدىكەن. ئاتقا - ئۇسۇل، سەنئەتكارلىقتا ئۈستۈن ئىكەن. مەسىلەن، موللاق ئېتىش، مىس ئارقاندا مېڭىشقا ئوخشاش ئويۇنلارنى ناھايىتى ياخشى ئوينايدىكەن" دېگەن. ۋاڭ زېگىسنىڭ «شىنجاڭ خاتىرىلىرى» دېگەن ئەسىرىدە، ئۇيغۇرلارنىڭ سېرىكچىلىرى 7 — 8 يېشىدىلا بىر قېتىمدا ئون نەچچە موللاق ئاتالايدىكەن، ئۇچقاندەك سەكرىيەلەيدىكەن، كۆرگۈچىلەرنىڭ كۆزىنى ئالا - چەكمەن قىلىۋېتىدىكەن، دېگەن.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دارۋازلىق سەنئىتى ئەنە شۇنداق ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بولۇپ، يېقىنقى 200 يىلدىن بۇيان ئۇنىڭغا ھاشىم ھاجى ئائىلىسى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ۋارىسلىق قىلىپ كەلگەن. ئۇ، بۇ ئويۇننى مەملىكىتىمىزدىلا ئويناپ قالماستىن، فېئودال زامانلاردا شەرق بىلەن غەرپ مەدەنىيەت ئۇچرىشىدىغان ئۇلۇغ تاغ ئالماشتۇرۇشتا ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ مەدەم ئىزلىرى قالغان «يىپەك يولى» بويلىرىنى كېزىپ، ئوتتۇرا ئاسىيا، ئافغانىستان، پاكىستان، ھىندىستان، ئىران، ئىراق، سۈرىيە، ئەرەبىستان قاتارلىق مەملىكەتلەرگىچە بارغان. ھىندىستاندىكى ئويناتقۇچىلارغىمۇ، جاھانگىرلىككە بېقىندى مەملىكەتلەرگىمۇ ئۈلگە بولغان. ئۇ بارغانلا ئەللەرنىڭ خەلقلىرىدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتلار قالدۇرغان. ھاشىم ھاجى دارۋازلىق سەنئىتىدىلا ئاجايىپ ماھارەت ئىگىسى بولۇپ قالماستىن، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇزىكا سەنئىتى «ئون ئىككى مۇقام» نىمۇ پىششىق ئۆگەنگەن. ھاشىم ھاجى ئۆز ئۆمرىدە 37 شاگىرت يېتىشتۈرۈپ، دارۋازلىق سەنئىتى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇشتا تۆھپە قوشقان.

كىشىلەر ھاشىم ھاجىنى ھۆرمەت بىلەن ئەسلىشىدۇ. ھاشىم ھاجى ئەنە شۇنداق يۇرتنىڭ ئۈچ بۇ ئەنە شۇنداق زور شۆھرەتكە ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن كونا جەمئىيەتتە ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت بۇ خىلدىكى سەنئەتكارلارغا ھېچ قانداق ئېتىبار بېرىپ، غەمخورلۇق قىلمىغان. ئۇ غۇلجىدا بىر قېتىم دار باغلاپ ئويناۋاتقاندا ئەكسىيەتچىلەر قايناۋاتقان ساماۋەرنى بېشىغا ئاتقاچقا، دارغا چىقىشتا زور ئوڭۇشسىزلىققا يولۇققان.

ئازادلىق تېڭى ئاتقاندىن كېيىن، پارتىيە، خەلق ھۆكۈمىتى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە سەنئىتىگە ئالاھىدە ئېتىبار بەردى. ھاشىم ھاجىنىڭ ئوغلى سادىق ئاخۇن باشلامچىلىقىدا تەشكىللەنگەن شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكى 1950 - يىللاردا ئاپتونوم رايونىمىزدا ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردە ئۆتكۈزۈلگەن كۆرەكلەردە 3 ئالتۇن مېدال ۋە ئىنئاملار بىلەن مۇكاپاتلانغان.

ۋەتەن ئاسمىنىنى قارا بۇلۇتلار قاپلاپ، سەنئەت بېغىمىزغا ئۈششۈك تەگكەندە، خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە سەنئىتى — دارۋازلىق بىر مەزگىل يوقاپ كەتتى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» يوقىتىلىپ، ۋەتىنىمىزدە سەنئەتنىڭ يېڭى باھارى باشلانغاندا، مانا ئەمدى — سۇناي شادىيانىغا جىلىندى، دار مومىلىرى قايتا تىكلەندى، ئالقىش سادالىرى ئىچىدە دارۋازلار مەزمۇت قەدەملەر بىلەن كۆككە يەنە ئاتلاپ دارغا چىقتى.

مانا بۈگۈن خەلقىمىزنىڭ داڭلىق سەنئەتكارى مەرھۇم ھاشىم ھاجىنىڭ ئوغلى سىدىق ئاخۇن ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي دار ئويۇنىغا بىۋاسىتە يېتەكچىلىك قىلدى. دارۋازلىق سەنئىتىنىڭ زامانىمىزدىكى ۋارىسلىرىدىن بولغان ئوراخۇن بىلەن بىللە دارغا چىقىشنى باشلىغىنىغا بىر يىل توشمىغان ياش — ئۆسمۈر تۇرسۇن مەھەممەت دارغا چىقتى. يەتمىشكە چىققان داڭلىق سۇنايچى ئابدۇگۇل بۇ ئويۇننىڭ قايتا تىرىلدۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، قەلبى ھاياجانلانغانلىقىدىن ھېرىپ — چارچىغىنىغا قارىماي، شوخ پەدىلىرى بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ قەلب ئۈركەشلىرىگە جور بولدى.

مەن بۇ قېتىم خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە سەنئىتى — دارۋازلىق ئويۇنى داۋامىدا، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ماھارەتلەر ئورۇنلانغاندا، ئارقا ئۈزۈلمەي چېلىنغان ئالقىش سادالىرىدىن، پارتىيىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا قايتا گۈللىنىپ ياشناۋاتقان ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە — سەنئەت باھارىنىڭ كەلگۈسى مەنزىرىسىنى كۆرگەندەك بولدۇم.

ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە سەنئەتكارى ئوراخۇن داردىن غالىبلىق چۈشكەندە، يۈزلىگەن مەيدان يەنە بىر قېتىم لەرزىگە كەلدى. 99 ياشلىق بىر ئۇيغۇر بوۋاي ھاياجانلىنىپ، ئاتا — بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان، ئۆزىدىن ئايرىماي ساقلاپ كېلىۋاتقان تەسۋىسىنى ئوراخۇنغا تەقدىم قىلىپ، چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن: «مىللىتىمىزنىڭ ئەنئەنىسى ۋە ئىرادىسىنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان «دارۋازلىق» ئويۇنىمىزنىڭ خۇددى تەسۋىنىڭ مارجانلىرىدەك، ئەۋلادتىن — ئەۋلادقا ئۈزۈلمەي داۋام قىلىپ، تېخىمۇ روناق تېپىشىنى تىلەيمەن» — دېدى.

تۇرسۇن ئىمىن تەييارلىغان.

مەشھۇر كىشىلەرنىڭ سەنئەت توغرىسىدا ئېيتقانلىرى

سەنئەتچى تەبىئەتكە نىسبەتەن قوش مۇناسىۋەتتە، يەنى ھەم خوجايىنلىق ھەم چاكارلىق مۇناسىۋەتتە بولۇشى كېرەك.

— گېيوتې

پالاكەت سەنئەتچى باشقىلارنىڭ كۆزەينىكىدىن ئايرىلالمايدۇ.

— رونان

مۇقامنىڭ شەكىللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشى

— ئۇيغۇر مۇقاملىرى توغرىسىدا —

گۈمەن يۈۋۈپ

19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ غەربىي ياۋروپادىكى ۋە ياپونىيەدىكى بەزى ئالىملار شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا رايونلىرىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا «مۇقام» دېگەن بۇ ئاتالغۇغا دۇچ كەلگەن ۋە بۇ ھەقتە نۇرغۇن پەرەز ۋە قىياسلارنى قىلغان. مۇقامنىڭ مەنبەسىنى «مۇزىكا داستانى» ياكى «كۆي شەكلى» دەپ چۈشەندۈرگەن. بۇ چۈشەنچە ھازىرغىچە تېخى ئېنىقلانغىنى يوق. مۇقامنىڭ شەكلى ۋە تەرەققىياتى قاتارلىق مەسىلىلەردە كۆپچىلىكنىڭ پىكرى ھەر خىل بولۇپ، بىرلىككە كەلگىنى يوق. بەزى ئۇنى پارسلار ۋە ئەرەبلەردىن كەلگەن دېيىشىدۇ، ياكى ھىندىستاندىن چىققان دېيىشىدۇ، نۇرغۇن سەنئەتچىلەرنىڭ زېھنىنى كەڭ تارتقان.

1924 ـ يىلى سوۋېت ئۆزبېك كومپوزىتورى ۋ. ئا. ئۇسپېنىسكى (1879 — 1949) «6 بۇرۇش مۇقام» نىڭ نوتىسىنى يېزىپ چىققان ۋە ئۇنى نەشر قىلدۇرغان. بۇ مۇقاملارنىڭ مۇزىكا ماتېرىياللىرىنى ئۆزبېكىستاننىڭ خارەزم رايونىدىكى ئاتاقلىق خەلق سەنئەتكارى نىياز مىرزا باشى توپلىغان. ئەسلىدە خارەزم تەمبۇرىنىڭ نوتىسى دەپ ئاتالغان بۇنى ئۇسپېنىسكى تەتقىق قىلىپ ۋە رەتلەپ، بەش مۇقاملىق نوتا قىلىپ نەشر قىلدۇرغان. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە «6 بۇرۇش مۇقام» نىڭ ئالدىنقى ئىككى بۇرۇشنىڭ ئاخىرقى تېكىستلىرىنى رەتلەپ، نوتىلىرى بىلەن بىللە 1950 — 1954 ـ يىللىرى ئارقا ـ ئارقىدىن نەشر قىلدۇرغان①. سوۋېت ئۆزبېك ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۇخارا شەھىرىدە نەشر قىلىنغان مۇزىكا ماتېرىياللىرى ئانچە تولۇق بولمىسىمۇ، لېكىن بەزى ئالىملارنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان ئىدى.

ئېلىمىز ئازاد بولغاندىن كېيىن، مىللىي مۇزىكا — مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قېزىش ۋە رەتكە سېلىش ئىشىغا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى مەخسۇس گۇرۇپپا قۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئاتاقلىق خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن، شىمالىي شىنجاڭدىن ئاتاقلىق خەلق سەنئەتكارى روزى تەنبۇر قاتارلىق كىشىلەرنى تەكلىپ قىلدى. ئالدى بىلەن ئېيتىلىپ بولغان «12 مۇقام» خاتىرىگە ئېلىندى ۋە رەتلەندى. 1960 ـ يىلى رەس-

مى كىتاب قىلىپ چىقىرىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، مۇقام مۇزىكىسى جۇڭگودىكى ۋە چەتئەللەردىكى نۇرغۇن ئالىملارنى قىزىقتۇردى ۋە ئۇ مۇزىكا تارىخىي ۋە مىللىي مۇزىكىلار تەتقىقاتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلىندى.

مۇقدۇر — مۇقامنىڭ باشلانغۇچ شەكلى

1. مىلادىيىدىن ئىككى ئەسىر ئىلگىرىكى زامانلاردا، مۇقدۇر شىنجاڭنىڭ شەرق قىسمىدىكى تيانشان تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي رايونلىرىدا تارقالغان.

«جىننامە» نىڭ 25 - توپلىمىدىكى «نەغمە تەزكىرىسى» دە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

"تومۇرسىغا چېلىنىدىغان چالغۇلار ئىچىدە قوش بۇرغا بار ئىدى. بۇ بارىخۇر دەپ ئاتىلىدۇ. جاڭ چيەن ھەزرەت غەربىي دىيارغا بارغاندا، ئۇنىڭ قائىدىلىرىنى ئۆگىنىپ كېلىپ، شىجىڭغا تارقاتقان. مانا بۇنىڭدىن مۇقدۇر دېگەن كۈينى تاپقان".

مۇنداق خاتىرىلەر كۆپ، شەرقىي جىن دەۋرىگىچە تارقىلىپ كەلگەن ۋە كۆپ ياۋ يېزىپ چىققان «قەدىمقى ۋە ھازىرقى كۈيلەر شەرھى» دىمۇ «كېيىنكى خەننامە» دىكى «بەنچاۋ تەزكىرىسى» نىڭ شەرھىسىدىن نەقىل كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇلار «قەدىمقى ۋە ھازىرقى نەغمىلەر خاتىرىسى»، «كىتاب دۆلەتنىڭ ئالكى يۈتۈكلىرى» دېگەن كىتابلاردىكى خاتىرىلەرگە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

خەن دەۋرىدە غەربىي دىيار دەپ بۈگۈنكى شىنجاڭ بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كەڭ رايونلارنى كۆزدە تۇتاتتى، يەنە «تارىخنامە»، «خەننامە»، «ھەكىمدارلىق ئىبرەتنامىسى» دېگەنگە ئوخشاش تارىخ كىتابلىرىدىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، جاڭ چيەننىڭ زادى قايسى دەۋردە، قايسى يەردىن بارىخۇرنى ئېلىپ قايتقانلىقى، شۇ ئارقىلىق مۇقدۇرغا ئىگە بولغانلىقى، بۇنداق سەنئەتنىڭ قەيەردىن چىققانلىقىنى بىلىشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

جاڭ چيەن، خەن خاندانلىقىنىڭ خانى خەن ۋۇدى خەن خاندانلىقىنى قۇرۇپ ئىككىنچى يىلى (مىلادىيىدىن 139 يىل ئىلگىرى)② غەربىي دىيارغا بىرىنچى قېتىم سەپەر قىلغان، يولدا ھونلار تۇتۇۋېلىپ 10 يىلچە نەزەربەنت قىلىپ قويغان. كېيىن قېچىپ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باكتېرىيىگە ۋە ئۇلۇغ ياۋچىلارنىڭ③ يۇرتىغا قېچىپ بېرىپ، بىر يىلدىن ئارتۇق دوستلۇق خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن، قايتىش ۋاقتىدا يەنە ھونلار تۇتۇۋالغان. كېيىن ھونلارنىڭ ئىچكى ئىنىسىزلىكلىرىدىن پايدىلىنىپ قېچىپ كەتكەن. يۈەن شۇئونىڭ 3 - يىلى (مىلادىيىدىن 126 يىل ئىلگىرى) ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن. بۇ قېتىم غەربىي دىيارغا بارغاندا نەچچە قېتىم ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ، نۇرغۇن جاپالارنى تارتقان. بارغاندا يۈز نەچچە كىشى بىلەن بارغان بولسىمۇ، قايتقاندا جاڭ چيەن بىلەن ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ بارغان گەن پۇ دېگەن كىشىلا قايتىپ كەلەلىگەن. چالغۇ ۋە ناخشا - كۈي ئېلىپ قايتىشقا زادىلا مۇمكىنچىلىك بولمىغان.

ئىككىنچى قېتىمدا يۈەن شۇئونىڭ 6 - يىلى (مىلادىيىدىن 123 - يىل ئىلگىرى) ھونلارغا قارشى غەربكە يۈرۈش قىلغان ئۇلۇغ سانغۇن ۋېي چىڭ بىلەن بىللە بارغان. جاڭ چيەن يەر شارائىتىنى ياخشى بىلگەنلىكى، ئوت - سۇ بار يەرلەر بىلەن تونۇشلۇق بولغانلىقى ئۈچۈن، چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا ئۇلۇغ ئولما دېگەن ئۇنۋان بېرىلگەن. بۇ قېتىم غەلىبە بىلەن تەنتەنىلىك قايتقانلىقتىن، يولدىن چالىدىغان بارىخۇر دېگەن سازنى بىللە ئېلىپ كەلگەن ۋە بۇنىڭ بىلەن مۇقدۇرغا ئېرىشىپ كۈيلىدىكەنلىك ئىش قىلغانلىقىنى سەزگەن.

AltunOq

ئۈچىنچى قېتىم غەربكە سەپەر قىلىش ئالدىدا، جاڭ چيەن يۈەن شوۋنىڭ 2 - يىلى (مىلادىيەدىن 121 يىل ئىلگىرى) خارەزىم لى گۇاڭ بىلەن بىللە ئوڭ ياقتىكى شىمالىي ئوزانلىقلىكتە (ھازىرقى شىنجاڭ ئۇيغۇرنىڭ ئىچى - تېشىدا) ھونلارغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتكەندە جەڭدە كېچىكىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، خەن خاندانلىقىنىڭ قانۇنى بويىچە ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان، كېيىن ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، پۇقرالىققا چۈشۈرۈپ قويۇلغان. شىزۇڭنىڭ كېيىن، يۈەندىڭنىڭ 2 - يىلى (مىلادىيەدىن 115 يىل ئىلگىرى) خەن ۋۇدى خان يەنە ئۇنى جۇڭلاڭجاڭ قىلىپ تەيىنلەپ، 300 كىشى بىلەن تىيانشاننىڭ شىمالىدىكى ئۇيسۇنلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە ئەۋەتكەن، ئەلچى بىلى كېسەل بولۇپ ئۆلگەن. بۇ قېتىمقى سەپەردە جاڭ چيەن ئۇلۇغ ئۇلمالىق ئۇزۇنۋاڭدىن قالدۇرۇلغان. شۇڭا «جىنداممە» دېگەن خاتىرىدە بۇ ئەرسە كۆرسىتىلگەن.

جاڭ چيەننىڭ ئىككىنچى قېتىم غەربىي دىيارغا بېرىپ ئۇلۇغ سانغۇن ۋېي چىڭ بىلەن بىللە ھونلارغا قارشى ئۇرۇش قىلغان ۋاقتى خەن ۋۇدىنىڭ يۈەن شو يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ چاغدا ھونلار شىنجاڭنىڭ لوپنۇر (ئېھتىمال خەن خاندانلىقى دەۋرىدە شور كۆل دەپ تەرجىمە قىلىنغان) نى مەركەز قىلغان تىيانشاننىڭ جەنۇبىي رايونىنى ئىگىلەپ تۇراتتى. بۇ رايوندىكى رولان، قانقىل(1) دېگەن جايلاردا مۇزىكا مەدەنىيىتى بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان ئىدى. بۇنىڭدىن ھۆجۇرنىڭ مىلادىيەدىن 2 ئەسىر ئىلگىرىلا ھازىرقى شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى تىيانشاننىڭ جەنۇبىي رايونلىرىدا ئارقالغان بىر خىل مۇزىكا ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ.

2. مۇقامنىڭ ئەسلى ئاتىلىشى ۋە ئۇنىڭ مەنىسى

ياپونىيىلىك كىشىلەر جىنشۇ «مۇقام» دېگەن «ماخا — توكخارا» دېگەن سۆزنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلغان.(2) «ماخا» ئەسلىدە سانسكرىت تىلىدىن كەلگەن بولۇپ، «يوغان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. «توكخارا» دېگەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر جاينىڭ ئېتى، دۇرۇدا باكتېرىيە دەپ ئاتالغان. شۇڭا كىشىلەر جىنشۇ مۇقامنى يەر نامى نەغمە نامى قىلىپ ئېلىنغان بىر خىل ئۇلۇغ نەغمىسى ياكى باكتېرىيە نەغمىسى دەپ قارىغان. كېيىن ۋاتتېرس يەنە «مۇقام» دېگەن سانسكرىتچىدىكى «تۇرىيا» دېگەن سۆزنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، نەغمە دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئەمما كىشىلەر ئەكىدىمىك ساھەدىن تەلىم ئېلىپ، «تۇرىيا» دېگەن سۆز نەغمە دېگەندىن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بەلكى جاڭ - خوڭ ئاۋاز چىقىرىدىغان بىر خىل چالغۇنى كۆرسىتىدۇ. شىزۇڭدىكىدەك چالغۇ يەنى چاڭغۇچىلار دېگەن مەنىنىمۇ بىلدۈرىدۇ دەپ قارىغان ئىدى. شۇڭا كىشىلەر ئاخىرىدا مۇقامنى «چوڭ نەغمە» دەپ چۈشەندۈرىدۇ. يۇقىرىدىكىلەر پەقەت تىل جەھەتتىكىلا پەرەزلەر بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاساس قىلىنغۇدەك پاكىت يوق.

ئەمەلىيەتتە، «مۇقام» ماخادۇرنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسىدۇر. ئۇيغۇر بېكى ئېيتقىنى بويىچە ماقام دەپ يېزىلىدۇ. «ماخا» دېگەن سۆز «بەنچە» دېگەن سۆزگە ئوخشاش. قەدىمقى زامانلاردا شىنجاڭ رايونىدا ئۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ ئورتاق قوللىنىدىغان سۆزى بولۇپ، «يوغان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ؛ «دۇر» دېگەن سۆز كېيىن قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىدا ۋە ھازىرقى غەربىي قىسىمدىكى موڭغۇللار تىلىدا «ناخشا» دېگەن مەنىنى ئاڭلاتقان. شۇڭا «مۇقام» نى بۇرۇشلەشكەن ئۇلۇغ ناخشا ياكى قىسقارتىپ ئۇلۇغ كۈي دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولىدۇ.

«مۇقەددىمە» (ماقەددىمە) قىسمىدىكى ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبى بىلەن «ئۇلۇغ دۇر» دەپمۇ ئاتالغان بولۇپ، ئوخشاشلا ئۇلۇغ كۈي دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ھازىرقى شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى قۇمۇل، ئاراتۇرۇك رايونلىرىدىكى ئۆزگىچە مۇقاملىرىدا «ئۇلۇغ دۇر مۇقامى»، «ھاي، ھاي ئۇلان مۇقامى» دېگەن مۇقاملار بار بولۇپ، ھەممىسى ئۇسۇل نەغمىلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە «دۇر مۇقامى» دېگەن بىر مۇقاممۇ بار بولۇپ، بۇمۇ ئوتتۇرا خەلق ناخشىلىرى ۋە ئۇسۇل ناخشىلىرىدىن تەركىب تاپقان. بۇ ھال مۇقەددىمىنىڭ يەر نامىغا قويۇلغان ناخشا – كۈيمۇ ئەمەسلىكىنى، نەغمە دېگەن مەنىنىمۇ بىلدۈرىدىغانلىقىنى، ئەمەلىيەتتە قەدىمكى دەۋردە ئىپادىلىنىش جەريانىدىكى رولى، قانداق دېگەن جايلاردا تارقالغان چوڭ ھەجىملىك نەغمىلىك ناخشا ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ.

3. مۇقەددىمە ۋە ئۇنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى

«جىمنامە» دېگەن خاتىرىلەرگە قارىغاندا، جاڭ چيەن غەربىي دىياردىن قايتىپ چاڭئەنگە بارغاندا، بەللىك چاڭئەن بارغىنىنى ئېلىپ كەلگەنلىكى ۋە ئۇنىڭدىن مۇقەددىمە كۈيىگە ئىشلەتكەنلىكى، مۇقەددىمىنىڭ بۇرۇنقى نەكىشى بىلەن ئېيتىلىدىغان نەغمىنىڭ كۈي ئىكەنلىكى شەك – شۈبھىسىز. بىز يەنە «جىننامە» نىڭ «نەغمە تەزكىرىسى» دېگەن بابىدىكى خاتىرىلەرگە قاراپ باقايلى:

"لى يەننيەن غەربىي دىيار نەغمىسى (يەنى مۇقەددىمە) ئاساسىدا 28 ئاھاڭنى ياراتقان. بۇ جەڭ ھارۋىلىرىدا چېلىنىدىغان ھەربىي تۈركۈمگە بۆلۈپ قالغان ئىدى".

خەن خاندانلىقىنىڭ نەغمە – ناۋا مەھكىمىسىنىڭ ئاتاقلىق مەششاقى لى يەننيەن مۇقەددىمىنىڭ ئەسلى كۈيلىرى ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ 28 ئاھاڭ (ياكى 28 بۆلەك) لىك ھەربىي نەغمە ئىجاد قىلغان. دېمەك «مۇقەددىمە كۈيى» نىڭ ئەسلىدىلا بىر مۇزىكا بولماستىن، بەلكى سىزۇۋېلىشتىكەن چوڭ نەغمە ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ.

قەدىمدە ساز نەغمىلىرىنىڭ تولىسى خەلق ناخشىلىرى ياكى ئۇسۇل نەغمىلىرىدىن ئۆزگەرتىپ تۈزۈلگەنتى. شۇڭا، ئۇ چاغلاردىكى مۇقەددىمە بىر خىل تۈرۈشلەشكەن خەلق مۇزىكىسى بولۇپ، ئۇنىڭ خەلق ناخشىلىرى ياكى ئۇسۇللۇق نەغمىلەردىن تەركىب تاپقانلىقىدا ئىھتىمال كۆپ ئىدى. ھازىرقى شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىدىكى ئۆزگىچىلار ئىچىدە «بىر يۈرۈش ئىلى ناخشىلىرى»، «بىر يۈرۈش ئۇسۇللۇق نەغمە» ۋە «بىر يۈرۈش مەرغۇللار» بار.

مۇقام مۇقەددىمىنىڭ يەنىمۇ تەرەققىي قىلىشى بىلەن شەكىللەنگەن مۇزىكىلىق، ناخشا-ئۇسۇللۇق بىر يۈرۈش كۈي

1. كۆچار يازما يادىكارلىقلىرىدا يېزىلغان مۇقام توغرىسىدىكى خاتىرىلەر.

«مۇقام» دېگەن نام توغرىسىدا ئەڭ قەدىمكى تارىخىي ھۆججەتلەردە يېزىلغان خاتىرىلەرنى ئۇچراتمىدۇق. مىلادى 4 ... ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆچار يېزىقىدا⑧ يېزىلغان «ئارانېمى جاتاكا» دېگەن بىر ھېكايە بار. بۇ ھېكايىدە پادىشاھ تەرىپىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان رىدۇساكا (رۇدراداكا) دېگەن كىشىنىڭ پادىشاھنىڭ كەچۈرۈم قىلىشىنى تىلەپ، ئۆزىنىڭ مۇقامغا پىششىق بولغان بەش شاگىرتىنى شاھزادە "ئۇتتارا" غا سوۋغا قىلىش ئارقىلىق ئامان قالغانلىقىنى ئېيتىدۇ.

«مۇقام» سۆزى ئەسلى كۆچار تىلىدىكى ئېيتىلىشى ماكايىكنى (ماكاياكنى) بولۇپ، ئۇنىڭدىكى ماكا دېگەن سۆز ئۇيغۇر تىلىدىكى ماق بىلەن يېقىن كېلىدۇ. يىگىنچى بولسا ئۇكام دېگەن تاۋۇشقا يېقىن

كېلىدۇ. شىكەسلىنى قوشۇپ ئوقۇغاندا، ئۇيغۇر تىلىدىكى ماق — مام دېگەن تاۋۇشقا يېقىن كېلىدۇ. كۇچار تىلىدا ماكا دېگەن سۆز چوڭ، يوغان، كۆپ دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. يىگىنچ بولسا ناخشا، مۇزىكا دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.⑦ دېمەك ماكا — يىگىنچ دېگەن سۆز ئۇلۇق كۈي دېگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ.

ھازىر شىنجاڭدىن غەربىي ئاسىيا رايونىغىچىلىك تۈرلۈك مىللەتلەرنىڭ تىلىغا تەرجىمە قىلىش ياكى بىر مىللەتنىڭ ئۆزىدىكى شېۋە پەرقلىرى مەۋجۇت بىلەن «مۇقام» دېگەن سۆز ھەر خىل يېزىلىپ كەلمەكتە. مەسىلەن: مقام (ئۇيغۇرلار 13 – ئەسىردە ئىشلەتكەن چاغاتاي يېزىقى، غەربىي ئاسىيادىكى پارس يېزىقى ۋە ئەرەب يېزىقىدا)، مۇقام (ھازىر قوللىنىلىۋاتقان كونا ئۇيغۇرچە يېزىقتا)، ماقام (جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئاغزاكى تىلىدا ۋە تاجىك تىلىدا)، ماقام (جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مەكىت رايونىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاغزاكى تىلىدا)، مۇقام (ئۇيغۇر يېڭى يېزىقى بويىچە رەسمىي يېزىلىشى)، ماقام (سلاۋيان يېزىقى ئاساسىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۆزبېكلىرىنىڭ يېڭى يېزىقىدا) دېگەندەك ئوخشاش تۈرلۈكچە يېزىلىشلارنىڭ ھەممىسى كۇچار يېزىقىدىكى ماكا — ماكنى دېگەن سۆزنىڭ تەرجىمىسىدىن كەلگەن.

2. خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىدا كۇچار مۇقامى توغرىسىدا يېزىلغان خاتىرىلەر

كۇچار رايونىدا مۇقام توغرىسىدا ئەڭ دەسلەپ ئوتتۇرىغا چىققان قاراشلارنى خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىدىن دەلىللەشكە بولىدۇ. «سۇينامە» دىكى نەغمە تەزكىرىسىدە يېزىلىشىچە، كۇچار مۇزىكىسى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كىرگەن.

"دەسلەپتە لۈي گۇاڭ كۇچارنى بويسۇندۇرۇپ، ئۇنىڭ نەغمە ناخشىلىرىنى قوبۇل قىلغان".

كېيىنكى لياڭ بەگلىكى لۈي گۇاڭنىڭ كۇچارنى بويسۇندۇرغان ۋاقتى مىلادى 4 – ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، شەرقىي جىن خانى شياۋۋۇدى خاننىڭ تەيۈەن يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ. «سۇينامە» نىڭ نەغمە تەزكىرىسىدە يەنە مۇنداق يېزىلغان:

"غەربىي سۇي دەۋرىدىكى، غەربىي ئىقلىم كۇچار نەغمىسى، چىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى كۇچار نەغمىسى، يەرلىك كۇچار نەغمىسى دېگەن 3 يۈرۈش نەغمە بار ئىدى".

«3 يۈرۈش» كۇچار نەغمىسى دەپ ئاتالغان ئىكەن، ئۇنىڭ ھەر بىر يۈرۈشى ھەرگىز بىر-ئىككى كىچىك-كىچىك قىسقىچە قوشاق ئەمەس، ئەينى ۋاقىتتا نۇرغۇن كۆپلىگەن خەلق ناخشىلىرى ياكى ئۇسسۇل ناخشىلىرىدىن تەركىب تاپقان بىر يۈرۈش ئەن – نەغمە يەنى كۇچار مۇقامى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ. ۋەي سۇلالىسىنىڭ ئاللە قامۇسىدىكى نەغمە .. ناۋا دىۋان بېگى دېگەن تارماقتا يەنە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

"كۇسەن (كۇچار)، سۇلى (قەشقەر)، قاراقوجو (تۇرپان) قاتارلىق جايلارنىڭ ھەممىسىدە چوڭ نەغمە بولغان."

مۇقام خەنزۇلار رايونىغا دەسلەپ كىرگەندە، ئۇنى مۇۋاپىق تەرجىمە قىلالماي، كۇچار نەغمىسى دەپلا ئاتىغان. تاڭ دەۋرىگە كەلگەندە، دەسلەپكە مەنىسىنى تەرجىمە قىلىپ، «چوڭ نەغمە» دەپ ئاتىغان. ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ رايونىدىكى كۇچار، سۇلى، قاراقوجو قاتارلىق جايلاردا مۇقام دېگەن بۇ سەنئەت شەكلىنى كەڭ تارقالغان.

3. مۇقامنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى

كۇچار موجەتلىرىدە مۇقام دېگەن نامىلا تىلغا ئېلىنغان، بىراق مۇقامنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى توغرىلىق ھېچنەرسە يېزىلمىغان.

مۇقەددىمە بىر خىل نەغمىنى ئاساس قىلغان بىر يۈرۈش ناخشا. مەسىلەن: بۇرغا ـ سۇنايلار بىلەن ئېيتىلىدىغان بىر يۈرۈش ناخشىلار، بىر يۈرۈش خەلق ناخشىلىرى، ياكى بىر يۈرۈش ئۇسسۇل ناخشىلىرى. مۇقام بولسا يەنىمۇ تەرەققىي قىلىپ راۋاجلىنىش داۋامىدا يېتىلىپ ـ پىشىپ شەكىللەنگەن ئۇنىۋېرسال ناخشا ـ مۇزىكا ۋە بىر يۈرۈش ناخشا ـ ئۇسسۇللۇق نەغمىدۇر. مۇقام دەسلەپتە پەقەت خەلق ناخشىلىرى ۋە ئۇسسۇل ناخشىلىرىدىنلا تەركىب تاپقان. مەسىلەن: ھازىرقى شىنجاڭنىڭ شەرق قىسمىدىكى قۇمۇل، تۇرپان رايونلىرىدا تارقالغان مۇقاملار بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ.

مىلادىنىڭ 6 ـ، 7 ـ ئەسىرلىرىگە كەلگەندە، غەربىي تۈركلەرنىڭ تەسىر كۈچى بىلەن، تۈرك تىلى شىنجاڭ رايونىدا ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ تىللىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان ئىدى. شۇڭا تۈرك تىلى ئادەتتىكى تۇرمۇشتىلا قوللىنىلىپ قالماستىن، ھەتتا مۇزىكا ساھەسىدىكى مەخسۇس ئاتالغۇلارمۇ كۆپىنچە تۈرك تىلىدا ئاتىلاتتى.

«نەغمە مەھكىمىسىدىكى شېئىرلار توپلىمى» نىڭ 26 ـ جىلدىدا مۇنداق يېزىلغان:

"چوڭ نەغمە يەنيەن، كۈي، ئولەندىن تەركىب تاپىدۇ."

تۈرك تىلىدىن قارىغاندا، بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى تۈرك تىلىغا ياتىدۇ. «يەن ـ يەن» ئادەتتە نەسرىنى كۆرسىتىدۇ؛ «كۈي» بولسا مۇزىكىلىق ناخشىنى كۆرسىتىدۇ؛ «ئولەن» ئۇسسۇل ناخشىلىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئولەن دېگەن ئەسلىدە يايلاقلاردا ئۆسىدىغان بىر خىل قىزىل گۈلنىڭ نامى. قەدىمقى تۈرك تىلى سىستېمىسىدىكى⑧ مىللەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلاتتى، ھەر يىلى 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى قىزىل گۈل ئېچىلغاندا، ئۇلار ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى بويىچە تەڭرىگە سېغىنىش پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپ، ئەر ـ ئايال، ياش ـ قېرى بىرلىكتە چۆگىلەپ ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئوينىشاتتى.⑨ بۇ خىل ناخشىلارنىڭ بېيىتلىرىدە "ھەي ـ ھاي ئولەن، ھاي ئولەن" دېگەن سۆزلەر تەكرارلىنىپ ئېيتىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن "ئولەن" دېگەن سۆز ئاستا ـ ئاستا ئۇسسۇل ناخشىلىرىنىڭ نامىغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى.

دېمەك، ئەينى ۋاقىتتىكى مۇقام ناخشا، نەغمە ۋە ئۇسسۇل دېگەن 3 قىسىمنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. شىۋاۋتاڭ دەۋرىدىكى «كەتلەس كويىنەك نەغمىسى»، «قەلەم قاش نەغمىسى» نىڭ تەرتىپىگە⑩ قاراپ باقايلى، بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ قەشقەر رايونىدا تارقالغان مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە⑪ قىسمىدا ئاساسىي جەھەتتىن مىلادى 6 ـ، 7 ـ ئەسىرلەردىكى مۇقامنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى ساقلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈۋۇپ تۇرىمىز.

تاڭ دەۋرىدىكى چوڭ نەغمە	قەشقەر مۇقامىدىكى چوڭ نەغمە
(1) باشلانما	باشلانما ئەركىن چېلىنىدۇ.
دائىم باشلىنىدىغان بىر	ئاھاڭ بىر نەچچە قېتىم ئۆزگىرىدۇ.
نەچچە ئاھاڭ تەكرارلىنىدۇ.	(1) ناخشا قىسمى بىر قانچە
(2) ئوتتۇرىدىكى باشلانما	قېتىم تەكرارلىنىدىغان ناخشا،
داپ بىلەن باشلىنىپ	مۇزىكا، مەرغۇل، تەزە، تەزىنىڭ
بىر قانچە قېتىم تەكرارلىنىدۇ.	مەرغۇلى، نۇسخا، نۇسخىنىڭ مەرغۇلى
(3) ئۇسسۇللۇق ناخشىنىڭ	(چوڭ نۇسخا) قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە
تەكرارلىنىشى (بۇرۇن دېيىلىز	ئالىدۇ.

ئاتىلىدۇ)
كۆپ ئۆزگىرىدۇ، سەرنەي
يارا - يارا تىرىلىشىدۇ.

(2) ئۇسسۇللۇق داستان قىسمى رېتىمى
تولغىنىدىغان جۇلا، مەيدەم سەلقە،
يەشرۇ، پەشرۇنىڭ مەرغۇلى، تەكىتلەرنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قەشقەر مۇقامىنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى باشلانمىدىن كېيىن ئىككى قىسىمغا بۆلۈنۈپ كېتىدۇ. بىرى داستان قىسمى، باشلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ، ئىككىنچىسى ئۇسسۇل ناخشىلىرى قىسمى بولۇپ، ئۇنىڭ مۇزىكىسى چۈشۈرگە دەپ ئاتىلىدۇ. مەرغۇل بولسا شۇ ناخشىلارنىڭ ئارىلىقىغا قىستۇرۇلىدۇ.

بۇ خىل مۇقامنىڭ مۇزىكىسى نۇرغۇن خەلق ناخشا مۇزىكىلىرى (ناخشا ۋە ئۇسسۇل ناخشىلىرى) نى ئۆز ئىچىگە ئېلىش بىلەنلا قالماي، ئۇنىڭغا بۇرۇنقى مۇقامدا بولمىغان كۆپ يېڭىلىقلار قوشۇلغان، بولۇپمۇ مەرغۇل قوشۇلغان. كۆپىنچە خەلق سەنئەتكارلىرى ياكى مۇزىكاشۇناسلار بۇرۇنقى ناخشىلارنىڭ مەلودىيىلىرىنى قايتا ئۆزگەرتىش ئارقىلىق يېڭىدىن ئىجات قىلغان.

4. مۇقامنىڭ باشقا جايلار ۋە مىللەتلەر ئارىسىدا تارقىلىشى

«يىپەك يولى» دىكى سودا - ئالاقىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ۋە شەرق مەدەنىيىتى بىلەن غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئالمىشىشىغا ئەگىشىپ، كۇچار مۇقامى شەرق ۋە غەربتىكى ھەرقايسى جايلارغا تارقالغان. ھەرقايسى جايلار ياكى مىللەتلەر يەنە مۇقامنىڭ بەدىئىي شەكلىنى ئۆلگە قىلىپ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ناخشا مۇزىكىلىرىنى ئاساس قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇزىكىلىق، ئۇسسۇللۇق يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن كۈيلىرىنى ياراتقان.

مىلادى 4 - ئەسىردىن كېيىن مۇقامنىڭ ناخشىلىق، ئۇسسۇللۇق بەدىئىي شەكىللىرى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا كەڭ تارقىلىشقا باشلىغان، شۇنىڭدەك ھەرقايسى جايلار ئۆز مۇقاملىرىنى تۈزۈپ چىققان. ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سەمەرقەنت، بۇخارا رايونلىرىدىكى خەلقلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇزىكىلىرىدا مۇقام دېگەن بەدىئىي شەكىلنى قوبۇل قىلىپ كىرگۈزگەن. يىراقتا، ئەرەبىي ئاسىيانىڭ پېرسىيە، ئەرەبىستان رايونلىرىدىكى خەلقلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇقام مۇزىكىلىرىنى تۈزۈپ چىققان. مەسىلەن: ئىراقنىڭ باغدات رايونىدىكى مۇقاملاردا⑫ ھازىرغىچە قوبۇل، تۈرپان رايونلىرىدىكى مۇقاملارنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى ساقلىنىپ كەلمەكتە.

كۇچار مۇقامى خەنزۇلارنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىغا كىرگەندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ باشقا رايونلىرىنىڭ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەرقايسى رايونلىرىنىڭ مۇقاملىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن كىرىشكە باشلىغان. شۇنىڭدىن كېيىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ تۈرمۇدۈلغان چوڭ نەغمىلىرى شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىكى مۇقاملارنىڭ، بولۇپمۇ كۇچار مۇقامىنىڭ ناخشىلىرىغا ئاساسەن ئۆزگەرتىپ تۈزۈپ چىقىلغان، يەنى مۇقامنىڭ بەدىئىي شەكلىنى ئۆلگە قىلىپ، خەنزۇلارنىڭ نەغمىسى ئاساسىدا يېتىشتۈرۈپ ئىشلەش ئارقىلىق يېڭىدىن ئىجات قىلىنغان.

مۇقام مۇزىكىسى خەنزۇ رايونلىرىغىلا تارقىلىپ قالماستىن، باشقا قېرىنداش مىللەتلەر رايونلىرىغىمۇ تارقالغان. مەسىلەن: تاڭ جىڭلۇڭنىڭ 4 - يىلى (مىلادىنىڭ 710 - يىلى) جۇڭزۇڭ خان جىن چېڭ مەلىكىنى تىبەت پادىشاسى چى دەيجۇدەنگە بەرگەن. جىن چېڭ مەلىكە تىبەتكە ماڭغاندا «پەچچەك، تون مىڭ دوپ تاۋار - دۇردۇن» بىلەن «ماۋشى، ئەدەبىيات، جۇ جىۋەن ئەزگىرىسى، ئاۋالىدا ئەسەرلىرى» دېگەن كىتابلارنى بىللە ئېلىپ ماڭغاندىن باشقا تۈرلۈك ئۇستىلارنى

ۋە كۇچار مۇقاملىرىمۇ⑬ ئېلىپ ماڭغان. مەسىلەن، تاڭ كەيۈەنزۇڭ (مىلادىنىڭ 713 — 741) يىللىرىدا ياڭ شىزۇڭ يۈننەننىڭ دالى رايونىنىڭ⑭ يەرلىك پادىشاسى نەنجاۋۋاڭغا كۇچار مۇقامى بىلەن غەربىي دىيار نەغمىسى (كۇچار مۇقامىدىكى ناخشا مۇزىكىلار، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىنىڭ مۇقاملىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ) دىن ئىككى قىسمىنى تەقدىم قىلغان. دالى رايونىدىكى بەيزۇ خەلقى مۇقامنىڭ مۇزىكا شەكلىدىن پايدىلىنىپ يېڭىدىن چوڭ نەغمە ئىجاد قىلغان، بۇ نەغمە ھازىرغىچە داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

مۇقامنىڭ مۇزىكىلىق شەكلىنىڭ ياۋروپانىڭ ئوتتۇرا ئەسىردە تەرەققىي قىلىپ يېتىشكەن يۈرۈشلۈك ھەر خىل مۇزىكىلىرىغا تەسىر كۆرسەتكەن-كۆرسەتمىگەنلىكىگە كەلسەك، بۇ تەتقىق قىلىپ كۆرۈشكە ئەرزىيدىغان مەسىلە.

مۇقامنىڭ قېلىپلىشىشى

مىلادى 4 - ئەسىردىن 7 - ئەسىرگىچە، كۇچار مۇزىكىسى ئاجايىپ گۈللەنگەن ئىدى. كۇچار بولسا شۇ چاغلاردا شىنجاڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرى بويىچە مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى بولۇپ قالغان ئىدى.

مىلادىنىڭ 840 - يىلى ئۇيغۇرلارنىڭ شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا ۋە يەمىرچا كۆچكەن ياغما قەبىلىسى ئوتتۇرا ئاسىيادا ئورۇنلاشقان بىر تۈرلۈك تۈركلەرنىڭ قارلۇق قەبىلىسى بىلەن قوشۇلۇپ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ۋە ئالتاي كۆلىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا قاراخانىلار سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 942 — 1213 - يىللىرى) دېگەن يەرلىك ھاكىمىيەتنى قۇرغان. بۇ سۇلالە شىمالدا قارا غوجا (ھازىرقى تۇرپان ئەتراپىدا) نى پايتەخت قىلىپ، ئىدىقۇت خانلىقىدىكى ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرغانلىقتىن، تارىختا يەنە قاراخانىلارنىڭ جەنۇبىي ئۇيغۇر خانلىقى دەپمۇ ئاتالغان. قەشقەر شەھىرى سىياسىي، دىنىي مەركەز بولۇپلا قالماستىن، يەنە 10 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى بويىچە مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى بولۇپمۇ قالغان.⑮

ئەينى ۋاقىتتا مۇقام مۇزىكىسى ئاجايىپ گۈللەنگەن ئىدى. شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىنىڭ ئۆزىنىڭ ئەنئەنىسىنى ئاساس قىلىپ تۈزۈپ چىققان مۇقاملىرى بار بولۇپلا قالماستىن، نۇرغۇن مۇزىكانت ئالىملار ۋە كەسپىي ئەنئەنىچىلەر ئىجاد قىلغان مۇقاملارمۇ بولغان. مىلادى 11 - ئەسىردە بۇرۇنقى مۇقاملارنى قېلىپلاشتۇرۇش مەقسىتىدە بىر قاتار رەتلەش ۋە ئۆزگەرتىش خىزمەتلىرى ئىشلەنگەن.

1. مەھمۇت قەشقەرىينىڭ مۇقام توغرىسىدىكى تەبىرى

قاراخانىلار دەۋرىدە ئۆتكەن ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇت قەشقەرى (قەشقەردە تۇغۇلغان مۇھەممەت دېگەن كىشىنىڭ نەۋرىسى، ھۈسەيىن دېگەن كىشىنىڭ ئوغلى) «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» دېگەن قامۇس تۈسىدىكى 3 جىلدلىق مەشھۇر ئەسىرنى يازغان، (مىلادى 1072 -

1077 – يىللار) بىز ئىلگىرىكى چۈشەندۈرۈلۈشىچە، ئەينى ۋاقىتتىكى مۇقام ئىنتايىن مۇكەممەل ۋە قېلىپلاشقان (تولۇقلانغان، قانۇنىيەتلىك) بىر مۇزىكىدىن ئىبارەت بولغان.

لوغەتتە مۇقام توغرىسىدا يېزىلغىنىمۇ ئېنىقراق بىر نەرسە يېزىپ قالدۇرۇلمىغان بولسىمۇ لېكىن ئۇنىڭدا ناھايىتى مۇھىم بىر سەۋەب ئۇچى كۆرسىتىپ بېرىلگەن. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ چۈشەندۈرۈشىدىن ئۇنىڭ كۆرسەتكەن مۇقامنىڭ تۈرلۈك مۇقاملار ئىچىدىن بىر تۈر رەتكە سېلىش ۋە ئۆزگەرتىش ئارقىلىق شەكىللەنگەن مۇكەممەل ۋە قېلىپلاشقان نەغمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئەلۋەتتە، ھازىرغا قەدەر تارىخىي ھۆججەتلەردىن بۇ دەۋردە مۇقام ھەققىدە يېزىپ قالدۇرۇلغان بىرەر خاتىرە تېپىلغىنى يوق. ئەمما مۇقام توغرىسىدا يېزىلغان مۇناسىۋەتلىك باشقا خاتىرىلەردىن بۇ پاكىتنىڭ راست ئىكەنلىكىنى كۆرۈش تەس ئەمەس.

2. ئىبن سىنا (ئەبۇ ئەلى ئەل- ھۇسەيىنى، ئىبن ئابدۇللا ئىبن سىنا. مىلادى 980— 1037 يىللار).

ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا تۇغۇلغان بولۇپ، قاراخانىلار دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر پەيلاسوپ ۋە فىزىكا ئالىمى. ئۇ مۇزىكىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. ئۇنىڭ پارس تىلىدا يازغان ئەسەرلىرىدە 12 مۇقامنىڭ ھەر بىرىنىڭ نامى ئېنىق ئوتۇلگەن. كېيىن غىياسىددىن مۇھەممەت (غىياسىددىن مۇھەممەت بىن جالالىددىن) مىلادىنىڭ 1242 – يىلى تۈزۈپ چىققان «غىياسۇل لۇغەت» نامۇ ئاسامى شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان خاتىرىلەر بار.

ئىبن سىنانىڭ خاتىرىلىرى (لاتىنچە يېزىلىشى)	غىياسىددىننىڭ خاتىرىلىرى (ئۇيغۇرچە يېزىلىشى)
1. راخاۋا	1. راھاۋا
2. خۇسەينى	2. ھۇسەيىن
3. راست	3. راست
4. خىزاجى	4. ھىجاز
5. ئانۇ	5. كۈچەك
6. بۇزرۇك	6. بۇزرۇك
7. ئىراج	7. ئىراق
8. زىرافكەند	8. ئىسپاخان
9. ناۋا	9. ناۋا
10. ئۇسسىناج	10. ئۇششاق
11. زانكۇلا	11. رەكۇلە ئەسلىك
12. سالىق	12. بۇسلىك

يۇقۇرىدىكى مۇقاملارنىڭ ناملىرى كۆپىنچە شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جاي ئىسىملىرىدا قويۇلغان.

زىرافكەند (لاتىنچە زىرافكەند) دەپ يېزىلىدۇ. قەدىمقى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سەمەرقەنت رايونىدىكى بىر شەھەر.

ھىجاز، ئەرەپ يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان. قىزىل دېڭىزنىڭ بويىدا. بۇ يەرنىڭ شەكلى جەنۇبىنى شىمالغا سوزۇلۇپ يېرىم ئاي شەكلىنى ئالغاچقا «يېرىم ئاي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ يەرگە ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھەرلىرى مەككە بىلەن مەدىنە جايلاشقان.

ئىراق (مېسوپوتامىيە دەپمۇ ئاتىلىدۇ)، غەربىي ئاسىياغا جايلاشقان. بۇ رايوندىكى باغدات شەھىرى ئەرەپ مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى بولۇپ قالغان.

ئىسفاخان (ئۇيغۇرچە ئىسپاخان يېزىلىدۇ)، ئەسلىدە پېرسىيىنىڭ پايتەختى بولغان.

سەلىق (لاتىنچە سالىك يېزىلىدۇ)، تارىختىكى ئاساللار تۈنجۈرىسىدا بۇ ھەققە تالاش ـ تارتىش بولسىمۇ، لېكىن «سەۋلى» نىڭ ئەسلى ئاتىلىشىدىن كېلىپ چىققانلىقى ئېھتىمالغا كۆپ يېقىن. قەدىمقى سەۋلى شەھىرى قاراخانىلار دەۋرىدىكى قەشقەر شەھىرىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان.

كۈچەك (كۈچار) قەدىمدە كۈچار رايونىنىڭ سىرتىدىكى كىشىلەر كۈچارنى كۈچەك دەپ ئاتىغان. لېكىن ئىككىسىنىڭ مەنىسى بىر ـ بىرىگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدۇ. كۈچەك، ئىخلاسمەن بۇتپەرەسلەر دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى، كۈچار، ئىخلاسمەن بۇتپەرەسلەر ئولتۇراقلاشقان شەھەر دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. ئىبنى سىنا يېزىپ قالدۇرغان 12 مۇقامنىڭ ناملىرى ئىچىدە كۈچەك (كۈچار) دېگەن نام يوق ئىدى. مىلادى 13 ـ ئەسىردىن ئىلگىرى ئىسلام دىنى تېخى كۈچار رايونىغا كىرمىگەن ئىدى. ئىسلام دىنىنى ئاللا بۇيرۇغان قىزىل قىلغان قاراخانىلار سۇلالىسىدا بولسا يات دىندىكىلەرنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىنى چەتكە قاقاتتى. 13 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە كۈچار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن «غىياسۇل لۇغەت» تە كۈچار دېگەن نام يېزىلغان.

يۇقۇرىدىكى جاي ئىسىملىرىغا قويۇلغان مۇقاملاردىن بۇ مۇقاملارنىڭ مۇزىكىلىرىنىڭ شۇ جايلاردىكى يەرلىك مۇزىكىلارنى ئاساس قىلىپ ئۆزگەرتىپ تۈزۈپ چىقىلغانلىقىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقىرى ئىمامىدىننىڭ بارغان خاتىرىلىرىدە راھاۋى مۇقامىنىڭ ئاخىرقى مۇزىكىسى(مۇقامنىڭ ئۆسۈل ناخشىلىرى قىسمىنى كۆرسىتىدۇ) غا ئەجەم دەپ نام بېرىلگەن. ئەجەم دەپ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئامۇ دەرياسى بىلەن سىر دەرياسى ئوتتۇرىسىدىكى جايلارغا ئېيتىلىدۇ. بۇ جايلار «ئىككى دەريا ئارىلىقى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مۇسەيىن دېگەن ئاتەتتىكى ئادەم نامى بولماستىن، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بۇخارا رايونىدىكى شەھەر ـ كەنتلەردىن بىرىنىڭ، يەنى ئىبنى سىنانىڭ يۇرتىنىڭ نامى بولۇشى مۇمكىن. دېمەك، راھاۋى، مۇسەيىن دېگەنلەرمۇ يەرلىك مۇقام مۇزىكىلىرى نەپىسغا كىرىدۇ.

يۇقۇرىدىكى 12 مۇقامنىڭ ناملىرىنىڭ بىر قىسمىنى مۇقەددەس ئالىملار پاكى كەسىپىي خەلق سەنئەتكارلىرى مەخسۇس ياراتقان. 1951 ـ يىلى خوتەندىن تېپىلغان چاغاتاي يېزىقىدىكى موللا ئىسمەتۇللا تەرىپىدىن تۈزۈلگەن «تارىخىي مۇسقىيۇن» دېگەن كىتاپتا يېزىلىشىچە، ئەبۇ نەسىر فارابى (870 — 950 ـ يىللار)① "«راك»، «نوشاۋ»، مۇقاملىرى ئۈچۈن ياراتقان كۈيلەر مەڭگۈ ئۇچمەس ئاۋاز دولقۇنىغا ئايلىنىپ قالغان."

«نوشاۋ» مۇقامى ئەينى زاماندا 12 مۇقامنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈلگەن.

يۇقۇرىدىكى ئەھۋاللار شۇنى ئىسپاتلايدۇكى، قاراخانىيلار دەۋرىدە پىشىقلاپ ئىشلەپ رەتلەنـ
گەن 12 مۇقامنىڭ بىر قىسمى مۇئەييەنلەر ياكى كەسپىي خەلق سەنئەتكارلىرى ئىجات قىلغان،
يەنە بىر قىسمى بولسا ھەر قايسى جايلاردىن يىغىلىپ ئىشلەنگەن. ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرى بىلەن
شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى رايونلاردىن تاللاپ ئىشلەنگەن مۇقاملاردىن باشقا، پىرسىيە، ئەرەبىسـ
تان قاتارلىق غەربىي ئاسىيا رايونلىرىنىڭ مۇقاملىرىدىنمۇ تاللاپ ئىشلەنگەن. بۇنداق ئۆزگەرتىپ
تۈزۈپ چىقىش ئۇسۇلى بىلەن، تالاي دەۋرلەردىكى تولۇقلاش قىلىنىپ، ئۇ تىسىملىق مۇزىكىلارـ
نىڭ تەسىرىگىمۇ ئۇچرىغانلىقى تۇرغان گەپ.

شۇ دەۋرلەردە شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيادىكى ھەر قايسى جايلاردا مۇقـ
املارنىڭ سانى كۆپ ئىدى. ئەمما شۇ كۆپ مۇقاملارنىڭ ئىچىدىن يەنە ئون ئىككىسىلا تالـ
لاپ ئىشلەپ رەتلەپ چىقىلدى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا 12 مۇقامنىڭ ئىچىدە 24 سۆكەت بار بوـ
لۇپ، ئۇ مۇقامنىڭ باشتىكى ۋە ئاياغىدىكى كۈيلىرىنى كۆرسىتىدىكەن. 360 يۈرۈشمىقى بولۇپ
ئۇ 12 مۇقامنىڭ ئىچىدىكى ناخشا ۋە تەقسىملەرنىڭ ئومۇمىي سانىنى كۆرسىتىدىكەن. بۇ رىۋايەت
ئىسلام دىنىنىڭ يىل ھېساپلاش ئۇسۇلى بىلەن، يەنى سۆكەتنىڭ ھولى، شېخىي ۋە يۈرۈشمىقىغا
ئوخشىمىسا يىل، ئاي، كۈن ۋە پەسىل قاتارلىق تەبىئەت ھادىسىلىرىنى چۈشەندۈرىدىغانلىقى بىلەن
مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىدە گەپ يوق! "12" دېگەن سان ئەڭ مۇكەممەل ھېسابلىناتتى. شۇڭلا
قاراخانىيلار سۇلالىسىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىن شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيا رايونـ
لىرىدىكى مۇقاملار ئىچىدىن رەتلەش ۋە تاللاش ئارقىلىق تۈزۈپ چىقىلغان. ئون ئىككى مۇقام
ئەينى ۋاقىتتىكى ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ ئۆلچەملىك مۇقاملار ھېساپلانغان.

بۇ قېلىپلاشقان مۇقاملار ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان پىششىقلىنىپ بېيىپ بارغان. نەغمەـ
مەزمۇنىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن بەزى مۇقاملارنىڭ نامىمۇ ئۆزگىرىپ بارغان. بەزى مۇقـ
املارنىڭ نامى ئۆزگەرمىگەن بىلەن، نەغمە مەزمۇنى ۋە ناخشىلىرى تۈرلۈك دەرىجىدە ئۆزگـ
ىرىپ بارغان.

ھازىر ئۆزبېكىستاننىڭ بۇخارا، خارەزىم ۋە پەرغانە ـ تاشكەنت قاتارلىق 3 رايونىدا ئىنـ
چە مۇكەممەل بولمىغان بىر دەرىجىدە يۈرۈش مۇقام ئېھتىماللا ساقلىنىپ كەلمەكتە. بۇنىڭ ئىچىدە
بۇخارا رايونىنىڭ «Бузрук»، «Раст»، «Наво»، «Ирак»، «Дугах»، «Сегах» دېـ
گەن 6 يۈرۈش مۇقامى بار. خارەزىم رايونىدا يۇقۇرىدىكى 6 يۈرۈش مۇقام ساقلىنىپ قالغانـ
دىن باشقا يەنە «Панджгах» دېگەن بىر يۈرۈش مۇقام ساقلىنىپ كەلمەكتە. پەرغانە ـ تاشـ
كەنت رايونىدا بولسا «Боёт»، «Дугох»، «Чоргох»، «Гулёр — шахноз» دېگەن تۆت يۈـ
رۈشلا مۇقام ساقلىنىپ قالغان. بۇ مۇقاملار ۋە شىنجاڭدىكى قەشقەر، يەكەن رايونلىرىدىكى بىر ھەـ
دەر مۇكەممەللەشكەن ئون ئىككى مۇقام گەرچە ئۆزلۈكسىز پىششىقلىنىپ ۋە رەتلىنىپ بېيىپ بارـ
غان بولسىمۇ، ھەتتا ئون بىرىنچى ئەسىردىن ئىلگىرى ۋە كېيىن قېلىپلاشقان مۇقاملارنىڭ قۇرۇلـ
مىسى ۋە قىسمەن ناخشىلىرىنى ساقلاپ قالغان.

شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، شۇ ۋاقىتلاردىكى قېلىپلاشقان مۇقاملارغا شىنجاڭ، ئوتتـ
ۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا رايونلىرىدىكى مۇقاملارنىڭ نەغمىلىرى يىغىلىپ كىرگۈزۈلگەن. شۇنىڭ

ئۆزىنىڭكە ھەر قايسى جايلارنىڭ نەغمىلىرىمۇ ئۆز ئالدىغا روشەن خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە ئىدى. بولۇپمۇ ھەر قايسى جايلارنىڭ ئۆزلىرى قوللانغان تۈرلۈك كۈي شەكىللىرىدىكى ئاۋاز تىزمىلىرىمۇ ئوخشاش بولمىغان. شۇڭلاشقا ئۇزاق مۇددەت داۋام قىلىش نەتىجىسىدە پارس، ئەرەب ۋە تۈرك نەغمىلىرىدە «مۇقام» دېگەن سۆز يەنە باشقا مەنىسى، يەنى تۈرلۈكچە كۈي شەكلىدىكى ئاۋاز تىزمىلىرى دېگەن مەنىنى ئالغان. مەسىلەن، پارس، ئەرەب نەغمىلىرىدىكى «زىرافكاندە»، «ئىراق»، «ئىسفاھان»، «ھىجاز» دېگەن مۇقاملار، تۈرك نەغمىلىرىدىكى «سۇزىناك»، «كۈردى» دېگەن نامىلارنىڭ ھەممىسى كۈي شەكلى ئاۋاز تىزمىلىرىنىڭ نامىدۇر. بۇنىڭدىن تاشقىرى تۈرك تىلىدا غەربىي ياۋروپانىڭ يېقىنقى زامان چوڭ، كىچىك ئاۋاز تىزمىلىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا «ماجور ماكام» دەپ تەرجىمە قىلىنغان.

يۇقۇرقىلارنى دېمەك ئېتىبارىدا، مۇقامنىڭ ئەسلى مەنىسى چوڭ كۈي دېگەنلىك بولىدۇ. ھازىرغا قەدەر شىنجاڭدىن تارقالغان ھەممە يەردە ئاخشا، مۇزىكا، ئۇسسۇلدىن ئىبارەت سەنئەت شەكلىنى ئالغان كەڭ كۆلەملىك چوڭ مۇقاملار ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئەمما خەلقتىكى جەريانىدا «مۇقام» يەنە «كۈي شەكلى» ياكى «كۈي شەكلىدىكى ئاۋاز تىزمىسى» دېگەن مەنىگە ئىگە بولغان. شۇڭا ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ئۇقۇمىنى ئايرىلاشتۇرۇۋېتىشلىك لازىم.

شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا تارقىلىپ كەلگەن تۈرلۈك مۇقاملار

ئۇيغۇر ئەمگەكچى خەلقى ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۆزىنىڭ يەرلىك مۇزىكىلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا باشقا مىللەتلەرنىڭ ۋە جايلارنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ئەينەك قىلىپ ۋە قوبۇل قىلىپ مۇزىكا، ئاخشا ۋە ئۇسسۇلنى كۆپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر پۈتۈن روشەنلەشتۈرۈلگەن كۆپلەر — مۇقاملارنى ئۆزگەرتىپ ئىشلەپ چىققان ۋە يېڭىدىن ياراتقان.

مىلادى 9 - ئەسىردىن ئىلگىرى شىنجاڭدا تيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى بوستانلىقلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان بىر قىسىم ئۇيغۇرلار بار بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ سانى ئاز ئىدى. كۆپ قىسىم ئۇيغۇرلار بايقال كۆلىنىڭ جەنۇبىدا ۋە تيانشاننىڭ شىمالىدىكى يايلاقلاردا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن ياشايتتى. مىلادى 840 - يىلى (تاڭ كەيچېڭنىڭ 5 - يىلى) ئۇيغۇرلار غەربكە كۆچكەندىن كېيىن، تيانشاننىڭ جەنۇبىغا سۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار شىنجاڭنىڭ ئىلگىرىكى ئۇيغۇرلارغا قوشۇلغاندىن باشقا يەنە كۇچار، قارا شەھەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردىكى باشقا قەبىلىلەر ۋە خەلقلەر، موڭغۇللار بىلەن ئۇزاق مۇددەت بىرگە ياشاپ، بىر - بىرىگە سىڭىشىپ تەرەققىي قىلىپ نەتىجىسىدە بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار كېلىپ چىققان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇيغۇرلارنىڭ شىمالىي يايلاقتا ياشىغان ۋاقتىدىكى مۇزىكا - نەغمىلىرىمۇ شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى كۇسەن، خوتەن، ئىدىقۇت قاتارلىق جايلارنىڭ مۇزىكا نەغمىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، شۇنىڭدەك خەنزۇلارنىڭ ۋە ئىسلام دىنىنىڭ مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىش ئارقىسىدا پەيدىن - پەي ھازىرقى زامان شىنجاڭ رايونىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى كېلىپ چىققان.

Altunoq

ئازادلىقتىن ئىلگىرى تىيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى كەڭ رايونلاردىكى ھەممىلا يەردە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇقاملىرى ئىچىدىكى بەزىبىر تۈرلۈك كۈيلىرىنى ئاڭلىغىلى بولاتتى. بولۇپمۇ مول ھوسۇل تەنتەنىلىرى، ھېيت - ئايەم ياكى توي - تۆكۈنلەردە مۇقام ئېيتىش پائالىيەتلىرى تېخىمۇ كۆپ بولاتتى.

شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئېيتىلىپ يۈرگەن مۇقاملارنىڭ تۈرلىرى كۆپ. بۇلارنىڭ كۈي شەكلى، يۈرۈشى، مۇزىكىلىق قۇرۇلمىلىرىمۇ بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدۇ.

1. قەشقەر، يەركەن رايونلىرىدىكى 12 مۇقام

بۇ مۇقام قىسقارتىلىپ قەشقەر 12 مۇقامى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. يەنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى تەرىپىدىن نەشر قىلدۇرۇلغان «12 مۇقام» ئەنە شۇنىڭدىن ئىبارەت. بۇ 11 - ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە قېلىپلاشتۇرۇلغان مۇقاملار ئاساسىدا كۆپ قېتىم پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە رەتكە سېلىش ئارقىلىق پەيدىن - پەي راۋاجلىنىپ كېلىپ چىققان 12 مۇقامدۇر.

مىرزا ھەيدەر [17] تۈزۈپ چىققان «تارىخى رەشىدى» بىلەن موللا ئىسمەتۇللا تۈزۈپ چىققان «تارىخى مۇسىقىيۇن» دا يېزىلىشىچە، مىلادى 16 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەت — قەشقەر خانلىقى (كېيىن ئۇنىڭ پايتەختى يەركەنگە يۆتكەلگەنلىكتىن يەركەنت خانلىقى دەپمۇ ئاتالغان) دەۋرىدە ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئاغىچىسى مەلىكە ئاماننىسا خېنىم [18] شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن مۇقامنى پىششىق بىلىدىغان خەلق سەنئەتكارلىرىنى چاقىرىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتاقلىق مۇغەننىسى قىدىرخان يەركەندىنىڭ [19] باشچىلىقىدا ئەينى ۋاقىتتا ئەل ئىچىدە تارقىلىپ يۈرگەن مۇقاملارنى بىر قېتىم سىستېمىلىق تۈردە قايتا ئىشلەپ، رەتكە سېلىپ چىققان.

رەتكە سېلىپ چىقىلغاندىن كېيىنكى مۇقاملارنىڭ ناملىرى «راك»، «چەببىيات»، «مۇشاۋەرەك»، «چارىگاھ»، «پەنجىگاھ»، «ئۇزھال ياكى ئۇزال»، «چەبۇل ئىراق»، «ناۋا»، «ئۇششاق»، «باياۋ ياكى بايات نام»، «ئەجەم»، «سىگاھ».

موللا ئىسمەتۇللانىڭ «تارىخى مۇسىقىيۇن» دېگەن كىتابىدا يۇقىرىدىكى مۇقاملار ئايرىم - ئايرىم كۆرسىتىلگەن. ئەمما نومۇر بەلگىلىرى بىلەن ئايرىتىلمىغان. يەنە شۇ كىتابتا باشقا مۇقام بەدىل قىدىرخان ئىجاد قىلغان «ۋىسال» مۇقامى، مۇھەممەت كۆشەنگىر [20] ئىجاد قىلغان «دۇگاھ» مۇقامىمۇ كۆرسىتىلگەن.

بۇلارنىڭ ئىچىدىكى «ناۋا» مۇقامى بىلەن «ئۇششاق» مۇقامىنىڭلا نامى 11 - ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە قېلىپلاشتۇرۇلغان مۇقاملارنىڭ نامىغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

موللا ئىسمەتۇللانىڭ كىتابىدا «چەبۇل ئىراق» مۇقامى مەۋلانە ئەلى [21] تەرىپىدىن "ئىراق چۆلىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ھەج تاۋاپ قىلغىلى بارغاندا يېزىلغان. چۆل ئىراق دېگەن نام ئەنە شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان." — دەپ يېزىلغان.

شۇڭا ئەسلىدىكى قېلىپلاشتۇرۇلغان مۇقاملار ئىچىدىكى «ئىراق» مۇقامى بىلەن 16 ـ ئەسىردىكى «چول ئىراق» مۇقامى تامامەن باشقا ـ باشقا ئەسەرلەر بولۇشى مۇمكىن. لېكىن مەۋلانە ئەلمىنىڭ ياشىغان يىللىرىدىن قارىغاندا، «ئىراق» مۇقامىنىڭ نامى «چول ئىراق» مۇقامىنىڭ قىسقارتىپ ئېيتىلغان شەكلى بولۇشىمۇ مۇمكىن.

قالغان 6 مۇقام «غىياسۇل لۇغەت» دە يېزىلىشىچە مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

چارىگاھ ــ زەنگۇلە مۇقامىنىڭ يۇقۇرقى ئاھاڭىنىڭ ناخشا قىسمىنىڭ نامى.

پەنجىگاھ ــ رۇسىت مۇقامىنىڭ يۇقۇرقى ئاھاڭىنىڭ نامى.

بايات ــ كۈچەك مۇقامىنىڭ ئوۋدىكى ئاھاڭىنىڭ (ئۇسسۇل ناخشىلىرى قىسمى كۆزدە تۇتۇلىدۇ) نامى.

ئەجەم ــ راھاۋى مۇقامىنىڭ تۆۋەنكى ئاھاڭىنىڭ نامى.

دېمەك «چارىگاھ»، «پەنجىگاھ»، «بايات»، «ئەجەم»، «ئۇزال» قاتارلىق بەش مۇقامنى رەتلەشتە ئەسلى قېلىپلاشتۇرۇلغان مۇقاملارنىڭ قىسمەن ئاھاڭلىرىدىنلا پايدىلىنىلغان. شۇڭلاشقا يەنە ئۇلارغا نۇرغۇن يېڭى ناخشىلار ياكى ئۇسسۇل ناخشىلىرى كىرگۈزۈلگەن. جۈملىدىن دۇتۇپ سەككاكى②، قەدىرخان يەركەندى ۋە مۇھەممەت كېشتىنگەرلارنىڭ ئىجادىيەتلىرىمۇ كىرگۈزۈلگەن.

بولۇپمۇ شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، بۇ قېتىمقى پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە رەتكە سېلىش جەريانىدا «ھەجەز»، «ئىسفاخان» قاتارلىق ئەرەب، پارس رايونلىرىنىڭ مۇقاملىرى چىقىرىپ تاشلىنىپ، شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇقام مۇزىكىلىرى ساقلاپ قېلىنغان ۋە راۋاجلاندۇرۇلغان. بۇ ھال ئەينى ۋاقىتتىكى ئىسلام مەدەنىيىتى سوقۇپ كىرىپ تۇرغان شارائىتتا، ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ ئەنئەنىلىرىنى قوغداپ، مىللىي مۇزىكىنى راۋاجلاندۇرۇش جەھەتتە ئاكتىپ رول ئوينىغان ئىدى. روشەنكى، بۇ دەۋردە رەتكە سېلىنغان مۇقاملار 11 ـ ئەسىرنىڭ ئالدى ـ كەينىدە قېلىپلاشتۇرۇلغان مۇقاملار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇقام مۇزىكىسىنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرغان. مىلادى 1879 ـ يىلىغىچە، قەشقەرلىك مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى ھېلىم سەلىم، يەركەنلىك خەلق سەنئەتكارى سېيتۋالدى دېگەن كىشىلەر شۇ چاغلاردىكى مۇقاملارنى يەنە بىر قېتىم رەتلىگەندە، ئۇيغۇر ئەمگەكچى خەلقى ياخشى كۆرىدىغان داستان ۋە مەشرەپ دېگەن ئىككى قىسىمنى ئەسلىدىكى مۇقاملار بىلەن بىرلەشتۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تېخىمۇ زور كۆلەملىك ناخشا، مۇزىكا، ئۇسسۇللۇق بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ شەكىللەنگەن. يەنى ھازىرقى قەشقەر 12 مۇقامى كېلىپ چىققان. بۇرۇنقى مۇقاملار بىلەن كۆلىمى كېڭەيتىلگەن مۇقاملارنى ئايرىش ئۈچۈن بۇرۇنقىسىنى چوڭ نەغمە، كېيىنكىسىنى مۇقام دەپ ئاتىغان. ھەر بىر مۇقامنىڭ كېڭەيتىلگەندىن كېيىنكى قۇرۇلمىسى ئاساسەن مۇنداق بولغان:

(1) چوڭ نەغمە: مۇقامنىڭ باشلىنىشى، ناخشا قىسمى (بىر نەچچە ناخشا ۋە مەرغۇلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئۇسسۇل ناخشىلىرى قىسمى. (بىر قانچە ئۇسسۇل ناخشىسىنى ۋە ئايرىم ناخشىلاردىن كېيىن قوشۇپ چېلىنىدىغان مەرغۇلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)

(2) داستان: 3 تىن 5 كىچە ۋەقەلىك ناخشا ۋە مەرغۇلدىن تەركىب تاپىدۇ. داستاننىڭ كىرىش قىسمىدا باشلىنىش مۇزىكىسى بولىدىغانلىرىمۇ بار.

(3) مەشرەپ: 3 تىن 7 كىچە ئۇسسۇل نەغمىسىدىن تەركىب تاپىدۇ. دۇشۇ كىرىش قىسمىدا باشلىنىش مۇزىكىسى بولىدىغانلىرىمۇ بار.

بۇلاردىن بىرىنچى قىسمى بولغان چوڭ نەغمىدە قاپلاشقان مۇقاملارنىڭ ئۇسلۇب ۋە خۇسۇسىيەتلىرى كۆپرەك ساقلانغان. ئىككىنچى قىسمى بولغان داستان بىلەن 3 ـ قىسىم مەشرەپ بولسا ئاساسەن ئۆزگەرمەي تۈزۈلگەن ئۇيغۇر ئەلنەغمىلىرىدىن تەركىب تاپقان. بۇ ھازىرغا قەدەر شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدا مۇزىكىمىز قۇرۇلمىسى ئەڭ زور مۇقام ساناپ كەلمەكتە.

قەشقەر 12 مۇقامىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ نامىنى 15 ـ ئەسىردە رەتلەنگەندىن كېيىنكى مۇقاملار بىلەن سېلىشتۇرغاندا، «چول ئىراق» مۇقامى، «ئىراق» مۇقامىغا ئۆزگەرتىلگەندىن باشقا، قالغان ئون بىر مۇقامنىڭ نامى پۈتۈنلەي ئوخشىشىپ كېتىدۇ. پۈتۈن مۇقام مۇزىكىسى جەمئىي 170 نەچچە ناخشا ۋە ئۇسسۇل ناخشىسى ھەمدە 72 مەرغۇلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئورۇنلىنىش ۋاقتى 20 سائەت داۋام قىلىدۇ.

ميلادى 1883 ـ يىلى قەشقەرلىك مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى مۇھەممەت موللا (لەقىمى كارۋانلىق) قەشقەرنىڭ 12 مۇقامىنى تولۇق ئايارغان. ھەمدە ئۆزىنىڭ شىمالىي شىنجاڭدىكى شاگىرتلىرى — مەشھۇر دۇتارچى ھەمدە ساتارچى ھەسەن تەمبۇر، نادىر غىجەكچى، زورۇق تەمبۇرلار بىلەن بىرلىكتە مۇقامنى ئارقىسىدىن ئىشلى بىلەن ئاپتال شۇغۇللانغان. مۇھەممەت موللىنىڭ قايتىدىن ئىشلەپ دۇرۇپ چىققان مۇقاملىرىنىڭ ئاھاڭلىرى جىل. قۇرۇلمىسى پۇختا بولغاچقا، شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەن.

قەشقەر 12 مۇقامى ئىلى رايونىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىنمۇ 12 مۇقام ئىككىلىكىنى ساقلاپ قالغان. ھەربىر مۇقامنىڭ نامىمۇ ئۆزگەرمىگەن. لېكىن مۇزىكىلىق قۇرۇلما جەھەتتە خېلى ئېغىر ئۆزگىرىش بولۇپ، چوڭ نەغمە قىسمى چىقىرىپ تاشلانغان. پەقەت ئۇنىڭ باشلىنىش قىسمى بىلەن داستان، مەشرەپ قىسمىلا ساقلاپ قېلىنغان. شۇنداق، ئىلى مۇقامىنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى مۇنداق:

مۇقامنىڭ باشلىنىشى

(1) داستان: بىرىنچى داستان، مەرغۇل، ئىككىنچى داستان، مەرغۇل، ئۈچىنچى داستان، مەرغۇل.

(2) مەشرەپ: بىرىنچى مەشرەپ، ئىككىنچى مەشرەپ.

2 . قۇمۇل رايونىنىڭ مۇقامى. شىنجاڭنىڭ شەرق قىسمى — قۇمۇل، تۇرپان رايونلىرىدا تارقالغان مۇقاملار (تۆۋەندە قىسقارتىپ قۇمۇل مۇقامى دەپ ئاتايمىز) باشقا بىر خىل ئىستىلدىكى مۇقام ھېسابلىنىدۇ. ئۇنى قەشقەرنىڭ 12 مۇقامىغا سېلىشتۇرغاندا، مەزمۇنى، مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، ئۇسلۇبى جەھەتتە نۇرغۇن ئوخشىمايدىغان كۆپ ئالاھىدىلىكى بار.

قۇمۇل مۇقاملىرى كەملىيەتتە 19 دىن ئاشىدۇ. ئۇيغۇر خەلقىدە «12» نى تۈگەل سان دەپ قارايدىغان ئادەت بولغاچقا ئۇنىمۇ 12 مۇقامغا يىغىنچاقلىغان.

19 مۇقامنىڭ نامى	12 كە يىغىنچاقلانغاندىن كېيىنكى نامى
(1) دۇر مۇقامى (2) دۇر مۇقامىنىڭ ئىككىنچى چۇشۇرگىسى	(1) يۇرۇدۇم ئاللەمنى مۇقامى
(3) مۇستەزات مۇقامى (4) مۇستەزات مۇقامىنىڭ ئىككىنچى چۇشۇرگىسى	(2) بالغۇز تويۇم مۇقامى
(5) خۇيتى مۇقامى (6) خۇيتى مۇقامىنىڭ ئىككىنچى چۇشۇرگىسى	(3) خۇيتى مۇقامى
(7) چەبىيات مۇقامى (8) چەبىيات مۇقامىنىڭ ئىككىنچى چۇشۇرگىسى	(4) جەنىكەم مۇقامى
(9) مۇشاۋىرەك مۇقامى (10) مۇشاۋىرەك مۇقامىنىڭ ئىككىنچى چۇشۇرگىسى	(5) دەردىمگە دەۋا مۇقامى
(11) ئۇزھال مۇقامى (12) ئۇزھال مۇقامىنىڭ ئىككىنچى چۇشۇرگىسى	(6) دەردىلىرىدۇا مۇقامى
(13) ئىراق مۇقامى (14) دولان مۇشاۋىرەك مۇقامى (15) ئۇلۇغ دۇر مۇقامى (16) راك مۇقامى (17) چارگاھ مۇقامى	(7) چوك دەردى يامان مۇقامى (8) دولان مۇقامى (9) ھاي - ھەي ئولەن مۇقامى
(18) چارگاھ مۇقامىنىڭ چۇشۇرگىسى (19) دۇگا مۇقامى	(10) سايراك بۇلبۇلۇم مۇقامى (11) چارگاھ مۇقامى
	(12) كىچىك دەردى يامان مۇقامى

بۇ قۇرۇلمىدىكى مۇقاملارنىڭ نامىرى ئاساسەن جەمئىيەتتىكى كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. سىرىمچى، قېدىمىي مۇقەددۇر بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن: «ئۇلۇغ دۇر» بىلەن ماق ـ دۇرنىڭ مەنىسى ئوخشاش بولۇپ، چوڭ كۈي دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. «دۇر» دېگەن سۆز باختا ياكى ئاھاڭ دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. «خۇيتى» دېگەن سۆز ئەسلىدە قۇمۇل رايونىدىكى بىر يېزىنىڭ ئىسمى. بۇ مۇقاملارنىڭ مۇزىكىلىرى پۈتۈنلەي قۇمۇل. ئارا تەۋرۈك رايونلىرىدىكى خەلق قوشاقلىرى بىلەن ئۇسسۇل سەنئەتلىرىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە بىر قانچە قېدىمىي ئۆزگىچە مۇزىكىلىرىمۇ ساقلىنىپ قالغان. ئىككىنچى، قەشقەر، كۇچار قاتارلىق جايلاردىن تارقىلىپ كەلگەن مۇقاملار بولۇپ، قۇمۇل رايونىغا تارقىلىش جەريانىدا ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى يەرلىك مۇزىكىلار بىلەن قوشۇلۇپ، يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن ۋە ئۇلارغا قۇمۇلنىڭ قوشاقلىرى، ئۇسسۇل سەنئەتلىرى سىڭىپ كەتكەن. ئەمما يەنىلا قەشقەر مۇقاملىرىنىڭ نامىلىرى قوللىنىلغان. مەسىلەن، «چەبىيات» ، «مۇشاۋىرەك» ، «ئۇزھال» ، «ئىراق» ، «چارگاھ» مۇقاملىرى.

ئۈچىنچى، كورلا، شايار، ئاۋات قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن دولان مۇزىكىلىرى. مەسىلەن: «دولان مۇشاۋرەك» مۇقامى، «مۇستەزات» مۇقامى گەرچە قەشقەر 12 مۇقامىدىكى بىر خىل ناخشىنىڭ نامى بولسىمۇ، لېكىن قۇمۇلنىڭ «مۇستەزات» مۇقامىنىڭ ئاھاڭلىرىدىن قارىغاندا ئۇ يەنىمۇ دولاندىن كەلگەنلىكى ئېھتىماللىققا كۆپ يېقىن.

يەكەنچاقلىقلاردىن كېيىنكى 12 مۇقامنىڭ نامى مەسىلىسىگە كەلسەك، ئۇنىڭ كۆپىنچىسى بۇ مۇقاملارنىڭ ئىچىدىكى خەلق قوشاقلىرى ۋە ئۇسسۇل سەنئەتلىرىنىڭ نامىغا قويۇلغان. مەسىلەن، «سايراڭ بۇلبۇلۇم»، «دەردى يامان» دېگەن مۇقاملارنىڭ ناملىرى شۇ مۇقاملارنىڭ بىرىنچى ناخشىسىنىڭ نامىغا قويۇلغان.

قۇمۇل مۇقاملىرىنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسىدا يەنىمۇ خىلمۇخىل مۇقام شەكىللىرى ساقلىنىپ قالغان. ھەر بىر مۇقام باشلانما، ناخشا ۋە ئۇسسۇل سەنئىتىدىن تەركىب تاپقان.

باشلانما: (1) ناخشا قىسمى (يۇقۇرى ئاھاڭ ياكى بىرىنچى سەككىز دەۋرىيلىك ئاتالىدۇ) 5 تىن 10 غىچە قوشاق يەكى ئۆزگەرىپ تۇرىدىغان ناخشىلاردىن تەركىب تاپىدۇ.

(2) ئۇسسۇل سەنئىتى (تۆۋەن ئاھاڭ ياكى ئىككىنچى سەككىز دەۋرىيلىك ئاتىلىدۇ) 10 چە خەلق ئۇسسۇل ناخشىسىدىن تەركىب تاپىدۇ.

قۇمۇل مۇقاملىرى بىلەن قەشقەر مۇقاملىرىنىڭ ئايرىمىسى ناھايىتى چوڭ.

بۇنداق مۇقاملار شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىمۇ بار. مەسىلەن: تۇرپان مۇقاملىرىمۇ ئەسلىدە 12 دىن كۆپ بولسا كېرەك. ئەمما ھازىر يېغىپ ئېلىنغىنى 9 مۇقام، قالغانلىرى ئىزدىلىنىۋاتىدۇ.

تۇرپان مۇقاملىرىنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى قۇمۇل مۇقاملىرىنىڭكىگە ئوخشاش بولۇپ باشلانما، ناخشا ۋە ئۇسسۇل ناخشىلىرى دېگەن قىسىملاردىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇنىڭ ناخشا قىسمىنى يەرلىك خەلق ھازىرلىرىنىڭ داپ نەغمىسى دەپ ئاتايدۇ. ئۇسسۇل ناخشىلىرى قىسمى جەۋلان دەپ ئاتىلىدۇ، چۈنكى بۇ يەردىكى مۇزىكا جانلىق، شوخ چېلىنىدۇ، ئۇسسۇلغا ئوبدان كېلىدۇ.

تۇرپان مۇقاملىرىنىڭ ناملىرى قەشقەر مۇقاملىرىنىڭكىگە ئاساسەن ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ناخشىلىرى يەرلىك خەلق نەغمىلىرىنى ئاساس قىلغاچقا، يەرلىك تۈسى ئالاھىدە گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقىرى قۇمۇل مۇقاملىرى تۈزۈمىگە ئىلى مۇقاملىرىمۇ كىرىدۇ. بۇ يەردە دەۋاتقىنىمىز ئىلىغا تارقىلىپ كىرگەن 12 مۇقام ئەمەس، بەلكى دائىرىسى كىچىك، پەقەت باشلانما ۋە 5 — 6 كۇپلېت خەلق ناخشىسى ھەم ئۇسسۇل ناخشىسىدىنلا تەركىب تاپقان مۇقاملار. مەسىلەن، ئىلىنىڭ بىرىنچى مۇقامى تۆۋەندىكى قىسىملاردىن قۇرۇلغان.

باشلانما: (مۇقامنىڭ باشلىنىشى) ناۋايى، بەربادەي، ئۇنداق ئەتمەڭلەر مېنى، سەن ـ سەن مېنى سەن.

بۇلاردىن «ناۋايى»، «بەربادەي» دېگەنلەر خەلق ناخشىلىرى بولۇپ، كېيىنكى ئىككى كۇپلېتى ئۇسسۇل ناخشىسىدۇر. قۇرۇلمىسى بۇنداق كىچىك، قىسقا مۇقاملار، ئېھتىماللىققا قارىغاندا قۇمۇل، تۇرپان ئەتراپلىرىدىن ئىلى رايونىغا تارقىلىپ كەلگەن، يەنە كېلىپ بۇ مۇقاملارنىڭ ھەر ئىككىسىلا ئانچە تولۇق ئەمەسمىش.

AltunOq

3 . دولان رايونىنىڭ مۇقاملىرى:

دولانلار ئۇيغۇرلارنىڭ بىر تارمىقى. ئۇلار شىمالدا بوستۇن كۆلىدىن باشلاپ، تارىم دەرياسى ۋە يەركەنت دەرياسىنى بويلاپ تاكى يەركەنت شەھىرىگىچە بولغان جايلاردا، تەكلىماكان چۆلىنىڭ قىرغىقىدىكى شايار، ئاۋات، مارالبېشى، مەكىت قاتارلىق جايلاردا ئولتۇراقلاشقان.

ئازادلىقتىن ئىلگىرى دولان رايونىدىكى ئۇيغۇرلار (ئۇلار ئۆزلىرىنى دولانلار دەپ ئاتىشىدۇ) قاتناش قولايسىز، سىرت بىلەن ئالاقىسى ئاز بولغان چەت - ياقا يۇرتلاردا ئولتۇراقلاشقانلىقى ئۈچۈن، يايلاق يۇرتىغا چەمبەر تۇرمۇشىدىكى قەدىمىي ناخشا ئۇسسۇللارنى ساقلاپ قالغان. ئۇلارنىڭ مۇزىكىلىرى مۇئەييەنلەشكەن ئۇسسۇل ھەرىكەتلىرىدىن تەركىب تاپقان يۈرۈشلەشكەن كۈيلەر بولۇپ، يەرلىك خەلق ئۇنى «دولان مۇقامى» ياكى «دولان سەنئىتى» دەپ ئاتايدۇ. ئۇلاردىمۇ مۇقاملار 12 ئىمىش، مەسىلەن:

(1) بەياۋان، (2) بوم — بەياۋان ياكى بوك — بەياۋان، (3) سىم — بەياۋان، (4) خۇدەك بەياۋان، (5) رەسل — بەياۋان، (6) جۇلە ياكى جۇلا، (7) ئوز ھال ياكى ئەززال، (8) دۇگامەت ياكى دۇگاھمەت، (9) بايات، (10) چارىگاھ، (11) مۇشاۋىرەك ياكى مىشاۋرەك، (12) راك.

ھازىر مەكىتتىن پەقەت توققۇزلا مۇقام توپلانغاندى، ئۇلاردىكى «بەياۋان»، «بايات»، «چارىگاھ» دېگەن 3 مۇقام تېخى ئىزدىنىۋاتىدۇ.

دولان مۇقاملىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنىۋى بار بولۇپ، ھەر بىر مۇقام باشلانما ۋە باشقا تۆت خىل سۈرئەت ۋە رىتىمدىكى ئۇسسۇل ناخشىلىرىدىن تەركىب تاپقان.

مۇقامنىڭ باشلىنىشى: (1) چاكىتمە، ياكى چېكىتمە، (ئاستا چېلىنىدۇ)

6/8 × △ △ △ 0△ ×

(2) سەنەم (ئوتتۇراھال چېلىنىدۇ) 0 × △ △ × △0 × × △ 4/4

(3) سەلىقە (سەلقە، ياكى سەنەم قەدىمىي دەپمۇ ئاتىلىدۇ، كىچىك تېزلىكتە)

3/4 △ · × 0△ ×

(4) سېرىلما: 0△ × △ 2/4

(داپ چېلىش بەلگىسى، "△" بارماق بىلەن داپنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇرغاندا "دۇڭ" قىلغان ئاۋاز چىقىدۇ. "×" بارماق بىلەن داپنىڭ قىرغىقىغا ئۇرغاندا "تاك" قىلغان ئاۋاز چىقىدۇ.)

شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەل نەغمىلىرى ئىچىدە بىرنەچچە يۈرۈشلەشكەن كۈيلەر بار، بىرى ئىلى خەلق كۈيلىرى (ئىلىنىڭ كوچا ناخشىلىرى)، يەنە بىر خىلى ئىلىنىڭ ناغرا سۇنايلىق كۈيلىرى.

ئىلىنىڭ يۈرۈشلەشكەن خەلق ناخشىلىرى مۇقام تۈرىدە پايدىلىنىشقا بولىدىغان بىر خىل مۇزىكا شەكلىدۇر. ئۇ، ئىلى رايونىنىڭ بۇرۇندىن ئېيتىلىپ كەلگەن ھەر خىل خەلق قوشاقلىرىدىن توپلاپ تۈزۈپ چىقىلغان 12 يۈرۈش ناخشا - ساز بولۇپ، ھەر بىر يۈرۈشى مەزمۇن جەھەتتە بىرخىل، ئاھاڭى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان خەلق ناخشىلىرىدىن تەركىب تاپقان.

يۇقۇرىدىكىلەرنى يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر قايسى جايلاردىكى مۇقاملىرىنىڭ تۈرلىرى كۆپ، ئۇسلۇبى خىلمۇ - خىلدۇر. شۇڭا، كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، مۇقام دەپ مۇقۇرىدا ئېيتىلغان ھەممە تۈرلەردىكى يۈرۈشلەشكەن خەلق كۈيلىرىگە ئېيتىلىدۇ. تار مەنىدىن ئېيتقاندا، مۇقام دەپ، باشلانما، داستان ئولانمىلىرى ئۆز ئىچىگە ئالغان، يۈرۈشلەشكەن، ئۇزاقلىق تەرتىپتىكى كۈيلەرگە ئېيتىلىدۇ.

مۇقام مۇزىكىلىرىدا كەڭ ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىنىڭ ئۆتمۈشتە كەچۈرگەن ئازاپلىق تۇرمۇشى ئېچىنىشلىق ھالدا بايان قىلىنىدۇ. فېئودال ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇملىرىغا غەزەپ بىلەن نەپرەت ياغدۇرۇلىدۇ. خەلقنىڭ بالقىنايۇق، كۆرەشچان تۇرمۇشى قىزغىن كۈيلىنىدۇ. شۇنىڭ دائىلا خەلقنىڭ گۈزەل غايىسى ۋە ئارزۇلىرىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. مۇقام مۇزىكىلىرى خەلقنىڭ تۇرمۇشى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولغاچقا، شۇنىڭدەك بۇ مۇزىكىلاردا ناھايىتى مول خەلق نەغمىلىرى، قەدىمقى زامان مۇزىكىلىرى مەركەزلىك ھالدا ساقلانغان بولغاچقا، ئۇيغۇر خەلقى ئۇنى "ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ئانىسى" دەپ ئاتايدۇ.

قىسقىچە يەكۈن

مۇقام بىر خىل قەدىمىي سەنئەت شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭ باشلانغۇچ شەكلى مۇقەددەس ئىدى. ئۇ مىلادىدىن ئىلگىرى ئىككى ئەسىر ئىلگىرىلا بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ شەرق قىسمىدىكى تيانشان تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى جايلاردىن لوپنۇر ئەتراپىغىچە تارقالغان. مىلادى 4 - ئەسىردە، كۈچار يازما ئەسەرلىرىدە مۇقام دېگەن نام رەسمىي ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەنلا قالماستىن، يەنە ئۇنىڭ مۇزىكىلىرى خەنزۇلارنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونىغىمۇ تارقالغان. مىلادى 6 - ، 7 - ئەسىرلەرگە كەلگەندە، مۇقام مۇزىكىلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى بارا - بارا تەكەممۇللىشىپ «ئەن»، «كۈي»، «ئولەن»نى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر خىل يۈرۈشلەشكەن مۇزىكىلىق ئولانغا ئايلىنىپ كەتكەن. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇزاق مۇددەت تارقىلىش داۋامىدا، مۇقام مۇزىكىلىرى گەرچە ئۆزلۈكسىز بېيىتىلىپ ۋە رەتلىنىشتىن ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا مۇزىكىلىق قۇرۇلما جەھەتتە كۆپ ئۆزگىرىش بولمىغان. مىلادى 1879 - يىلىغا كەلگەندە، ئاندىن قەشقەر 12 مۇقامىغا يېقىندىن داستان، مەشرەپ دېگەن ئىككى قىسىم قوشۇلغان. شۇنىڭ بىلەن قۇرۇلمىسى تېخىمۇ زور بولغان، يۈرۈشلەشكەن بىر خىل مۇزىكىلىق ئولانى شەكىللەنگەن.

مۇقام بىر خىل سەنئەت شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن، مىللەتلەر ۋە جايلار ئارا مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ ئالمىشىشىغا ئەگىشىپ، شىنجاڭدىن خەنزۇلار جايلاشقان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىغا، ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا رايونلىرىغا تارقالغان. بۇ جايلارنىڭ خەلقلىرى سەنئەت تورلىرىنىڭ ئەنئەنىلىرى ئاساسىدا يىغىنچاقلاپ ۋە ئۆزگەرتىپ ئىشلەپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇقام مۇزىكىلىرىنى ئىجاد قىلغان.

ھازىر شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر رايونلىرىدا تارقىلىپ يۈرگەن مۇقاملار ئىچىدە كۆپلىگەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەنئەنىلىرىمۇ بار. شۇنىڭدەك بۇ رايونلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ قەدىمىي نەغمىلىرىمۇ بار. مۇقۇدۇرغا ئوخشاپ كېتىدىغان، يۈرۈشلەشكەن خەلق كۈيلىرىمۇ بار. شۇنىڭدەك تېپىك ۋە مۇكەممەل مۇقام مۇزىكىلىرىمۇ بار.

غەربىي ياۋروپا ۋە ياپونىيەنىڭ بەزى مۇزىكا نەزەرىيەچىلىرىنىڭ مۇقامنى پارس، ئەرەپلەردىن كەلگەن دەپ ھۆكۈم قىلىشلىرىغا كەلسەك، بۇ ئۇلارنىڭ خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىدا «مۇقام» ھەققىدە ئاللابۇرۇن خاتىرە يېزىپ قالدۇرۇلغانلىقىنى ئېنىقلاپ ئالالمىغانلىقىدىن، شۇنىڭدەك كۇچار يازما ئەسەرلىرىدە «مۇقام» توغرىسىدا يېزىلغان خاتىرىلەرنىڭ بارلىقىنى بىلمىگەنلىكىدىن، بولۇپمۇ كۇچار مۇزىكىسى بىلەن كۇچار مۇقامىنى چوڭقۇر ئىزدىنىپ كۆرمىگەنلىكىدىن بولغان. ئۇلار 11 - ئەسىردىن كېيىنكى بەزى پارسچە، ئەرەبچە كىتابلاردىكى خاتىرىلەرنى كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەينى زاماندىكى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىنىڭ تارىخىي ئەھۋاللىرىغا ئاساسەن تەھلىل يۈرگۈزۈپ كۆرمىگەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ قاراشلىرىدا خاتالىقلار ناھايىتى كۆپ.

مىلادى 10 - ئەسىردە ئىسلام دىنى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ۞ مەدەنىيىتىنى قاتتىق يەكلەپ، ئىسلام دىنىغا يات بولغان بارلىق كىتاپ ۋە يازما ھۆججەتلەر كۆيدۈرۈۋېتىلگەن. بەزى ئىلمىي مۇۋەپپەقىيەتلەر قۇرئاندىن ئاساس تاپالماسلىق باھانىسى بىلەن "ئاۋاتلارنىڭ ئەسىرى" دەپ ئەيىپلىنىپ قاتتىق تەقىپ قىلىنغان.

ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىت ۋە ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرى نۇقتىسىدىن، شىنجاڭلىق ۋە ئوتتۇرا ئاسىيالىق بىر مۇنچە مۇزىكانت - ئالىملار، مەسىلەن، ئەبۇ نەسىر، فارابى، ئىبنى سىنا، مەھمۇت قەشقىرى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئالىملار ئۆزلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئەرەبچە ياكى پارسچە يېزىشقا مەجبۇر بولغان. ئەكسىچە بولسا ئېتىراپ قىلىنمايتتى. بىراق ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدىكى مۇقامغا ئائىت خاتىرىلەرنى ئوبدانراق تەھلىل قىلىپ كۆرىدىغانلا بولساق، ئۇلارنىڭ تولىسىنىڭ شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەرنىڭ مۇزىكا - نەغمىلىرى ئىكەنلىكىنى ۋە شۇ جايلاردا ئېقىپ يۈرگەن مۇقاملار ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بەزىلەرنىڭ مۇقامنى ھىندىستاندىن كەلگەن دېگىنىگە كەلسەك، بۇ ئۇلارنىڭ ھىندى مەدەنىيىتىنىڭ ئىسلام دىنىدىن بۇرۇن پەيدا بولغانلىقىنى، شۇڭا شۇ پارس، ئەرەپ مەدەنىيىتىگە تەسىر كۆرسەتكەن دەپ قارىغانلىقىدىن بولغان. شۇڭا ئۇلار پارسچە، ئەرەبچە ئەسەرلەردىكى مۇقامغا دائىر خاتىرىلەرگە دۇچ كەلگەندە ياكى ئايرىم ھادىسىلەرگە يولۇققاندا، مەسىلەن: (بەزى مۇزىكىلارنىڭ ئېتى سانسكرىتچە بولغان بولسا) نۇقۇل ھالدا قاراپلا، ئۇنى ھىندى مەدەنىيىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ قىياس قىلىشىدۇ.

ھەر قانداق شەيئى مۇرەككەپ بولىدۇ ۋە قارىمۇ - قارشىلىقنىڭ بىرلىكى ئاساسىدىكى دىيالېكتىك مۇناسىۋەت ئىچىدە شەكىللىنىدۇ ۋە راۋاجلىنىدۇ. شۇڭا، ھەر قانداق تارىخىي ماتېرىيالنى ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي ئەھۋالغا بىرلەشتۈرۈپ، چوڭقۇر ۋە ئىنچىكىلەپ تەھلىل يۈرگۈزۈش كېرەك. شەيئىلەرنىڭ ئايرىم قىسىملىرىنىمۇ كۆرۈش كېرەك. بولمىسا ئىلمىي تەتقىقات ئىشىدا ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن يەكۈن چىقارغىلى بولمايدۇ.

ئىزاھلار:

(1) 1954 - يىلى موسكۋادا نەشر قىلىنغان «Музыкалная Культура Узбекский С С Р·Р·б»
غا ۋە «سوۋېت مۇزىكا قامۇسچىسى» p-705 غا قارالسۇن. بۇ قامۇس-

چاقنى سوۋېت ئۆزبېكىستان مۇزىكانتى ۋ.ئا. ئۇسپېنىسكىي ئىشلىگەن.

(2) تارىخ كىتابلىرىدا جاڭ چيەننىڭ غەربىي دىيارغا بىرىنچى قېتىم سەپەر قىلغان يىلى ئېنىق بېرىلمىگەن. لېكىن «ھاكىمدارلىق ئىبرەتنامىسى» دە ئۇنى 13 يىل سەرگەردان بولۇپ، يۈەن شوۋنىڭ 3 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتقان دەپ يېزىپ، شۇ ئاساستا ئۇنىڭ جيەن يۈەننىڭ 2 ـ يىلى، يەنى مىلادىدىن 139 يىل ئىلگىرى سەپەرگە چىققانلىقىنى ھېسابلاپ چىقىرىدۇ.

(3) يۇۋچىلار ياكى ئۇلۇغ ياۋچىلار — ئەسلىدە گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى خېشى كارىدورىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى جايلاردا ئولتۇراقلاشقان. كېيىن ھونلار تەرىپىدىن زەربىگە ئۇچراپ تيەنشاننىڭ شىمالىي قىسمىغا — ھازىرقى شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىغا كۆچۈپ كەلگەن. جاڭ چيەننى ھونلار تۇتقۇن قىلغان چاغدا، ياۋچىلار يەنە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى سامارقەنت رايونىغا كۆچكەن. باكترىيىنى بولسا «بېيشى تارىخنامە» دىكى غەربىي دىيار تەزكىرىسىدىكى خاتىرىلەردە "باكترىيە دىگەنلىك تۇخارىستان دىگەنلىك" دەپ يازغان. (ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ شىمالىي قىسمىدا)

(4) رولان، قانقىل — «دارىخنامە»، «خەننامە» دىگەن كىتابلاردا يېزىلىشچە، خەن خاندانلىقى دەۋرىدە تيانشاننىڭ شەرقى بىلەن لوپنۇر كۆلى ئارىلىقىدىكى شەھەرلەر ئىمىش.

(5) ياپونىيىلىك كۇۋابارا جىتسۇزۇنىڭ «جاڭ چيەننىڭ غەربكە قىلغان سايەھىتىدە ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشلىرى» دىگەن ئەسىرى (چىن چيەن تەرجىمە قىلغان) 53 — P52.

(6) ھېرنېرتخوماس: «توخارچىنى ئىلمىي تەتقىق قىلىش» ناملىق 11، P49 بۇرۇن غەرب ئالىملىرى قەدىمقى كۇچار (ھازىرقى شىنجاڭنىڭ كۇچار شەھىرىنىڭ ئەتراپىدا) يېزىقىنى توخار يېزىقى دەپ ئاتىغانتى. يېقىنقى يىللاردا ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدا توخار يېزىقىدىكى ھۆججەت ـ كىتابلار چىقىپ قالغانلىقتىن، ئەسلىدە توخار يېزىقى دەپ ئاتاپ كەلگەن يېزىقنى كۇچار يېزىقى دەپ ئاتايدىغان بولدى.

(7) بۇ ماقالىدا ئېلىنغان كۇچار سۆزلىرى لاتىن يېزىقى بىلەن بېرىلدى.

(8) ھازىرقى زامان تىل ئىلمىدا تۈرك تىلى سىستېمىسىنى ئالتاي تىلى سىستېمىسىدىكى تۈرك تىلىدا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەرنىڭ تىلى دەپمۇ ئاتايدۇ. ئۇيغۇر تىلى، قازاق تىلى، قىرغىز تىلى، تۈرك تىلى سىستېمىسىغا كىرىدۇ.

(9) «ۋېينامە» دىكى «ئىگىسىز ھارۋىلىقلار (قانقىلىقلار) تەزكىرىسى» دە يېزىلىشىچە، مىلادى 5 ـ ئەسىردە «5 ـ قىسىم قانقىلىقلار» (قېدىمدە ئۇيغۇرلارنى قانقىلىقلار دەپ ئاتايتتى) ئون مىڭلاپ كىشى جەم بولۇپ، چوڭ مۇراسىملارنى ئۆتكۈزۈپ خۇداغا سېغىناتتى، مال سويۇپ بېيگە قىلىپ، ناخشا ـ ئۇسۇل ئېيتىشاتتى. بۇ خاتىرە بىلەن ھازىرقى شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى تيانشان رايونىدىكى ئاز سانلىق ئۇيغۇر چارۋىچىلارنىڭ «تولەي» دىگەن سورۇنى بولغان چۈشەنچىسى بىردەك بولۇپ چىقتى.

(10) ياڭ ئىنلىيۇنىڭ «جۇڭگو مۇزىكىسى تارىخى ھەققىدە تەزىسلار» دىگەن ئەسىرى 131 — 132 P.

(11) چوڭ نەغمە — چوڭ كۈي دىگەن سۆز، ئۇنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى 19 ـ ئەسىردىن بۇرۇنقى مۇقامىنىڭكى بىلەن ئوخشاش.

(12) ئەرەبچە «ئىراقنىڭ باغدات مۇقامى» دىگەن ئەسەرگە قاراڭ. جۇڭگو مۇزىكا تەتقىقاتى ئىدارىسىدا ساقلىنىۋاتقان كىتابلار ئىچىدىن.

(13) «ئېيىكى تاڭنامە» دىكى «تۇۋغانلار تەزكىرىسى».

(14) شۇ جياژۇينىڭ «داللىنىڭ قەدىمقى مەدەنىيەت تارىخى» ناملىق ئەسىرى.

(15) تاڭ دەۋرىدە ئۇيغۇرلارنى خوبگۇ يەكى خويخې دەپ ئاتاشقان. مىلادى 839 – يىلى شىمالىي ياۋلاقتىكى ئۇيغۇرخانلىقى ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ ئىچكى قىسمىدا زىددىيەت كۈچىيىپ كەتكەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارقىمۇ – ئارقا كەلگەن تەبىئىي ئاپەتلەر تۈپەيلىدىن، ئىگىلىك پارچىلىنىپ كېتىپ، ئاخىرى قىرغىزلار تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلگەن. شۇنىڭ بىلەن مىلادىنىڭ 840 – يىلىدىن باشلاپ ئۇيغۇرلار 3 كە بۆلۈنۈپ، خېشى كورىدورى، تىيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىغا كۆچۈپ كەتكەن. تارىختا بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ غەربكە كۆچۈشى دەپ ئاتىلىدۇ.

(16) ئەبۇنەسىر فارابى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى سىر دەرياسىنىڭ بويىدىكى فاراب شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇيغۇرلارنىڭ قارلۇق قەبىلىسىدىن. 9 – 10 – ئەسىرلەردىكى پەيلاسوپ ۋە مۇزىكانت.

(17) مىرزا ھەيدەر — مىركىت خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇرەشىت خاننىڭ باش ۋەزىرى. بۇ كىتاپتا 16 – ئەسىردىكى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرى يېزىلغان.

(18) مەلىكە ئامانىسا خېنىم — شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى دولان دەرياسى بويىدا ئولتۇراقلاشقان مەمۇت دېگەن بىر كەمبەغەل پادىچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. مۇقام ئىجراچىسى ۋە شائىر. كېيىن ئابدۇرەشىت خان بىلەن نىكاھلىنىپ خانىش ئاتالغان.

(19) قىدىرخان يەركەندى — 16 – ئەسىردە ئۆتكەن يەركەنلىك كىشى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق مۇزىكانتى. «دىۋان قىدىر» دېگەن ئەسەرنى يازغان. بۇ كىشىنىڭ مۇقامنى ئېيتىشنىڭ ئىچىگە سىرلىرىنى ۋە مۇقامنىڭ سەنئەت جەھەتتىكى نەتىجىلىرىنى كۆرۈش مۇمكىن. ئەينى زاماندا ئۇرغۇن كىشىلەر ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەنجان، سەمەرقەنت، خۇارەزىم شەھەرلىرىدىن، ھىندىستاننىڭ دېھلى شەھىرىدىن، ئافغانىستاننىڭ بەلخ شەھىرىدىن، ئىراننىڭ شىراز قاتارلىق شەھەرلىرىدىن يەركەنتكە كېلىپ، قىدىرخاندىن مۇزىكا ئۆگەنگەن.

(20) مۇھەممەت كۆشمەكىر — 16 – ئەسىردە ئۆتكەن ئوتتۇرا ئاسىيالىق مەشھۇر مۇزىكانت. مىلادى 1521 – يىلى ھىرات (ئافغانىستاننىڭ شىمالىي قىسمىدا) ۋاپات بولغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا «مۇشاۋىرەك»، «پەنجىگاھ» قاتارلىق مۇقاملارنىڭ ھەممىسىدە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى بارمىش.

(21) مەۋلانە ئەلى — ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ خۇراساندا (ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ شىمالىي قىسمىدا) تۇغۇلغان بولۇپ، ئىبنى سىنا بىلەن بىر دەۋردە ئۆتكەن ئاتاقلىق مۇزىكانت.

(22) يۈسۈپ سەككاكى — شىنجاڭدا تۇغۇلغان. 15 – ئەسىردە ئۆتكەن ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئەدىپ ۋە مۇزىكانت. ئېيتىشلارغا قارىغاندا «بايات» مۇقامىدا ئۇنىڭ ئىجادىيەتلىرى بار ئىمىش.

(23) ئوغۇز تۈركلىرى — «ئېيىكى تاڭنامە» دە ئۇيغۇرلارنىڭ 7 – ئەسىردىن كېيىنكى ئۇيغۇر تۈركلىرى دەپ ئاتالغانلىقى كۆرسىتىلىدۇ. قاراخانىلار سۇلالىسى دەۋرىدە بولسا، قەشقەردىكى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار شۇنداق دەپ ئاتالاتتى.

خەنزۇچىدىن: غولام غوپۇر تەرجىمىسى

ماسى مۇخپۇل تەھرىرلىگەن.

AltunOq

ئۇسسۇللۇق تىياتىر قۇرۇلمىسىنىڭ كەسپىي ئالاھىدىلىكى

لى چېڭشياڭ

قۇرۇلما دېگەن نېمە؟ ئاددىيلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، بىر پۈتۈن گەۋدىنىڭ ھەر قايسى بۆلەكلىرىگە بۆلۈنمىگەن ئىبارەت. بىر بەدىئىي ئەسەرنىڭ ئىپا ئىپتىدائىي ئاساسەن، شەيئىلەرنىڭ ئىچكى باغلىنىشى ۋە تەرەققىيات قانۇنىيىتى بويىچە تۈرۈۋېلىشتۇرۇلىنى قۇرۇلما دېيىلىدۇ. ئەگەر تېما ئەسەرنىڭ جېنى دېيىلىدىغان بولسا، ئۇنداقتا قۇرۇلما ئەسەرنىڭ ئۇستىخىنى ۋە ئىچكى تۈزۈلمىسى بولىدۇ. سەنئەتكارلار قۇرۇلما ئارقىلىق تۇرمۇشنى ۋە ئەسەر مەزمۇنىنى ئىپادىلەشتىكى تۈرلۈك ۋاسىتىلىرىنى بىر ئورگانىك گەۋدىگە يىغىدۇ. شۇڭا دىراماتىك قۇرۇلمىنى — ئوبرازلارنى بىر - بىرىگە چېتىشىنىڭ ھەر خىل ئۇسۇلى ۋە ئوبرازلارنى نامايەن قىلىشتىكى ھەر خىل ۋاسىتىلارنىڭ بىرىكمىسى دېيىشكە بولىدۇ.

بەدىئىي قۇرۇلما — ئەمەلىيەتتە ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنى قايتا تونۇش ۋە ئىنكاس قىلىش مەسىلىسى ھەمدە ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئىچكى باغلىنىشى، سەنئەتكارلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشى ئارقىلىق ئەسەردە قايتا - قايتا ئەكس ئەتتۈرۈلىشىدۇر. ئۇ، ئاپتورنىڭ شەيئىلەرنى تونۇشى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئىگەللىشى ھەمدە ئۆزىنىڭ ئالاھىدە بەدىئىي ئۇسلۇبى ئارقىلىق پۈتۈن جەريانىنى ئىپادىلەپ بېرىشىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر خىل ئوخشاش بولمىغان سەنئەت شەكلىنىڭ قۇرۇلما مەسىلىسىدە، ئادەتتىكى ئورتاق قانۇنىيەت بولۇشتىن باشقىرى يەنە ئۆزىنىڭ كەسپىي ئالاھىدىلىكىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

ئۇسسۇللۇق تىياتىر بىر خىل ئۇنىۋېرسال خاراكتېرلىق سەھنە سەنئىتىدۇر. ئۇسسۇللۇق تىياتىردا، تىياتىر سەنئىتى، مۇزىكا، ئۇسسۇل، پانتوما①، سەھنە گۈزەل سەنئىتى ۋە ئارتىستىنىڭ ئىپادىلەش ماھارىتى ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈلگەن بولىدۇ. ئۇسسۇللۇق تىياتىر لايىھىسى (سەھنە كىتابى) دىراماتىك قۇرۇلما ئاساسىنى تەمىنلىگۈچى بولۇپ، ئۇ ۋەقەلىكنىڭ تەرەققىياتىنى، پېرسوناژلارنىڭ پائالىيىتىنى، خاراكتېرىنى سۈرەتلەپ بېرىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ...

لېكىن دول پەقەتلا ئەدەبىيات شەكلى بىلەن ئۇسسۇللۇق تىياتىرنىڭ مەزمۇنىنى ۋە ۋەقەلىكىنى شەرھىيلەپ بېرىدۇ. ئۇ ئادەتتە ئىخچام، يىغىنچاق بولۇپ پېرسوناژنىڭ ئۇسسۇل تىلىنى ۋە مۇزىكا قۇرۇلمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۇسسۇللۇق تىياتىرنىڭ بىر پۈتۈن قۇرۇلما مەسىلىسىنى ھەل قىلىپ كېتەلمەيدۇ. ئۇسسۇللۇق تىياتىر قۇرۇلمىسىدا ئىجادىيەت جەريانىنىڭ ئىككىنچى ھالقىسى بولغان — قۇرۇلما پىلانىنى ياكى مۇزىكا ۋاقىت تۈزۈۋېلىش گىراپىكىنى

① پانتوما — تىلسىز تىياتىر، خەنزۇچە 哑剧 دېيىلىدۇ.

تۈزۈتۈش ئارقىلىق، ئۇيغۇرلۇق تىياتىر لايىھەسى تەمىنلىگەن دىراماتىك قۇرۇلما، مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل قۇرۇلمىسىدا كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ. «قۇرۇلما پىلانى» نى گەرچە رېژىسسور يازسىمۇ ئەمما بېكىتىشتىن بۇرۇن رېژىسسور يەنە كومپوزىتور بىلەن بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلىپ، ئۇيغۇرلۇق تىياتىرنىڭ مەزمۇنىنى ۋە ھەر بىر ئۇسسۇلنىڭ مۇزىكىلىق خۇسۇسىيىتىنى، كۈي شەكلى، شۇنىڭدەك مۇزىكىنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقى ۋە ئۇسۇلنى بېكىتىپ بار بولغان مۇزىكا دائىرىسىدە، مۇزىكىدىن كۈتۈلگەن تەلەپنى ئوبرازلىق ھالدا چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. «قۇرۇلما پىلانى» دا رېژىسسور گەرچە ئىشلەتمەكچى بولغان ھەر بىر ئۇسسۇل ۋە كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئايرىمىسىنى چۈشەندۈرسىمۇ، لېكىن ئادەتتىكىچە ئېيتقاندا بۇ پەقەت رېژىسسورنىڭ خام پىلانى بولۇپ، ئۇ كومپوزىتورنىڭ قۇرۇلما پىلانىغا ئاساسەن يېزىپ چىققان مۇزىكىسىغا ئىگە بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇسۇل ئىجات قىلىشقا كىرىشىپ، تەدرىجىي ھالدا ئۇيغۇرلۇق تىياتىرنىڭ بارلىق «ئۇسسۇل شەكلى» نى يەنى ياندۇما، قول ئىشارىتى، كۆرۈنۈش ۋە ھەر خىل تىپتىكى ئۇسسۇللارنى ئىشلەپ چىقىدۇ. شۇڭا كىشىلەر ئۇيغۇرلۇق تىياتىرنى تۇنجى قېتىم پىيانىنو بىلەن رېپېتىس قىلىشقا باشلىغاندا، ئۇيغۇرلۇق تىياتىر كىتاۋى ئەڭ ئاخىرى تاماملاندى، دېيىشكە ئادەتلىنىپ قالغان. بۇنىڭدا مەلۇم داۋلى بار.

ئۇيغۇرلۇق تىياتىر قۇرۇلمىسىنىڭ ئىجادىيەت جەريانى، ئۇيغۇرلۇق تىياتىر لايىھەسى، مۇزىكا يېزىش ۋە ئۇسسۇل ئىجات قىلىشقا قەدەر دىراماتورگ، كومپوزىتور ۋە ئۇيغۇرلۇق تىياتىر رېژىسسورى قاتارلىقلار ھەر قايسىسى ئۆز ئالدىغا ئىشلىمەيدۇ، (ئۇيغۇرلۇق تىياتىر لايىھەسىنى رېژىسسورنىڭ ئۆزىلا يېزىپ چىققان ئەھۋالمۇ بولىدۇ.) بىراق بۇنىڭدا ئۇيغۇرلۇق تىياتىر رېژىسسورى باشتىن-ئاخىر ئاساسلىق رول ئوينايدۇ. ئۇ، سەھنە ئەسىرى ئىجادىيەتچىسى كومپوزىتورنىڭ ئۇيغۇرلۇق تىياتىر سەنئىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى، قانۇنىيىتىنى ۋە ئىپادىلەش ۋاستىلىرىنى چۈشىنىشىگە ياردەم قىلىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلۇق تىياتىر رېژىسسورى ئۇيغۇرلۇق ئوبرازلىق تەپەككۇر قىلىش جەريانىدا مۇزىكا ۋە تىياتىر ئامىللىرىنى ھەر ۋاقىت ھېساپقا ئېلىشى، شۇنداقلا مۇزىكا، تىياتىر، ئۇسسۇل (سەھنە گۈزەل سەنئىتىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) نىڭ ھەممىسىنى ئورتاق، ئوبرازلىق تەپەككۇرنىڭ ئوبيېكتىپلىرى قىلىشى لازىم. پەقەت مۇشۇنداق بىرلىكنى ئىشقا ئاشۇرغاندىلا، ئاندىن مۇۋەپپەقىيەتلىك، نەپىس ئۇيغۇرلۇق تىياتىر ئەسىرى يارلىققا كېلىدۇ.

ئۇيغۇرلۇق تىياتىرنىڭ دىراماتىك قۇرۇلما مېتودى جەھەتتە، ئوخشاش بولمىغان ھېكايە ۋەقەلىكى ۋە تەسۋىرلەش ئۇسۇللىرى ئوتتۇرىسىدا پەرق بولغانلىقى ئۈچۈن، ھامىشە بىر خىل بولۇشى ناتايىن. بىراق بەزى ئاساسىي پرىنسىپلار ئومۇمىي ئەھمىيەتكە ئىگىدۇر. مەسىلەن، دىراماتىك قۇرۇلمىنىڭ ۋەزىپىسى باشتىن-ئاياق تاماشىبىنلارنىڭ نېمىگە ھەۋىسى بارلىقىنى ئىگەللەش ۋە ئۇلارنىڭ بىر خىل ھەۋەسنى ئۈزلۈكسىز قوزغاشتىن ئىبارەت. دىراماتىك قۇرۇلمىنىڭ ھەر قايسى قىسىملىرى يەنە مەزمۇننىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن مۇۋاپىق سېلىشتۇرمىلىق مۇناسىۋەت بويىچە تەكشى ماسلاشقان بولۇشى لازىم. بىزنىڭ بەزى ئۇيغۇرلۇق تىياتىرلىرىمىزنىڭ مۇقەددىمەلىرى تولىمۇ ئۇزۇن بولۇپ، زىددىيەتلەر (كېچىكىپ قالات يايدۇ. يەنە بەزى ئۇيغۇرلۇق تىيا-

ئەسەرلىرىمىزدا كۆلەملىك ئەمەس، بىر ئاخىرلاشقان بولسىمۇ، يەنە ھەر خىل ئۇسۇل كۆرۈنۈشلىرى ئو- رۇنلاشتۇرۇلۇپ قويۇلدى. بۇ خىل ئەھۋالنىڭ ھەممىسى درامىنىڭ قۇرۇلما قىزىقىشىغا ئۇيغۇن ئەمەس، شۇنداقلا ئېلىمىز تاماشىبىنلىرىنىڭ ھۇزۇرلىنىش ئادىتىگىمۇ ماس كەلمەيدۇ.

تۆۋەندە «ئىپلىق پەرىسى»، «ئۇزۇنچىن» قاتارلىق ئىككى ئۇسۇللۇق تىياتىرنى مىسال كەلتۈ- رۈپ بۇ ئەسەرلەرنىڭ قۇرۇلما پىلانىنى يېزىش، ئۇسۇل قۇرۇلمىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە توختىلىمەن:

«ئىپلىق پەرىسى» نىڭ قۇرۇلما پىلانىنى يېزىش توغرىسىدا

ئۇسۇللۇق تىياتىر رېژىسسورى، ئۇسۇللۇق تىياتىر لايىھىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن، كومپوزىتور ئۈچۈن ئۇسۇللۇق تىياتىر «قۇرۇلما پىلانى» نى يەنى بىز ئادەتتە ئېيتىپ كېلىۋاتقان «مۇزىكا ئورۇنلىنىش گرافىكى» نى يېزىپ بېرىشى كېرەك. رېژىسسور قەلەم تەۋرىتىشتىن بۇرۇن ئالدى بىلەن شۇ ئۇسۇللۇق تىياتىر ئۈستىدە ئومۇمىيۈزلۈك پىكىر يۈرگۈزۈشى لازىم. ئۇسۇللۇق تىياتىر «ئىپلىق پەرىسى» بېيجىڭ ئۇسۇل مەكتىپىنىڭ 2 - قاتارلىق رېژىسسورلار كۇرسىنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسى بولۇپ، رېژىسسورلار كۇرسىدىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار بىرلىكتە ئىجات قىلغان. قۇرۇلما پىلانىنى يېزىشتىن بۇرۇن بارلىق رېژىسسورلار كەلگۈسى تىياتىرنىڭ قۇرۇلمىسىنى ۋە لايىھىلەنگەنلەرگە قارىتا ئېلىپ بارغان كۆپ قېتىملىق چوڭقۇر مۇزاكىرىسى مۇنداق بىرنەچچە نۇقتىغا يىغىنچاقلانغان.

بىرىنچى: بالېت ئۇسۇلى بىلەن جۇڭگونىڭ مىللىي خەلق ئۇسۇلىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇسۇللۇق تىياتىرنىڭ ئاساسىي ئۇسلۇبىنى بەرپا قىلىش.

ئىككىنچى: ئاساسلىق پېرسوناژلار جەھەتتە ھەر خىل خاراكتېر، مىجەز - خۇلققا ئىگە 4 ئوبرازنى، يەنى گۈزەل، لېرىكىلىق «ئىپلىق پەرىسى»، باتۇر، قىران ئوۋچى، ئاق كۆڭۈل قىزىقچى ئادەم گىيا بوۋاي ھەم ۋەھشى، ياۋۇز ئاق دېۋىسىنى ئورۇنلاشتۇرغان.

ئۈچىنچى: ئاساسلىق مەنزىرە كۆرۈنۈشىدە ئاتالمىش «ئۈچ دۇنيا»، يەنى شاد - خۇرام ئادەمزات دۇنياسى، قەھرلىك دېڭىز ئاستى ۋە قاراڭغۇ ئالۋاستىلار ئۇۋىسىنى ئورۇنلاشتۇرغان.

تۆتىنچى: ئۇسۇل ۋە مۇزىكىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى جەھەتتە كەڭ كۆلەمدە بەدىئىي سىستېمىلاشتۇرما ۋاسىتىسى ئارقىلىق بۇ ئەسەرنىڭ مول ۋە خىلمۇ - خىل بولۇشىنى قولغا كەلتۈرگەن.

بەشىنچى: ئىپادىلەش ۋاسىتىسى جەھەتتە، ئۇسۇل ۋاسىتىسى بىلەن پېرسوناژنىڭ پائالىيىتىنى ئېچىپ بېرىشنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئىمكان قەدەر ئەسەرنىڭ پانتومىما تەركىبىنى ئازايتقان ...

يۇقۇرىدىكى بىر قاتار بەدىئىي تۇتقۇلا ۋە تەسەۋۋۇرلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇلما پىلانىنىڭ ئىچىدە گەۋدىلىنىدۇ. «ئىپلىق پەرىسى» مۇقەددىمىسىنىڭ قۇرۇلما پىلانى ئەمەلىيەتتە مۇنداق كۆرسىتىلگەن:

«ئىپلىق پەرىسى» مۇقەددىمىسىنىڭ قۇرۇلما پىلانى

سىقۇنە	ۋەقەلىكى چۈشەندۈرۈش	ئۇسۇلنى بىر تەرەپ قىلىش	مۇزىكا تەلىۋى	ۋاقىت
1	تېپ ـ تېچ سەھەر، تۇمان ئاستا ـ ئاستا تارقىلىدۇ، كۆكتە قىزىل شەپەق كۆتۈرۈلىدۇ.	قاتناشقۇچىلار سەھنىگە چىقمىغان چاغدىكى تۇمانلىق سەھەر مەنزىرىسى	مەنزىرە تەسۋىرى	يېرىم مىنۇت
2	سۇ پەرىسى دېڭىزدىن چىقىپ دېڭىز قىرغىقى بويىدا ئاستا مېڭىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ گۈزەل جامالى ۋە دۇنيانىڭ چىرايلىق مەنزىرىسىدىن ھوزۇرلىنىدۇ. ئۇ مەمنۇن ھالدا كەپكە يېقىنلىشىپ ئۇۋچىنىڭ ھەركىتىنى كۆرىدۇ.	سۇ پەرىسى سەھنىگە چىقىپ يالغۇز ئۇسۇل ئوينايدۇ.	دەسلەپكى مۇزىكىنىڭ ئاھاڭى ئاستىدا سۇ پەرىسىنىڭ ئاساسىي تېمىسى نامايەن بولىدۇ. گۈزەل لىرىكىلىق بولغان 4/4 لىك ئاستا تېمپ ئىشلىتىلىدۇ.	بىر يېرىم مىنۇت
3	بىراۋ كېلىدۇ. سۇ پەرىسى تېزدىن يوشۇرۇنىۋالىدۇ. ئۇۋچى قىرغاق كەينىدىن ئىچىدە ئەمگەك قىلىپ ئوقيا ياسايدۇ.	ئۇۋچىنىڭ يالغۇز ئۇسۇلى	ئۇۋچىنىڭ ئاساسىي مۇزىكا تېمىسى دەھايىتى شاد ـ خۇرام، باتۇر، كۈچلۈك ئەمگەك قىلىۋاتقان تېمپىدا نامايەن بولىدۇ.	بىر يېرىم مىنۇت
4	ئۇۋچىنىڭ ئىككى دوستى كېلىدۇ. ئۇۋچىلەن بىرلىكتە ئوۋ قوراللىرىنى ياساپ، ئاخىرى ئوۋلاشقا كىرىپ كېتىدۇ.	ئۇۋچى ۋە ئۇنىڭ 2 ھەمراھىنىڭ [illegible] ئۇسۇلى	ئالدىنقى مۇزىكا داۋاملىشىپ ۋە راۋاجلىنىپ شوخ، كۈچلۈك، تېتىك بولۇپ، سۈرئىتى بىر ئاز تېزلەيدۇ.	بىر يېرىم مىنۇت

5	سۇ پەرىسى تۇۋچىغا قاراپ ماڭىدۇ. ئىنتايىن زورقالانغان ھالدا بۇ تەركىن، شات - خۇراملىق تەمگەك ھېسسىياتىنى دورايدۇ.	سۇ پەرىسىنىڭ يالغۇز كىشىلىك ئۇسۇلى	تۇۋچىنىڭ تەمگەك مۇزىكىسى نامايەن بولىدۇ.	[illegible]
6	ئۇشتۇمتۇت بوران - چاپقۇن چىقىدۇ. سۇ پەرىسى سەھنىدىن چۈشۈپ كېتەي دېگەندە دېۋە سەكرەپ چىقىپ سۇ پەرىسىنى تۇتۇپ كېتىدۇ.	دېۋە بىلەن سۇ پەرىسىنىڭ ئىككىسى كىشىلىك ئۇسۇلى	بۇنىڭدا دېۋىنىڭ ۋەھشىيلىكى ئاساسىي تېما قىلىنىدۇ. لېكىن كۈچلۈك ھەم مەغرۇر بولىدۇ.	[illegible] 45

بۇقۇرىدا مىسالغا ئېلىنغان قۇرۇلما پىلانى ئىچىدە، ۋەقەلىكنى بايان قىلىدىغان قىسمى پەقەتلا ئۇسۇلۇق تىياتىر لايىھىسىنىڭ ئەدەبىي جەھەتتىكى شەرھىيلىنىشى بولۇپ، ئۇنى ئابزاسلارغا بۆلۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئابزاسلارغا بۆلگەندە قوپال ياكى تولىمۇ ئىنچىكە بولۇپ كەتسىمۇ بولمايدۇ. ھەر بىر ئابزاس نىسپىي ھالدا مۇستەقىل بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە يەنە ئۇ پۈتكۈل مۇقەددىمىنىڭ بىر قىسمى بولۇشى لازىم. ئابزاسلارغا بۆلگەندە، مەزمۇنىنىڭ رەت تەرتىۋى ھېسابقا ئېلىنىشى ھەم ئۇسۇل شەكلىنىڭ مۇكەممەل بولۇشى شۇنداقلا مۇزىكا كۈي شەكلىنىڭ قۇرۇلمىسىمۇ نەزەردە تۇتۇلۇشى كېرەك.

«ئۇسۇلنى بىر تەرەپ» قىلىش گىراپىكىدا رېژىسسور تەسەۋۋۇر قىلغان ئۇسۇل بىلەن ئىپادىلەش شەكلىنى كۆرسىتىش كېرەك. مەسىلەن رېژىسسورنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئۇسۇلنى توقۇلما قىلىشى بىلەن قۇرۇلمىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشى، يەنى «بېلىق پەرىسى» نىڭ يالغۇز ئۇسۇلى، تۇۋچىنىڭ يالغۇز ئۇسۇلى، ئۈچ كىشىلىك ئۇسۇل، بېلىق پەرىسىنىڭ يالغۇز ئۇسۇلى، تاغ دېۋىسى بىلەن بېلىق پەرىسىنىڭ قوش كىشىلىك ئۇسۇلى نامايەن قىلىنغان. مانا بۇ مۇقەددىمىنىڭ «ئۇسۇل قۇرۇلمىسى» دۇر. بىراق بۇنى مۇكەممەل بولدى، دېگىلى بولمايدۇ. چۈنكى ھەر بىر بۆلەك ئۇسۇلنىڭ «ئۇسۇل تىلى» نى ئىشلەپ چىققاندىن كېيىن ئاندىن ئۇسۇل قۇرۇلمىسى ھەل بولدى دېيىشكە بولىدۇ.

«مۇزىكا تەلەپى» قىسمى، رېژىسسورنىڭ ئەڭ كۆپ ئەجىر قىلىدىغان تەرىپى بولۇپ، بۇنى بۇقۇرىدا ئېيتىلغاندەك روشەن كونكرېتلاشتۇرۇش ئۈچۈن، رېژىسسور قايتا - قايتا ئويلاپ ئىچكى تەسەۋۋۇرىدا شۇ پېرسوناژنىڭ سەھنە ھەرىكىتىدىكى روھىي كەيپىياتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ، شۇ

AltunOq

تۇردىكى ئۇسۇل ھەرىكىتىنى، شۇنىڭدەك مۇزىكا رىتىمىنى، كەيپىياتىنى ئالاپ، ئەڭ ئاخىرى يەنە ۋاقىت گىراپىكىسىدىن پايدىلىنىپ، تەسەۋۋۇر قىلغان ئۇزۇنلۇق ۋاقىت دەرىجىسىنى خاتىرىلەپ قالدۇرۇش لازىم.

رېژىسسور قۇرۇلما بەلگىلەشنى يازغاندا، ئىمكان قەدەر چوڭقۇر، پۇختا ئويلىشى، يېزىپ چىققان مۇزىكا، ئۇسۇل توقۇلمىسىنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشىنىڭ ۋە كېيىنكى باسقۇچتىكى ھەرىكەتلەرگە قىيىنچىلىق كەلتۈرۈپ قويۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشى لازىم.

ھەرىكەتلىرىمىزدىكى تەسىراتلىرىمىزغا ئاساسلانغاندا، كومپوزىتور ھەمان رېژىسسورنىڭ ئۇسۇلى ۋە مۇزىكا ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرلىرىنى ئېنىقراق سىزىپ بېرىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ئەمما بۇ تاللەپنى «قانۇن - پەرمان» تەرىقىسىدە ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئېھتىياجىنى قانائەت قىلىپ قويۇشنى ئۈمىد قىلمايدۇ. رېژىسسور ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت مەقسىتىنى كومپوزىتورغا چۈشەندۈرۈشكە ھەمدە ئۇلارغا تولۇق ئىجادىيەت ئەركىنلىكى بېرىشكە ماھىر بولۇشى لازىم. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، ئۇسۇللۇق تىياتىر، رېژىسسورنىڭ ئىجادىي ئىلھامى ۋە مول تەسەۋۋۇرى شۇنىڭدەك ئۇسۇلنى ئوبرازلاشتۇرۇشتىكى ئىشەنچىسى ۋە ھەرىكەت تاللاشلىرىنىڭ ھەممىسى مۇزىكىنىڭ قوزغىتىشىدىن بارلىققا كەلگەن.

ئەسەرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى ۋە پېرسوناژنىڭ ئوبراز تەلىۋىگە ئاساسلانغاندا، ئۇسۇلنىڭ ئىپادىلەش ۋاستىسى بىلەن ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى تەدبىقلاش ۋە گەۋدىلەشتۈرۈشنىڭ ئۆزى ئۇسۇل قۇرۇلمىسى بولۇپ، ئۇسۇللۇق تىياتىر رېژىسسورى، ئۇسۇلنىڭ قۇرۇلما تەلىۋىگە ئاساسەن ئۇسۇللۇق تىياتىردا خىلمۇ - خىل ئۇسۇل، پانتوما ۋە كۆرۈنۈشلەرنى ئىجاد قىلىدۇ. ئۇسۇلنىڭ ئىپادىلەش ۋاستىلىرى ئىنتايىن مول بولۇپ، ئۇسۇلنىڭ تۈرلىرىدىن قارىغاندا، يالغۇز كىشىلىك ئۇسۇل، ئىككى كىشىلىك ئۇسۇل، كۆپ كىشىلىك ئۇسۇل، كوللىكتىپ ئۇسۇللاردىن ئىبارەت. ئۇسۇلنىڭ خۇسۇسىيىتىدىن قارىغاندا، ۋەقەلىك ئۇسۇلى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى، پانتوما، تەركىبلىرىمۇ بولىدۇ. ئۇسۇلنىڭ ئۇسلۇبىدىن قارىغاندا، كىلاسسىك ئۇسۇل، مىللىي ئۇسۇل، خەلق ئۇسۇلى، ھازىرقى زامان ئۇسۇللىرى ۋە باشقىلار بولىدۇ. ھالبۇكى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئۇسۇللارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئورنى، خاس قۇرۇلما ئالاھىدىلىكلىرى بولىدۇ. مەسىلەن، كىلاسسىك باللېت ئۇسۇلىدىكى يالغۇز كىشىلىك ئۇسۇل، ئادەتتە مۇزىكا كۈيىنىڭ ئۈچ بۆلەك گەۋدىسىگە ماسلاشقان بولىدۇ. ۋاھالەنكى ئىككى كىشىلىك ئۇسۇلنىڭ مۇكەممەل قۇرۇلمىسى، باشلىنىش قىسمى، ئاستا تېمپلىق ئىككى كىشىلىك ئۇسۇل، ئەرنىڭ يالغۇز كىشىلىك ئۇسۇل، ئايالنىڭ يالغۇز كىشىلىك ئۇسۇل، ئاخىرقى باسقۇچتىكى ئىككى كىشىلىك ئۇسۇلدىن ئىبارەت بەش قىسىمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەنەنىۋى گۈللۈك دۇمباق ئۇسۇلىنىڭ ئەسلىدىكى شەكلىدە، كۆيلۈك ئوبستىمىتى بىلەن باشلىنىپ، ئاممىۋى چوڭ كۆرۈنۈشلەر، بىر قانچە كىچىك كۆرۈنۈشلەر، ئەڭ ئاخىرىدا چوڭ كۆرۈنۈشلەر بىلەن ئاياغلىشاتتى. زاغرۇلارنىڭ گۆجۈڭ ئۇسۇلى بىلەن ئىچكى ئۇسۇلى كۆپىنچە ئالدىنقى قىسمى ئاستا سۈرئەتلىك، كېيىنكى قىسمى تېز سۈرئەتلىك ئىككى باسقۇچلۇق كۆزى شەكلىنى قوللانغان. مەيدانلار ئۇسۇلى بىر خىل ئوبچا ئۇسۇل شەكلى بولۇپ، ئۇسۇللۇق تىياتىردا داۋاملىق ئىشلىتىلىدىغان ئۇسۇل قۇرۇلمىسىدۇر. ئۇسۇللۇق تىياتىرنىڭ ئۇسۇل قۇرۇلمىسى، تىياتىر ۋەقەلىكى بىلەن پېرسوناژنىڭ ئېھتىياجىغا بويسۇنىشى كېرەك.

ئۇسۇللۇق تىياتىر «ئونېگىن»نىڭ ئۇسۇل قۇرۇلمىسىنى بىر تەرەپ قىلىش ئامالىيىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان. «يېۋگېنىي ئونېگىن» ئەسلىدە پۇشكىننىڭ شېئىرىي رومانى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسىي تېمىسى، چاررۇسىيە ئاقسۆڭەك رېئاللىقىدىكى خەلقتىن ئايرىلىپ قالغان بىچارىلىك تەقدىرى تەسۋىرلەنگەن. پۇشكىن ئۆزىنىڭ بۇ شېئىرىي رومانىدا 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا رۇسىيەدە ئۆتكەن 3 نەپەر ئاقسۆڭەك ياشنىڭ تېپىنى، شۇنداقلا ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى سۈرەتلەپ بېرىپ، ئۇ ئارقىلىق پومېشچىك، ئاقسۆڭەكلەر تۈزۈمىدىكى رۇسىيە كىرزىسىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بەرگەن. ئۇسۇللۇق تىياتىر «ئونېگىن»دا تېما ۋە پېرسوناژلىرىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ، جەمئىي 6 پەردىلىك كۆرۈنۈش لايىھەلىگەن. ئۇنىڭ ئۇسۇل قۇرۇلمىسىدا ۋەقەلىك ئۇسۇل، ئىپادىلەش ئۇسۇلى ھەمدە يانتومىمىدىن ئىبارەت 3 خىل ۋاسىتىنىڭ قانداق ئىشلىتىلگەنلىكىنى تۆۋەندە تەھلىل قىلىپ كۆرەيلى.

«ۋەقەلىك ئۇسۇل»

ئۇسۇللۇق تىياتىردىكى ۋەقەلىك ئۇسۇل، پېرسوناژنىڭ ئوبرازىنى ئېچىش، پېرسوناژنىڭ خاراكتېرى ۋە ھېسسىياتىنى نامايان قىلىش، پېرسوناژلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەپ ھەم تىياتىر ۋەقەلىكىنىڭ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان شۇ خىل ئۇسۇل تۈرىدە تونۇلىدۇ. «ئونېگىن»دا ئونېگىن بىلەن تاتيانانىڭ ئۈچ قېتىملىق ئىككى كىشىلىك ئۇسۇلىنىڭ ھەممىسى ۋەقەلىك ئۇسۇل كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ. ئۇلاردا ئىككى كىشىلىك ئۇسۇل ۋاسىتە قىلىنىپ، ئەسەردىكى ئىككى باش قەھرىماننىڭ ئۇچرىشىشى، ئۇلارنىڭ ھېسسىيات جەھەتتىكى توقۇنۇشلىرى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتى، شۇنىڭدەك قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان تراگېدىيىلىك ئاقىۋەت روشەن ئىپادىلەپ بېرىلگەن. تويدىكى پەردىدىكى ئونېگىن، لېنسكى، تاتيانا ۋە ئولگالارنىڭ تۆت كىشىلىك ئۇسۇلىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان بىر ۋەقەلىك ئۇسۇل. ئۇنىڭدا ھەر بىر پېرسوناژنىڭ ئىچكى روھىيەت توقۇنۇشى ۋە ئوخشاش بولمىغان خاراكتېرلىرىنىڭ ئۆز ئارا گىرەلىشىپ كېتىشلىرى ئىپادىلەنگەن. ئۇسۇللۇق تىياتىر بىر خىل تىياتىر شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ۋەقەلىك ئۇسۇلنى ئۆزىنىڭ ئاساسلىق ئىپادىلەش ۋاسىتىسى قىلىش لازىم. چۈنكى ئۇسۇللۇق تىياتىرنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا ۋەقەلىك ئۇسۇلنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئەمەلىيىتى بولغانلىقتىن، ئۇسۇللۇق تىياتىر چوڭقۇر ئىدىيىۋى مەزمۇننى تىلسىز ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالىغان. ئۇنىڭ بىلەن مۇرەككەپ دىرامانىڭ توقۇنۇشىنى ئوبرازلىق يارىتالمايدۇ، تۇرمۇشنى چوڭقۇر ۋە كەڭ ئىپادىلەشنى كېڭەيتەلمەيدۇ، شۇنداقلا ئۇسۇللۇق تىياتىر سەنئىتىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىنى ئۇستۈرگىلىمۇ بولمايدۇ. بىز بۇ خىل رېئاللىقنىڭ ئالا ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىشىمىز ھەم ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشىمىز لازىم.

«ئىپادىلەش ئۇسۇلى»

ئادەتتە تىياتىر ۋەقەلىكى سادىر بولغان مۇھىتنى شەرھىيلەشتىكى مەقسەت، مىللىي ئالاھىدىلىك بىلەن تۇرمۇش ئادىتىنى ئېچىپ بېرىش ئۈچۈندۇر. ئۇ گەرچە تىياتىر ۋەقەلىكىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە بىۋاسىتە تۈرتكە بولالمىسىمۇ، ئەمما بۇ خىل ئۇسۇلنىڭ تىياتىر داۋامىدا مەيدانغا چىقىشى، دىرامانىڭ كەيپىياتىنى كۈچەيتىپ، ئۇسۇل تۈسىنى بېيىتىپ، تۇرمۇشلۇقلىقىنى چوڭقۇر-

لاشتۇرۇپ ئىختىيارسىز ھالدا دىراماتىك قۇرۇلما ئىچىدىكى كەم بولسا بولمايدىغان تولۇقلاش ۋاستىسى بولىدۇ. ئەگەر بىر چوڭ تىپتىكى تۇيغۇلۇق تىياتىر ئىچىدىكى ئىپادىلەش تۇيغۇلى ئېلىۋېتىلسە، ئۇنداقتا پۈتۈن تۇيغۇلۇق تىياتىر مۇقەررەر ھالدا كەمتۈك، قۇپ - قۇرۇقلا بولۇپ قېلىپ، رەڭدارلىقى ئاجىزلىشىدۇ - دە، تۇيغۇلۇق تىياتىر سەنئىتىنىڭ مەپتۇن قىلىش كۈچىنى تولۇق نامايەن قىلغىلى بولماي قالىدۇ. تاماشىبىنلارنىڭ تۇيغۇلۇق تىياتىرغا بولغان تەلىپى، دىرامىغا بولغان تەلىپىگە ئوخشىمايدۇ. ئۇلار پېرسوناژنىڭ تەقدىرىگە ۋە جەلپ قىلارلىق بولغان دىراماتىك ۋەقەلىكلەرگە قىزىقىشتىن باشقا يەنە ئۇلار تۇيغۇلۇق تىياتىردىن سەنئەتنىڭ زوق ئېلىشنى ئۈمىد قىلىشىدۇ. شۇڭا، گۈزەل، يېقىملىق بولغان مۇزىكا مېلودىيىسى، موڭ رەڭدار بولغان تۇيغۇل بىرىكمىسى، كۆركەم ئۇسلۇب ئالغان كىيىم - كېچەك ۋە دېكوراتسىيىلەر تاماشىبىنلارنىڭ بۇ تەرەپلەردىكى تەلىپىنى قاندۇرالايدۇ. يېقىنقى زامان تۇيغۇلۇق تىياتىر رېژىسسورلىرى رېئالىزىملىق ئىجادىيەت پرىنسىپىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ، ئىپادىلەش تۇيغۇلىنى ۋەقەلىك ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرغان.

بورمېستېر فېيتا ئىشلىگەن «ئاققۇ كۆلى» نىڭ 3 - پەردىسىدىكى ئىسپانىيە تۇيغۇلى بىلەن ئىپادىلەشنى، دېۋە يادىنىسىنىڭ شەيكىلىرىنىڭ تۇيغۇلى ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىپ، «ئالدانغان شاھزادىنىڭ مۇھەببەت ئۈچۈن بەرگەن قەسىمىگە ئاسىيلىق قىلغىنى» مۇشۇ دىراماتىك ۋەزىيىتىدە دۇر قىلىپ ھەركەتنى قانات يايدۇرغان. بۇ داڭلىق خەلق تۇيغۇلى بىرىنچى قېتىم دىراماتىك ئۇسلۇبقا ئىگە بولۇپ، ۋەقەلىكنىڭ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتىرىلىشىگە ياردەمچى بولغان. «ئونېگىن» نىڭ بىر نەچچە بۆلەك ئىپادىلەش تۇيغۇلى يۇقىرىدا ئېيتىلغان بىر تەرەپ قىلىشتىن ئىجتىمائىي بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن دېيىشكە بولىدۇ.

لالىنا خانىمنىڭ ئۈيىدە (ئۈچىنچى پەردىدە) پۈتكۈل پەردە قۇرۇلمىسىدا جەمئى 6 بۆلەك تۇيغۇل بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 4 بۆلىكى تانسا تۇيغۇلى. ئەگەر كىلاسسىك باللېت تۇيغۇلىنىڭ قائىدىسى بىلەن ئېيتقاندا بۇ تۇيغۇللارغا ھەر خىل ئۇسلۇپتىكى بىر تەرەپ قىلىنغان تۇيغۇل كۆرگەزمىسى دېيىشكە بولىدۇ. بىراق رېژىسسور كىلاسسىك ئۇنداق قىلمىغان. ئۇ ئالدى بىلەن دىققەت ئېتىۋارىنى ئەسەردىكى ئاساسلىق پېرسوناژنىڭ ھەركىتىگە قارىتىپ، تانسا تۇيغۇللىرىنى چېكىندۈرۈپ، قوشۇمچە ئورۇندىكى ئارقا مەنزىرە ئورنىغا قويغان. ئۇلارنى پەقەتلا داغدۇغا يارىتىش ۋە كەيپىيات بېرىپلا قىلماي رولىنى ئويناپ بېرىدىغانلا قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغان. 1 - بۆلەك تانسا تۇيغۇلىدا پېرسوناژنىڭ مەيدانغا چىقىشى قوزغۇتۇلغان. 2 - بۆلەك تانسا تۇيغۇلىدا «ئونېگىن خەتنى تاتيانىغا قايتۇرۇپ بەرگەندىكى ۋەقەلىكى» چۈشەندۈرۈلگەن. 3 - بۆلەك تانسا تۇيغۇلىدا ئونېگىن يالغاندىن ئولگا بىلەن بىللە بولۇپ لېنسكىيدىن ئۆچ ئالماقچى بولغان. 4 - بۆلەك تانسا تۇيغۇلى بولسا پۈتكۈل پەردىنىڭ كۇلمىناتسىيە نۇقتىسى بولۇپ، لېنسكىي ئىلاجسىز ھالدا ئونېگىننى دۇئېلغا چاقىرىشقا تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ ئىپادىلەش خاراكتېرىدىكى تۇيغۇل، ھەم پېرسوناژنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ۋەقەلىك بارلىققا كېلىدۇ. بۇ خىل ئىجادىي تۇيغۇل قۇرۇلمىسىنىڭ لايىھىسى بىزنى ئىستېتىك جەھەتتىن تەجرىبىلەر بىلەن تەمىنلىدى.

«پانتوما»

بۇ تۇيغۇلۇق تىياتىر مەيدانغا كەلگەندىن تارتىپ تالاش - تارتىش ئەڭ قىزىق بولۇپ كېلىۋاتقان بىر مەسىلە. باللېت تۇيغۇلى تېخى مۇستەقىل سەنئەت شەكلى بولۇشتىن بۇرۇن، پانتوما دىراما ياكى ئوپېرا ئىچىدە سىڭىپ كىرىش خاراكتېرىدىكى تۇيغۇل شەكلىدە مەۋجۇت ئىدى. 18 - ئەسىردە باللېت تۇيغۇلى ئوپېرادىن ئايرىلىپ مۇستەقىل بولغان. ئەينى زامانىدىكى باللېت

تىياتىرى «مۇھەببەتلىك بالىت تىياتىرى» دەپ ئاتالغان. ئىپادىلەش شەكلى جەھەتتە پانتوما، بالىت تىياتىرىغا «سەكرەپ كىرىش خاراكتېرىدىكى ئۇسسۇل سۈپىتىدە قوشۇلۇپ، بىر سۇژېتلىق ۋەقەلىكنى بايان قىلىشتا پانتوما ۋاستىسىدىن پايدىلانغان. ئۇنىڭدىن باشقا ۋاقىتتا ھەممە خىل ئۇسسۇللار ئوينالغان. فرانسىيە ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسى نوۋېرنىڭ تىرىشىپ ئىجادىي پائالىيىتى بىلەن ئۇسسۇل ۋە ھەقەلەشتۈرۈلۈپ، پانتوما ئۇسسۇللاشتۇرۇلغان. «بۇ ھازىرقى تىياتىرچىلىقى» دېگەن بۇ جەھەتتىكى تىپىك ئەسەردۇر. (ئۇنىڭدىكى ئۇنىدە ئوينىلىۋاتقىنىدا چوڭ ئوخشىماسلىقلار بار) نوۋېر مەسىلىسى تامامەن ھەل قىلىپ كېتەلمىگەن. ئاكى 19 ـ ئەسىرگە كەلگەندە مەيدانغا كەلگەن رومانتىزملىق ئۇسسۇللۇق تىياتىرلىرىدا، مەسىلەن، «دونكىخوت»، «ژىزىل» لارغا سىڭدۈرۈلگەن ئۇسسۇل بىلەن پانتومىنىڭ پەرقى يەنىلا روشەن. بەزى ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسلىرى پانتومىنى چىقىرىپ تاشلاشنى تەشەببۇس قىلسا، يەنە بەزى ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسلىرى يەنىلا بۇنىڭغا قارشى پىكىردە بولۇپ كەلدى.

پانتوما بىر خىل دراما سەنئەت شەكلى بولۇپ، ئۇ قول ئىشارىتى، چىراي ئىپادىسى ۋە بەدەن ھەرىكىتى ئارقىلىق پەلگىلىك ۋەقەلىك بىلەن مەزمۇننى ئىپادىلەيدۇ. قوشۇمچە بۇ خىل ئىپادىلەش ۋاستىسى ئۇسسۇللۇق تىياتىرغا نىسبەتەن ئېيتقاندا كەم بولسا بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ. ئۇ، ئۇسسۇللۇق تىياتىر تەركىبىدىن ئۇسسۇل كاتېگورىيىسىگە كىرمەيدىغان «پىرسوناژنىڭ ئۆزىگە خاس ھەرىكىتى» تىياتىر تەركىبىدىن ئۇسسۇل (لىعار تىلى) نىڭ ھەممىسىنى قوغلاپ چىقىرىش، ئۇسسۇللۇق تىياتىرنى مەنىسىز قۇرۇق ئەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدىغان بولىدۇ. ئاۋادا «ژىزىل» تىياتىرىدا ئەگەر ئاياللارچە ئۇسسۇل ئويناۋەرسە، ئۇنداقتا كورگەن سەھنە كۆلكۆلۈك ۋە ئەخمىقانە بىر سورۇنغا ئايلىنىپ قالغان بولاتتى. ئەگەر، «ئۇنىڭغۇ پەرىسى» دېگەن كورۈنۈشلەرنىڭ ھەممىسى ئۇسسۇلغا ئۆزگەرتىپ قويۇلىدىغان بولسا، ئۇنداق ئۆزۈلمەي ئوينىلىۋېرىلگەن ئۇسسۇلنى بىرمۇ تاماشىبىن كورۈپ ئولتۇرۇشقا تاقەت قىلالماس ئىدى.»

پانتوما سەنئىتى ناھايىتى زور ئىپادىلەش كۈچىگە ئىگە. ئۇ، ئۇسسۇلغا قارىغاندا تۇرمۇشقا تېخىمۇ يېقىن، كىشىلەر ئۇنى تېخىمۇ ئاسان چۈشىنىدۇ. نوۋېرنىڭ ئېيتىشىغا ئاساسلانغاندا، «بۇ دەل مىشائىلاپ يۈرەككە ئېتىلغان ئوق.» ئەلۋەتتە بۇ يەردە ئېيتىلىۋاتقان پانتوما، ئەنئەنىۋى مودا بولۇپ قالغان قول ئىشارىتى ئەمەس، ياكى تۇرمۇشنى يۈزەكى دوراشمۇ ئەمەس. ئۇسسۇللۇق تىياتىردا پانتوما ئۇسسۇللاشتۇرۇشنى، مۇزىكىلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ، ئىنىق بولغان ئوبرازلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. بەزى تېمىلار پانتومىدىن ئىبارەت ۋاستىنى كېرەك قىلمايدۇ. ئەمما ئادەتتىكى ئۇسسۇللۇق تىياتىرغا نىسبەتەن ئېيتقاندا مېنىڭچە، پانتومىنى پۈتۈنلەي چەتكە قېقىشقا بولمايدۇ، بىر مۇشۇنداق ۋاستىنى ئىشلىتىشكە ماھىر بولۇش بىلەن ئۇسسۇللۇق تىياتىرنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى ئېشۇرۇش لازىم. بىراق ئۇ، پەقەتلا بىر خىل قوشۇمچە ۋاستە بولغاچقا، ئۇنى مەزمۇننىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن تاللاپ، ھەرگىزمۇ ھەددىدىن ئارتۇق ئىشلىتىۋەتمەسلىكىمىز لازىم. «ئۇنىڭغىن» دە پانتومىنىڭ ئىشلىتىلىشى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان. ئومۇمەن ھەر بىر پەردىدە، ھەر بىر مۇھىم رولنىڭ ھەرىكىتىدە پانتوما تەركىبى بار بولۇپ، تىياتىر دەل تىياتىرنىڭ پانتوما ھەرىكىتى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. بۇ ھەقىقەتلەردىكى تەجرىبىلەر بىزنىڭ تەتقىق قىلىشىمىزغا ئەرزىيدۇ. ھازىر مەن ئۇسسۇللۇق تىياتىر «ئۇنىڭغىن» نى كورۈش داۋامىدا يېزىپ ئالدۇرغان پەردە بولەكلىرى كىرايىسى ئارقىغا قىستۇرۇپ قويدۇم، كوپچىلىك بۇنىڭدىن ھەر خىل ئۇسسۇل ۋاستىلارنىڭ قوللىنىپ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى كورۈپ ئالالايدۇ.

ئۇسسۇللۇق تىياتىر «ئۇنىڭغىن» نىڭ ھەر بىر پەردىسىنىڭ بولەكلىرى جەدۋىلى

1 ـ پەردە:

لارىنا خانىمنىڭ باغچىسىدا. (جەمئىي 24 مىنۇت 20 سېكۇنت)

(1) لالىنا خانىمنىڭ ئائىلە تۇرمۇشى كۆرۈنۈشى. (2 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(2) ئولگا بىلەن قىزىنىڭ ئۇسسۇلى. (3 مىنۇت)

(3) ئويۇن ـ تاماشا كۆرۈنۈشى. (2 مىنۇت)

(4) ئولگا بىلەن لىنسكىنىڭ ئىككى كىشىلىك ئۇسسۇلى. (5 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(5) كىشىلەر تارقىلىپ كەتكەن كۆرۈنۈش. (35 سېكۇنت)

(6) ئونىگىن بىلەن تاتىيانانىڭ ئىككى كىشىلىك ئۇسسۇلى. (5 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(7) رۇس ياشلىرىنىڭ ئويچا ئۇسسۇلى. (3 مىنۇت 45 سېكۇنت)

(8) خوشلىشىش كۆرۈنۈشى. (1 مىنۇت 30 سېكۇنت)

2 ـ پەردە:

تاتىيانانىڭ ياتاقخانىسى. (جەمئى 11 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(1) تاتىيانانىڭ خەت يېزىۋاتقان كۆرۈنۈشى. (2 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(2) ئىنىگانا بىلەن تاتىيانانىڭ كۆرۈنۈشى. (1 مىنۇت)

(3) ئونىگىننىڭ چۈشىدە زاھىر بولغان كۆرۈنۈش. (1 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(4) ئونىگىن بىلەن تاتىيانانىڭ ئىككى كىشىلىك ئۇسسۇلى. (5 مىنۇت)

(5) ئىنىگانانىڭ خەت ئېلىپ كەلگەن كۆرۈنۈشى. (1 مىنۇت 30 سېكۇنت)

3 ـ پەردە:

لالىنا خانىمنىڭ ئۆيى. (جەمئى 16 مىنۇت 40 سېكۇنت)

(1) تاتىيانانىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلگەن تانسا. (4 مىنۇت 15 سېكۇنت)

(2) مازۇركا ئۇسسۇلى، ئونىگىننىڭ خەتنى قايتۇرغانلىقى. (3 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(3) كىنەزنىڭ چىقىشى. (50 سېكۇنت)

(4) تانسا ئۇسسۇلى. (2 مىنۇت 40 سېكۇنت)

(5) تاتىيانانىڭ ئونىگىن ئۈچۈن ئوينىغان يالغۇز ئۇسسۇلى. (2 مىنۇت 10 سېكۇنت)

(6) ئونىگىن بىلەن لىنسكىنىڭ توقۇنۇشى. (3 مىنۇت 15 سېكۇنت)

4 ـ پەردە:

چۆلدەرەپ كەتكەن باغچىدا. (جەمئى 8 مىنۇت 10 سېكۇنت)

(1) كۆرۈنۈش. (2 مىنۇت)

(2) لىنسكىنىڭ يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇلى. (2 مىنۇت 40 سېكۇنت)

(3) تۆت كىشىلىك ئۇسسۇل ۋە كۆرۈنۈشلەر. (3 مىنۇت 30 سېكۇنت)

5 ـ پەردە:

كىنەز گىرېمىننىڭ تانسا سارىيى. (جەمئى 14 مىنۇت 10 سېكۇنت)

(1) تانسا ئۇسسۇلى. (3 مىنۇت 30 سېكۇنت)

(2) ئونىگىننىڭ ئەسلىشى ئۇسسۇلى. (3 مىنۇت)

(3) كىنەز بىلەن تاتىيانانىڭ سەھنىگە چىقىش كۆرۈنۈشى (45 سېكۇنت)

(4) كىنەز بىلەن تاتىيانانىڭ ئىككى كىشىلىك ئۇسسۇلى. (4 مىنۇت 45 سېكۇنت)

AltunOq

ئېتىكىلىق ھېسسىيات ۋە سەنئەت ئۇستىلىكى

— بېيجىڭدىكى بىرقانچە يېڭى فىلىملارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ۋە مەسىلىلىرى توغرىسىدا ئويلىغانلىرىم

ۋاڭ يۈنمەن

1981 - يىلى قويۇلغان ياكى ئىشلەنگەن فىلىملاردىن ئەخلاقىي پەرلىك تېما قىلىنغان بىر قانچە فىلىملار بار. ئۇلارنىڭ ئىچىدە «كىچىك ئائىلىدىكى خۇشاللىق» تىن باشلاپ ئارقىمۇ - ئارقا دۇنياغا كەلگەن «ئاچچىق ئاقىۋەت»، «يۈرەك مۇھەببىتى»، «ئارزۇيىمىز - ئىناقلىق»، «يوشۇرۇن تور» قاتارلىق بەزى فىلىملار كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشىپ، كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىغان ئىجادىيەتلەردىن بولۇپ قالدى. بىر ئەگەر سەل - پەل ئويلىنىپ كۆرسەكلا، نۆۋەتتە بىر قەدەر يېڭى ئىجادىيەت ئەھۋالىنىڭ شەكىللەنگەنلىكى ھەرگىزمۇ تاسادىپىي بىر ئىش بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ تۇرمۇش ۋە دەۋرنىڭ تەقەززاسى بىلەن بەدىئىي ئىجادىيەتتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مۇئەييەن ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالايمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ خىل يېڭى فىلىملار دۇنياغا كېلىشى بىلەنلا، ئۇنىڭدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تۇرمۇش ئىجتىمائىي رېئاللىققا بىر قەدەر يېقىن بولغانلىقى، بەزى يېڭى تېما، يېڭى ئوبراز ۋە يېڭى ئىدىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، ھاياجانلانغان تاماشىبىنلار ئىچىدە خېلى كۆپ غۇلغۇلا قوزغىدى ۋە قوزغىماقتا. بۇ ئىجادىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۈزلۈكسىز تۈردە يېڭى مەسىلىلەرنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، بىزمۇ ئۇنىڭغا بەزىبىر جەھەتتىن ئەھمىيەت بېرىشىمىز، ئۇنى مۇھاكىمە قىلىشىمىز، ئىزدىنىشىمىز ۋە يەكۈنلىشىمىز لازىم.

---

(5) كورۇنۇشى. (45 سېكۇنت)

(6) ئونېگىننىڭ ئەسلىمىسى. (1 مىنۇت 20 سېكۇنت)

6 - پەردە:

تاتىيانانىڭ كىچىك مېھمانخانىسىدا. (جەمئىي 10 مىنۇت)

(1) تاتىيانا بىلەن كىنەزنىڭ كۆرۈشۈشى. (3 مىنۇت)

(2) ئونېگىن بىلەن تاتىيانانىڭ ئىككى كىشىلىك ئۈزۈلى. (7 مىنۇت)

پۈتۈن تىياتىر ئومۇمىي مۇزىكىنىڭ ۋاقىت ئۇزۇنلۇقى 84 مىنۇت 50 سېكۇنت.

خەنزۇچىدىن: ئابدۇكېرىم ھېكىم تەرجىمىسى

ھەبىبۇللا مۇھەممەت تەھرىرلىگەن.

1 ئېتىكىلىق فىلىملارنىڭ ئەۋج ئېلىشى ۋە تەرەققىياتى دەۋرىنىڭ تەقەززاسى

مۇبادا بىز ئەتراپىمىزغا بەزىمۇ كەڭرەك نەزەر سالساق، ئەخلاقىي پەزىلەت تېما قىلىنغان فىلىملارنىڭ يەنىمۇ ئەۋج ئېلىشى ۋە تەرەققىياتى ئېلىمىزگىلا خاس ھادىسە بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ دۇنيا كىنو ئىشلىرىدىكى تېخىمۇ كەڭ دائىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بىر خىل ئومۇمىيۈزلۈك ھادىسە ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئالالايمىز. «ئەر - خوتۇن كىروملار»، «ئادەتتىكى كىشى» قاتارلىق فىلىملارنىڭ ئامېرىكىنى رازىلىققا سالغانلىقى دەل شۇنىڭ روشەن بىر مىسالى. ئەلۋەتتە كاپىتالىستىك مەملىكەتلەرنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئىجتىمائىي مەسىلىسى ۋە ئەخلاقىي مەسىلىسى بار. بۇ بىزنىڭ دۆلىتىمىز بىلەن ئوخشىمايدۇ؛ بۇ مەسىلە بەزى ماقالىلاردا نەچچە بايان قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەردە بىز تەكرارلاپ ئولتۇرمايمىز. لېكىن ئىجادىيەتنىڭ تېمىسى تال-لاش جەھەتتىن يەنە بىر ئاز ئويلىنىدىغانلا بولساق، قانداقلا بولمىسۇن، دۇنيادىكى بەزى كىنو سەنئەتكارلىرىنىڭمۇ شۇ خىلدىكى تېمىنىڭ مۇھىملىقى، ئېھتىياجلىقلىقى ۋە ئۆتكۈرلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغانلىقىنى، تاماشىبىنلارنىڭ بۇ خىل تېمىدىكى فىلىملارغا ئېتىۋار بەرگەنلىكى ۋە ئالقىشلىغانلىقى كەڭ ئەمگەكچى خەلقنىڭ يەنىلا ئەخلاقىي پەزىلەت مەسىلىسىگە ئومۇمىيۈزلۈك ئەھمىيەت بېرىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ يېتەلەيمىز. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، چەتئەللەردىكى بەزى مۇنەۋۋەر ئېتىكىلىق فىلىملارنىڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرى، يېڭى تەجرىبىلىرى بىزنىڭ پايدىلىنىشىمىز ئۈچۈن يەنىلا مەلۇم قىممەتكە ئىگە.

«ئائىلىدىكى خۇشاللىق» ناملىق فىلىمنىڭ ئامېرىكا تاماشىبىنلىرىنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇشى ھەقىقەتەنمۇ بىزگە ئوخشاش بەزى كىشىلەرنىڭ، باشقىچە ئېيتقاندا، ماڭا ئوخشاش كۆرگەن - بىلگىنى ئاز، پىكىر قىلىش ئىقتىدارى چەكلىك ئادەمنىڭ ئويلىمىغان يېرىدىن چىققىنى، بەدىئىي شەكىلدىكى سەۋەبلەر (مەسىلەن: مالىلاشتۇرۇش، سەممىي، چۈشىنىشلىك بولۇشى قاتار-لىقلار) دىن باشقا، تېخىمۇ مۇھىملىقى شۇكى، فىلىمدە تەسۋىرلەنگەن ئېلىمىز خەلقىنىڭ يېڭىچە خىسلىتى، يېڭى ئەخلاقى باشقا دۆلەتلەردىكى تاماشىبىنلارنىڭمۇ بىردەك غۇلغۇلىسىنى قوزغىغان، ئەلۋەتتە، ئەخلاقىي پەزىلەت مەسىلىسى روشەن سىمپىلىككە ۋە شۇنداقلا ئومۇمىيۈزلۈك ئىجتىمائىيلىققا ئىگە مەسىلە. شۇڭا ئەخلاقىي پەزىلەت مەسىلىسى تېما قىلىنغان بەزى مۇنەۋۋەر فىلىملارنىڭ ئىشلىنىشى يالغۇز مەملىكەت ئىچىدىكى تاماشىبىنلارغىلا مۇھىم تەسىر كۆرسىتىپ قالماستىن، بەلكى ھەر قايسى ئەللەردىكى تاماشىبىنلارغىمۇ ئېكران ئارقىلىق ئېلىمىز خەلقىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتى ۋە يېڭى خىسلەتلىرىنى چۈشەندۈرۈشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. دېمەك، بۇنىڭدىن بۇ خىل ئىجادىيەتلەرنىڭ مول رېئال ئەھمىيەتكە ۋە چوڭقۇر تەسىر دائىرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

«ئائىلىدىكى خۇشاللىق» ناملىق فىلىم قويۇلۇپ ياخشى باھاغا ئېرىشكەندىن كېيىن، مەنمۇ بەزى ئوخشاش بولمىغان پىكىرلەرنى ئاڭلىغان ئىدىم. "توخۇ بەلگىنى چىقالايدۇ" غالىبلىقى قانچىمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. لېكىن شۇنداق بولسىمۇ، ئىجادىيەتتىكى بەزى مەسىلىلەرگە بولغان تونۇ-شىمىزنى يەنىمۇ ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، مەن بۇ يەردە بەزى كۆز قاراشلار ئۈستىدە مۇھاكىمە

ۋە تالاش ـ تارتىش ئېلىپ بېرىش، ئېھتىمال زورۇر بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن. مەسىلەن، بەزىلەر «ۋاقىتلىمىدىكى خۇشاللىق» قاتارلىق فىلىملارنىڭ دۇنياغا كېلىشى ۋە تاماشىبىنلارنىڭ دىققەت ـ ئېتىۋارىغا سازاۋەر بولالىشى "سىياسەتتىن ئايرىلىپ چىققانلىقى"، "رېياللىقتىن خالىي بولغانلىقى"نىڭ نەتىجىسى؛ ھازىرقى ئەخلاقىي پەزىلەت تېمىسىدا "شەكىللەنگەن بىر خىل شامال" ئۆتمۈشتىكى "پەرزەنتلەر مېھرى، ئائىلە ئىشلىرى" تېمىسىنى يېزىش شامىلىنىڭ تەكرارلىنىشى ــ دەپ قارايدۇ. بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، ئۇلار ئەشۇ بىر قىسىم فىلىملارغا تولىمۇ يۇقىرى باھا بېرىپ كەتمەسلىك كېرەك، دەپ ھېساپلىشىدۇ. ئەلۋەتتە، بىز فىلىملارغا باھا بېرىشتە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلەش پوزىتسىيىسىنى قوللىنىشىمىز، «ۋاقىتلىمىدىكى خۇشاللىق» قا ئوخشاش فىلىملاردىكى دەۋر ھېسسىياتىنىڭ كۈچلۈك ئەمەسلىكىنى، بەزى پاشلارنىڭ ئوبرازى قىسمەن ئاتىچە تەسىرلىك يارىتىلمىغانلىقىدەك ئاجىزلىقلارنى سۆز يۈگۈرتۈپ ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىكىمىز لازىم. لېكىن، «ۋاقىتلىمىدىكى خۇشاللىق» نامىلىق فىلىم دۇنياغا كېلىشى بىلەنلا مىليونلىغان كىشىلەر قەلبىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلغانلىقى، ئۇنىڭدا تاماشىبىنلار ئومۇمىيۈزلۈك كۆڭۈل بولىۋاتقان رېيال مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇلغىنى كۈچلۈك ئىپادىلەپ بەردى. بۇنى قانداقمۇ "سىياسەتتىن ئايرىلىپ چىققانلىق"، "رېياللىقتىن خالىي بولغانلىق"نىڭ مەھسۇلى دېگىلى بولىدۇ؟ ئەگەردە شۇنداق دېيىلسە، "سىياسىي" بىلەن "رېياللىق"نى تولىمۇ تار دائىرىدە، بىر تەرەپلىمە چۈشەنگەنلىك بولمامدۇ؟ جەمئىيەتتىن ئايرىلغان، رېياللىقتىن چەتنىگەن، "پەرزەنتلەر مېھرى"، "ئائىلە ئىشلىرى"نى تېما قىلىش ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئەمما ئائىلە مەسىلىسى، مۇھەببەت، نىكاھ مەسىلىسى، ئەخلاقىي پەزىلەت مەسىلىسى بولسا ئىنتايىن چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە مەسىلىلەر بولۇپ، ئۇنىڭغا ئەسلا سەل قاراشقا بولمايدۇ. شۇڭلاشقا بۈگۈنكى كۈندە «ۋاقىتلىمىدىكى خۇشاللىق» فىلىمىنى نەزەرىيە جەھەتتىن مۇئەييەنلەشتۈرۈش ۋە تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەھلىل قىلىش پەقەتلا زورۇر.

مەملىكىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 30 نەچچە يىللىق كىنو ئىجادىيىتى تارىخىنى ئەسلەپ، ئەخلاقىي پەزىلەت تېمىسىنىڭ باشى ـ ئايىغى دۆڭكىسىمان قامال كېزىدىغان بولساق، بۇ مەسىلىگە قارىتا بىر قەدەر روشەن تونۇشقا ئىگە بولىمىز. دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 17 يىل جەريانىدا دۇنياغا كەلگەن نەچچە يۈزلىگەن فىلىملارنىڭ ئىچىدە، مەزكۇر تېمىدىكى فىلىملار ئىنتايىن ئاز سانلىق تەشكىل قىلىدۇ. كۆپىنچىسى سىياسىي ھەركەت، سىنىپىي كۈرەشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان فىلىملاردىن ئىبارەت بولدى. 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە ئەخلاقىي پەزىلەت تېمىسى دەسلەپتىلا 18 قەۋەت جەھەننەمنىڭ تەكتىگە كىرگۈزۈۋېتىلدى. جۇملىدىن، بۇندىن بىر قانچە يىل ئىلگىرىكى ئەھۋالنى ئالساقمۇ، بۇ تېما ئىجادىيەت تېمىسىنىڭ كۆزنىكىدىمۇ تېخى كىرگۈزۈلمىگەن ئىدى. ھازىر بۇ تېما مەدەنىيەتنىڭ باھار سابائىسى بىلەن بىللە، ئۈنچى قېتىم ئېچىلغان گۈل ـ غۇنچىلاردەك دەۋرنىڭ ئىققىمى ۋە تەرەققىياتىغا ماسلىشىپ، بەس ـ بەس بىلەن پورەكلەپ ئېچىلماقتا. ئامىمىنىڭ روھى كەيپىياتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا بولساق، 10 يىللىق قالايمىقانچىلىقنى باشتىن كەچۈرگەن كىشىلەر بۇزۇلغان ئەدەپ ـ ئەخلاقنىڭ ئازاۋىنى، بۇزۇق ئەخلاقىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ زىيىنىنى چوڭقۇر ھېس قىلماقتا. شۇڭلاشقا ئۇلار كىنو سەنئەتكارلىرىنىڭ ئەخلاقىي پەزىلەت مەسىلىسىدىكى رەسۋاچىلىقلارغا ۋە ناچار ھادىسىلەرگە كۈچلۈك زەربە بېرىشىنى ئۈمىت

قىلىدۇ. مەزكۇر تېمىدىكى فىلىملەرنىڭ ئارقىمۇ ـ ئارقا مەيدانغا چىقىشى ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ كۆپ بولغانلىقى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەمەلىي باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، كىنو ئىجادىيىتى خادىملىرىنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ئىدىيىنىڭ ئازاد بولغانلىقى، نەزەر دائىرىسىنىڭ كېڭەيگەنلىكى تۈپەيلىدىن، ئۇلارمۇ تەدرىجىي ھالدا شۇ ساھەدىكى تېمىلارنىڭ دۆھمىسىنى ھېس قىلماقتا.

II ئېتىكىلىق فىلىملەرنىڭ رېئاللىزملىق ئىستېتىكا ئاساسى

چىنلىق ــ كىنو ئىجادىيىتىنىڭ جېنى، بۇ ھەممە فىلىملەرگە قويۇلىدىغان ئورتاق تەلەپ، ئېتىكىلىق فىلىملارمۇ ھەرگىز بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان ۋە كىشىلەر قەلبىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن ئېتىكىلىق فىلىملەرنىڭ ھەممىسى رېئاللىزملىق ئاساستىن ئايرىلالمايدۇ.

«ئائىلىدىكى خۇشاللىق» ناملىق فىلىمگە قارىتا كىشىلەر تۈرلۈك نۇقتىلاردىن باھا بەردى. لېكىن، مېنىڭچە بۇ فىلىمنىڭ رېئاللىزملىق ئىستېتىكا جەھەتتىكى ئىزدىنىشلىرى ۋە مۇۋەپپەقىيىتى ئۈستىدە ئىلمىي بېرىلگەن تەھلىللەر تولىمۇ كەمچىل، مەسىلەن: سىنارىيىلەشتۈرگۈچى چوڭ كېلىن جياڭ يىڭنىڭ شياۋگۈزى بىلەن جاڭجاللاشقان بىر كۆرۈنۈشى ئۈستىدە ئىشلىگەندە، ئاددىي بىر سەرا ھويلىسىدا جياڭ يىڭنىڭ چوشقا باققاچ بىچۇق تېپىپ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالماقچى بولۇپ، شياۋگۈزى بىلەن تەگەشكەنلىكىنى تەسۋىرلەيدۇ. بۇ تەسۋىر كىشىدە ھەقىقەتەن قالايمىقان باھالىمىلىقى ۋە ساختىلىقى بولمىغان بىر تۇيغۇنى پەيدا قىلىدۇ. كۆرۈنۈشتە دېخان ھويلىسىنىڭ ئەشۇ ئاددىي ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، جياڭ يىڭنىڭ قەستەن زەردىبەت تۇغدۇرغان چىرايىدىكى قىياپىتى، روھىي كەيپىياتى، ھەركىتى ۋە بىر ئائىلە كىشىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئەشۇ خىل كېلىشمەسلىككە قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كىشىگە بىر خىل ساددىلىق ۋە چىنلىق تۇيغۇسىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. سىنارىيەت ھامان ئورۇنلاشتۇرۇش، قۇراشتۇرۇش، پىششىقلاش، تاۋلاش ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كېلىدۇ. لېكىن ئۇ پاكىت دېمەك، ھەممىنى بولسا، ئۇزىدە قالايمىقان ساختىلىقنىڭ ئىزىنى قالدۇرمىسا، ئاندىن قىممەتكە ئىگە بولالايدۇ. تاماشىبىنلار ۋە تېلېۋىزورچىلارنىڭ دائىم "ماتا بۇ ـــ تۇرمۇش"، "ماتا بۇ ـــ ھەقىقىي تۇرمۇش" دېگەن تەرىپلىرى تېپىشكى ھەرگىزمۇ تۇرمۇشنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمىسىگە قارىتىلغان ئەمەس، بەلكى شۇ ئەسەرلەردىكى ئەشۇ خىل رېئاللىزملىق ئىستېتىكا ئاساسى ئۈستىگە قۇرۇلغان بەدىئىي ماھارەتتىن بەھرىلەنگەنلىكىنىڭ نەتىجىسىدۇر. «ئائىلىدىكى خۇشاللىق»نىڭ مۇۋەپپەقىيىتى بەزىلەر "تېمىنىڭ توغرا تاللانغانلىقى"، "چىنلىقنىڭ قەلبكە ئۇيغۇن" بولغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، دېيدۇ. بۇ پەقەت ئۇنىڭ بىر تەرىپى، تېخىمۇ مۇھىم بولغان ئىككىنچى تەرىپى شۇكى، فىلىمنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئىلمىزنىڭ كىنولىرىدىكى رېئاللىزملىق ئىستېتىكا ئاساسى ۋە ئەنئەنىسىنى بىر قەدەر ياخشى ئەسلىگە كەلتۈرگەنلىكى ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، دېيدۇ. ئىلگىرىدەك چىنلىققا رىئايە قىلمايدىغان، ھەسسىيات قوزغىغۇچى ئامىللار ۋە ئاجايىپ ـ غارايىپ بولۇشنى قوغلىشىدىغان ناچار ئادەتلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا، فىلىمدىكى بۇ خىل بەدىئىي ئۇسلۇب ھەقىقەتەن قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ.

«ئارزۇيىمىز — ئىناقلىق» ناملىق فىلىمدە قامىلىسى ئوخشاش بولمىغان 5 كىشىنىڭ بىر ئائىلىگە جەم بولۇپ قوشۇلغانلىقىدىن ئىبارەت چوڭقۇر دوستلۇق - مۇھەببەت تېما قىلىنغان؛ «يوشۇرۇن تور» ناملىق فىلىمدە نىكاھ مەسىلىسىدىكى ئائىلىۋى كونا كۆزقاراشنى تازىلاش ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇش تېما قىلىنغان؛ «يۇرتقا مۇھەببەت» ناملىق فىلىمدە ئانا يۇرتنى سېغىنىش ۋە قان - قېرىنداشلىق مېھرى - مۇھەببەت تېما قىلىنغان؛ «ئاچچىق ئاقىۋەت» ناملىق فىلىمدە، ساددىلارچە كۆيۈنۈش نەتىجىسىدە ئاچچىق ئاقىۋەتكە مۇپتىلا بولۇشتەك ئېچىنىشلىق ساۋاق تېما قىلىنغان بولۇپ، بۇ فىلىملاردىكى سيۇژېتلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك رېئال تۇرمۇشتىكى ئەخلاقىي پەزىلەت مەسىلىسىگە بېرىپ تاقالغان. سىنىپىي جەمئىيەتتە ئەخلاقىي پەزىلەت تەبىئىي ھالدا سىنىپىي چەكلىمىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئۇ يەنە تېخىمۇ كەڭ ئومۇملۇققا ئىگە بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەر ساھە، ھەر كەسىپ، ھەر قايسى قاتلاملار ۋە ياش - قۇرامى ئوخشاش بولمىغان ھەر خىل كىشىلەرنىڭ ئىنكاسىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن بولىدۇ. مەسىلەن: «ئارزۇيىمىز — ئىناقلىق» ناملىق فىلىمدە قامىلىسى ئوخشاش بولمىغان 5 كىشىنىڭ مۇناسىۋىتى ئارقىلىق، ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەش، ياشلارغا غەمخورلۇق قىلىش، دوستلۇق، مۇھەببەت، كەسىپكە ئوخشاش خىلمۇ - خىل مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مېنىڭچە، بۇ فىلىمنى يالغۇز مەلۇم شەيئىلەر ۋە مەلۇم قاتلامدىكى كىشىلەر ئۈچۈنلا رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە دېگىلى بولمايدۇ؛ نىكاھ مەسىلىسىدىكى ئائىلىۋى كونا كۆز قاراش تا بۈگۈنكى كۈنگىچە مەۋجۇت ئوتكۈر بىر مەسىلە بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزلۈكسىز تۈردە يېڭى شەكىل ۋە يېڭى "پوسۇن"لار بىلەن مەيدانغا چىقىۋاتقانلىقى ۋە ياشلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا دائىم تەسىر كۆرسىتىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، «يوشۇرۇن تور» ناملىق فىلىمنى دەسلەپتە ياشلار ئارىسىدا قويۇپ پىكىر ئالغان چاغدا، ھەر قايسى خىلدىكى ياشلارنىڭ فىلىمگە قارىتا كۆپلىگەن كۈچلۈك ئىنكاسلىرى ئوتتۇرىغا چىقتى. «يۇرتقا مۇھەببەت» ناملىق فىلىمنى ئالىدىغان بولساق، فىلىمدە يۇرتنى ئۇنتۇتماسلىق، ئەسلىنى ئۇنتۇتماسلىقتەك ئىدىيىۋى خىسلەت ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا جۇڭگو خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى ۋە ئومۇمىلىققا ئىگە گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلىتى سىڭدۈرۈلگەن، فىلىم ھەتتا كىشىنى ۋەتەن ۋە خەلققە تۇتىدىغان پوزىتسىيىگىچە ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلىش ئارقىلىق، ئاساسىي ئىدىيىنى مۇئەييەن سەۋىيە يۈكسەكلىككە كۆتەرگەن. بۇ بىر قانچە فىلىملاردىن «يۇرتقا مۇھەببەت» ناملىق فىلىم ئومۇميۈزلۈك ياخشى باھاغا ئېرىشكەندىن تاشقىرى «ئارزۇيىمىز — ئىناقلىق»، «يوشۇرۇن تور» قاتارلىق فىلىملار تاماشىبىنلار ئىچىدە خېلى كەڭ بەس - مۇنازىرە قوزغىدى. بەزىلەر بۇ ئىككى فىلىمنىڭ سيۇژېتى مەلۇم "خىيال" بويىچە توقۇپ چىقىرىلغان، دەپ قارايدۇ. مەسىلەن: ئالدىدىكىسىدە "قامىلىسى ئوخشاش بولمىغان 5 كىشىنىڭ قان قېرىنداش بولۇپ، بىر ئائىلىگە جەم بولۇشى"دىن ئىبارەت تېمىنى ئىپادىلەپ بېرىش ئۈچۈنلا، تەسادىپىي تۇغرا كېلىپ قېلىشتەك بىر ۋەقەنى زورمۇ - زور توقۇپ چىقىرىش ئارقىلىق، سۇنئىيلىكى روشەن مەلۇم بولۇپ تۇرغان بىر ھېكايە بايان قىلىنغان، كېيىنكىسىدە، گەرچە ئائىلىۋى كونىلىق كۆزقاراشقا قارشى تۇرۇشتەك ناھايىتى ياخشى ئىلگىرىلەش مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى ئۇنىڭدىكى پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى چىنلىق بىلەن يارىتىلمىغان. ئوي - پىكىر ۋە مەنتىقىسى بەكمۇ قالايمىقان. بۇ ئىككى فىلىمنىڭ ھەقىقەتەن ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئاجىزلىقلىرى بار، مەسىلەن: "خىيال" غىلا بېرىلىپ كېتىش،

AltunOq

تۇرمۇش چىنلىقىغا قاتتىق رىئايە قىلىشنىڭ يېتەرلىك بولمايدىغانلىقى؛ سيۇژىتنى كەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن يازغان دىئالوگلار ۋە پېرسوناژلارنىڭ ئەھمىيەتسىز، ئورۇنسىز ئىش - ھەرىكەتلىرىنى زورمۇ - زور كىرگۈزۈش ۋە باشقىلار، قىسقىسى، ئېتىكىلىق مەسىلىلەر ئىجابىيەتتىنمۇ خۇددى باشقا تېمىدىكى فىلىملەرگە ئوخشاش، رېئالىزملىق ئاساستا تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئەھمىيەت بېرىش ۋە ئۇنى كۈچەيتىشتىن ئىبارەت توپ مەسىلە مەۋجۇت.

لېكىن چىن مەنىدىن ئېيتقاندا، «ئارزۇيىمىز — ئىناقلىق»، «يوشۇرۇن تور» قاتارلىق ئىككى فىلىمنىڭ كىشىلەرنىڭ ئورتاق غۇلغۇلىسىنى قوزغىغانلىقى، ھەتتا بەزى كۆرۈنۈشلىرىنىڭ كىشىنى ئىختىيارسىز باش بوكۈشكە مەجبۇر قىلىشى ھەرگىزمۇ سەۋەبسىز ئەمەس. ئېغىر دەرىجىدە ساختىلىققا ئىگە، پۈتۈنلەي «خىيال» نى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ قېلىپلاشتۇرۇلغان ۋە ئابستراك-تلاشتۇرۇلغان فىلىمنىڭ ئەشۇنداق بەدىئىي ئۈنۈمگە ئىگە بولالىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. شۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، «ئارزۇيىمىز — ئىناقلىق» ناملىق فىلىمدا قېرى ۋە ياشلارنىڭ تەسۋىرى ھەقىقەتەن خىيالىچانلىق بىلەن يېزىلغان بولۇپ، تەسىرلىك، مول بەدىئىي ھېسسىياتقا ئىگە. لوداچۇەن بەختىگە قارشى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ سۆيگىنى چياۋمېڭ لوداچۇەننىڭ دادىسىنى ئىزلەپ تېپىپ، سەمىمىيلىك بىلەن ئۇنى ئاتا تۇتىدۇ ھەمدە بوۋاينى بېقىش مەسئۇلىيىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ؛ بوۋاي لوخېڭ بولسا بۇ قىزنىڭ تۇرمۇش ئىشىنىڭ كېچىكى-ۋاتقانلىقى ۋە ئۇنىڭغا تەسىر يەتكۈزۈۋاتقانلىقىغا تاقەت قىلالماي، ئۇنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىدۇ. مانا بۇ كۆرۈنۈشتە: باشقا - باشقا فامىلىلىك ئىككەيلەن ئوتتۇرىسىدا ئاخىر ئاتا - بالىلىق مۇناسىۋەت شەكىللىنىدۇ. شۇنداقلا تۇرمۇشنىڭ بورغۇن بوران - چاپقۇنلىرىنى باشتىن كەچۈرۈش جەريانىدا ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئاتا - بالىلىق مېھرى - مۇھەببىتى كۈچىيىدۇكى، قانچىمۇ پەسەيمەيدۇ. شۇڭا ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى بىر نۆۋەتلىك ئاتا - بالىلىقنىڭ يالغانچىلىقتىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىغان مېھرى - مۇھەببەت ھەقىقەتەن كىشىنى بەدىئىي تەسىراتقا ئىگە قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، خۇيەن زىچېيەننىڭ يېتىم بالا كۆڭلىنى ئۆيىگە ئەكىلىۋېلىپ خەۋەر ئالغان كۆرۈنۈشمۇ ناھايىتى تەسىرلىك، خۇسۇسەن ئۇنىڭ ئىتى ئاسلانغا بېرىش ئۈچۈن گۆش پارچىلىرىنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇماسلىقىدەك كىچىككىنە بىر ئىپىزوت تولىمۇ ئالاھىدە چىققان، بۇ كارتىنىلار خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، شەرەپ - شانىتى ئەمدىلا ئۆزگىرىۋاتقان يەككە - يېگانە بىر ئادەم — خۇيەن زىچېيەننىڭ ئىچكى ئەمما بەختلىك تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. خۇيەن زىچېيەننىڭ ئاسلانغا قىلغان ئەشۇن-داق چوڭقۇر مېھرى - شەپقىتىدىن بىز ئۇنىڭ ئىنسانغا بولغان مۇھەببىتىنىڭ نەقەدەر چوڭقۇرلۇقىنى يەنىمۇ روشەن چۈشىنىپ يېتەلەيمىز. ھەتتا، بۇنىڭدىكى كۈلۈمۇ ئىنتايىن تەسىرلىنىدۇ، گۈلى چىن ھېسسىياتىنى بايان قىلىپ: «ئۇ ھەقىقەتەنمۇ غەيرەتلىك ئىكەن، كىچىك ئاپىسى يوق ئىكەن!» دەيدۇ. (گۈلى بۇ يەردە خۇيەن زىچېيەننىڭ خوتۇنى يوقلىقىنى كۆزدە تۇتىدۇ — ت) فىلىمدا، ئىلگىرىدا كۆرسىتىلگەن يەردە تارقىمىدىكى شەخسلەرنى ئەيىپلەشتە، ئادەم بىلەن ئاسلاننىڭ ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغانلىقىنى، رېئال ۋە تەپسىل بەدىئىي تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلى دېيىشكە بولىدۇ. يۇقىرىقى مىساللار ئاپتورنىڭ تۇرمۇشنى، رېئال ئاساستا قۇرۇلغان ھېسسىياتنى چىقىش نۇقتا قىلغانلىقىنى، بۇ ئەسەرلەر بەدىئىي ئىستېتىك تۈيغۇغا ئىگە بولالىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

«يوشۇرۇن تور» ناملىق فىلىمدىكى بەزى بەدىئىي ۋاستىلار ۋە بەزى پېرسوناژلارمۇ شۇ خىل ئىمدەۋتىدۆتال خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە. مەسىلەن، ياش پوتبولچىسى چېن جۈيكىنىڭ سويگىنى لىۋشيەننىڭ ئانا ـ ئانىسى بىلەن دەسلەپ كۆرۈشۈشتە ئىشلىتىلگەن بەدىئىي ۋاستە، لىۋجۈگۈەن ۋە ئۇنىڭ ئايالىنىڭ باشلىنىشتا شۇنداق قىزغىن ۋە سەمىمىي پوزىتسىيىدە بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئائىلە ئەھۋالىنى ئاڭلىغاندىن كېيىنكى سوغۇق مۇئامىلىسى، سىياسىي رەددى-يىلىرى قاتارلىق ئىمدەۋتىدۆتال خۇسۇسىيەتلەرنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئىقلىمىغا مۇۋاپىق بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھازىرقى جەمئىيەتتىكى مەلۇم بىر خىل "تويۇزلۇق شەخس" لارگە ۋەكىللىك قىلالايدى-غان تىپىك خۇسۇسىيەتلىرى ئۇلارنىڭ سالاھىيىتىگە مۇناسىپ ھالدا ئىپادىلەنگەن. يەنە مىسال ئۈچۈن خې كەننى ئالساق، بۇ شەخس فىلىمدا لوشيەنگە ئىزتىنان دوستلۇق ۋە مۇھەببەت پوزىتسى-يىسىدە ئالىجاناپ پەزىلەتكە، كۈچلۈك، دوستانە مۇھەببەتكە ئىگە، ھەم سالاق، پاراسەتلىك، ھەم جەڭگىۋار قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. بەزىلەر خې كەننى ئارتۇقچە غايىۋىلەشتۈرۈۋېتىلگەن بىر شەخس دەپ قارايدۇ؛ مېنىڭچە، خې كەننىڭ رېئال ئاساسقا ئىگە ھەم مۇئەييەن غايىۋى تۈسنى گەۋدىلەندۈرگەن بەدىئىي ئوبراز ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئەرزىيدۇ.

يۇقىرىقىدەك ئانچە مۇكەممەل بولمىغان تەھلىللەردىن ھەر ھالدا شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، «ئارزۇيىمىز ـ ئىناقلىق»، «يوشۇرۇن تور» قاتارلىق فىلىملارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى دەل رېئالىزم-چە ئېستېتىكلىق ئاساس ئۈستىگە قۇرۇلغان، مانا شۇنداق ئىجادىيەتنىڭ داۋام يولىنى بويلاپ ئالغا ئىلگىرىلىگەندە، بۇ يول ماڭغانسېرى شۇنچە كېڭىيىپ، چوقۇم يەنىمۇ كۆپ ۋە يەنىمۇ ياخشى ئېستېتىكلىق فىلىملار مەيدانغا كېلىدۇ.

III يەنىمۇ چىن، ئالىجاناپ ۋە چوڭقۇر ئىدىيىۋى مەنزىل بولۇشى كېرەك

«بىرىنچى ئىككىگە بولۇنۇشتە چىڭ تۇرۇپ، يەنە بىر بالداق ئورلەيلى» دېگەن چاقىرىق ئېستېتىكلىق فىلىملار ئىجادىيىتىگىمۇ ماس كېلىدۇ.

«ئارزۇيىمىز ـ ئىناقلىق» ناملىق فىلىمنىڭ چىنلىقتا تويغۇن بولمىغان، قولىنىڭ ئۇچىدىلا ئىشلەپ ئوتكۈزۈۋەتكەن جايلىرىمۇ ئاز ئەمەس. مەسىلەن، لوداچۇەننىڭ چاڭخى تېپىلىپ قۇربان بولغان كۆرۈنۈشى تولىمۇ يېزەكى بولۇپ قالغان. ئادەتتە چاڭخى تېپىلىش مەشغۇلاتىدا ئەشۇن-داق قار ئاسانلا گۈمۈرۈلۈپ چۈشىدىغان جاي تاللىنىشى مۇمكىنمۇ؟ مەيلى شۇنداق بولدى دېگەن تەقدىردىمۇ، قار گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈشتىن ئالدىن قاچىمۇ يوشۇرۇن تەسۋىر ياكى بىرەر شەپە بولماي، ۋەقەنىڭ ئەشۇنداق تەستىپلا يۈز بېرىشى كىشىنى قايىل قىلالامدۇ؟ بۇ، چىداۋ-مېڭنىڭ تۇرمۇشىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ياجىنە ھەسسىلىنىدىغان ئاچچىقچىلىق بىر ئېپىزود ئەسلىدە ئىنتايىن تەبىئىي چىنلىققا ئىگە، ئەقلىگە مۇۋاپىق بولۇشى كېرەك ئىدى، ۋاھالەنكى فىلىمدىكى شۇ كۆرۈنۈش كىشىدە ياسالما تىراگېدىيىگە ئوخشاش تۇيغۇنى پەيدا قىلىدۇ.

«يوشۇرۇن تور» ناملىق فىلىمدا چىنلىق مەسىلىسىدىن تاشقىرى، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى-نىڭ قالايمىقانلىقى، ئاپتورنىڭ فىلىمدىكى پوزىتسىيىسىنىڭ مۇجمەللىكى قاتارلىقلار خېلى روشەن ئىپادىلىنىدۇ. ئاپتور فىلىمدا گوڭبىندىن ئىبارەت بىر ئىشچى ئوبرازىنى باشقىلار بىلەن كارى يوق، پۈتۈنلەي ئوزىنىلا بىلىدىغان زىيالىي مەيدانىدا تۇرۇپ ياراتقان؛ گوڭبىن بىرىنچىدىن، تەنتەربىيە دېگەننى بىلمەيدۇ، ئىككىنچىدىن، ھەسسىيات دېگەننى بىلمەيدۇ، دائىم ئۆي سايمىنى

ياسىن بىلەن، ياكى ھاراق ئىچىش دىگەندەك ئىشلار بىلەن كۈنىنى كەچ قىلىدۇ. تەبىئىكى، بايتۇر بۇ يەردە كۈرەشنى شەرەپ بىلەن قۇربان بولغان، لوشيەنتنى ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاھ ئۇرۇپ ھەسرەت چەككەن قىلىپ ياراتقان، ئەپسۇسكى، بۇ كۆرۈنۈش ئەنە ئوبرازنىڭ كىشىگە بېرىدىغان ئەمەلىي تەسىرىنى ھېچقانداق تولۇقلىيالمايدۇ. بولۇپمۇ كىشىنى تېخىمۇ قايىل قىلالمايدىغان يېرى شۇكى، گوڭفېن ئەمەلىيەتتە ھېسسىيات جەھەتتىن ئىككىلىنىدىغان ئوبراز بولسىمۇ، لېكىن فىلىمدە ئۇنىڭ ھەدەپ لونيەنگە ئىچ ئاغرىتىۋاتقان، تەۋەززۇ قىلىۋاتقان قىياپەتتە كۆرسىتىلىشى چىنلىقتىكى بىر ئاز ئاستىن - ئۈستىدىن قاپلىۋىتىلگەنلىك بولمامدۇ؟ شۇنداق ئىپادىلەش توغرىمۇ؟

يۇقۇرقىدەك بىر قانچە مۇنەۋۋەر ياكى بىر قەدەر مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان ئېتىكلىق فىلىملاردىكى ئاساسىي يېتەرسىزلىكلەر، ئىجادىيەتتىكى مۇنداق بىر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ: رىياللىق مەسىلىسى يەنىلا ئىزچىل قارىغاندا بولۇۋاتقان، زور كۈچ بىلەن ھەل قىلىشقا زۆرۈر بولغان بىر مەسىلە. بىر قانچە يىلدىن بۇيان، تەرىزىيە جەھەتتىن ئەھمىيەت بېرىش ۋە ئىجادىيەتتىكى ئىزدىنىشلار نەتىجىسىدە، فىلىملاردىكى رىياللىق مەسىلىسىدە كۆپ ئۆزگىرىشلەر ۋە كۆرۈنەرلىك مۇۋەپپەقىيەتلەر بارلىققا كەلدى. ۋاھالەنكى، ساقتىلىقنىڭ قالدۇقلىرى خېلى ئۇزۇن تارىخقا ۋە خېلىلا ئاساسقا ئىگە بولغانلىقتىن، پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ چىقمىغان، يالغاندىن قۇراشتۇرۇلۇپ ئىشلەنگەن فىلىملارنى تېخى ئالماقتىمىز. بەزى بىر قەدەر ياخشى فىلىملارمۇ بۇنىڭدىن خالىي بولالمايۋاتىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى ناھايىتى مۇرەككەپ، يەنى تۇرمۇش تەجرىبە- سىنىڭ كەملىكى ياكى زىددىيەتنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغانلىق ۋە ياكى بەدىئىي جەھەتتىكى بىپەرۋالىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇلارغا ئايرىم - ئايرىم مۇئامىلە قىلىپ، ئىنچىكە تەھلىل ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇلار ھەقىقەتەن كىنولارنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش- نىڭ ئاساسىي توسالغۇ بولۇپ كەلمەكتە. مېنىڭ يۇقۇرىدا بىر قانچە فىلىملارغا قارىتا ئاشكارە ھالدا بەزى پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇمدىن مەقسەت، كىنولىرىمىزدىكى چىنلىق ۋە رىيالىزم- لىق ئىستېتىك ئاساسىنى يەنىمۇ دىققەت - ئېتىبارىمىزنى قوزغاشتىن ئىبارەت.

ئىدىيۋىلىكمۇ ناھايىتى مۇھىم. كىنو ھېسسىيات ئارقىلىق تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە قىلىن- ىدۇ، ھېسسىيات ئارقىلىق مەقسەت ئىپادىلىنىدۇ. بولۇپمۇ ئەدەپ - ئەخلاق تېما قىلىنغان فىلىملار- دا، گۈزەللىك بىلەن خۇنۇكلۇك، رەھىمدىللىك بىلەن ۋەھشىلىك ئوتتۇرىسىدىن تاماشىبىنلارغا تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە ئىدىيۋى جەھەتتىن ئىلھام بېرىلىدۇ. بۇ فىلىملار تاماشىبىنلارنى ئىستېتىك، ئەخلاق، ئىدىيۋى مەنزىلگە ئېرىشىپ يېتەكلىشى لازىم. بۇ، ئىجادكارلارنىڭ ئىستېتىك ئىدىيىگە ئىگە بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. مۇبادا، ئىجادكارلار مەلۇم ئىدىيۋى ئۇقتىمسىزلىق جەھەتتىن مۇجمەللىك بولسا، ياكى ھېسسىياتتا دېگەندەك ساغلام بولمىسا، قانداق قىلىپ بىر قەدەر يۈكسەك ۋە ئىستېتىك ئىدىيىگە ئىگە فىلىملارنى ئىشلىگىلى بولسۇن؟ قانداقمۇ مەدەنىيەتنى تەشۋىق قىلىدىغان مۇھىم ۋەزىپىنى ئۈستىمىزگە ئېلىشتىن سۆز ئاچقىلى بولسۇن؟

(«كىنو ئەدەبىياتى» ژورنىلىنىڭ 1982 - يىل 4 - سانىدىن ئېلىندى.)

ئەسقەر مەھەممەت تەرجىمىسى

ياسىن مۇختۇل تەھرىرلىگەن.

پېرسوناژلارنىڭ پسىخولوگىيىلىك پائالىيەت جەريانىنى ئىپادىلەش

— پسىخولوگىيىلىك قۇرۇلما توغرىسىدا قىسقىچە سۆھبەت

خۇ ئېرپەن

50 ـ يىللاردىكى ئۇسۇل ئىجادىيىتى پائالىيىتىدە، "تۇرمۇشقا چۆكۈپ، ئۇسۇللاشتۇرۇش ئىمـ كانىيىتى كۈچلۈك بولغان خام ماتېرىياللار ئۈستىدە ئىزدىنىش" دېگەن بىر جۈملە سۆزنى دائىم ئاڭلاپ تۇراتتۇق، "ئۇسۇللاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى كۈچلۈك بولغان" دېگەندە، كۆپ ھاللاردا كىـ شىلەرنىڭ كۆڭلىدىكى تۇرمۇشىدىكى سىرتقى ئالاھىدىلىكى روشەن بولغان ھەرىكەتلەر، مەسىلەن، ئەمـ گەك، جەڭ، ھەربىي يۈرۈش، تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلاتتى. ئۇسۇللۇق بەدىئىي ئەسەرنى لايىھىلىگەندىمۇ ھەمىشە "ئۇسۇللاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى كۈچلۈك بولغان يۈرۈش كارتىنىسى ۋە ۋەقەلىكلەر" نەزەردە تۇتۇلاتتى، ئەكسىچە، ئەمگەك، جەڭ، ھەربىي يۈرۈش، تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى ياكى باشقا تېخىمۇ كەڭ دائىرىدىكى تۇرمۇش ھادىسىلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ پسىخو لوگىيىسىنى ئىپادىلەش كۆپىنچە ئۇسۇلدىكى مەھرۇملۇق ئەمەس دەپ قارىلاتتى.

ئادەم — بارلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ مۇھىم ئىپادىلەش ئوبيېكتى. ئادەمنىڭ پسىخو لوگىيىسى ئۇنىڭ سىرتقى ھەرىكىتىدىن كۆرە، ئىچكى ماھىيىتىنى ياخشىراق چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ. شۇڭا ئۇچۇن كىشىلەرنىڭ پسىخولوگىيىسىنى ئىپادىلەش جەريانى بارغانسېرى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچى لەرنىڭ ئېتىۋارىنى قوزغاشقا باشلىدى. 1976 ـ يىلىدىن كېيىن مەملىكىتىمىزدىكى ئەدەبىيات، كىنو ئىجادىيىتىدە پسىخولوگىيىلىك قۇرۇلمىغا ئىگە بولغان ئەسەرلەر بارغانسېرى كۆپەيدى. يازغۇچى ۋە رېژىسسورلارنىڭ قەلىمى ۋە فوتو ئاپاراتلىرى ۋەقەلىك قاتلىمىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ پېرسوناژ لارنىڭ ئىچكى دۇنياسىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، كۆرگىلى بولمايدىغان پسىخولوگىيىلىك ھەرىكەتنى كۆرۈشكە بولىدىغان كونكرېت ئوبرازلار ئارقىلىق ئىپادىلەپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئىپادىلەش دائىرىسىنى كەڭ ئاچتى.

شەرقىي جۇڭگودىكى 6 ئۆلكە بىر شەھەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇسۇل كۆرىكىدە كۆرسىتىلگەن 58 نومۇر ئىچىدە ئىككىسى پسىخولوگىيىلىك قۇرۇلما خاھىشىغا ئىگە. ئۇنىڭ بىرى شاڭخەي ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى خۇجيالۇ ئىجات قىلىپ رېژىسسورلۇق قىلغان «سۆيگۈ»، يەنە بىرى جياڭسۇ ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى ۋۇدېرۇڭ ئىجات قىلىپ رېژىسسورلۇق قىلغان «قوش بۇلاقتىكى ئاي شولىسى».

«سۆيگۈ» جياڭشىنىڭ يەرلىك ئىپادىسى «راھىپ بىلەن راھىبەنىڭ ئۇچرىشىشى»غا ئاساسەن ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن ئىككى كىشىلىك ئۇسۇل. بۇ ئۇسۇلدا بىر جۈپ ياش راھىپ بىلەن راھىبەنىڭ گۈزەل تۇرمۇشقا ئىنتىلىپ ۋەيرانلىق ۋە تەنھالىقتىن قۇتۇلۇشنى تەلەپ قىلغان روھىي ھالىتى ئىپادىلەنگەن. «راھىپ بىلەن راھىبەنىڭ ئۇچرىشىشى» تاماشىبىنلارغا تونۇش بولغان ئەنئەنىۋى يەرلىك ئىپادىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەپىزودلار، پېرسوناژلارنىڭ پسىخولوگىيىسى ناھايىتى كۆپ. خۇجيالۇنىڭ ئۇنى ئۆزگەرتىپ ئۆزۈتۈشتىكى مەقسىدى شۇكى، ئۇ كىشىلەرگە تونۇش بولغان راھىپ بىلەن راھىبەدىن ئىبارەت ئىككى پېرسوناژ ئارقىلىق رېئال تۇرمۇشتىكى كىشىلەرنىڭ پسىخولوگىيىسىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن، بەزى ئىپادىلەش ماھارىتىگە ئائىت تەجرىبىلەرنى توپلاشتىن ئىبارەت. رېژىسسور ئۇنى ئۆزگەرتىپ ئىشلەش ۋاقتىدا، ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە قۇراشتۇرۇش جەھەتتە، بىر مۇنچە كونكرېت ۋەقەلىكلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ، پېرسوناژلارنىڭ پسىخىك پائالىيىتىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان. يەنى پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىن ئۇسۇللاشتۇرۇش ئىمكانىيىتىنى

ئۇزەپ، پەسخەك پائالىيىتىنى ئۇسۇللاشتۇرغان. گەرچە بۇ ئىككى تىياتىردا ئوخشاش ۋەقە، ئوخشاش پېرسوناژلار تەسۋىرلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇسۇللۇق تىياتىر «سۇيەي» يەرلىك تىياتىر «راھىب بىلەن راھىبەنىڭ ئۇچرىشىشى»دىن روشەن پەرقلەندۈرۈلگەن.

«قوش بۇلاقتىكى ئاي شولىسى»، نەي ناملىق مۇزىكا ئەسىرىگە ئاساسەن ئىجات قىلىنغان ئۈچ كىشىلىك ئۇسۇل. ئۇسۇلدا پېرسوناژلارنىڭ ھېسسىي پائالىيىتى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان بولۇپ، ھېسسىياتنى مۇبالىغە قىلىپ كۆرسىتىش ئارقىلىق ئابىڭنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى روھىي ھالىتى ۋە ھېسسىياتى ئىپادىلەپ بېرىلگەن. ئابىڭنىڭ ئوڭۇشسىزلىق ئىچىدە ئۆتكەن ھاياتى كومېدىيىلىككە ناھايىتى باي بولۇپ ئۇنى ئەنئەنىۋى تىياتىر شەكلى بىلەن ئىپادىلىگەندىمۇ خېلى قىزىقارلىق بولاتتى، ئەمما ئۇسۇلنىڭ ئاپتورى بۇ ئۇسۇلنى شېئىرىيەتتىكى ئىخچاملىق ۋە يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈش ئۈچۈن، ئابىڭنىڭ روھىي ھالىتى ۋە ھېسسىياتىنى ئىپادىلەپ بېرىشنى ئاساسىي نۇقتا قىلىپ تاللىۋالغان، ئۇ لى بەيىنىڭ "ئايدىڭدا تەنھا ئىچتىم شاراپ" دېگەن شېئىرىدىكى "تاختا ئېيتسام ئاي ئايلىنار، ئۇسۇلغا چۈشسەم شولام چوڭقۇلار" دېگەن مىسرادىن پايدىلىنىپ، ئىككى قىزنى ئابىڭغا يېقىندىن ئەگەشكەن قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغان. ئۇلارنى ھەم سۇدىكى ئاينىڭ سىمۋولى، ھەم ئابىڭنىڭ قەلبىنىڭ سىمۋولى قىلىپ كۆرسىتىپ ئابىڭنىڭ روھىي ھالىتىنى سىمۋوللاشتۇرۇپ، ساپ ئىخچام شېئىرىي تۇيغۇغا باي بولغان ئۈچ كىشىلىك ئۇسۇلنى قۇراشتۇرۇپ چىقىپ، ھېس-تۇيغۇنى مۇبالىغىلاشتۇرۇش ۋاستىسى بىلەن ئابىڭنىڭ قايغۇ-ھەسرىتى ۋە يورۇقلۇققا تەلپۈنۈش كەيپىياتىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق تاماشىبىنلارنى تەسىرلەندۈرىدۇ.

«سۇيەي»دە پېرسوناژلارنىڭ پەسخەك پائالىيىتى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان بولسا، «قوش بۇلاقتىكى ئاي شولىسى»دا پېرسوناژلارنىڭ ھېسسىي ھالىتى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان. ئۇلار ئىچكى دۇنيانى بىۋاسىتە كۆرسىتىپ بېرىش ماھارىتىنى قوللىنىپ، پېرسوناژلارنىڭ ھېسسىي ھالىتى ۋە ئىچكى پائالىيىتىنى سىمۋوللاشتۇرۇش يولى بىلەن كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. بۇ ئىككى ئەسەر ئارقىلىق پىسخولوگىيىلىك قۇرۇلما ۋە تىياتىرۋۇلۇق قۇرۇلمىغا ئىگە بولغان ئەسەرلەرنىڭ ئۆز ئارا پەرق قىلىدىغانلىقىنى، يەنى پىسخولوگىيىلىك قۇرۇلما پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى پائالىيەتنى ئاساس قىلغان بولۇپ، ئۇ پېرسوناژنىڭ پەسخەك ھەرىكىتىدىن چەتنىمەيدىغانلىقىنى، تىياتىرۋۇلۇق قۇرۇلما بولسا سىرتقى قىسمىدىكى توقۇنۇشلارنى ئاساس قىلغان بولۇپ، ھەر ئىككىلىسى ۋەقەلىكلەردىن چەتنىمەيدىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز.

«سۇيەي»، «قوش بۇلاقتىكى ئاي شولىسى» ۋە ئۇنىڭدىن باشقا رېپېرتۇئاردىكى قىلىنىۋاتقان پىسخولوگىيىلىك قۇرۇلمىدىكى ئۇسۇللاردا، پېرسوناژلارنىڭ پەسخەك ھەرىكىتىنى ئىپادىلەش ماھارىتى ئۈستىدە خۇشاللىنارلىق سىناقلار ئېلىپ بېرىلماقتا. بۇ بىزنىڭ ئۇسۇل سەنئىتىمىزنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى تېخىمۇ زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرغۇسى.

لېكىن ھەر قانداق قۇرۇلما شەكلى مەزمۇننىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ بەلگىلىنىشى كېرەك. پىسخولوگىيىلىك قۇرۇلمىدىكى ئەسەر چوقۇم باشقا قۇرۇلمىدىكى ئەسەرلەردىن چوڭقۇر ۋە تەسىرلىك بولىدۇ، دەپ ئالاھىدە ئورۇنغا قويۇشقا بولمايدۇ. شەرقىي جۇڭگودا ئۆتكۈزۈلگەن كۆرەكتە ئوينالغان ئەنئەنىۋى قۇرۇلما شەكلىدىكى ئەسەرلەر، مەسىلەن، «ئۇزۇن تېرىپ كەچ قايتىش»، «بېلىق ئالغۇچ ناخشىسى» قاتارلىقلارمۇ ئوخشاشلا كىشىنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەسەر قۇراشتۇرۇشتا چوقۇم سيۇژېتنى پۇختا تەتقىق قىلىپ، سيۇژېتقا مۇۋاپىق كېلىدىغان قۇرۇلما شەكلىنى تېپىپ چىقىپ، مەزمۇن بىلەن شەكىلنى بىرلىككە كەلتۈرۈش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن بىر قەدەر ياخشى بولغان بەدىئىي ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

(«ئۇسۇل» ژورنىلىنىڭ 1982 - يىللىق 3 - سانىدىن)

قادىر تەرجىمىسى

AltunOq

تۇرمۇشنى بىلىش — ئىجادىيەتنىڭ ئالدىنقى شەرتى

(يولداش يەن دىگەننىڭ 4 پارچە گۈزەل سەنئەت ئەسىرى ھەققىدە قىسقىچە مۇلاھىزە)

روزى ئەخمەت

«شىنجاڭ سەنئىتى» ژورنىلىنىڭ 1982 - يىللىق 3 - سانىغا بېسىلغان يولداش يەن دىگەننىڭ 4 پارچە گۈزەل سەنئەت ئەسىرىنى كۆرگىنىمدىن كېيىن بۇ ھەقتە ئۆزەمنىڭ بەزى كۆز قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتۈشنى لايىق تاپتىم.

يولداش يەن دىگەننىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىغا ئاز - تولا ئارىلىشىپ، ئۆزىنىڭ گۈزەل سەنئەت ئىجادىيىتى جەھەتتىكى ماھارىتىنى كۆرسىتىش يولىدا مەلۇم نەتىجىلەرنى ياراتتى. مەسىلەن، «يېكەندىكى چايخانا» ناملىق ئەسىرىدىكى چاي سېتىۋاتقان بوۋاينىڭ ئوبرازى مېنىڭچە بىر قەدەر ياخشى يارىتىلغان. بېشىغا ئاپپاق دوپپا، ئۇچىسىغا ئاق يەكتەك كىيىپ كارۋات ئۈستىدە چارا قويۇپ ئولتۇرغان ئىمەن، ئاپپاق ساقاللىق چايچى بوۋاينىڭ سالام ئوبرازى، يېنىدىكى نەۋرىسىنىڭ گويا بىر كىمدىن ھېيىققاندەك بوۋىسىنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنماقچى بولۇۋاتقان تۇرقى، پىشىنىڭ روھىي ھالىتىمۇ ياخشى سىزىلغان. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادەتكە دائىر ئالاھىدىلىكىمۇ ياخشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئوبيېكتتىكى ئاپتۇۋا، مېجىر قاچا، كوزىلار ۋە ئۆيلەرنىڭ نەپىس گۈللىرىمۇ كىشىنىڭ زوقىنى قوزغايدۇ.

بىراق بۇ ئەسەر يەنىلا مەلۇم يېتەرسىزلىكلەردىن خالى ئەمەس. مەسىلەن، ئادەتتە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىچىدە ياشانغانلار تۆۋەن كاللىكىنىڭ ئاستىغا ساقال قويىدۇ. بۇرۇتىنىڭ بۇرۇن ئاستى قىسمىنى بىر ئاز تەكشىلەپ، ئىككى چېتىنى ئۇزۇنراق ياسىۋالىدۇ. ئەمما بۇ رەسىمدىكى بوۋاينىڭ ساقال - بۇرۇتى خىرىستىيان بوۋىلىرىنىڭ ساقال - بۇرۇتىغا ئوخشاپ قالغان. دېمەك، ئاپتور ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق ئىگەللىمىگەچكە يۇقۇرىدىكى ئالاھىدىلىكنى ئىنچىكە ئىپادىلىيەلمىگەن. تامدىكى نەقىشمۇ گىلەم ياكى زەدىۋالغا ئوخشاپ قالغان. چەينەكنىڭ رەڭگى ئاپپاق، پاكىزە بولۇش كېرەك ئىدى، بىراق ئۇنى قاپ - قارا، سەت قىلىپ سىزغان. يەنە بوۋاينىڭ چايخانىسىدا بىرەر خېرىدارنىڭ ئوبرازىنى ئۇچراتقىلى بولمايدۇ. ئاپتور چايخانىنىڭ كىشىلەر ئۈچۈن ئېچىلىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ خېرىدارى بولمىسا چايخانا ئېچىشنىڭ ھاجەتسىزلىكىنى ئويلىمىغانمۇ، قانداق؟

2 - رەسىمدىكى «ئانارخان» ئوبرازىنى ئالساق، ئەتلەس كۆينەك كىيگەن، بېشىغا سۇس ئۈنىمە رەڭلىك گەرس ياغلىق چىگكەن، قىزىل ياقۇت ھالقا سېلىپ، قىپ - قىزىل ئانارگۈل ئوخشىلىقى گىلەمگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان قىزنىڭ ئوبرازى مېنىڭچە بىر قەدەر ياخشى يارىتىلغان بولۇپ، ئاپتور بۇ ئەسەردە ئۆزىنىڭ خېلى ئۈستۈن ماھارەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلغان. خەلقىمىزنىڭ پارتىيە رەھبەرلىكىدە ماددى تۇرمۇشىنىڭ ئۆسكەنلىكىدىن ئىبارەت پاكىتمۇ روشەن ئىپادىلەنگەن.

ئەمما بۇ ئەسەرنىڭ يېتەرسىز تەرىپى شۇكى، ئانار قىزنىڭ چىراي قىياپىتى، قاش - كىرپىكلىرى ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭكىگە ئوخشىماي قالغان. قىزنىڭ كىيىنىشى، ئانارگۇل ئوخشىتىش كەلىمىسىنىڭ كۆللىرىمىز قىزىل بولۇشىدەك ئاساسىي سۈپەت ھەممە يەرنى قاپلىغاچقا، كىلەم بىلەن ئانار قىزنىڭ گەۋدىسى ئېنىق ئايرىلمىغان. گەرچە ئانار قىز قىپ - قىزىل كىلەم بىلەن زىننەتلەنگەن ئۆيدە ئولتۇرغان بولسىمۇ، خىيال دەرياسىغا چۆككەن، غەمكىن قىياپەت چىقىپ تۇرىدۇ... شۇڭا بۇ رەسىم تاماشىبىنلارغا ئۆز ئىختىيارلىقى بولمىغان بىر كىشىگە مەجبۇرى نىكاھ قىلىنغاندىن كېيىن قىپ - قىزىل چوغدەك زىننەتلەنگەن ئۆيگە سولانغان قىزنىڭ چۈشكۈن روھىي ھالىتىنى ئەسلىتىدۇ.

3 - «سەگەنچۈك» دەپ ئىسىم قويۇلغان ئەسەردە گەۋدىلەندۈرۈلگەن ئوبراز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھازىرقى ھاياتىغا تولىمۇ زىت كېلىدۇ. رەسىمدە كاكۇل لايلىرى چۈشۈپ، كېسەكلىرى كورۇنۇپ قالغان ئەسكى نامىق ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر پالاس سېلىنغان بولۇپ، پالاس ئۈستىگە بىر شىڭگىل ئۈزۈم تاشلانغان. يەنە بىر تەكچىمۇ بار. ئۆينىڭ تورۇسىدىكى بىر ئەگرى چەنزىگە سېۋەت ئېسىلغان ۋە ئۇنىڭغا بىر بوۋاق ياتقۇزۇلغان. بوۋاقنى ئەللەي ئېيتىپ ئولتۇرغان ئانىنىڭ روھىي ھالىتى بەكمۇ چۈشكۈن سىزىلغان بولۇپ، غورىبەتچىلىك دەستىدىن جۇدەپ قورايدەك بولۇپ قالغان ئانىلىنىڭ ئوبرازى ئەكس ئېتىدۇ. سىز بۇ رەسىمنى كۆرگەندە، بۇ قايسى دەۋردىكى ئانىلىنىڭ ئوبرازىدۇر، دەپ قالىسىز. ئەپسۇسكى، ئاپتور بۇ ئەسەردە ئوتمۇشتىكى ئەمەس، ھازىرقى سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىمىزدىكى ئۇيغۇر ئانىلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ئىپادىلىگەن.

شۇنى بىلىش كېرەككى، ئۇيغۇرلار ئۈزۈمنى پالاسقا تاشلاپ يېمەستىن، يۇيۇپ تەخسىگە سېلىپ يەيدۇ. ئادەتتە سېۋەتنى سەگەنچۈك قىلمايدۇ، بەلكى سېۋەتكە نەرسە - كېرەك سالىدۇ. سەگەنچۈك قوش تانىنى ئىككى نەرسىگە تارتىپ، ئىككى تانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كۆرپە ياكى ئەديال سېلىپ ياسىلىدۇ. بوۋاقنى سېۋەتكە سېلىپ يەقىش تۇرمۇش ئەمەلىيىتىمىزگە ئۇيغۇن ئەمەس. دۇرۇس، تۇرمۇشتا ھەر خىل ئوڭۇشسىزلىقلارغا ئۇچراپ بىر مەزگىل غورىبەتچىلىكتە ياشاۋاتقان ئايرىم ئائىلىلار بولۇشى مۇمكىن. جەمئىيەتتىكى مۇنداق قىسمەن ھادىسىلەرگە ئاساسەن يارىتىلغان ئەسەرنىڭ تاماشىبىنلارغا بېرىدىغان تەسىرى پاسسىپ بولىدۇ. ئەگەر ئاپتور ئەكس ئەتتۈرگەن ئوبرازدا جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىغا ئائىت مەزمۇن ئىپادىلەنگەن بولسا، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتى چوڭراق بولۇپ، كىشىلەردە ياخشى تەسىرات قالدۇرغان بولاتتى.

4 - ئەسەردە مەسىلە تېخىمۇ كۆپ. «ھاۋاگۇل» نىڭ ئوبرازى رىيال ھاياتىمىزغا قىلچە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ھاۋاگۇل خۇددى چەتئەل ئارتىستلىرىدەك بېشىغا ياغلىق چاچ سېلىۋالغان، كىيىنىشلىرى ئاجايىپ غەلىتە، كالپۇكلىرىنى بويىۋالغان، سول پۇتىنى شەكىل ئۆزگەرتىش ئارقىلىق زىيادە يوغان سىزغان. بۇ قىزنىڭ قايسى يېرىگە قاراپ ئۇنى ئۇيغۇر قىزلىرىغا ئوخشىتىش مۇمكىن؟ ئاپتور يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئايرىم ياشلارنىڭ چەتئەلنىڭ تەسىرىگە بېرىلىپ غەلىتە ياسىنىشلىرىنى ۋە ساغلام بولمىغان كىيىنىشلىرىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئۇنىڭغا «ھاۋاگۇل» دەپ چىرايلىق ئىسىم قويغان ئوخشايدۇ. ئەمما لايىق مىللىي ئالاھىدىلىك، مىللىي پۇراق كۆرۈنمىسە، ئۇنى قانداقمۇ پارتىيە رەھبەرلىكىدە ئوسۇپ يېتىلگەن ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ تىپىك ئوبرازى دېگىلى بولىدۇ؟! بىزگە مەلۇم، ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى، كىيىم - كېچەك، چىراي، قىياپەت، تۇرمۇش ئۆرپ - ئادەتلىرى قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى بولىدۇ. ئەسەر-

دە مۇنداق ئىلاھىدىلىك بولمىسا، ئۇنىڭ مىللىيلىكى گەۋدىلەنمەي قالىدۇ. بۇ توغرىلىق گوگول مۇنداق دېگەن ئىدى: "ھەقىقىي مىللىيلىك ھېچقاچان يېزا ئاياللىرىنىڭ كالتە يەكتىكىنى تەسۋىرلەشتە ئەمەس، بەلكى مىللىي روھنى كۆرسىتەلىشتە." دېمەك، مىللىي ئۇسلۇب بىلەن ئىشلەنگەن ۋە مىللىي پۇراققا ئىگە ئەسەرلەر كىتابخانلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن مۇنەۋۋەر ئەسەر بولالايدۇ.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، بىر مىللەتنىڭ رەسسامى ئىككىنچى بىر مىللەتنىڭ پىسخىك روھىي ھالىتىنى، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ئىگەللەپ، ئۇنىڭدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا بىرەر سەنئەت ئەسەر ئىشلىشى ئاساسەن چۈشىنىشلىك. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاپتور ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈپ، تۇرمۇش ئىچىدە شۇ مىللەتنىڭ تەبىئىتىنى، مىجەز - خۇلقىنى ۋە باشقا ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆگىنىپ ئەتراپلىق قىلغاندىن كېيىن شۇ مىللەتكە خاس تىپىك ئوبرازنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. ھەر قانداق ئاپتور مەزمۇن، بەدىئىيلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىك جەھەتتىن زىچ بىرلەشكەن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى يارىتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىپادىلىمەكچى بولغان تۇرمۇشنى پۇختا ئۆگىنىشى لازىم.

مەن يۇقۇرىدا يولداش يەن دىڭدېڭنىڭ 6 پارچە سەنئەت ئەسىرىدىكى مەۋجۇت يېتەرسىزلىكلەر ئۈستىدە بەزى كۆز قاراشلىرىمنى قويدۇم. بۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنىڭ ئومۇمىي نەتىجىلىرىنى ئىنكار قىلىۋەتكىنىم يوق ۋە ئۇنىڭ نەتىجىلىرىمۇ ئاز ئەمەس. مەن يولداش يەن دىڭدېڭنىڭ تۇرمۇشنى پۇختا ئۆگىنىپ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش جەريانىدىكى زور ئۆزگىرىشلەرنى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۆت زامانىۋىلاشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يېڭى ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان شەكلى مىللىي، مەزمۇنى سوتسىيالىستىك گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرىنى كۆپلەپ يارىتالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

تۇرسۇن لېتىپ تەھرىرلىگەن

كىچىك ئالدامچىنىڭ چوڭ ئالدامچىغا يولۇقۇشى

ناتسىستلار گېرمانىيىسىنىڭ 2 - نومۇرلۇق ئۇرۇش جىنايەتچىسى گېرىڭ ھايات ۋاقتىدا تۇرغۇنلىغان قىممەت باھالىق سەنئەت بۇيۇملىرىنى چېگرىلىغا كىرگۈزۈۋالغان. ئۇرۇشتىن كېيىن كىشىلەر بېرشتىسگادېندىكى تاشلاندۇق تۇز كېنى قۇدۇقىدىن گېرىڭ مەخپىي يوشۇرۇپ قويغان 1200 پارچە داڭلىق رەسىملەرنى تېپىۋالغان، ئۇنىڭ ئىچىدە فېمېرنىڭ بىر پارچە ئەسىرى بولۇپ، بۇنى گېرىڭ بۇلىۋالغان بولماستىن بەلكى ئامستېردامدا تەخمىنەن 500 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا سېتىۋالغان. ساتقۇچىنىڭ ئىسمى مېگېلۇن بولۇپ بۇ رەسىم ئەمەلىيەتتە ئۇ سىزغان نۇسخا بولماي كۆچۈرۈۋالغان نۇسخا ئىدى.

مېگېلۇن كېيىنچە گوللاندىيىدە قولغا ئېلىنىپ ئۆزىنىڭ داڭلىق رەسىملەرنى يالغاندىن ياساپ چەتئەلگە ساتقانلىق جەريانى ۋە فېمېرنىڭ نامى بىلەن 6 پارچە رەسىمنى ياساپ چىقىپ ساتقانلىقىنى ئىقرار قىلغان.

گېرىڭ تاكى زەھەر ئىچىپ ئۆلگىچىمۇ ئۆزىنىڭ مېگېلۇننىڭ ئالدىمىغا ئۇچرىغانلىقىنى بىلمىگەن. لېكىن قىزىق يېرى شۇكى مېگېلۇن ئۆزىنىڭمۇ گېرىڭگە ئالدانغانلىقىنى ھېچ سەزمىگەن. چۈنكى بۇ ھەۋا ئارمىيە مارشالىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭغا تۆلىگەن رەسىم پۇللىرىنىڭ ھەممىسى يالغان ئامېرىكا دوللىرى ئىدى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابدۇرېيىمجان قەييۇم

جانجان

F=1 $\frac{2}{4}$

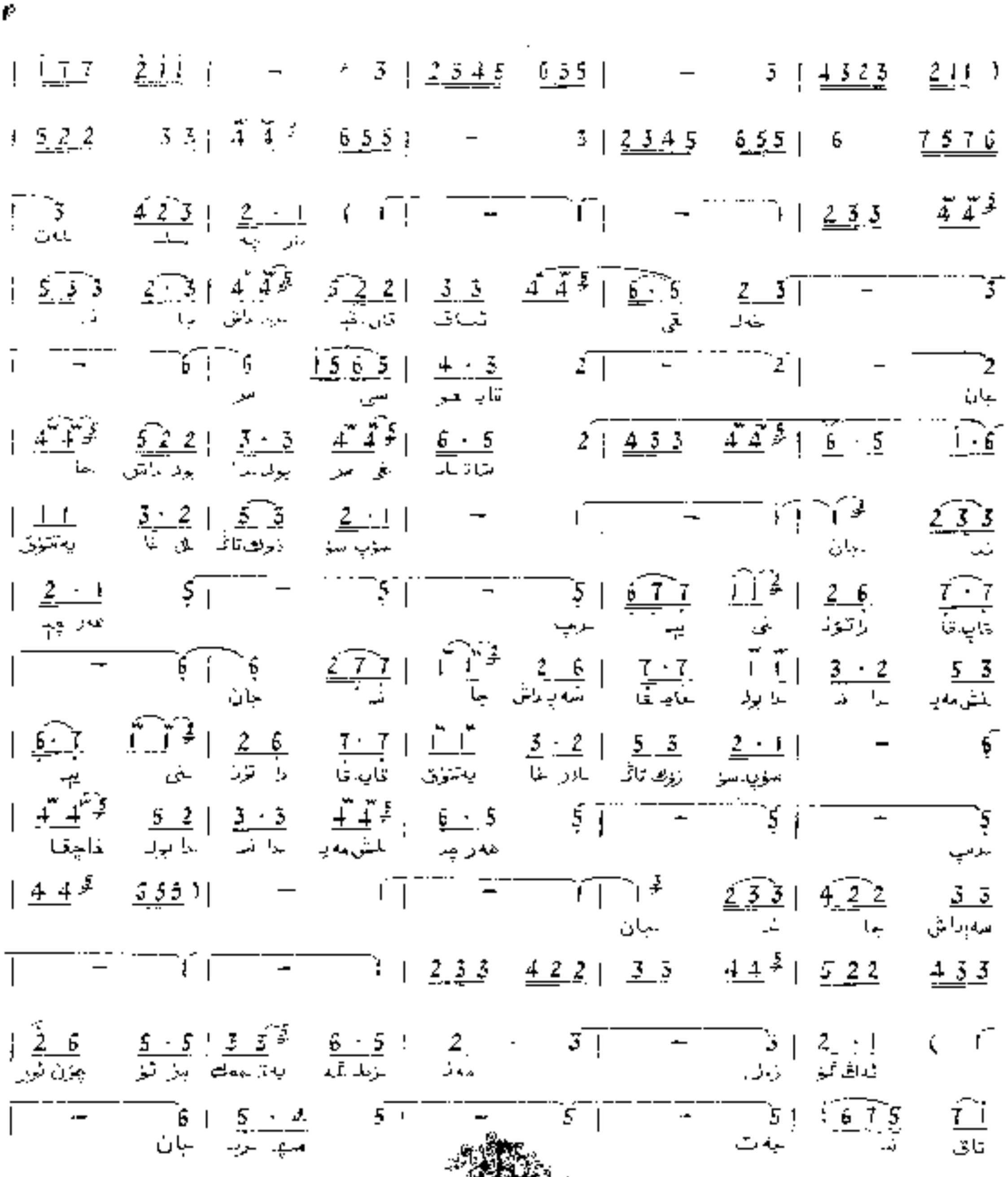

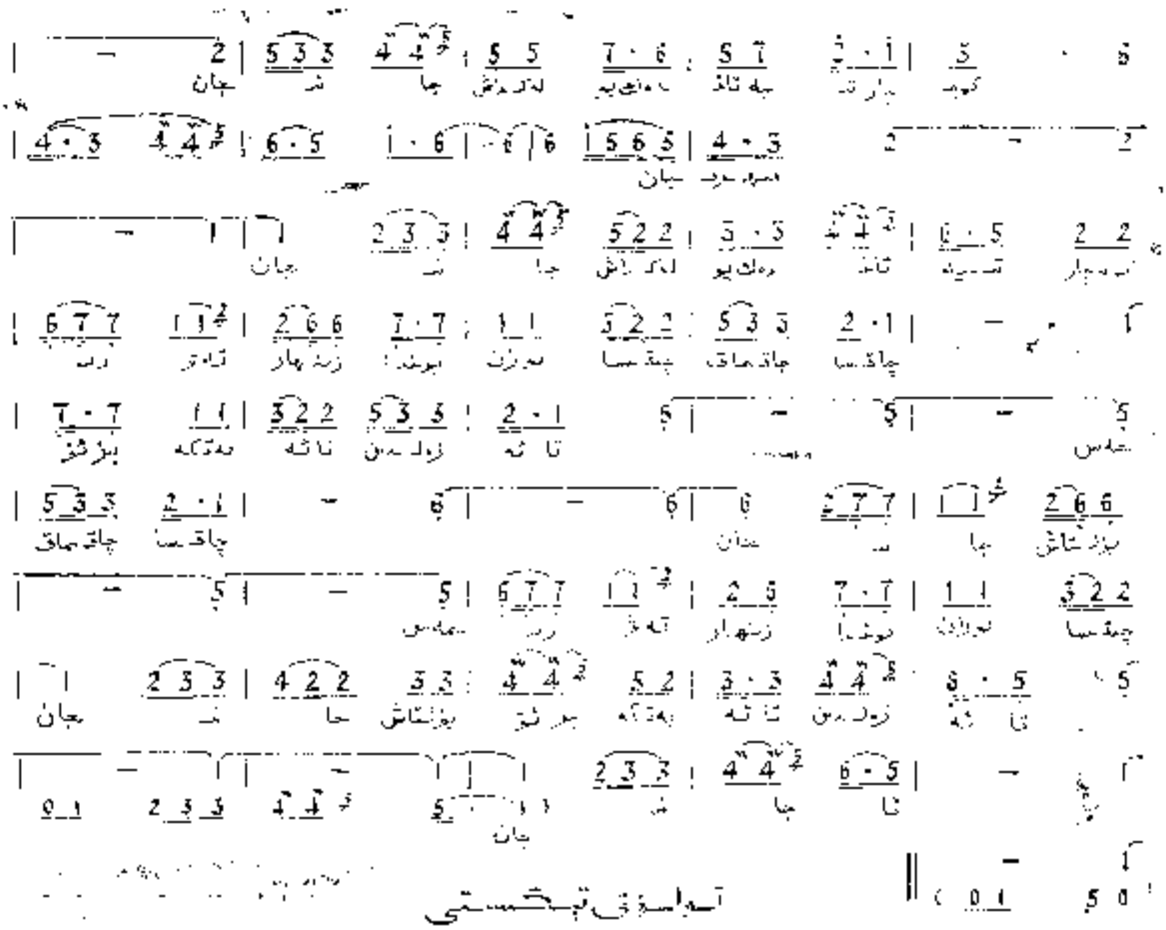

ئاۋازى تېخىستى

بارچە مىللەت خەلقى ئىناق، قانات قېرىنداش جان جان،
قايغۇسى بىر، شادلىقى بىر، يولدا بولسا ئاش جان جان.

سۆيۈپ سۆزلەپ تاڭلارغا يەتتۇق، قاپ-قارا تۈنلىرى ئېچىپ،
ھەمرىلىشىپ مەيدان ئالدىغا چىقىپ، يانداش جان جان.

ئەلگە ئۆز زامان، مەنزىلگە يەتمەك ئىكەن بۇ چۈشلەر قانداق نىيەت،
مېھرىبان كۆڭۈل بىر تىلدە ئاتقان يولدا ئىشى باش جان جان.

چاقسا چاقماق، چىقسا بوران، يەنە زىننەت ۋە ئەقىدە،
تائە زەلدىن تاڭ قەدەمكە، ئىز قۇيالتاش جان جان.

[illegible]

[illegible]

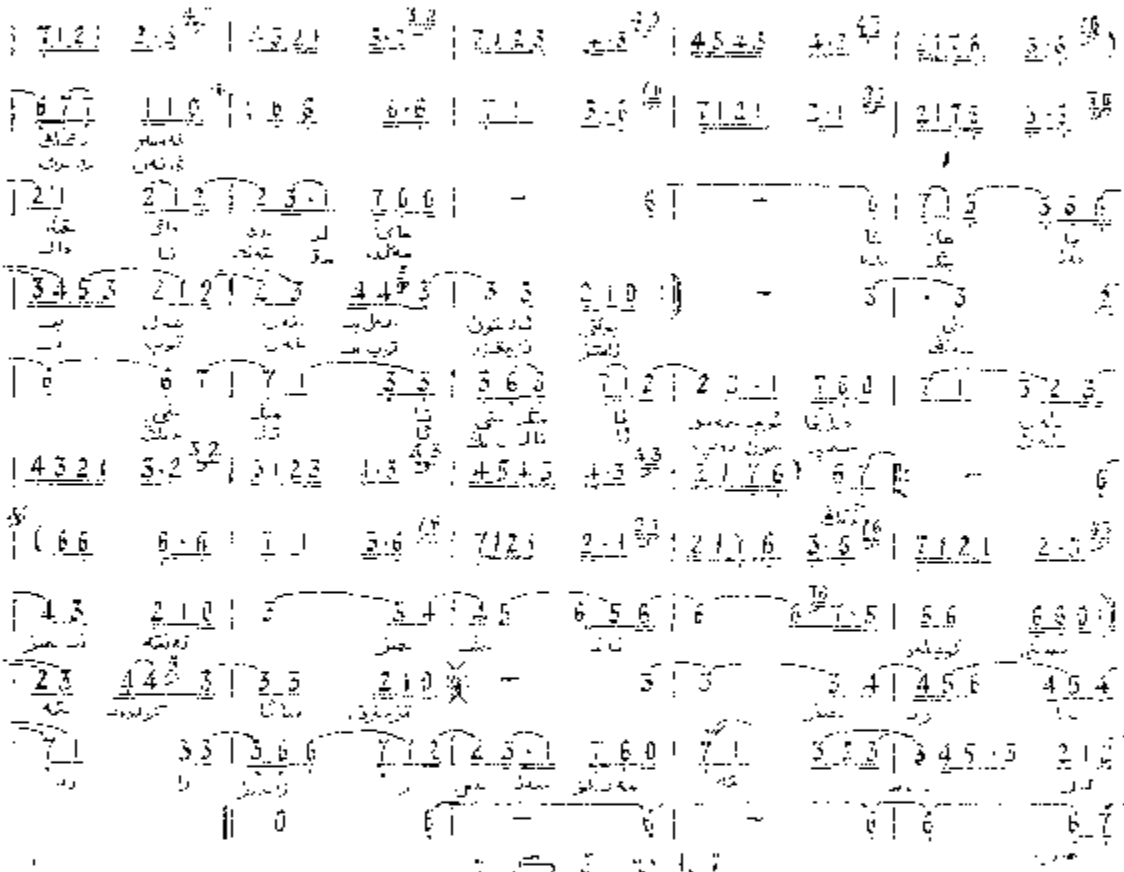

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ژورنىلىمىزنىڭ تەھرىرلىك ھەيئىتى قۇرۇلدى

ژورنىلىمىزغا بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىپ، ئۇنى ھەر مىللەت سەنئەت خادىملىرىنىڭ ھەقىقىي ئىجادىيەت مۇنبىرىگە ئايلاندۇرۇش يۈزىسىدىن، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى رەھبەرلىكىنىڭ ماقۇللىشى بىلەن «شىنجاڭ سەنئىتى» ژورنىلى تەھرىر ھەيئىتى قۇرۇلدى. بۇ ھەيئەتكە سەنئەتنىڭ ھەر قايسى تارماقلىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك يولداشلار قاتنىشتۇرۇلدى. تەھرىر ھەيئىتى پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، مەسئۇل مۇھەررىر ۋە مۇئاۋىن مۇھەررىرلەرنىڭ مەسئۇللۇق تۈزۈمى بويىچە خىزمەت ئېلىپ بارىدۇ.

تەھرىر ھەيئىتى تەركىبىدە:

مەسئۇل مۇھەررىر: سەيپۇل يۈسۈپ

مائاۋىن مەسئۇل مۇھەررىرلەر: مەھەممەت رەھىم، تاش ماسۇت

تەھرىر ھەيئەتلىرى:

ياسىن خۇدابەردى، قۇربان ئەلى، سەيپۇل يۈسۈپ، قەمبەرخان، مەھەممەت تاتلىق، سىراجىدىن زۇبىر، مۇسەنجان جامى، غازى ئەھمەت، ئىمىن گايىت، مەھەممەت رەھىم، تاش ماسۇت.

شىنجاڭ سەنئىتى XINJANG ART (قوش ئايلىق ژورنال)

«شىنجاڭ سەنئىتى» تەھرىر بۆلۈمى تۈزىدۇ. (ئۈرۈمچى دېموكراتىيە يولى 32 - قورو) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلىدۇ، ئۈرۈمچى شەھەرلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلىدۇ. رەڭلىك رەسىملەر تيەنجىن شەھەرلىك خەلق باسما زاۋۇتىدا سېيكىغا ئېلىنىدى. ئۈرۈمچى پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ، مەملىكەت بويىچە ھەممە جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ ۋە پارچە ساتىدۇ.

جۇڭگو نەشرىياتى تاشقى سودا باش شىركىتى تەرىپىدىن چەتئەللەرگە تارقىتىلىدۇ. (بېيجىڭ 614 - نومۇرلۇق خەت ساندۇقى) تاق ئايلارنىڭ 15 - كۈنى نەشردىن چىقىدۇ.

ژورنال نومۇرى: 7 — 58 تىزىم نومۇرى: 032 پارچە باھاسى 0.50 يۈەن

新疆艺术（双月刊） XINJANG ART

编　　辑：《新疆艺术》编辑部（乌鲁木齐市民主路32号）　出　　版：新疆人民出版社出版　印刷：乌鲁木齐市印刷厂
国内总发行：乌鲁木齐市邮局　　每单月28日出版全国各地邮局（所）订阅、零售、代销
国外总发行：中国出版对外贸易公司（北京614信箱）　彩页制版：天津市人民印刷厂　新疆期刊登记号 032

本刊代号：58—7　　定价：0.50元

شىنىينىڭ ياغاچ ئويما رەسىملىرى

1		
	3	
4		

1 قەشقەر ھېيت-
گاھ جامەسى
رېمونت قىلىنماقتا
(1956 – يىل).
2 يالقۇنتاغ ئې-
تىكىنىڭ بۆگۈنى
ۋە ئۆتمۈشى
(1964 – يىل).
3.بوزيەردە ما كانلىشىش
(1953– يىل).
4.دولەتكە پىلە
غوزىسى سېتىپ بې-
رىش (1956 – يىل).
5 تىيانشان
ئورمانلىقى
(1978 – يىل).

新疆藝術
1
1983